

FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE
UNIVERZA V LJUBLJANI

UDK 3
ISSN 0040-3598

**T
I
P**
**TEORIJA
IN
PRAKSA**
DRUŽBOSLOVNA REVIJA

LETNIK XXX ŠT.9-10/1993

TEORIJA IN PRAKSA

DRUŽBOSLOVNA REVIVA

LET. XXX, št. 9-10, str. 861-1066

SEPTEMBER - OKTOBER 1993, UDK 3, ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ :

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Ministrstva za kulturo in Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Ciril Baškovič, Adolf Bibič, Anton Grizoid, Danica Fink Hafner, Vjeran Katunarič, Zinka Kolarič, Miran Komac, Ivan Ribnikar, Rudl Rizman, Dimitrij Rupel, Janez Stanič, Niko Toš, France Vreg, Drago Zajc

PRESEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

France Vreg

UREDNIŠKI ODBOR:

Frane Adam, Vojko Antončič, Marjan Brezovšek, Mitja Hafner-Fink, Ivan Hvala, Ljubica Jelušič, Stane Južnič, Peter Klinar, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko Splival

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Boštjan Markič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

UREDNIŠKI KOLEGIJ :

Marjan Brezovšek, Ivan Hvala, Stane Južnič, Peter Klinar, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko Splival

SEKRETARKA REDAKCIJE :

Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALKA:

Maja Črepišek

LEKTORICI:

Majda Tome, Sonja Cestnik-Zadnek

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel.: 341-589 in 168-1461 int.232

NAROČNINA

za drugo polletje 1993:

za študente in dijake 1.500,00 SIT, za druge individualne naročnike 2.500,00 SIT, za podjetja in ustanove 4.500,00 SIT, za tujino 6.000,00 SIT.

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 800,00 SIT.

ŽIRO RAČUN:

50102-603-48090 Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa

TISK:

DELO Tiskarna, Ljubljana, Dunajska 5

Poštnina plačana v gotovini.

ČLANKI, RAZPRAVE

NOAM CHOMSKY: Svetovna ureditev in njena pravila: variacije na nekatere teme	863
JANEZ ŠMIDOVNIK: Širše lokalne samoupravne skupnosti	880
MARJAN PAVČNIK: Argumenti temeljnih pravic	890
MARJAN BREZOVŠEK: Primerjalni in mednarodni federalizem	899

IZ NASTOPNIH PREDAVANJ REDNIH PROFESORJEV

ANTON ŽABKAR: Determinante oboroženih bojov v nekdanji Jugoslaviji	910
--	-----

IZ RAZISKAV

BRINA MALNAR: Sistem socialne politike – konceptualizacija regulativnih načel	920
VESNA V. GODINA: Marginalije k problemu nacionalnih identifikacij	931
SAMO KROPIVNIK: Proučevanje volilnih izidov	937
BRANKO SMERDEL: Nove demokracije in konstitucionalizem	950
MITJA HAFNER FINK: Družbene neenakosti, strukturne sheme in teoretski koncepti	959
FRANC MALI: Pojem avtopoetičnosti in njegova uporaba v družbenih znanostih	969
PRIMOŽ JUŽNIČ: Analiza citiranja kot metoda merjenja odzivnosti v znanosti	978

POGLEDI, KOMENTARJI

RUDI ČAČINOVIC: Porajanje nove skupnosti	988
MARJAN OSOLNIK: Diplomacija ali samoreklama	995
SAVIN JOGAN: Začetek konca orožij za množično uničevanje	999
MIROLJUB RADOJKOVIČ: Deregulacija radia in TV v Italiji	1004

NAŠ PREVOD

MÁTÉ SZABÓ: Sodobni položaj politične znanosti na Madžarskem	1012
--	------

MONOGRAFSKE ŠTUDIJE

MARJAN BREZOVŠEK: Lokalna uprava ali lokalna samouprava?	1018
--	------

ŠTUDENTJE PREUČUJEJO:

VIDA KRAMŽAR KLEMENČIČ: Moderna tveganja kot družbeni pojav	1024
---	------

ZNANSTVENA IN STROKOVNA SREČANJA

ANTON GRIZOLD: O evropski varnosti	1031
------------------------------------	------

PRIKAZI, RECENZIJE

SLAVKO SPLICHAL in JANET WASKO: Communication and Democracy (France Vreg)	1034
Zemlja 1993 (Melita Poler)	1036
Slovenija in Evropska konvencija o človekovih pravicah (Milan Divjak)	1038

Z DRUŽBOSLOVNE KNJIŽNE POLICE

RENATA SALECL: Zakaj ubogamo oblast? (Marjan Brezovšek)	1042
SAMUEL P. HUNTINGTON: The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century (Marjan Brezovšek)	1043

Zbornik Demokracija in politična kultura (Boštjan Markič)	1045
Mali narodi in etnične manjšine v nastajajoči Evropi (Sergej Flere)	1046
Th. Bergmann, G. Schafer: Lev Trocki – kritik in zagovornik sovjetske družbe (Avgust Lešnik)	1048
S francoske politološke police (Boštjan Markič)	1050
BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV	1053
AVTORSKI SINOPSIS	1058

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja

letnik XXX, št. 9–10, str. 861–1068

Ljubljana, september–oktober 1993

NOAM CHOMSKY*

Svetovna ureditev in njena pravila: variacije na nekatere teme

I

Obstaja nekaj daljnosežnih tez o sodobni zgodovini, ki so na široko razglašene v bogatih zahodnih industrijskih družbah. Rad bi pretehtal tri najvažnejše.

Najsplošnejša je teza, da se zgodovina steka k idealu liberalne demokracije in popolnega trga. Drugič, pravkar smo izšli iz veličastnega boja, v katerem so bili ti ideali potrjeni. Tretjič, v novi svetovni ureditvi, ki se vzpostavlja, bo končno prevladala vladavina prava pod vodstvom Združenih držav Amerike, stare voditeljice v boju za svobodo, pravičnost in mednarodno pravo, ki so ji Britanci vedno odločno stali ob strani. Anglosaksonske države so zdaj sposobne uveljaviti načela Listine OZN, ki so se jim tako dolgo poklanjale, zlasti načelo, da v mednarodnih odnosih ne sme biti dovoljena grožnja ali uporaba sile, tj. temeljno načelo svetovne ureditve. Odgovor na Huseinov vdor v Kuvajt, ki ga je omogočila odprava ruske obstrukcije, odpira novo obljubljeni obdobje.

Stvarnost je nekoliko drugačna. V dejanskem svetu imajo bogati in močni demokracijo in svobodni trg za grožnjo, nevarnost, ki jo je treba premagati. Hladna vojna je bila dovolj stvarna, vendar bi jo morali pojmovati v precej drugačnih okvirih. Glede na vladavino prava je potrebno precej poguma, da vzameš za njenega zaščitnika državo, ki jo je Mednarodno sodišče obsodilo zaradi njene »nezakonite uporabe sile«¹ proti Nikaragvi; ki je začela obdobje po hladni vojni, takoj po padcu berlinskega zidu, z vdorom v Panamo zaradi postavitve klientelističnega režima, z dogovorom veta na dve resoluciji Varnostnega sveta OZN, ki sta obsojali njeno delovanje (s pomočjo Združenega kraljestva, seveda), in ne glede na resolucijo Generalne skupščine OZN, ki je ožigosala invazijo kot »flagrantno kršenje mednarodnega prava in neodvisnosti, suverenosti in teritorialne celovitosti držav«² in zahtevala umik »ameriških invazijskih sil iz Paname«³; nadalje, države, ki je odgovorila na iraški vdor v Kuvajt kmalu zatem v strahu, da bi lahko Sadam Husein posnemal to, kar so ZDA v Panami pravkar izvedle s približno istim številom civilnih žrtev. Da ne govorimo o nekaterih drugih primerih, ki nam pridejo na misel in se ne skladajo docela s povzdignjeno retoriko.

Glede te pa ni pomanjkanja. Visoko cenjena znanstvena študija zalivske vojne Lawrencea Freedmana in Efraima Karsha se začne s pohvalnim citiranjem slavnostnega govora predsednika Georgea Busha 29. januarja 1991, v katerem je izjavil, da: »to, kar je v nevarnosti, je več kot ena majhna država; to je velika ideja: nova svetovna ureditev – v kateri so različni narodi povezani zaradi splošnega

* Dr. Noam Chomsky, univ. prof., Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, ZDA. Prispevek je nebiestveno skrajšan.

dobra, da bi uresničili splošne težnje človeštva: mir in varnost, svobodo in vladavino prava.«¹ »Ni videti veliko dvoma,« pišeta avtorja, »da je na Busha od vseh najbolj vplivala potreba po obrambi načela nenapadanja in analogija z neuspehom politike popuščanja v 30. letih.« Zalivska vojna se je bojevala »za vladavino prava v mednarodnih odnosih«, jasno kršeno v tej »izredno očitni krizi«, »šolskem primeru agresije . . . proti majhni, nesrečni sosednji državi«, kar je porušilo »temeljno pravilo mednarodne ureditve«. Bush je bil »križar . . . zaradi mednarodnih norm dostojnosti«.

Sadamov vdor v Kuvajt je bil tako radikalno različen od križarskega vdora v Panamo nekaj mesecev prej – ali, če se držimo ljubših Freedmanovih in Korshevih pojmov, »lova na Noriego«, izkušnje, ki je »opozorila pred preganjanjem Sadama Huseina okrog Bagdada«. Podobno ga ne moremo primerjati z izraelskim napadom na Libanon (z daleč večjimi civilnimi žrtvami kot Kuvajt – Panama), ki ga nepopustljivi zagovorniki načela nenapadanja vdano podpirajo. Ali vrsta drugih primerov.

Za nadaljnjo razjasnitev razlik spomnimo, da je imel izraelski vdor v Libanon namen »oslabiti položaj zmernežev v (PLO) vojski« in tako zavreti »mirovno ofenzivo PLO« in »ustaviti vzpon političnega ugleda (PLO) (izraelski strateški analitik Avner Yaniv, potrjeno z visoko obveščevalno, vojaško in politično avtoriteto), tako da bi ga morali imenovati »vojna za zaščito okupacije Zahodnega brega«, ki jo je spodbudil Beginov »strah zaradi zagona mirovnega procesa« (upokojeni general Yehoshaphat Harkabi, znan izraelski arabist in vojaškopolični analitik). Izraelskemu vdoru je sledilo leto vojaških napadov na Libanon s številnimi civilnimi žrtvami in neuspešnimi poskusi, da bi izvalil odgovor PLO, ki bi lahko bil izgovor za načrtovano invazijo (kar Freedman in Karsh imenujeta »podaljšano zatišje«, premor v nasilju, morda zato ker so bili ubiti samo Libanonci in Palestinci). Reagan-Busheva administracija je vložila veto zoper resolucijo Varnostnega sveta, ki je obsojala Izrael zaradi namenskega prezrtja njegovih zahtev po umiku iz Libanona, in še ene zahteve po hkratnem umiku izraelskih in palestinskih oboroženih sil in Bejruta, ki je ravno takrat doživel uničujoče izraelsko bombardiranje civilnih ciljev. Zadnji veto je bil zagovarjan s tem, da je »bila resolucija očiten poskus ohraniti PLO kot politično silo pri življenju«, popolnoma nesprejemljiv, če upoštevamo cilje od ZDA zaščitene agresije.²

Nekje drugje je profesor Freedman ugotovil »vznemirljiv« neuspeh prizadevanj za politiko, ki bi spoznala agresijo »kot zločin, proti kateremu je vedno pomembno nastopiti kot priča«. Svetovni sistem ne more preživeti takšne malodušne drže nič bolje, kot lahko vlade brez težav »ignorirajo vztrajne izzive vladavini prava doma«. Zavezani moramo biti »uveljavljanju prava« nasproti kršilcem, vedno pripravljeni kaznovati vojni zločin agresije v skladu z globoko zavezujočimi anglo-ameriškimi (US-UK) načeli.³

Takšno plemenito mnenje pa seveda ni omejeno samo na znanstvene študije.

¹ L. Freedman and E. Karsch, *The Gulf Conflict 1990–1991: Diplomacy and War in the New World Order* (1992). Za nekatere druge podatke glej mojo *Deterring Democracy* (1991; updated edition 1992). Kot resno splošno študijo glej D. Hiro, *Desert Shield to Desert Storm* (1992).

² Freedman and Karsh, op. cit., n. 1, pp. 212, 413, 440, 435, 73. A Yaniv, *Dilemmas of Security* (1987) 66 ff., 100 ff., 143, 301 f., 52 f. Y. Harkabi, *Israel's Fateful Hour* (1988) 100f. Veto, B. Nossiter, *New York Times* 27 June 1982. S. V. Mallison and W. T. Mallison, *Armed Conflict in Lebanon* (1985) 94, 104; T. Mallison and S. Mallison, *The Palestine Problem in International Law and World Order* (1986) 477–79. O interpretaciji invazije glej še mojo knjigo *Fateful Triangle* (1983) ch. 4.6.1; *Pirates and Emperors* (1986) ch. 2.

³ L. Freedman, prikaz knjige R. Tucker and D. Hendrickson, »The Imperial Temptation« in *International Affairs*, January 1993.

Glavni diplomatski dopisnik New York Timesa Thomas Friedman piše, da je bilo načelo, ki je vodilo predsednika Busha v zalivski vojni, da je alternativa nespoštovanju mednarodnih mej med suverenimi državami kaos«. Toda temeljni problem, pojasnjuje avtor, je daleč globlji: »Ameriška zmaga v hladni vojni je bila . . . zmaga za vrsto političnih in ekonomskih načel: demokracijo in svobodni trg.« Končno je tretji svet prišel do spoznanja, da »je svobodni trg znak prihodnosti – prihodnosti, za katero je Amerika hkrati vratar in model«.⁴

Čeprav je mišljenje tretjega sveta značilno bolj atributivno kot vzorčno, lahko mimogrede opazimo, da se zdi manj kot evforično glede »prihodnosti«. Malo prej kot je Busheva administracija sprejela frazo »nova svetovna ureditev«, da bi pokрила svojo zalivsko dejavnost s primerno veličino, je južna komisija – sestavljena iz vodilnih ekonomistov tretjega sveta, vladnih načrtovalcev, verskih voditeljev in drugih – uporabila ta pojem precej drugače v pomembnem dokumentu, ki je prikazal bedno stanje tradicionalno zahodnih torišč, zahtevajoč – brez večjega upanja – »novo svetovno ureditev«, ki bo ustrezala »južnaškemu pledoajeju za pravičnost, enakost in demokracijo v globalni družbi«. Latinskoameriški škofje so tudi proučevalci nerazvitosti. Decembra 1992 so imeli svojo četrto splošno konferenco v Santo Domingu, ki jo je spremljal tudi papež. Vatikan je skrbno nadziral dnevni red iz strahu, da bi utegnili škofje nadaljevati pot, ki so jo začeli na zgodovinski konferenci Medellina in Puebla, na kateri so sprejeli »preferencialno izbiro za revne«, izzivajoč s tem Reaganovo in Bushevo vojno po uničenju te herezije, ki je s pomočjo revnim ljudem grozila s prevzemom določenega nadzora nad njihovim življenjem in se lotila brutalne dediščine prevlade in izkoriščanja. Kakor koli že, škofje so opozorili na »prevladujočo neoliberalno politiko« Busheve nove svetovne ureditve, ki je tu pa tam povzročila poslabšanje demokratičnega življenja in obsodila ogromno večino celo na večjo bedo, ter zahtevali »pospeševanje socialnega deleža države kot nujno pomembne vrste pastoralnega dela«. Strahotna revščina tega področja »se ni zgodila sama po sebi«, so dodali na bolivijski škofovski konferenci, »pač pa je rezultat sedanjega svobodnega tržnega sistema, ki nima nobenega nadzora, in gospodarskih prilagoditev, ki so del neoliberalne politike, ki ne upošteva socialne razsežnosti«. Opozorimo še, da je Bolivija prizorišče »gospodarskega čudeža«, zelo hvaljenega na Zahodu, vključujoč tiste, ki so obogateli z izvozom koke, na katerem ta čudež počiva.⁵

Vendar je to gledanje močnih, ki odmeva v doktrinarnem sistemu. »Nova svetovna ureditev« Georgea Busha, ne tista od južne komisije ali škofov, ki se zavzemajo za revne, je »val prihodnosti, ki je tako navdihujoč za tiste, ki držijo položaj v svojih rokah«.

Kar se tiče Združenih narodov, je skoraj splošno uveljavljeno, da so doživeli »neverjetno veliko spremembo« avgusta 1990 z utišanjem »večine svojih obrekovalcev« in osvoboditvijo predsednika Busha pri oblikovanju »nove svetovne ureditve za reševanje konfliktov z večstransko diplomacijo in kolektivno varnostjo« (ed. New York Times). George Ball (New York Review) pa je sprožil kritiko te politike: »S koncem hladne vojne in začetkom zalivske krize so Združene države zdaj lahko preizkusile veljavnost Wilsonovega koncepta kolektivne varnosti – preizkus, ki ga je v zadnjih štiridesetih letih preprečeval avtomatični sovjetski veto v Var-

⁴ New York Times Week in Review 2 June 1992.

⁵ South Commission, *The Challenge to the South* (1990) 216 ff., 71 f., 287. P. Corda, *Excelsior* (Mexico) 4 December 1992. I. Linden, director, Catholic Institute of International Relations, »Reflections on Santo Domingo« *The Month* January 1993. »O Bolivijskem gospodarskem čudežu«, glej mojo knjigo *Year 501* (1993) ch. 3.4.

nostnem svetu«. Tu je verzija BBC: »Kremelj je med hladno vojno pogosto uporabljajl veto, da bi zaščitil svoje interese pred grožnjo z intervencijo ZN. Kolikor dolgo je bil odgovor »Nyet«, so razprave v svetu ostale sovražne, toda končno se je sovjetsko stališče popolnoma spremenilo in so pripravljeni sodelovati z anglo-ameriškimi zagovorniki vladavine práva« (BBC dopisnik Mark Urban). Primerov je obilo.⁶

Znanstveniki se strinjajo z impresivnimi dejstvi in podatki, ki potrjujejo zgodovino. Oxfordski profesor Adam Roberts, akademski strokovnjak za Združene národe, je zapisal: »Večino svojega 45-letnega obstoja Varnostni svet ni bil sposoben sprožiti akcije glede določenih pomembnih problemov zaradi vzhodno-zahodne sovražnosti. Do konca 1989 je Sovjetska zveza vložila veto na 114 resolucij, ZDA na 67, Britanija na 30, Francija na 8 in Kitajska na 3. S koncem hladne vojne so možnosti za delovanje ZN postale večje – vodilni obstrukcionista je namreč izpadel iz igre. Slika ob njegovem članku prikazuje smejočega se Georgea Busha, ko je »slavil resolucijo ZN o uporabi sile proti Iraku«, katere naslov opozarja, sklicujoč se na sporazum v Varnostnem svetu, ki si je opral roke v tej zadevi in jo prepustil anglo-ameriški (US-UK) sili, na veliko kršitev Listine, toda s priznanjem, da določenih predpisanih postopkov ni mogoče izpeljati zaradi ameriške nepopustljivosti.⁷

Ti primeri so vzeti iz obdobja, ko so znanstveni menedžerji delali nadure pri razvnananju vojne vročice. Toda sporočilo ostaja še naprej neizpodbitno dokazano z izrazito soglasnostjo. Če vzamemo enega od mnogih primerov: New York Times Week in Review je postavil januarja 1993 glavni članek o novi svetovni ureditvi pod naslovom Bolj kot kdaj koli je politika ZN nekakšna ameriška predstava. Avtor Craig Whitney začne prispevek z zgodovinskim ozadjem; v »večini njene zgodovine« je Sovjetska zveza »nasprotovala Združenim državam v Varnostnem svetu in v skoraj vseh primerih blokirala pomembnejše akcije ZN. V tistih primerih, ko so bili ZN sposobni delovati, od Koreje do Perzijskega zaliva, je bilo to vedno z močno politično podporo in vojaškimi mišicami Združenih držav« – zdaj pa so končno zmožni svobodnega delovanja. Nekaj dni prej je kanadski volilni časopis obvestil »Huseina in njemu podobne«, da je »nova odločnost po vzpostavitvi vladavine prava stvarna in bo uveljavljena«. Zgodba z naslovne strani dan prej pa govori o poročilih Amnesty International, da na Haitiju »prevladuje nezakonitost«. Zloraba človekovih pravic je del vsakdanjega življenja večine Haitčanov po nasilnem zrušenju demokratično izvoljene vlade; v revnih predelih so »prebivalci nostalgčni za Duvalierovimi dnevi« in nek zahodni diplomat dodaja, da je »slabše kot v najmračnejših dneh Duvalierovega režima, to je mednarodna zadrega, ki nas sili k delovanju« – namreč z zagotavljanjem blagostanja za ubijalce s tihim sporazumom med zahodnimi elitami, da je nujno zatreti neprijetne duhovnike in bazična gibanja, da bi oblast ostala v rokah tistih, ki jih New York Times imenuje »civilna družba«, kar pomeni zahodno usmerjeno kleptokracijo.⁸

⁶ Chomsky, op. cit. n. 1, ch. 6.

⁷ The Independent (London) 3 December 1990.

⁸ C. Whitney, New York Times 17 January 1993; editorial, Globe and Mail (Toronto) 14 January 1993; A. Picard, Globe and Mail 13 January 1993. O washingtonski verziji New York Timesa, gl. moj članek v Lies of Our Times (New York) February 1993.

Za podporo zelenih sklepov glede treh temeljnih tez je nujno pregrešiti se glede zgodovinskega in sodobnega spomina. Naj začnem s pravili svetovne ureditve, se potem obrnem k hladni vojni in končno lotim širših vprašanj demokracije in svobodnih trgov ter preoblikovanja svetovne ureditve.

1. Običajna verzija o OZN je popolnoma točna za njenih prvih nekaj let; to je, ko je bila sestavljena večina z mogočnega seznama sovjetskih vetov profesorja Roberta. V teh letih je bila moč ZDA tako izjemna, da bi lahko uporabile ZN kot sredstvo za svojo zunanjo politiko, usmerjeno proti Sovjetski zvezi in drugim sovražnikom. V 50. letih so se razmere začele spreminjati, ker so si druge sile opomogle od vojnega opustošenja, dekolonizacija pa je razširila članstvo ZN, kar je vodilo k t. i. »tiraniji večine«. Če se obrnem k pomembnejši novejši preteklosti, je bilo po letu 1970 vloženi 88 vetov, 80 jih je Zahod, in s trdnim vodstvom ZDA 62, Veliko Britanijo na drugem in Francijo daleč zadaj na tretjem mestu in ZSSR na četrtem mestu, navadno glasujočo z večino. V Generalni skupščini ZN je bila osamitev ZDA še celo bolj osupljiva. Zadeve, v katerih so ZDA blokirale delovanje ZN, vključujejo pozive k upoštevanju pravil mednarodnega prava in preklic agresije, nadalje človekove pravice, razoroževanje, mednarodni terorizem, srednjezhodno in srednjeameriško diplomacijo in drugo; bližji pogled pokaže, da je imela večina zadev malo, če sploh kaj, opraviti s hladno vojno, dejstvo, ki je občasno priznано v novejših vladnih dokumentih. Ameriško spodkopavanje ZN bi bilo celo bolj dramatično, kot je bilo, če ne bi ZDA zaradi dejanske ogromne moči obdržale glavne zadeve zunaj dnevnega reda. Sovjetski napad na Afganistan je bil močno obsojen, toda ZN niso bili nikoli pripravljeni na uničenje zaradi zgovarjanja na ameriški napad na Južni Vietnam in potem celo Indokino – da omenim samo dogodke, ki so se pripetili v zgodovini, čeprav ne v njeni satarizirani zahodni verziji.

Z 80. leti je postala osamitev ZDA tako izrazita, da je bil New York Times prisiljen objaviti članek, ki je tarnajoče raziskoval, zakaj se razhajajo s svetom: katere psihološke ali druge pomanjkljivosti bi lahko povzročile takšno nenavadno vedenje? Reaganova administracija je poskušala paralizirati Združene narode z odlaganjem vplačil in njihovim potiskanjem na rob bankrota, dejansko uničujoč UNESCO zaradi njegove usmeritve (tretji svet) in spodkopavajoč delovanje ZN za človekove pravice, ker so dražili takšne prijatelje, kot so bili argentinski in salvadorski mučitelji; Britanci so pomagali z rehabilitacijo državnega terorja v Argentini in Gvatemali. Nadalje se je podcenjevanje ZN nadaljevalo prav skozi zalivsko vojno.⁹

Nekatere prej navajane trditve so blizu natančnosti, vendar pa zahtevajo razlago. Robert je pravilno ugotovil, da »so s koncem hladne vojne možnosti za delovanje ZN postale večje – namreč kot sredstvo moči ZDA so ZN zdaj zadosti obvladljivi. Propad ZSSR je dodal še en skoraj avtomatični glas za ZDA v Varnostnem svetu. Prav tako je odpravil prostor za omejeno stopnjo neodvisnosti v tretjem svetu. Opozicija tretjega sveta je bila še nadalje nevtralizirana s katastrofo kapitalizma v 80. letih, ki je opustošila večino tradicionalnih kolonialnih področij, ne glede na japonsko vplivno cono, kjer je država dovolj močna, ne samo da nadzira delo, ampak tudi kapital, in je bila tako sposobna zagotoviti določeno obrambo

⁹ Za podrobnosti glej Chomsky, op. cit., n. 1, ch. 6.5; Necessary Illusions, ch. 4 and App. IV. 4; moj esej v C. Peters (ed.), *Collateral Damage* (1992). Še W. Preston, E. Herman, and H. Schiller, *Hope and Folly* (1989); I. Guest, *Behind the Disappearances* (1990).

pred razdejanjem s strani zahoda vsiljene tržne ideologije.¹⁰ In Whitney ima prav, ko trdi, da so ZN lahko delovali samo ob močni politični podpori in vojaških mišicah ZDA – iz enostavnega razloga, ker bi ZDA dovolile delovanje ZN samo v skladu s svojo voljo. Če so ZN odklonili spremembo stališča, so bili enostavno zavrženi kot svetovno sodišče, kot »sovražni forum« in zato nepomembni, kar je potrdila obsodba terorizma ZDA v Nikaragvi (New York Times z odobritvijo prosvetljenega mnenja precej splošno, vključno z znanimi znanstveniki mednarodnega prava in zagovorniki svetovne ureditve).¹¹

Bolj splošno gledano so ZN običajno lahko delovali samo z odobritvijo »velikih sil«, pri čemer so imele ZDA odločilen glas ob upoštevanju odnosov sil. Nobenih racionalnih temeljev ni za pričakovanje kakšnih pomembnejših sprememb, razen da Washington lahko zdaj deluje svobodneje kot prej, tj. dejstvo, ki je sprožilo strah in grozo skoraj povsod na jugu. To ni nič presenetljivo, saj je sloves ZDA po padcu berlinskega zidu v bistvu isti kot prej ne glede na izgovore. Panama je razkrivajoč primer, kjer zopet vlada tanka elita evropskih bankirjev in poslovnežev, z mamilskimi izsiljevanji in ugrabitvami, ki so dosegla nov vrh hkrati z revščino in dobičkom, pri čemer se je Washington na začetku 1991 dobro zavedal, da »bi odprava ameriškega zaščitnega plašča lahko hitro povzročila civilno ali vojaško zrušitev (od ZDA vsiljenega predsednika) Endara in njegovih podpornikov«.¹²

Podobnega izida se je Washington ustrašil, ko je Irak napadel Kuvajt. Po mnenju raziskovalnega novinarja Washington Posta Boba Woodwarda je predsednika Busha skrbelo, da ne bi Savdijci v zadnjem trenutku nespametno ravnali in sprejeli marionetni režim v Kuvajtu po iraškem umiku. Njegovi svetovalci so se bali, da bi se Irak lahko umaknil, za seboj pa pustil »večino iraških specialnih sil v civilnih oblekah«, čeprav najbrž ne oborožene sile, kot so to storile ZDA v Panami, medtem ko bi prevzeli dve nenaseljeni obalni področji, ki sta po britanskem imperialnem sporazumu pripadli Kuvajtu, da bi blokirali iraški dostop do morja (ameriški general Norman Schwartzkopf); ameriškega generala Colina Powella pa je skrbelo, da bi se pod iraškim vplivom lahko spremenil *status quo*, celo po umiku Freedman in Karsh, ki poskušata prikazati anglo-ameriška prizadevanja v najlepši možni luči, sklejata, da: »Sadam, kakor vse kaže, ni nameraval niti uradno anektirati majhnega emirata niti vzpostaviti v njem stalne vojaške prisotnosti. Namesto tega je poskušal vzpostaviti hegemonijo nad Kuvajtom, zagotavljajoč njegovo popolno finančno, politično in strateško podložnost svojim željam« – podobno kot so nameravale ZDA v Panami in Izrael v Libanonu (in dosegle v prvem primeru). Sadamov načrt je postal oster, nadaljujeta avtorja, zaradi mednarodnega odziva; če prevedemo v znanstveno nesprejemljivo resnico, ker ZDA in Britanija izjemoma nista blokirali odziva, ki je standard v primeru takšnih »šolskih primerov agresije«. Tako ne bi moglo biti mednarodnega odziva, če ZDA odobravajo ali vodijo agresijo. Avtorja se očitno ne zavedata, da ti sklepi v celoti spodkopavajo osrednji argument njune knjige, nazorno prikazujoč, da so imeli »ciniki«, ki jih grajata zaradi pomanjkljive zaznave plemenitosti anglo-ameriškega (US-UK) vodstva, pravzaprav prav.¹³

Strah pred mirno rešitvijo je obstajal vseskozi. Iraški predlog za popoln umik

¹⁰ Glej Chomsky, op. cit., n. 1, ch. 7, in op. cit., n. 5. Še Challenge to the South.

¹¹ Glej Necessary Illusions, 82.

¹² Latinsko-ameriški specialist S. Ropp, »Things Fall Apart: Panama after Noriega« v: Current History March 1993. Glej še Chomsky, op. cit., n. 1, ch. 5 and op. cit., n. 5, pp. 84–5, on the aftermath.

¹³ B. Woodward, The Commanders (1991) 251–2, Freedman and Karsh, op. cit., n. 1, pp. 67 f.

iz Kuvajta 2. januarja 1991, ki so ga srednjevzhodni strokovnjaki ameriškega zunanjega ministrstva označili kot »resno predpogajalsko možnost«, so anglo-ameriški voditelji takoj zavrnil in dejansko utišali z mediji (kot v prejšnjih primerih je en časopis, newyorški *Newsday*, natančno poročal o dejstvih; utajitev je bila, se zdi, popolna v Veliki Britaniji). Bushev odgovor je bil: »Ne sme biti nobene nagrade za agresijo. Niti ne bo nobenih pogajanj. Načelo ne sme biti kompromitirano«. Diplomacija ni izhod. Trditev, ki bi prej šokirala izobražene mladostnike, je šla mimo brez komentarja v uglednih krogih, kot se je približeval skrajni rok 15. januar, tako je Bela hiša postajala vedno bolj prestrašena pred t. i. »morečim scenarijem«: iraškim umikom in diplomatsko rešitvijo. Prizadevanja Iraka, ZSSR in drugih držav, da bi omogočili Iraku umik v februarju 1991, so vlada in mediji izkrivili in osorno odbili. Intelektualna skupnost je velikodušno in vdano molčala.¹⁴

Skrajno hipokrizijo nastopaštva glede zalivske vojne so dodatno poudarili dogodki februarja 1991. leta. Ko so bombe deževale na Irak in je George Bush ponosno izjavil: »To, kar smo obljubili, teče,« je libanonska vlada obnovila svojo prošnjo, naj Izrael spoštuje resolucijo Varnostnega sveta ZN št. 425 iz marca 1978, zahtevajoč v skladu z njo njihov takojšen umik iz južnega Libanona.¹⁵ Za prošnjo se kot običajno niso zmenili, medtem ko so ameriški varovanci terorizirali okupirano področje in drugod bombardirali po želji, medtem ko je preostali del Libanona prevzel v svoje roke Bushev novi prijatelj Hafez-el-Assad. V istem mesecu je začel veljati sporazum med Avstralijo in Indonezijo, ki je odprl vrata za skupno izkoriščanje naftnih virov na okupiranem vzhodnem Timorju, kar je avstralska vlada razglasila za »ustvarjalni razvoj mednarodnega prava«, medtem ko je opozorila na »nesrečne okoliščine, ki obdajajo indonezijsko pridobitev prejšnjega portugalskega ozemlja. Te besede posredno namigujejo na indonezijski vdor in aneksijo vzhodnega Timorja s približno 200.000 civilnimi žrtvami, kar je bilo izpeljano z odločilno vojaško in diplomatsko podporo ZDA. Zavrnitev izpodbijanja sporazuma, ki ga je Portugalska predložila »svetovnemu sodišču«, splošno priznani odgovorni avtoriteti, je avstralski zunanji minister Gareth Evans pojasnil takole: »Ne obstaja nobena pravna zavezujoča obveznost, da ne bi priznali pridobitev ozemlja, ki je bilo pridobljeno s silo,« in dodal, da »je svet prilično krivičen prostor, onesnažen s primeri osvajanj s silo«. Premier Bob Hawke je medtem izjavil, da »velike države ne morejo napasti majhnih sosedov in se potem z njo izmuzniti« (namigujoč na Irak in Kuvajt), razglašujoč, da bodo v »novi ureditvi«, ki jo vzpostavljajo neoporečni Angloameričani, »dozdevni agresorji dvakrat premislili, preden bodo napadli majhne sosedo«, ker »bi vse države morale vedeti, da mora vladavina prava prevladati nad vladavino sile v mednarodnih odnosih« – izključujoč tiste države, katerih agresija in pokoli prinašajo dobiček Avstraliji, in druge, katerih zločine so odobrili gospodarji.

Mednarodne naftne družbe so pozdravile ta »ustvarjalni razvoj« z navdušenjem, povezujoč se, da bi izkoristile podoben hipotetični iraško-libijski sporazum o črpanju nafte v okupiranem Kuvajtu. Nič od tega ni izvabilo kakršne koli objave ali poročila. In ko je Britanija nadaljevala s prodornimi potezami, da bi postala vodilni indonezijski vojaški dobavitelj, računajoč kakšen dobiček bi lahko imela od največjega pokola glede na prebivalstvo po holokavstu, pa britanski intelektualci z najredkejšimi izjemami nekako niso mogli zbrati navdihujoče retorike o ple-

¹⁴ Glej Chomsky, op. cit., n. 1, ch. 6; Hiro, op. cit., n. 2, pp. 295, 439; glej moj članek v Peters, op. cit. n. 9.

¹⁵ *New York Times* 19 February 1991.

menitih idealih in visokih načelih, ki so jih izrekli njihovi voditelji z dozo krvoločnosti, ko je Irak napadel Kuvajt.¹⁶

Tu ni prostora, da bi ustrezno pregledali to sramoto in strahopetno razkazovanje, ki ne dajeta niti majhnega vpogleda v nastajanje svetovne ureditve.

2. Lotimo se hladne vojne. Končala se je z iluzijo, na isti način pa tudi začela. George Kennan, eden vodilnih graditeljev sveta po 2. svetovni vojni, je tudi spoštovan diplomatski zgodovinar. V svoji znanstveni študiji sovjetsko-ameriških odnosov je odkril izvore hladne vojne v razpustitvi ustavodajne skupščine januarja 1918. leta, ki je povzročila prekinitev z zahodom s »prvino dokončnosti«.¹⁷ Britanski ambasador v Rusiji sir George Buchanam je bil »globoko zaprepačen«, piše Kennan, in zagovarjal oboroženo intervencijo za kaznovanje tega zločina. To se je kasneje zgodilo in je bilo vzeto popolnoma resno; Britanija je npr. uporabila strupeni plin v 1919. letu, kar ni bila majhna zadeva kmalu po 1. svetovni vojni; njegovo uporabo je zagovarjal tudi Winston Churchill in še posebej proti »neciviliziranim plemenom«. Idealistični Woodrow Wilson je bil še posebej ves iz sebe zaradi razpustitve ustavodajne skupščine, pojasnjuje Kennan, reflektirajoč »strogo vdanost ustavnosti ameriške javnosti« in globoko razočaran nad pogledom na vlado brez pooblastil onstran bajonetov »rdeče straže«.

Nekaj mesecev prej je Wilsonova vojska razpustila »nacionalni parlament« v okupiranem Haitiju »z izvirnimi metodami mornariške pehote«, kot se je izrazil ameriški mornariški poveljnik major Smedley Butler. Razlog je bil v njegovi zavrnitvi potrditve ustave, ki so jo vsilili zavojevalci, dajala pa je ameriškim družbam pravico do nakupa haitjskih nepremičnin. Mornariško izpeljan plebiscit je uredil problem: orožje Washingtona je bilo ameriško opredeljena ustava, potrjena z 99,9% večino ob 5% udeležbi prebivalstva. Wilsonova »stroga vdanost ustavnosti« ni bila omajana s pogledom na vlado brez pooblastil onstran »bajonetov mornariških okupatorjev«; niti Kennanova. Prav nasprotno. Do današnjih dni ti dogodki nastopajo v smešnih obnovah, imenovanih »zgodovina«, kot ponazoritev ameriškega »človekoljubnega posredovanja« in njegovih težav (pri nas). Tako bi morala biti haitjska tragična zgodovina svarilna zgodba za tiste, ki zdaj »vneto sledijo operaciji Obnova upanja« v Somaliji, opozarja Robert Kaplan, spominjajoč na težave, s katerimi se srečujemo, če poskušamo »pomiriti politično skupnost v državi, ki nima temeljev moderne politične kulture«.¹⁸

Skupaj s to epizodo so iz »zgodovine« odšli tudi obnova dejanskega suženjstva, nadalje ameriški mornariški pokoli in teror, zrušenje ustavnega sistema, vzpostavitve državne teroristične sile (ameriške nacionalne straže), ki je od takrat kruto vladala nad prebivalstvom, in prevzem Haitija s strani ameriških družb, podobno kot v sosednji Dominikanski republiki, kjer so bile Wilsonove invazijske sile samo za malenkost manj zatiralske.

Wilson je torej globoko spoštovan kot velik moralni učitelj in zagovornik samoodločbe in svobode in tako zdaj lahko pretehtamo vračanje k vihravim dnevom wilsonovskega idealizma. Boljševiki so nasprotno tako poteptali naše visoke ideale, da je bila potrebna njihova nasilna zrušitev.

ZDA so tudi, zasledujoč ista visoka načela, navdušeno pozdravile »sijajno mlado revolucijo«, ki jo je izpeljal Benito Mussolini v Italiji 1922. leta, kot je

¹⁶ Alan Griffiths, Minister for Resources, Government of Australia, (official letter dated 2 February 1993).

¹⁷ G. Kennan, *Russia Leaves the War* (1956) 352–63. A. Thomas, *Effects of Chemical Warfare: A selective review and bibliography of British state papers* (1985) 33 f.

¹⁸ *New Republic* 28 December 1992. O dogodkih glej H. Schmidt, *The United States Occupation of Haiti, 1915–1934* (1971). O odnosih ZDA–Haiti v zadnjih 200 letih glej Chomsky, op. cit., n. 5. ch. 8.

ameriški veleposlanik opisal uničenje parlamenta in delavskega gibanja ter izprije-
no vladavino črnosrajčnikov. Še pozno v 1930. letu je bil Mussolini tisti »čudoviti
italijanski gospod«, kot ga je opisal človek, ki si je (neutemeljeno) lastil zasluge za
ustavo, ki je bila vsiljena Haitiju; to je bil predsednik Franklin Delano Roosevelt.
Podjetniška skupnost je bila prav tako prevzeta. Fašistična krvoločnost je bila
sprejemljiva, ker je zavirala nevarnost druge Rusije, je pojasnilo ameriško zunanje
ministrstvo. Hitlerja so podpirali kot »zmerneža« iz istih razlogov. Leta 1937 je bil
za ameriško zunanje ministrstvo fašizem združljiv z gospodarskimi interesi ZDA in
prav tako predstavljal naraven odpor »bogatih in srednjih razredov v samo-
obrambi«, v času ko so se te »nezadovoljne množice na podlagi zgleda ruske
revolucije pred seboj obrnile k levici«. Fašizmu zato »mora uspeti ali pa se bodo
množice, tokrat okrepljene z razočaranimi srednjimi razredi, ponovno obrnile
k levici«. Ameriški diplomat William Bullitt (Kennanov mentor) »je domneval, da
bi lahko samo nacistična Nemčija ustavila napredovanje sovjetskega boljševizma
v Evropo«, komentira Daniel Yergin – seveda ne z zavzetjem. Ameriški podjetni-
ški svet se je ponovno strinjal. Večje ameriške družbe so bile močno vpletene
v nemško vojaško produkcijo, občasno bogateč s pridruženjem plenjenju židovske-
ga premoženja v programu hitlerjevske arianizacije. »Ameriške naložbe v Nemčiji
so se naglo povečale po Hitlerjevem prihodu na oblast,« piše Christopher Simp-
son, naraščajoč z okrog 48,5% med letoma 1929 in 1940, medtem ko so močno
upadle povsod drugod v celinski Evropi in samo v Britaniji ostale nespremenjene.¹⁹

Kot pojasnjuje zgodovina, razlogi za hladno vojno iz let 1917–18 nimajo skoraj
nič opraviti s sovjetskimi zločini ali sovjetsko vojaško grožnjo.

Gljučni razlogi so drugod. V nemajhni meri lahko hladno vojno pojmujejo kot
razvojno stopnjo »soočnja Sever–Jug« (bolj enostavno, evropskega osvajanja sve-
ta), tako nenavadno po merilu, da je prevzela svoje lastno življenje, toda utemelje-
no na podobni logiki, kot jo je mogoče lucidno razbrati v dokumentih, načrtovanih
na visoki ravni, in drugih mednarodnih virih. Prvič, neodvisni nacionalizem
(»ultranacionalizem«, »gospodarski nacionalizem«, »radikalni nacionalizem«) je
nesprejemljiv, kakršna koli je že njegova politična barva; tretji svet mora zadržati
svojo storitveno vlogo, zagotavljajoč poceni delovno silo, vire, trge, možnosti za
investiranje in (v zadnjem času) izvoz onesnaženja itd. Drugič, razvoj, ki se zdi
uspešen v razmerah, ki bi lahko bile pomembne za revne ljudi drugod, je še bolj
gnusen zločin; krivec je »razen tega ‚virus‘, ki lahko razširi okužbo« drugam,
»gnilo jabolko«, ki bi lahko »pokvarilo ves zaboj«, kot npr. Arbenzeva Gvatemala,
Allendejev Čile, sandinistična Nikaragva in množica drugih.

Vzhodna Evropa je bila izvorni »tretji svet«, oddaljajoč se od Zahoda po pre-
lomnici, ki teče skozi Nemčijo še od predkolumbovega obdobja, ko se je Zahod
začel razvijati, Vzhod pa je postajal njegovo storitveno področje. V zgodnjem 20.
stoletju je bila večina tega področja v kvazikolonialni odvisnosti od Zahoda. Bolj-
ševiški prevzem je bil takoj spoznan kot »ultranacionalističen« in zato nesprejem-
ljiv. Nadalje je bil »virus« s precejšnjo privlačnostjo drugod v tretjem svetu.

Zahodna invazija na Sovjetsko zvezo je bila zato upravičena v obrambi pred
»revolucionarno grožnjo . . . samemu preživetju kapitalistične ureditve«, ugotavlja
danes vodilni diplomatski zgodovinar John Lewis Gaddis, ponavljajoč glavne teme
ameriške diplomacije 20. let. »Glavna ovira« za priznanje Sovjetske zveze, je
zatrjeval šef vzhodnoevropskega oddelka ameriškega zunanjega ministrstva, »je

¹⁹ Chomsky, op. cit., n. 1, ch. 1.4. C. Simpson, *The Splendid Blond Beast* (1993) ch. 5. D. Yergin, *Shattered Peace* (1977) 24–26.

svetovno revolucionarni cilj in praksa voditeljev te države.«²⁰ Ta praksa seveda ne vključuje dobesedno čiste agresije; prej gre za nesprejemljive notranje spremembe, ki bi lahko razen tega spodbudile druge, da bi sledili tej poti, kar je enakovredno agresiji.

Kremeljska zarota za prevzem svetovne vladavine je bila zato dokazana v poznejših letih, ko je priklicala nastanek drugih ultranacionalistov in virusov. Ker so ogrožali zahodno prevlado (torej »samo preživetje kapitalistične ureditve«), je bil Washington kot zaščitnik svetovne ureditve očitno upravičen uničiti jih v samoobrambi, potem ko jih je pripisal kategoriji »sovjetske ekspanzije«. Osnovno logiko je pojasnil eden vodilnih uslužbencev Kennedyjeve administracije, direktor obveščevalne službe zunanjega ministrstva Roger Hilsman, ki je pohvalno prikazal delovanje CIE pri strmoglavljenju vlade v Iranu (Mosadek) in Gvatemali (Arbenz); če komunisti ostajajo »sovražni« in uporabljajo podtalno delovanje, je pojasnil, potem se imamo pravico »zaščititi in braniti« – s strmoglavljenjem konzervativnih parlamentarnih režimov ali reformističnih demokratičnih kapitalističnih vlad in vsiljenjem smrtonosnih terorističnih držav.

Takšno razmišljanje lahko zasledujemo vse nazaj do angleške prve kolonialne osvojitve, ko je Edward I. 1282. leta pojasnil, da »bi bilo bolj primerno in ustrezno v tem času, če bi sebe in svoje prebivalstvo obremenil z žrtvami popolnega uničenja sovraštva Valižanov, raje kot da bi se v prihodnosti namesto v sedanosti soočil s trpljenjem, ki so ga povzročili s tem konfliktom«. Sovražnost njihovih služabnikov je vedno prizadela pravične, zahtevajoč neizprosne ukrepe v samoobrambi.²¹

Priznано je bilo, da je boljševisistični virus dosegel tudi same domače države. Boljševiki so poskušali napraviti neumno in nesposobno množico človeštva za prevladujočo na zemlji. Wilsonov državni sekretar Robert Lansing je posvaril, da se obračajo »na proletariat vseh držav, na neumne in mentalno zaostale, ki naj bi zaradi svoje številčnosti postali gospodarji... zelo stvarna nevarnost glede na proces socialnih nemirov povsod po svetu«. Wilson je bil zlasti zaskrbljen, da bi lahko bili »ameriški črnici (vojaki), ki so se vračali iz tujine«, okuženi z vojaškimi in delavskimi sveti v Nemčiji. Komisija za industrijske nemire, ki jo je ustanovil Lloyd George 1917. leta, je ugotovila, da je »sovražnost do kapitalizma postala del političnega prepričanja večine« rudarjev v Walesu. »Ni bilo prostora zunaj Rusije, kjer bi (februarska) revolucija povzročila večjo radost kot... Merthyr Tydfil,« je zapisal velški rudarski časopis, navdušen zlasti nad sveti delavcev in vojakov, ki so jih ustanovili boljševiki, preden so prevzeli oblast (in kasneje uničili ob prvi priložnosti). Podobno kot Wilson in Lansing je tudi komisija Lloyda Georgea zavzela »kritično stališče do situacije, ki bi se verjetno lahko razvila neposredno po vojni«.²²

Domačo fronto je bilo torej prav tako treba braniti pred »revolucionarno grožnjo« in udarci, ki jih je povzročala vladajočim. Wilsonov »rdeči strah« je uspešno spodkopal demokratično politiko, sindikate, svobodo tiska in neodvisnost misli, varujoč interese podjetnikov in njihov nadzor nad državno oblastjo. »Obramba« se je razvila povsod po kapitalističnem svetu, dobila različne oblike, kot smo že omenili, vendar vedno zagovarjana, vključno s fašizmom. Zgodba je dobila ponovno veljavo po 2. svetovni vojni, izmučeni z obrambo svobode in demokracije.

²⁰ J. L. Gaddis, *The Long Peace* (1987) 10. R. Kelley, cit. po Yergin, op. cit., n. 19, p. 20.

²¹ Hilsman, *To Move a Nation* (1967), 85 f. J. Davies, *A History of Wales* (1993) 160.

²² Chomsky, op. cit. n. 1, p. 364, in citirani viri: *Necessary Illusions*, App. II. 2.

Kot priznavajo Kennan, Gaddis in drugi resni zgodovinarji, se je hladna vojna začela v letih 1917–18, ne 1945. leta. Pred 2. svetovno vojno ni nihče imel boljševikov za vojaško grožnjo, čeprav je bilo treba virus zadrževati in po možnosti uničiti v samoobrambi, vendar je bila sprejeta skoraj ista strategija, ko se je 2. svetovna vojna končala. Do takrat se je »gnilo jabolko« povečalo z vključitvijo Vzhodne Evrope, uničujoč zahodni dostop do tradicionalnih virov. Njegova sposobnost »kvarjenja celega zaboja« se je prav tako povečala. Julija 1945. leta je glavna študija ameriškega zunanjega in obrambnega ministra opozorila na »rastoče valovanje povsod po svetu, ko navadni ljudje težijo k višjim in širšim obzorjem«. Ne moremo biti prepričani, so opomnili, da se Rusija »ne spogleduje z mislijo«, da bi se povezala s temi nevarnimi tokovi; Rusija »še ni dokazala, da je popolnoma brez tovrstnih ekspanzionističnih ambicij«. Zato v nobenem primeru ne smemo tvegati. ZSSR moramo obkrožiti z vojaškimi bazami in niti ne dovoliti deleža v nadzoru nad njenim edinim dostopom do toplega morja (Dardanelami). Ta načrt bi se lahko zdel »nelogičen«, so se ustrašili načrtovalci, vendar so zavrnilo ugovor kot plitev: to je bila »logična nelogičnost« ob upoštevanju čistosti anglo-ameriških motivov in grožnje, ki so jo Zahodu postavljale težnje navadnih ljudi, ter nevarnosti, da bi jih Kremelj lahko pospeševal.

Komunisti so sposobni »obrniti se neposredno na množice«, se je pritoževal Eisenhower. Njegov zunanji minister John Foster Dulles je obžaloval to komunistično »sposobnost, da si pridobijo nadzor nad množičnimi gibanji«, to je nekaj, česar mi ne moremo reproducirati. »Revni ljudje so tisti, na katere se obračajo, in ti bodo vedno želeli krasti bogatim« – to je velik problem svetovne zgodovine. Nekako smo ugotovili, da je težko zagovarjati našo usmeritev, da bi bogati morali ropati revne, to je problem odnosov z javnostjo, ki še ni bil nikoli presežen.²³ Ameriško mornariško izkrcanje je bilo odgovor na udar v Iraku, ki je razlil anglo-ameriški monopol nad srednjevzhodno nafto in povzročil zmedo v Londonu in Washingtonu ter pripeljal do britanske odločitve o »brezobzirni intervenciji« z vsemi sredstvi, če bi se nacionalistično gnitje razširilo na Kuvajt, kar so ZDA odobrile in zavzele enako držo do znatno bogatejših področij pod svojim nadzorom. Problem, ki je mučil Eisenhowerja, je nastal ponovno v letih 1990–91. Od Maroka do Indonezije, povsod je bilo nasprotovanje ljudi anglo-ameriški vojni moči precejšnje, ponekod pa tudi neustavljivo; v arabskih državah s kakršno koli »demokatično odprtostjo« so ga lahko komaj obvladovali, čeprav so trši diktatorji v zavezniški koaliciji (Sirija, Savdska Arabija) lahko držali pokrov nad njim. Sovražnost do anglo-ameriškega vodenja k demokraciji v arabskem svetu (kot drugod, kjer je ni mogoče nadzorovati) je docela razumljiva.

Prav tako je priznana na vseh straneh. Ko je Bush mirno gledal, ko je Sadam Husein zatrl upornike v Iraku marca 1991, je vodilna osebnost iraške demokratične opozicije, v Londonu delujoči bankir Ahmad Chalabi, izjavil, da so ZDA »pričakovale, da bo Sadam pobil upornike, z upanjem, da ga lahko kasneje zruši primeren oficir«; to je vedenje, ki je zakoreninjeno v ameriški politiki »podpiranja diktatorjev zaradi ohranjanja stabilnosti«. Njegovo presojo je potrdilo ameriško zunanje ministrstvo: cilj Washingtona, kot je poročal glavni diplomatski dopisnik New York Timesa Thomas Friedman, je »spodbuditi neko iraško hunto železne pesti brez Sadama Huseina«, to je vrnitev k srečnim dnevom, ko je »Sadamova železna pest . . . držala Irak skupaj, na veliko zadovoljstvo ameriških zaveznikov Turčije in Savdske Arabije«, da ne govorimo o šefih v Washingtonu. To bi bil

²³ Glej Chomsky, op. cit., n. 5, chs. 2.1, 3.2, o zalivski vojni glej Chomsky, op. cit., n. 1, ch. 6, »Afterword«.

»najboljši od svetov« za Washington, je zapisal Friedman – in »najslabši od možnih svetov« za iraško ljudstvo, katerega tragedija je »strašna« (Chalabi).

Ko se je hladna vojna po koncu vojnih časov zopet začela, je ZSSR sprožila novo zaskrbljenost, ki je segla čez njen »ultranacionalizem«, učinek »gnilega jabolka« in njene razširitve na druge dele evropskega tradicionalnega tretjega sveta na Vzhodu. Postala je namreč tudi velika vojaška sila. Medtem ko načrtovalci niso nikoli pričakovali neizzvanega sovjetskega napada, pa so bili zaskrbljeni, da bi se Sovjetska zveza utegnila odzvati na obnovo svojih tradicionalnih sovražnikov, Nemčije in Japonske, kar je bila po priznanju zahodnih analitikov resna varnostna grožnja, močno poudarjena v okviru sovražne ameriško vodene vojaške zveze. Razen tega je bila moč Sovjetske zveze zdaj svarilo za izvajanje sile ZDA in njenih zaveznikov; in iz svojih ciničnih razlogov je Sovjetska zveza pogosto dajala podporo tarčam ameriškega napada in podtalnega delovanja in tako ovirala »stabilnost«. Sam njen obstoj kot velike sile je zagotavljal določen prostor za neuvrščenost in omejeno neodvisnost v tretjem svetu. Manjša »gnila jabolka« ne sprožajo takšne nevarnosti.

Morali bi poudariti, da Stalinovi strašni zločini niso bili pomembni za Trumanovo administracijo. Trumanu je Stalin ugajal in ga je občudoval ter čutil, da bi se z njim dalo poslovati, dokler se bodo ZDA držale svoje poti. Kaj se je dogajalo v Rusiji, nikakor ni bila njegova skrb, je izjavil Truman zasebno, in Stalinova smrt bi bila »prava katastrofa«. Eisenhower in drugi vodilni ljudje so se s tem strinjali. Kot za množico manj pomembnih moralcev in rabljev je nesprejemljiv zločin neposlušnost; isto velja za duhovnike, ki pridigajo o »prednostni izbiri za revne«, posvetne nacionaliste v arabskem svetu, islamske fundamentaliste, demokratične socialiste ali neodvisne elemente kakršne koli vrste.

S koncem hladne vojne lahko pričakujemo, da se bo večina Vzhodne Evrope zatekla k svoji tradicionalni servisni vlogi, vračajoč se k dvostopenjskemu modelu družbe tretjega sveta z otoki ogromnih privilegijev in velike bede in brezupa. Ti otoki zdaj vključujejo večino stare *nomenklature*, ki jo favorizirajo zahodni vlagatelji, ker dobro ve, kaj je treba narediti.

3. Kot drugod v tretjem svetu Zahod vztraja pri svobodnih tržnih reformah, ki bodo obnovile tradicionalne odnose izkoriščanja in prevlade zahodnih vlagateljev. Politična osebnost, ki sprejema te zahteve, je »demokrat« (po standardni Orwellovi formuli). Boris Jelcin daje prednost kapitalističnim reformam. Zato je »demokrat«, čeprav skuša vladati z dekreti, premagujoč ustavno sodišče, medtem ko so njegovi nasprotniki, ki se zavzemajo za ustavne procese, »protidemokratični«. Ko John Major poučuje Jelcina, da je to, »kar poskušate doseči, učinkovita demokratična oblast«, kar je to, »kar mi podpiramo«, je pomen jasen poučevanemu; in Jelcinov tiskovni predstavnik razkriva, da tudi on razume pravila igre, ko pojasnjuje, da »podpora zahodnih političnih voditeljev Jelcinu kaže, da je bilo predsednikovo delovanje pravno veljavno«.

V Rusiji se imajo ustava, ustavno sodišče in parlament za ovire hitrejšim kapitalističnim reformam. Zato so razglašeni za neveljavne z utemeljitvijo, da so ostanek komunistične preteklosti. Zgodovina je bila dovolj prijazna, da je poskrbela za nekakšen »nadzorovan poskus« za preverjanje te trditve. Poglejmo El Salvador, kjer je za svobodni trg navdušenega predsednika Cristianija sicer mogoče kritizirati, toda ostaja »demokrat« z zmagovitim zagovarjanjem in zaščito ameriške politike in upanjem za prihodnost, čeprav je zavrnil zahteve ZN in pogoje za mirovni sporazum, zagotavljajoč, da bi ti pomenili krši-

tev ustave in odločitev škandaloznega sodnega sistema, za katerega so ZN zahtevali razpustitev, to je reliktove ameriško usmerjene teroristične države, ki je pobila desettisoče civilistov.²⁴

Sposobnost izogniti se razumljivosti – celo pomiritev s perečim protislovjem – je odločilni pogoj za dostojno zunanjo podobo.

Prebivalstvo v Vzhodni Evropi močno nasprotuje hitrim kapitalističnim reformam, kot jih zagovarja uradni zahodni demokrat (čigar javna priljubljenost se giblje med 60% do 36% v zadnjem letu in pol kljub hitro naraščajoči podpori za »močne voditelje«). Anketiranje Evropske skupnosti, izpeljano februarja 1993, je pokazalo, da večina Rusov, Belorusov in Ukrajincev nasprotuje premiku k svobodnemu trgu, in njihov občutek, da »je bilo življenje v komunističnem sistemu boljše«; »Rusi so prav tako hlepeli po starem političnem sistemu« (Financial Times). Gallupovo raziskovanje javnega mnenja desetih vzhodnoevropskih držav je hkrati pokazalo, da jih 63% nasprotuje »demokraciji«, kar je povečanje za 10% od 1991. leta. »Na splošno velja, čim novejša je zrušitev komunizma v državi, večje je bilo navdušenje za spremembe« (Associated Press) – to je, preden se pojavijo učinki. Drugo ameriško raziskovanje 1993 (Times Mirror Center) je ugotovilo, da Rusi dajejo prednost »močnim voditeljem« pred »demokratično obliko vlade« z 51% nasproti 31%, »skoraj natančen preobrat« rezultatov iz maja 1991. leta; »manj kot tretjina anketirancev je izbrala kapitalizem kot prihodnji model za rusko družbo, kar pomeni znižanje od 40% pred 17 meseci«. »Raziskave v skoraj vseh državah kažejo preobrat nazaj k socialističnim vrednotam, s tem da je 70% anketiranih izjavilo, da bi država morala zagotavljati delovno mesto, prav tako pa tudi nacionalno zdravstveno službo, stanovanje, izobrazbo in druge storitve« (Economist).²⁵ Toda elite povsod v tretjem svetu seveda dajejo prednost »reformam«, od katerih imajo korist; vplivni Zahod pa vztraja pri njih. Torej jih bodo zrinili skozi v imenu »demokracije«, ustrezno razumljene.

Vrnitev tega ogromnega področja k njegovi vlogi servisa po modelu tretjega sveta ponuja novo orožje nasproti domačemu prebivalstvu, kot je to hitro poudaril podjetniški tisk. General Motors namerava zapreti dva ducata tovarn v ZDA in Kanadi, vendar pa je postal največji poslodajalec v Mehiki, izkoriščajoč z mnogo odobravanja »gospodarski čudež«, ki je znižal mezde za 60% v zadnjem desetletju. Zdaj je Vzhodna Evropa prav tako dala znamenje. General Motors je odprl montažno tovarno za 690 milijonov dolarjev v Vzhodni Nemčiji, kjer so delavci pripravljani »delati daljši čas kot njihovi razvajeni kolegi v Zahodni Nemčiji« za 40% mezdo in manj ugodnosti, odobravojoče pojasnjuje Financial Times. Področje daje korporacijam nove možnosti za znižanje stroškov, zahvaljujoč »naraščajoči brezposelnosti in pavperizaciji velikega dela industrijskega delavskega razreda« zaradi napredovanja kapitalističnih reform. Poljska je celo primernejša kot Vzhodna Nemčija z 10% mezdami od tistih, ki jih zahtevajo razvajeni zahodnonemški delavci, zadržujoč to možnost »predvsem zaradi nepopustljive politike poljske vlade do delavskih sporov«, poroča Financial Times. Poljska sicer še ni docela enaka Mehiki v izvajanju državne represije nad delom, vendar pa napreduje, kot je pričakova-

²⁴ J. Lloyd, Financial Times 23 March 1993; Reuters. »Salvador leader refuses UN report« Boston Globe 23 March 1993.

²⁵ A. Brumberg, New York Times 22 March 1993; A. Hill, Financial Times 25 February 1993; Associated Press, Boston Globe 25 February 1993; Times Mirror, New York Times news service, 26 January 1993; Economist 13 March 1993.

no. Solidarnost, ljubljenska Zahoda, ko se je borila proti sovražniku, je zdaj samo še en sovražnik, podobno kot delavci doma.²⁶

Lekcije za zahodnoevropske delavce je pojasnil Business Week. Evropa se mora »vztrajno ukvarjati z visokimi mezdami in davki, krajšanjem delovnega časa, delavsko nemobilnostjo in potratnimi socialnimi programi«. Naučiti se mora lekcije od Britanije, ki je končno »storila nekaj dobrega«, odobravajoče naznanja Economist, s pravnim oviranjem in obvladovanjem sindikatov, dvigom brezposelnosti in zavrtnitvijo maastrichtske socialne listine, tako da so delodajalci zaščiteni »pred prevelikim urejanjem in premajhno prilagodljivostjo delovne sile«. Ameriški delavci morajo prevzeti iste lekcije.²⁷

Osnovne cilje je sijajno opisal glavni izvršni direktor United Technologies Harry Gray 1983. leta: potrebujemo »svetovno podjetniško okolje, ki ni omejeno z vladnim poseganjem«, kot so npr. »pogoji pakiranja in označevanja« in »inšpekcijski postopki« za varstvo potrošnikov. Dobiček za vlagatelje je vrhovna vrednost, ki ji mora biti vse drugo podrejeno. Pomen Grayeve prepovedi je bilo mogoče razbrati, ko je Svetovna zdravstvena organizacija s 118 glasovi proti enemu obsodila Nestlovo agresivno trženje otroške hrane v tretjem svetu. Reaganova administracija, ki se je dobro zavedala zdravstvene nevarnosti, je edina glasovala negativno; ZDA kot običajno kažejo pot v boju za »demokracijo«.²⁸

Gray seveda ne ugovarja tiste vrste »vladnemu vmešavanju«, ki dopušča njegovi korporaciji, nekakšni stranski veji pentagonskega sistema, da preživi. Novoliberalna retorika se uporablja selektivno kot orožje proti revnim; bogati in močni se bodo še naprej naslanjali na državno oblast.

V tej povezavi je treba razumeti tudi »trgovinske sporazume« (Splošni sporazum o trgovini in carinah, GATT; Severnoameriški sporazum o svobodni trgovini, NAFTA; in tako naprej). Premestitev proizvodnje na področja z visoko represijo in nizkimi mezdami se bo nadaljevala neodvisno od teh sporazumov, prav tako pa tudi napad na zdravstvene in okoliške standarde s podobnimi sredstvi. Toda, kot je pojasnil Kay Whitmore, šef Eastman Kodaka, NAFTA lahko »zaklene odpiranje mehiškega gospodarstva, tako da se ne more vrniti na svoje protekcionistične poti«. To bi moralo omogočiti Mehiki, da »konsolidira svoje upoštevanja vredne gospodarske reforme«, komentira Michael Aho, direktor za ekonomske študije pri svetu za zunanje odnose, namigujoč na »gospodarski čudež« za bogate, ki je oplenil revno večino. »Privlačnost« NAFTE za mnoge mehiške vladne tehokrate, poroča podjetniško časopisje, je »natančno v tem, da bi lahko zvezala roke sedanjih in prihodnjih vladam« glede gospodarske politike. Lahko prepreči nevarnost, na katero je opozorila latinsko-ameriška strateškorazvojna delavnica v Pentagonu septembra 1990. leta, ki je ocenila tekoče odnose z mehiško diktaturo kot »izjemno pozitivne«, neskajljene z ukradenimi volitvami, eskadroni smrti, lokalno torturo, sramotnim ravnanjem z delavci in kmeti itd. Vseeno so videli en oblak na obzorju: »demokracično odpiranje« v Mehiki bi lahko podvrgla preizkušnji posebne odnose, če bi na oblast prišla vlada, ki bi bila bolj zainteresirana za kljubovanje ZDA na gospodarskih in nacionalističnih temeljih«. Kot vedno je glavna grožnja delujoča demokracija.²⁹

²⁶ A. Fisher, Financial Times 20 May 1992; A. Robinson, Financial Times 20 October 1992. Primerjaj z Chomsky, op. cit., n. 5, ch. 2.5. za nadaljnjo razpravo.

²⁷ Business Week 15 February 1993; Economist 27 February 1993.

²⁸ W. McGaughey, A US-Mexico Free-Trade Agreement (1992) 16; Guest, op. cit., n. 9, pp. 530, 535.

²⁹ McGaughey, op. cit. n. 29, p. 25; M. Aho, International Affairs January 1993; Financial Times 23 March 1993; Minutes of the Pentagon Latin-America Strategy Workshop, 26/27 September 1990, p. 3.

Lahko je razumeti, zakaj je demokracija tako grozljiva ne samo v tretjem svetu, temveč tudi doma, kjer je bila vedno vladajoči nauk, da so ljudske množice »nevedni in nadležni outsiderji«, ki jih je treba »postaviti na svoje mesto«. Njihova vloga v demokraciji je zgolj biti »opazovalec«, ne »udeleženelec v akciji«, izbirajoč tega ali onega predstavnika zasebne moči, da jih vodi (volitve), potem pa se vrnejo k svojim osebnim skrbem. To so citati Walterja Lippmana, ki zastopa skrajno mejo naprednega mnenja. Na reakcionarnem koncu imamo reaganizem, ki zavrača celo gledalsko vlogo: od tod poziv k tajnim terorističnim operacijam, namenjenim, da bi domače prebivalstvo ostalo nevedno, hkrati s cenzuro in drugimi ukrepi, ki naj zagotovijo, da močna in intervenistična država ne bo prišla v neprijeten položaj zaradi hrupnih množic; sredstva, ki so dosegla nove vrhove z reaganističnimi državnimi reakcionarji, ki se pretvarjajo kot konzervativci.³⁰

Različice sporazumov NAFTA-GATT pomenijo gibanje k nazadnjaškim ciljem omejenega protidemokratskega spektra. NATA je izvršni sporazum, dosežen 12. avgusta 1992, ravno pravočasno, da bi postal važnejši problem predsedniške kampanje. Bil je omenjen, toda komaj. Trgovinski zakon iz 1974. leta je ustanovil delavsko svetovalno komisijo, utemeljeno na sindikatih, ki mora svetovati izvršni oblasti glede vsakega trgovinskega sporazuma. Komisija je bila obveščena, da je dolžna poslati poročilo do 9. septembra 1992. Besedilo tega zapletenega sporazuma pa je dobila samo en dan pred tem. Razen tega komisija opozarja, da je »administracija zavrnila uporabo kakršnega koli zunanjega nasveta o razvoju tega dokumenta in odrekla oblikovanje osnutka, ki bi bil uporaben za razlago in pripombe«. Položaj v Kanadi in Mehiki je bil podoben. Dejstva celo niso bila predstavljena. Na takšen način se približujemo dolgo iskanemu idealu: formalnim demokratičnim postopkom, ki so brez smotra, ko se državljani ne samo ne vključujejo v javno sfero, ampak imajo tudi zelo redko kakšno idejo o politikah, ki bodo spremenile njihova življenja. In upati je, da celo ne bodo vedeli, da nimajo pojma, čeprav je razvejanost ljudskih organizacij, ki so se razvile po 1960. letu, dopustila nekakšen pobeg od znanstvenega nadzora v tem primeru in pripeljala do ogromnega javnega nasprotovanja NAFTA in njeni sedanji obliki in pritiskom, ki se jim Clintonova administracija mogoče ni sposobna v celoti upreti.³¹

Struktura vladanja teži k združevanju okrog notranje moči – v zadnjih nekaj stoletjih, gospodarski moči. Proces se nadaljuje. V Financial Timesu gospodarski dopisnik BBC World Service James Morgan opisuje »de facto svetovno vlado«, ki se oblikuje: MMS, Svetovna banka, G7, GATT in druge strukture, ki služijo interesom nadnacionalnih družb, bank in investicijskih firm v »novi imperialni dobi«. ³² Ena vredna odlika teh institucij je, da niso dovzetne za ljudski vpliv, celo zavest. Delujejo v tajnosti, oblikujoč svet, ki je podrejen potrebam vlagateljev, z javnostjo »postavljeno na svoje mesto«, z odstranitvijo grožnje z demokracijo.

Ena od posledic globalizacije gospodarstva je vzpon novih vladajočih institucij, ki služijo interesom nadnacionalne gospodarske moči. Druga posledica je razširjanje dvostopenjskega socialnega modela tretjega sveta na industrijski svet. ZDA so tu spet vodilne; čeprav posebno gospodarsko, strateško in politično privilegirane, so prav tako izjemne v moči in razredni zavesti podjetniškega sektorja, ki se je lahko uprl družbeni pogodbi, ki jo je ljudsko prizadevanje doseglo drugod. Spre-

³⁰ Primerjaj Chomsky, op. cit., n. 1, ch. 12 o doktrinah od 17. stol. dalje v Angliji.

³¹ Preliminary Report, Labor Advisory Committee on the North American Free Trade Agreement, poslano predsedniškemu kongresu, 16 September 1992; B. Davis, Wall street J. 23 December 1992.

³² Weekend Financial Times 25/26 April 1992.

hod skozi katero koli ameriško mesto daje človeško podobo statistiki o podhranjenosti, otroški umrljivosti, revščini in drugih elementih tega, kar podjetniški tisk imenuje »Paradoks '92: šibko gospodarstvo, veliki dobički«. ³³

Kot geografska entiteta država lahko propade. Korporacije (družbe) igrajo drugačno igro. Proizvodnjo lahko vedno bolj predstavljajo področja z nizkimi mezdami in usmerjajo v privilegirane sektorje v globalnem gospodarstvu. Velik del prebivalstva tako postaja odvečen za proizvodnjo in morda celo za trg, drugače kot v časih Henryja Forda, ki je uvidel, da ne bo mogel prodajati avtomobilov, če njegovi delavci ne bodo imeli zadovoljive meзде v širšem nacionalnem gospodarstvu.

GATT, NAFTA in podobno se imenujejo sporazumi o »svobodni trgovini«. To je napačen opis. Prvič, pojem »trgovina« je težko uporabiti za sistem, v katerem je skoraj 40% ameriške trgovine znotraj podjetij centralno upravljanih z isto močno vidno roko, ki nadzira načrtovanje, proizvodnjo in vlaganje. ³⁴ Svetovni sistem niti od daleč ne spominja na klasični trg. Razen tega sporazumi daleč presegajo trgovino. Ena bistvenih značilnosti je zahteva po liberalizaciji financ in storitev, kar pomeni dopustiti mednacionalnim bankam, da preženejo domače nasprotnike, tako da nobena država ne more izvajati nacionalnega gospodarskega načrtovanja, kar omogoča bogatim državam, da se razvijajo, vedno za visokimi protekcionističnimi zidovi in z ekstenzivnim državnim poseganjem za zaščito gospodarjev pred uničevalnimi tržnimi učinki. Odveč je reči, da načelo Adama Smitha o »svobodnem kroženju delovne sile kot enem od temeljev svobodne trgovine« spoštujejo zagovorniki novega liberalizma tako docela kot njegov sklep, da bodo tržne sile oropale prebivalstvo, razen če se ne bo vlada potrudila, da bi preprečila takšen izid, kot mora biti zagotovljeno »v vsaki napredni in civilizirani družbi«. ³⁵

Končno, bogate sile (države) ostajajo nasprotujoče svobodni trgovini, kot so dejansko vedno bile, razen kadar začetijo, da lahko prevladajo v tekmovanju. Svetovna banka poroča, da protekcionistični ukrepi industrijskih držav zmanjšujejo narodni dohodek na jugu v približno dvakratnem obsegu uradne pomoči, same pa z močno izvozno spodbudo, večinoma usmerjeno k bogatejšim sektorjem (manj potreb, toda boljši potrošniki). V zadnjem desetletju je 20 do 24 držav, ki pripadajo OECD, povečalo protekcionizem, reaganisti pa so pogosto utirali pot v boju proti gospodarskemu liberalizmu. Takšne prakse, skupaj s programi, ki jih narekuje MMS in SB, so prispevale k podvojitvi vrzeli med bogatimi in revnimi državami po 1960. letu. V Latinski Ameriki je realna minimalna mezda strmo upadla od 1985. do 1992. leta, ko so ji bili vsiljeni neoliberalni »strukturalno prilagoditveni« programi, medtem ko je število revnih naraščalo za skoraj 50% med 1986. in 1990. letom – »gospodarskih čudežev« po tehnični terminologiji, ker je GDP naraščal (vzporedno z zunanjim dolgom), medtem ko so bogati in tuji vlagatelji obogateli. V Afriki je bil udarec celo še bolj neizprosno za celotno prebivalstvo; študija MMS ugotavlja, da so bile od 1973. do 1988. leta stopnje rasti bistveno zmanjšane v državah s programi MMS v primerjavi s spremembami v državah brez teh programov, če pustimo ob strani posledice za revno večino. Prenos virov z juga na sever obsega od 1982. do 1990. leta, kot ugotavlja Susan George, ekvivalent skoraj šestih Marshallovih planov za bogate samo s servisira-

³³ F. Norris, New York Times 30 August 1992, podjetniški del.

³⁴ P. Cowhey and J. Aronson, Foreign Affairs, America and the World 1992/93.

³⁵ Glej Chomsky, op. cit., n. 5, glej še S. George, The Debt Boomerang (1992).

njem dolgov, medtem ko so bile komercialne banke zaščitene s prenosom svojih slabih dolgov na javni sektor – ne glede na Japonsko, edino državo OECD, za katero se zdi, da sprejema kapitalistično načelo, da davkopllačevalci niso odgovorni plačevati za napake komercialnih bank.³⁶ Kot pri varčevalnih in posojilnih institucijah in razviti industriji sploh je svobodni »tržni kapitalizem« osvobojen tveganja za gospodarje, kolikor popolnoma ga je mogoče doseči.

Sedanji trgovinski sporazumi izražajo to sovražnost do neoliberalnih doktrin, ki so vsiljene revnim, da bi zagotovile, da bodo še učinkoviteje oropani. Eden primarnih ameriških ciljev je povečati zaščito za »intelektualno lastnino«, vključujoč softver, patente za zdravila itd. Ameriška mednarodna trgovinska komisija sodi, da ameriške družbe lahko dosegajo zaslužek 61 milijard dolarjev letno iz tretjega sveta, če so ameriške protekcionistične zahteve izpolnjene v GATT-u (kot so v NAFTA), stroški za jug pa bodo prekosili ogromen dotok iz obveznosti vračanja dolgov. Takšni ukrepi naj bi zagotovili ameriškim družbam nadzor nad tehnologijo prihodnosti, vključno z biotehnologijo, ki bo, nadejati se je, dopustila zaščitenim zasebnim podjetjem nadzor nad zdravjem in kmetijstvom, in sredstvi za življenje sploh, postavljajoč revno večino v odvisnost in obupanost. Isti ukrepi so bili uporabljeni za spodkopavanje kanadske neprijetno učinkovite zdravstvene službe – »gnilo jabolko«, skoraj v sosednji hiši – z omejevanjem proizvodnje generičnih zdravil, in tako močno dvignili stroške za kanadske zdravstvene službe in povečali dobičke državno subvencioniranih ameriških družb. NAFTA prav tako vključuje zapletene pogoje s »pravili o izvoru«, s katerimi naj bi odstranili tuje tekmovalce; 200 strani pravil je namenjenih ukrepom, ki naj zavarujejo visok odstotek vrednosti, dodanih v Severni Ameriki. Sporazumi vsiljujejo mešanico liberalizacije in protekcionizma, presegajoč trgovino, načrtovani pa, da obdržijo bogastvo in moč čvrsto v rokah gospodarjev »novega imperialnega obdobja«.³⁷

Niti doma niti v tujini stvarni svet ni podoben sanjskim fantazijam, zdaj modno oblikovanih okrog zgodovine, ki se steka k nekakšnemu idealu demokracije in svobodnih trgov, kar je končna uresničitev svobode.

Pravila svetovne ureditve ostajajo takšna, kot so vedno bila: vladavina prava za šibke, vladavina sile za močne; neoliberalizem za šibke, državna oblast in poseganje za močne. V okviru kulture časti in ugleda ostajajo tradicionalne naloge: preoblikovati preteklo in sedanjo zgodovino v interesu moči, poveljčevati visoka načela, ki jih mi in naši voditelji spoštujemo in zbrisati nesrečne madeže v spominu kot zgrešene dobre namene, težke izbire, ki so nam jih zadali nekateri hudobni sovražniki ali druge kategorije, znane primerno izobraženim. Za tiste, ki niso pripravljeni sprejeti te vloge, prav tako ostajajo tradicionalne naloge: kljubovati in razkrinkati nelegitimno oblast ter jo skupaj z drugimi oslabiti in razširiti prostor svobode in pravičnosti.

Težnji obstajata, kot sta skoraj vedno. Od tega, katera prevladuje, bo odvisno, ali bo to svet, v katerem bi si decentna oseba želela živeti.

Prevedel: Marjan Brezovšek

³⁶ Ibid., xvf., ch. 3. Za Latinsko Ameriko, glej UN Commission on Latin America, Report on the Americas (NAC-LA) February 1993, Excelsior (Mexico) 21 November 1992. Za Afriko, glej M. Barratt Brown and P. Tiffen (1992); International Monetary Fund, 12.

³⁷ J. Lexchi, »Pharmaceuticals, Patents, and Politics: Canada and Bill C-22« (1993) 23 Int. J. of Health Services; D. Bueckert, T. Wills, Montreal Gazette 3 December 1992; L. Diebel, Toronto Star 6 December 1992.

Širše lokalne samoupravne skupnosti

Zunanja podoba, izvor in funkcije

Poleg občin, ki so temeljne samoupravne lokalne skupnosti, obstajajo v večini evropskih držav tudi širše lokalne samoupravne skupnosti; to so nemški okraji (Kreise), španske, italijanske, belgijske in nizozemske province, francoski departmaji, portugalski distrikti, britanske grofije, madžarski komitati, češki okresi, švedski lani itd. To so lokalne samoupravne skupnosti, ki delujejo na širšem območju, in sicer na območju, ki obsega večje število občin, in predstavlja širšo, praviloma zemljepisno zaokroženo celoto s povezano družbeno in gospodarsko problematiko. Danes imamo v svetu eno samo vrsto širših lokalnih samoupravnih skupnosti, ker je lokalna samouprava praviloma organizirana le na dveh ravneh: na občinskem in na tej širši; pred reorganizacijo v 70-ih letih pa je bila britanska lokalna samouprava organizirana na treh ravneh; določeni zametki tretje ravni lokalne samouprave so tudi v nekaterih nemških deželah, na primer v Bavarski – znotraj okrožja (Regierungsbezirk), ki je sicer predvsem državna teritorialna enota. Razvoj pa očitno ne gre v tej smeri, pač pa – kot kaže prav britanski primer – v smeri jasne organizacije lokalne samouprave na dveh ravneh.

Pojma širše lokalne samoupravne skupnosti v svetu ne poznajo; govorijo le o konkretnih lokalnih skupnostih. Za primerjalno obravnavo teh skupnosti, ki se pojavljajo pod različnimi imeni v različnih državah, pa je ta pojem dobrodošel, ker olajšuje izražanje in tudi navaja na primerjavo.¹

Širše lokalne samoupravne skupnosti opravljajo naloge, ki so – gledano z državne ravni – lokalnega pomena, gledano z občinske ravni pa take, da presega-jo zmogljivosti posameznih občin in se zaradi tehničnih, organizacijskih ali finančnih razlogov lahko racionalno opravljajo le na takem širšem območju. Na tej ravni prihaja tudi do najpomembnejšega srečevanja in do povezovanja lokalne samouprave z državno upravo. Država prenaša v procesu decentralizacije na te skupnosti (kakor tudi na občine) vrsto svojih upravnih nalog, ki jih je doslej opravljala sama – bodisi v svojem centru bodisi v svojih dekoncentriranih terenskih enotah ali pa celo v okviru širših lokalnih samoupravnih skupnosti, vendar kot svoje; zdaj pa jih predaja v pristojnost širših lokalnih samoupravnih skupnosti. Širše lokalne samoupravne skupnosti so glavna postojanka v smeri decentralizacijskega procesa, v katerem se oblast v evropskih državah premika »od zgoraj navzdol« in se čedalje bolj povezuje z lokalno samoupravo.

Povezovanje državne uprave in lokalne samouprave na tej ravni ima svojo tradicijo, ki temelji na poreklu širših lokalnih samoupravnih skupnosti. Teritorialne enote, ki nastopajo danes kot širše lokalne samoupravne skupnosti, imajo svoje zgodovinsko poreklo praviloma v nekdanjih fevdalnih enotah, kot so npr. grofije, province, dežele itd. Te enote je poznejša upravna država na evropskem kontinentu uporabila za svojo teritorialno razdelitev in jih prilagodila svojim potrebam za

* Dr. Janez Šmidovnik, redni profesor na Višji upravni šoli in Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

¹ Pojem izvira iz jugoslovanske socialistične ureditve; z izrazom »širše« je označen odnos med lokalnimi skupnostmi na različnih ravneh, ki ni hierarhičen; gre v bistvu le za razliko v teritorialnem obsegu ene in druge vrste lokalnih skupnosti.

obvladovanje celotnega državnega ozemlja; šele pozneje se je v njih začela razvijati – korak za korakom – tudi lokalna samouprava, ki je v končni fazi tudi prevladala.

Drugačen pa je bil razvoj v Veliki Britaniji, kjer se lokalne enote niso podredile državi, pač pa so si te podredile državo – preko parlamenta, od koder so učinkovito omejevale centralno (kraljevo) oblast. Zato je odnos med državo in lokalnimi skupnostmi v Veliki Britaniji precej drugačen kot na evropskem kontinentu. Oblike specifične povezanosti med državo in lokalno samoupravo na ravni širših lokalnih skupnosti veljajo za ves evropski kontinent, ne pa za Veliko Britanijo.

Za razvoj na kontinentu je zlasti značilen francoski departma. Francoski departma je administrativna »iznajdba« francoske revolucije in poznejših Napoleоновih upravnih reform. Departma je zamenjal nekdanjo fevdalno provinco in je bil obenem prekrščen z imenom, ki izraža tehnično – organizacijsko razčlenjevanje države. Danes je departma širša lokalna samoupravna skupnost, obenem pa je tudi dekoncentrirana enota države. Departma kot tipična administrativna enota, s pomočjo katere naj bi država obvladovala vse svoje ozemlje iz centra države, se je spremenil v dvoživko, ki deluje tudi kot samoupravna lokalna skupnost in s tem kot protiutež tej isti državi.

Povezovanje državne uprave in lokalne samouprave na tej ravni je čedalje intenzivnejše in ponekod prihaja celo do stapljanja obeh uprav v novo kvaliteto, ki pa je komunalna. To je proces komunalizacije državne uprave v lokalnih skupnostih. V Zvezni republiki Nemčiji velja geslo o vključevanju terenske državne uprave v lokalne skupnosti, zlasti v okraje (*Eingliederung der staatlichen Sonderbehörden in die Lokalverwaltung*). To geslo je celo normirano v nekaterih zakonih o občinah in v zakonih o okrajih z določbo, da je treba državne službe, ki delujejo na ravni občin oziroma na ravni okrajev (kjer jih je največ), po možnosti prenesti na občine oziroma na okraje.² Na ta način naj bi se v organizaciji javne uprave ustvarilo načelo o enotnosti izvajanja celotne javne uprave v posameznih teritorialnih skupnostih, in sicer kot lokalne samouprave. S tem se je odprla pot za pospešen prenos državnih nalog navzdol na regije in na lokalne skupnosti, zlasti pa na te širše lokalne samoupravne skupnosti. Ta proces naj bi prispeval k večji kakovosti javne uprave, ker so v lokalnih skupnostih večje možnosti za sodelovanje državljanov z oblastmi in za upoštevanje lokalnih razmer, ki jih bolje poznajo organi lokalnih skupnosti kot pa organi državne birokracije. Razlikovanje med državnimi in lokalnimi zadevami s tem še ne izgine, se pa močno zabrisuje.

V taki ambivalentni organizaciji je treba videti organizacijsko-tehnični, pa tudi politični vidik širših lokalnih skupnosti in njihov posebni pomen v mehanizmu upravljanja države. Zato njihov pomen v strukturi javne uprave narašča. Pričakuje se, da bodo širše lokalne samoupravne skupnosti ustanovljene tudi v državah, v katerih jih še ni. To pa je razmeroma majhno število evropskih držav; širših lokalnih skupnosti nimajo le: Avstrija, Grčija, Švica, Finska in Poljska. Švico je mogoče opravičiti zaradi njenih kantonov, ki so sicer državne federalne skupnosti, po svojem obsegu pa so majhne in so v teritorialnem smislu podobni širšim lokalnim skupnostim; tako dejansko zasedajo prostor, ki ga v drugih državah zasedajo širše lokalne skupnosti. V Avstriji, Grčiji, na Finskem in na Poljskem pa imajo na tej ravni (državne) upravne okraje. Upravni okraji seveda niso samostojne in avtonomne teritorialne skupnosti, ampak so zgolj državne teritorialne izpostave in

² Tako določa na primer 2. člen zakona o občinah dežele Hessen in 2. člen zakona o okrajih dežele Hessen.

opravljajo le naloge državne uprave na svojem območju. V evropskih primerjavah se šteje, da so te države v svoji strukturi prikrajšane za določen ustvarjalni element, ki ga pomenijo širše samoupravne lokalne skupnosti s prikazano intermediarno vlogo med državo in lokalno samoupravo.³ To velja še toliko bolj, ker navedene države – razen Finske – niso izpeljale temeljite teritorialne reforme na temeljni ravni lokalne samouprave, ki bi pripeljala do večjih občin z večjimi pristojnostmi. Zaradi tega mora v prazne prostore na tej lokalni ravni neposredno vstopati država s svojimi organi in službami. To pomeni seveda večjo centralizacijo in birokratizacijo sistema, kar pa ima povsod v Evropi negativni prizvok. Evropski trendi gredo v drugo smer, to je v smer prenašanja državnih nalog navzdol, na lokalne skupnosti. To pa postavlja tudi pred navedene države problem širših lokalnih samoupravnih skupnosti ne le zaradi njih samih, pač pa tudi zaradi njihovega nujnega prilagajanja evropski ureditvi, ki je na pohodu.

Na našem ozemlju nismo imeli širših lokalnih samoupravnih skupnosti niti v stari Avstriji, ki ni poznala takih skupnosti, niti v obeh Jugoslavijah. Vendar pa je zanimivo, da je vidovdanska ustava iz leta 1921 predvidevala lokalno samoupravo v Jugoslaviji na treh ravneh: v občini, v okraju in v oblasti. Predvideni so bili torej tudi samoupravni okraj. Na tej ustavi je bil izdelan zakon o okrajni in občinski samoupravi iz leta 1922, ki pa glede okrajne samouprave ni bil nikdar uresničen. Okraj je bil organiziran zgolj kot državna upravna oblast, kot teritorialna enota države. Za širjenje lokalne samouprave v prostore okraja v Jugoslaviji politične razmere – zaradi pomanjkanja demokracije – niso bile ugodne. Okrajev v drugi Jugoslaviji, ki so obstajali v Sloveniji do leta 1965, pa tudi ne moremo šteti za samoupravne v pravem pomenu besede, ker je bila teritorialna samouprava v vseh socialističnih državah le oblika in del enotne državne oblasti.

Iz priložene tabele (glej str. 888) je razvidno, kakšna je zunanja, fizična podoba širših lokalnih skupnosti v evropskih državah. Že na prvi pogled je zelo različna – tako po obsegu kakor tudi po številu prebivalcev teh skupnosti; te skupnosti se pojavljajo v zelo širokem okviru: od razmeroma majhnih okrajev v nemških deželah, ki obsegajo v povprečju po 1000 km² in imajo v povprečju po 168.000 prebivalcev, do zelo obsežnih skupnosti v prostranih in redko naseljenih skandinavskih državah (Švedska, Norveška), ki merijo v povprečju po 17.000 km² ter do milijonskih skupnosti v gosto naseljenih državah Beneluksa (Belgija, Nizozemska). To so dejansko velike razlike, ki še nič ne kažejo na kakšen rezultat evropskega usklajevanja glede fiziognomije širših lokalnih skupnosti. Njihovo pestrost je mogoče razložiti deloma z njihovim fevdalnim in poznejšim državnim upravnim poreklom, deloma glede na strukturo občin znotraj njihovega okvira, deloma pa tudi glede na stopnjo centralizacije oziroma decentralizacije v posamezni državi.

Fevdalno poreklo širših lokalnih samoupravnih skupnosti pojasnjuje, da ob njihovem rojstvu niso mogli biti upoštevani razlogi lokalnih interesov, ki jih bodo nekoč uveljavljale širše lokalne samoupravne skupnosti. Velikost in število občin pa vplivata na velikost širših lokalnih skupnosti tako, da veliko število majhnih občin zahteva tudi večje število širših lokalnih skupnosti. Zato je razumljivo majhno število širših lokalnih skupnosti v skandinavskih državah in v državah Beneluksa, kjer so v preteklih nekaj desetletjih z velikimi reorganizacijskimi zamahi bistveno povečali občine in zmanjšali njihovo število – obenem pa tudi število širših lokalnih skupnosti. To velja tudi za Portugalsko. Od tega pravila najbolj odstopa

³ Glej na primer dr. G. Seele, *Der Landkreis, Deutscher Landkreistag, Bonn, Kommunalverwaltung in Europa*, posebna izdaja iz zvezka 10/1991, stran 15 do 16.

Francija, ki ima največ majhnih občin (več kot 36.000) in ob tem relativno malo departmajev. Vendar pa je problem očitno pri občinah in ne pri departmajih; departmaji so primerljivi s širšimi lokalnimi skupnostmi v drugih državah, občine pa močno odstopajo od evropskega povprečja. Velika stopnja decentralizacije državnih nalog – navzdol na regije in na lokalne skupnosti zahteva velike občine in velike širše lokalne skupnosti. Očitno je, da je bila najradikalnejša decentralizacija državnih nalog izpeljana v skandinavskih državah, ki je bila tako temeljita, da je v teh državah odpadla celo potreba po regijah. Podobno velja tudi za Nizozemsko. Države z manjšo stopnjo decentralizacije so ostale pri večjem številu lokalnih skupnosti, morale pa so ustanoviti še regije kot posebno vmesno stopnjo med lokalnimi skupnostmi in državo. Izjema so zvezne države, kot sta na primer Zvezna republika Nemčija in tudi Avstrija, kjer igrajo vlogo regij dežele kot zvezne enote države, in jim zato regij ni bilo treba ustanavljati.

Samouprava v širših lokalnih skupnostih se je torej rodila v lupinah nekdanjih fevdalnih enot. Teritorialne enote, ki so se v zgodovini izkazale kot primeren okvir za izvajanje fevdalne oblasti, pozneje pa – na kontinentu – tudi za izvajanje upravnih služb moderne birokratsko organizirane države, so se – z določenimi poznejšimi organizacijskimi izboljšavami izkazale tudi kot sprejemljiv, če že ne kot optimalen okvir za širše lokalne samoupravne skupnosti oziroma za izvajanje njihovih (samoupravnih) nalog. Seveda so sodobne razmere, ki so zahtevale temeljite teritorialne in funkcionalne reforme lokalnih skupnosti, zajele tudi širše lokalne samoupravne skupnosti in jih odmaknile od njihovih zgodovinskih korenin tako, da spominjajo na preteklost v glavnem le še pojmoma in imena.

Navedeni zgodovinski razvoj širših lokalnih skupnosti pa opozarja, da utegnejo nastati težave pri ustanavljanju in teritorialnem oblikovanju širših lokalnih samoupravnih skupnosti v državah, kjer jih doslej še niso ustanovili in kjer se ni mogoče nasloniti na navedeni zgodovinski razvoj, na fevdalno in na poznejšo upravno teritorialno razdelitev države. V nasprotju z občinami, pri katerih se je glede oblikovanja njihove teritorialne podobe mogoče opreti na obstoječa naselja in na izoblikovane skupne potrebe in interese, ki jih povezujejo v naravne celote, pa širše lokalne skupnosti niso tako razločno opredeljive niti v geografiji države niti v gospodarskih, prometnih in drugih povezavah; marsikakšno območje z enako argumentacijo lahko spada v eno ali drugo širšo lokalno skupnost. V končni fazi mora priti do politične odločitve v državnem organu, ki je pristojen za ustanavljanje širših lokalnih skupnosti in za določitev njihovih območij.

Pravnosistemska ureditev in položaj

Ker spada širša lokalna samoupravna skupnost pod (generični) pojem lokalne skupnosti – podobno kot občina, je tudi njena pravnosistemska ureditev podobna, kot velja glede občine. Pravni temelji za širše lokalne skupnosti so – tako kot za občine – praviloma v ustavi in so dani skupaj glede obeh vrst lokalnih skupnosti. Ustavna besedila opredeljujejo praviloma le bistvene elemente lokalne samouprave, in sicer: določajo vrste lokalnih skupnosti, opredeljujejo njihov samoupravni položaj – praviloma s tem, da določajo, da se te skupnosti upravljajo same – vendar v skladu z zakoni, in končno, da se upravljajo s pomočjo izvoljenih ljudskih

predstavnikov.⁴ Italijanska ustava določa še to, da se nove širše lokalne skupnosti (provincije) ustanavljajo z zakonom republike; prav tako se z zakonom republike spreminjajo tudi njihove meje; nove občine in spremembe njihovih meja pa se določajo z zakonom regije.⁵

S tem so za občine in za širše lokalne skupnosti določeni ustavni temelji njihovega položaja, ki uživajo ustavno jamstvo. S tem je dana tudi zaveza zakonodajalca, da na teh podlagah izdela zakonska pravila za njihovo organizacijo in delovanje. Ta morajo biti po zasnovi sodobne javne uprave enaka za vse istovrstne lokalne skupnosti. Zato je lokalna samouprava v občinah in v širših lokalnih skupnostih v vseh evropskih državah urejena z zakoni, in sicer v glavnem za obe vrsti lokalnih skupnosti v istih zakonih; v nemških deželah pa imajo posebne zakone o občinah (Gemeindeordnungen) in posebne zakone o okrajih (Landkreisordnungen). Prvi zakon o lokalni samoupravi v Evropi datirajo iz začetka 19. stoletja, na našem območju pa iz sredine 19. stoletja.⁶

Z zakoni se urejajo razmeroma podrobno številna vprašanja organizacije in delovanja občin oziroma širših lokalnih skupnosti; zlasti pa se urejajo: način njihove ustanovitve, način oblikovanja njihovega območja, okvirno delovno področje, organi lokalnih skupnosti in način njihove izvolitve oziroma imenovanja, oblike odločanja v teh organih, gospodarjenje s premoženjem lokalnih skupnosti, financiranje in finančno poslovanje lokalnih skupnosti, državni nadzor nad poslovanjem lokalnih skupnosti, varstvo lokalne samouprave itd. Zakonska ureditev lokalne samouprave v teh okvirih se šteje kot nujna, da bi lahko lokalne skupnosti sploh delovale oziroma da bi državljani lahko izvajali svojo ustavno pravico do lokalne samouprave. Namen zakonskega urejanja lokalne samouprave torej ni omejevanje, pač pa omogočanje in tudi razvijanje lokalne samouprave na temelju lakoničnih določb ustave, ki omogočajo ožjo ali širšo interpretacijo obsega lokalne samouprave – v skladu z nacionano doktrino in z modelom lokalne samouprave, ki se je izoblikoval skozi stoletja v posamezni državi.

Kaj so torej širše lokalne samoupravne skupnosti s pravnosistemskega vidika? Ne glede na razlike med njimi v raznih evropskih ureditvah so te skupnosti vespovsod opredeljene kot teritorialne skupnosti sui generis v okviru generičnega pojma lokalnih skupnosti z lastno pravno subjektiviteto, z lastnim teritorijem, z lastnimi pristojnostmi in z lastnimi, neposredno izvoljenimi organi. So v istem odnosu do države kot občine; nasproti občinam pa nimajo nikakršnih hierarhičnih pravic; z njimi niso v hierarhičnem, pač pa v enakopravnem odnosu. Navedene lastnosti jim lahko podeli le država – z zakonom; država jih ustanovi in določi njihovo območje; država opredeli njihovo delovno področje in okvirno uredi njihovo poslovanje – vse kot velja za občino. To pa pomeni, da širša lokalna samoupravna skupnost ni zveza, združenje ali skupnost občin, ki bi bila rezultat medobčinskega povezovanja oziroma medobčinskega sodelovanja; njihov pravni izvor temelji na ustavi in na zakonu – kot velja za občino. To je treba posebej poudariti glede na tesno povezanost med občino in to skupnostjo, do katere prihaja v praksi njihovega poslovanja – zlasti v nemških deželah. V nemških deželah se okraj (Landkreis)

⁴ Tako urejajo na primer 72. člen francoske ustave iz leta 1958, 28. člen temeljnega zakona Zvezne republike Nemčije iz leta 1949, 128. in 129. člen italijanske ustave iz leta 1948 itd.

⁵ 133. člen italijanske ustave.

⁶ Prvi avstrijski (provizorični) zakon o samoupravnih občinah je podpisal cesar po marčni revoluciji leta 1849; leta 1862 je bil nato izdan okvirni avstrijski državni zakon o občinah, nato pa so sledili deželni zakoni o občinah, za deželo Kranjsko na primer leta 1866.

pogosto označuje – tudi v pravnih besedilih – kot združenje občin (Gemeindeverband). Vendar pa nemški pravni teoretiki jasno povedo, da tako označevanje nima nobene pravne podlage in tudi ne pravnega pomena.⁷

To, kar je različno med evropskimi ureditvami v zvezi s širšimi lokalnimi skupnostmi, se nanaša na njihovo povezavo z državo. Kot rečeno, izvirajo te skupnosti iz nekdanjih fevdalnih in poznejših državnih teritorialnih enot, v katerih se je pozneje rodila lokalna samouprava. Državna uprava pa s tem ni odmrta, pač pa je ostala v določenem sožitju z lokalno samoupravo. Tako imamo – tako rekoč – pod isto streho dve različni oblasti – državno in lokalno samoupravno, ki sta ponekod povezani celo z istimi organi in z istimi upravnimi službami. Državni del tega organizma je zgolj dekoncentrirana teritorialna enota, kjer je organizirana upravna oblast splošne pristojnosti na prvi stopnji. Ta izpostava seveda nima nobene pravne ali premoženjske samostojnosti; integralni del (centralne) države in njenega upravnega organizma.

Klasičen primer in tudi vzorec za številne druge ureditve v Evropi in tudi po svetu je francoski departma. Departma je temeljna oblika notranje razčlenitve francoske državne uprave od napoleonskih časov naprej; vse upravne službe imajo svoje temeljne izvršilne enote v departmaju; povezuje jih prefekt kot reprezentant vlade in vseh ministrov na terenu; prefekt je bil vse do nedavnega – to je do reorganizacije lokalne samouprave po zakonu iz leta 1982 (zakon št. 82-213), obenem tudi izvršilni organ generalnega sveta, ki je predstavniški organ departmaja kot lokalne samoupravne skupnosti. Šele s to reorganizacijo je prišlo do prekinitve te personalne povezave; generalni svet je dobil svoj lastni izvršilni organ – predsednika generalnega sveta, kar je šteti kot potezo za osamosvajanje in utrjevanje lokalne samouprave na tej ravni. Do podobnih »osamosvojitvenih« potez je prišlo v zadnjem času tudi v drugih ureditvah, ki so bile izpeljane po francoskem vzoru (npr. v italijanski, španski, v belgijski itd.). Vsekakor pa je francoski departma kot dekoncentrirana državna teritorialna enota še zmeraj osnovno oporišče centralistične francoske državne uprave in še vedno zasenčuje pomembnost lokalne samouprave na tej ravni.

Na enakih zgodovinskih izhodiščih nastali nemški okraji pa so prišli na svoji razvojni poti – od prvotne državne in kasneje dvojne narave veliko dlje v smeri komunalizacije. Ob intenzivni decentralizaciji je okraj čedalje bolj izgubljal svoje državne lastnosti in pridobival pomen kot lokalna skupnost; država je svoje pristojnosti pospešeno prenašala na lokalno samoupravo, in sicer bodisi v njeno izvirno ali pa v njeno preneseno pristojnost. V nekaterih (severnih) nemških deželah je komaj še mogoče zaslediti kaj državnega v zvezi z okrajem, kot npr. v deželi Schleswig-Holstein v glavnem le še izvajanje državnega nadzorstva nad delom občinskih organov. Sicer je nemški okraj še vedno tudi prva stopnja državne uprave splošne pristojnosti; vodi jo okrajni glavar (Landrat), ki je izvoljeni izvršilni organ okraja kot lokalne skupnosti. V tej povezanosti je videti težnjo razvoja v smeri lokalne samouprave. V primerjavi s francosko ureditvijo so v Nemčiji pristojnosti države na tej stopnji manjše, lokalne pa večje; razen tega pa so v rokah v lokalni skupnosti izvoljenega funkcionarja, ne pa v rokah imenovanega predstavnika države, kakršen je francoski prefekt. Vendar je v nemškem primeru treba računati s tem, da obstajajo poleg okrajev v nemških deželah še nekatere vzporedno organizirane

⁷ Glej na primer G. Seele, der Landkreis, Heft 10/91, str. 16

posebne državne službe (Sonderbeholden), ki jih iz tehničnih ali drugačnih razlogov ni mogoče vključiti v okraje. Tudi na take državne službe se razširja usklajevalna funkcija okrajnega glavarja.

Tudi v skandinavskih ureditvah prihaja na tej ravni do povezanosti med lokalno samoupravo in državno upravo, in sicer pod isto streho, ki jo predstavljajo: švedski lan, norveške fylke, danski amt.⁸ To so teritorialno zelo obsežne enote z velikimi pristojnostmi, ki obsegajo območja teritorialno zelo obsežnih občin, nastalih po veliki reorganizaciji v zadnjih desetletjih. Zato jih je skoraj primerneje označevati kot regije, in sicer tako z vidika njihove lokalne kakor tudi z vidika njihove državne narave. Njihova notranja struktura dokazuje, da so se razvijale po kontinentalnih vzorih. Grofija je danes lokalna skupnost oziroma regija z lastnimi organi, z lastnimi pristojnostmi in z lastno pravno subjektiviteto; obenem pa je tudi »oporišče« državnih služb regionalnega pomena, ki jih po tradiciji vodi državni prefekt (guverner). Skandinavski avtorji poudarjajo, da na tej ravni ne prihaja le do srečanja, pač pa tudi do najintenzivnejšega sodelovanja med državo in lokalno samoupravo, zlasti pri gospodarskem oziroma prostorskem načrtovanju ter političnem usklajevanju različnih področij.⁹

Britanske grofije pa so, kot rečeno, nekaj drugega; niso dvoživke, pač pa so zgolj lokalne skupnosti, čeprav opravljajo tudi številne naloge, ki so po kontinentalnih pojmih državne naloge. To izvira iz okoliščine, da v Veliki Britaniji – vse do zadnjega časa država sploh ni imela svojega lastnega upravnega aparata na terenu; izvajanje zakonov se je od nekdaj štelo kot izvirna pristojnost lokalnih skupnosti. Danes sicer obstajajo na terenu številne državne službe kot izpostave centralnih resorjev, ki pa so poseben upravni tir, popolnoma ločen od lokalnih skupnosti. Ker si država med svojim razvojem ni podredila lokalnih skupnosti, kot so to storile države na evropskem kontinentu, odnosi med državo in lokalno samoupravo ne temelje na doktrini o decentralizaciji; lokalne skupnosti niso bile nikdar državne teritorialne enote; zato se štejejo za originalne institucije. Zato se tudi naloge lokalnih skupnosti ne dele na lastne in prenesene (decentralizirane), pač pa so vse njihove naloge istovrstne, njihove lastne. Tudi razporeditev nalog med lokalnimi skupnostmi je drugačna kot na kontinentu; na kontinentu je težišče lokalnega upravljanja na občinah; v Britaniji pa sploh ne poznajo pojma občine. Po zadnji veliki reorganizaciji lokalne samouprave iz leta 1974 imajo na prvi ravni lokalne samouprave distrikte, na drugem pa grofije. Težišče komunalnega upravljanja je na nemetropolitanskih (podeželskih) grofijah, torej na širših lokalnih skupnostih; v metropolitanskih mestih – vključno z Londonom – pa je težišče lokalnega upravljanja na metropolitanskih distriktih, medtem ko se metropolitanske grofije omejujejo predvsem na okvirno usmerjanje politike prostorskega urejanja mest.

Naloge širših lokalnih skupnosti

S splošno opredelitvijo lahko rečemo, da opravljajo širše lokalne skupnosti lokalne zadeve, ki presegajo zmogljivosti občin; opravljajo torej istovrstne naloge

⁸ Skandinavske teritorialne enote se večinoma prevajajo – zlasti tudi v gradivu Evropske skupnosti, kot grofije (county, comté), vendar to ne pomeni, da gre pri njih za britanski model lokalne samouprave, katerih najpomembnejša enota je grofija.

⁹ Glej na primer F. Kjellberg, *Réformations des collectivités locales et régionales en Europe*, izdaja Sveta Evrope, Strasburg, 1983, str. 125.

kot občine, vendar take, ki jih bodisi zaradi finančnih zmogljivosti ali zaradi kadrovskih zahtevnosti ali pa zaradi njihove tehnične povezanosti s terenom občine ne morejo opravljati, čeprav gre za zadeve lokalnega, torej komunalnega pomena. Iz tega je razvidno, da so širše lokalne skupnosti v bistvu povečane občine in so kot take funkcionalno ozko povezane z občinami. Naloge iz tega okvira si širše lokalne skupnosti določajo same glede na potrebe prebivalstva in gospodarstva ter glede na svoje finančne zmogljivosti – na podlagi svoje domnevne univerzalne pristojnosti za opravljanje lokalnih zadev.¹⁰

Druga vrsta nalog širših lokalnih skupnosti so obvezne upravne naloge, ki jih v procesu decentralizacije prenaša na te skupnosti država ali pa jih država predpisuje kot izvirne naloge širših lokalnih skupnosti. Tu gre seveda za intenzivnost procesa decentralizacije v posamezni državi. Kot že rečeno, je šel ta proces najdlje v skandinavskih državah, ki se najbolj izrazito komunalizirajo. Vendar pa je za naše razmere – po mojem mnenju – bolj zanimiva ureditev okrajev v nemških deželah, ki so nam po tradiciji bližje. Zato v nadaljevanju navajam naloge, ki jih opravljajo nemški okraji.¹¹

V okviru lokalnih nalog opravljajo nemški okraji vrsto storitvenih dejavnosti (die leistende Verwaltung) in vrsto pospeševalnih dejavnosti ter vzdržujejo v ta namen številne institucije in naprave zaradi zadovoljevanja potreb prebivalstva in zaradi pospeševanja gospodarstva; tipične okrajne institucije oziroma naprave so: poklicne šole, splošnoizobraževalne nadaljevalne šole, gimnazije, večerne gimnazije, poklicne strokovne šole, glasbene šole, višje strokovne šole, šolski domovi, ljudske visoke šole, vzgojno-posvetovalne institucije, okrajne knjižnice, okrajni muzeji, okrajni arhivi, otroški domovi, domovi za rehabilitacijo, domovi za ostarele, okrajne bolnice, reševalne postaje, uradi za nadzor nad živili, naravni parki, okrajno cestno omrežje, obrati za bližnji javni promet, naprave za odstranjevanje odpadkov, naprave za predelavo odpadkov itd.

Kot tipične upravne naloge okrajev pa štejejo: naloge na področju socialne pomoči, mladinskega varstva in stanovanjskih zadev, pospeševanje izobraževalnih dejavnosti, gradbeno nadzorstvo – vključno z izdajanjem gradbenih dovoljenj, prometno nadzorstvo, kontrola motornih vozil, posebne naloge pri javni varnosti, obrambi pred elementarnimi nesrečami, zadevah tujcev, izvajanju predpisov o orožju, skrbi za odstranjevanje posledic vojne, skrbi za žrtve vojne; posebno pomembno področje okrajnih nalog je varstvo okolja, pri tem pa zlasti varstvo pred imisijami, higiena življenjskih potrebščin, gospodarjenje z odpadki, varstvo narave, gojitev pokrajine, skrb za odpadne vode, skrb za čistočo voda – vključno s talno vodo.

Tretja vrsta nalog nemških okrajev pa so državne naloge, ki jih opravljajo okraji kot prva stopnja splošne pristojnosti državne uprave. Ta sklop nalog se v procesu decentralizacije neprestano oži in se v skrajni posledici – v deželi Schleswig-Holstein omejuje na nadzorstvo zakonitosti in na strokovno nadzorstvo nad delom občinskih organov in drugih institucij javnega prava na območju okraja.

Nemški samoupravni okraji delujejo najbolj izrazito kot institucija, ki dopolnjuje in s tem krepi občinsko samoupravo, ker po načelu subsidiarnosti prevzema jo nase naloge, ki jih šibke podeželske občine ne zmorejo; obenem pa delujejo kot amortizer, ker izravnava jo bremena, ki v neenaki meri pritiskajo na občine. Zlasti

¹⁰ Za dežele »local governmenta« domneva univerzalne pristojnosti ne velja; zanje velja doktrina »ultra vires«, po kateri ima vsaka skupnost le tiste pristojnosti, ki so ji določene z zakonom.

¹¹ Vsebinska je povzeta po dr. G. Seele, Der Landkreis, Deutscher Landkreistag, Bonn, posebna izdaja iz zvezka 10/1991, str. 6.

pa skrbijo za komunalno, energetska, prometno, kulturno in socialno infrastrukturo na širšem območju, ki je splošni pogoj za razvoj gospodarstva in za kakovost življenja na višji ravni, kot bi to zmogle občine same. Razen tega omogočajo približevanje izvajanja upravnih nalog, ki so bile nekdanj državne, prebivalcem v naseljih in s tem prispevajo k večji kakovosti javne uprave. Te ugotovitve o krajih so v nemških deželah nesporne. V deželah s tako tradicijo lokalne samouprave so stvari očitne in prepričljive.

Pomembnost nemških samoupravnih okrajev se pokaže v polni luči, če se postavi vprašanje, kaj bi bilo z naštetimi okrajnimi institucijami, če ne bi bilo teh okrajev. Večina podeželskih občin jih ne bi mogla vzdrževati. Po drugi strani pa jih tudi dežela oziroma država ne bi mogla vzdrževati, saj ne gre za njene obvezne naloge. To pomeni, da bi bilo podeželje v glavnem prikrajšano za dobrine, ki jih zagotavljajo te institucije, in seveda tudi za vse druge dejavnosti, ki jih neposredno izvajajo organi in službe okraja. Odpadel bi generator dodatne energije, ki se lahko aktivira na podlagi posebnih interesov prebivalstva in gospodarstva na vmesnem območju med občino in deželo. Nastal bi vakuum, ki ga dežela oziroma država s svojimi upravnimi okraji ali drugimi dekoncentriranimi uradi na terenu ne bi mogla zapolniti.

Podobne ugotovitve veljajo tudi za druge države, v katerih so organizirane širše lokalne samoupravne skupnosti.

TABELA:

Država	Regije, dežele, kantoni, itd.	Širše sam. lokalne skupnosti	Občine
<i>Zvezna republika Nemčija</i> (Zahodna) 65 Mio preb. 357.000 km ²	11 dežel (od tega 4 mesta v rangu dežele)	237 okrajev (Kreise) povprečje: 1000 km ² , 168.000 preb.	8500 (od tega 91 mestnih – izločenih iz okrajev)
<i>Italija</i> 57 Mio preb. 301.000 km ²	20 regij	92 provinc povprečje: 3170 km ² 730.000 preb.	8074 občin
<i>Francija</i> 56 Mio preb. 547.000 km ²	22 regij	95 departementov povprečje: 5666 km ² , 560.000 preb.	36.538 občin združenja (syndicats) občin
<i>Velika Britanija</i> 56 Mio preb. 244 km ²	8 planskih regij (državnih)	66 grofij povprečje: 3000 km ² 650.000 preb.	455 distriktov in mest (Ca 10.000 župnijskih svetov z minimalnimi kompetencami)
<i>Španija</i> 38 Mio preb. 504.800 km ²	17 regij	50 provinc povprečje: 10.000 km ² 770.000 preb.	8049 občin
<i>Nizozemska</i> 14.6 Mio preb. 40.800 km ²	–	12 provinc povprečje: 2830 km ² 1,2 Mio preb.	714 občin (velikih)

Država	Regije, dežele, kantoni, itd.	Širše sam. lokalne skupnosti	Občine
<i>Belgija</i> 9,85 Mio preb. 30.500 km ²	3 regije	9 provinc povprečje: 3390 km ² 1,1 Mio preb.	589 občin (velikih)
<i>Romunija</i> 23 Mio preb. 237.000 km ²	–	40 provinc povprečje: 5900 km ² 530.000 preb.	2700 občin + 237 mestnih občin (velikih)
<i>Madžarska</i> 10,6 Mio preb. 93.000 km ²	–	19 komitatov povprečje: 4800 km ² 450.000 preb.	2933 občin
<i>ČSFR (pred razdelitvijo)</i> 15,5 Mio preb. 127.000 km ²	–	112 okrajev povprečje: 1100 km ² 115.000 preb.	10.608 občin 6 mest izločenih iz okrajev nad 150.000 preb.
<i>Švedska</i> 8,4 Mio preb. 411.500 km ²	–	23 landstingskommuner povprečje: 17.500 km ² 350.000 preb.	284 občin (velikih)
<i>Norveška</i> 4,1 Mio preb. 308.000 km ²	–	18 fylkeskommuner povprečje: 17.000 km ² 200.000 preb.	448 občin (velikih)
<i>Danska</i> 5,1 Mio preb. 43.100 km ²	–	14 amtskommuner povprečje: 3250 km ² 325.000 preb.	275 občin (velikih)
<i>Portugalska</i> 10,2 Mio preb. 92.100 km ²	6 planskih regij	18 distriktov povprečje: 5000 km ² 500.000 preb.	305 občin (velikih) (4042 župnij z min. pooblastili)
<i>Grčija</i> 9,8 Mio preb. 132.000 km ²	9 planskih regij	– (državni okraji – nomoi)	5773 občin + 264 mestnih občin
<i>Švica</i> 6,4 Mio preb. 41.300 km ²	26 kantonov	(državni okraji)	ca 3000 občin
<i>Avstrija</i> 7,6 Mio preb. 83.800 km ²	9 dežel	(državni okraji)	ca 2300 občin + 15 mestnih občin

Vsi podatki so povzeti iz revije: Der Landkreis, Deutscher Landkreistag, Bonn, Kommunalverwaltung in Europa, posebna izdaja iz zvezka 10/1991

Ljubljana, 21. 4. 1993

Argument temeljnih pravic**

(Razlaga ustave – na primeru Republike Slovenije)

Gustav Radbruch: »K pojmu prava sodi prav toliko, da je pozitivno, kot je naloga pozitivnega prava, da je vsebinsko pravilno.«

Razlagalna narava ustave

Zasnova Ustave Republike Slovenije

Ustava je izhodiščni in temeljni pravni akt v določeni državnopravno urejeni skupnosti. Izhodiščni pravni akt je zato, ker določa vsaj to, kdo naj bo v državi zakonodajni organ, in s tem omogoča, da pravni red sploh lahko deluje, *temeljni* pravni akt pa je zaradi tega, ker ureja tista družbena razmerja (zadeve, vprašanja, tvarino), ki imajo ustavni pomen. Kot izhodiščni in temeljni pravni akt je ustava hierarhično najvišji pravni akt, s katerim morajo biti tako vsebinsko kot oblikovno v skladu vsi drugi pravni akti v državi.

Ustava Republike Slovenije (z dne 23. 12. 1991) je po svoji zasnovi moderna ustava, ki se osredotoča zlasti na *klasično tvarino ustave*. V tej zasnovi se radikalno razlikuje od slovenske (jugoslovanske) ustave iz let 1963 in 1974, ki je bila tudi »temeljna družbena listina« oziroma »temeljna listina samoupravljanja«. Kot takšna ni urejala le temeljev državne ureditve, ampak je podrobno opredeljevala tudi položaj in vlogo delovnega človeka in občana v ožjih in širših samoupravnih skupnostih. V tesni zvezi s to zamislijo je bila tudi programska narava slovenske (jugoslovanske) ustave (tako tiste iz leta 1963 kot še bolj tiste iz leta 1974), ki so ji poseben pečat dajala »vizionarska« temeljna načela (vizija političnega sistema socialističnega samoupravljanja). Nova slovenska ustava je tudi po tej plati klasična *realistična ustava*, ki skoraj nima programskih pravnih določil. Nekatere »programske norme« so zlasti v poglavju o temeljnih gospodarskih in socialnih razmerjih (npr. v določilu, da država ustvarja možnosti za zaposlovanje in za delo, ali pa v določilu, da država ustvarja možnosti, da si državljani lahko pridobijo primerno stanovanje). Iz načina, kako so programska določila opredeljena, je razvidno, da ustvarjajo obveznost države, da jih bo kar najbolj dosledno uresničevala. Pravno gledano gre za politično obveznost, na katero se po potrebi navezuje politična odgovornost pristojnih državnih organov, ne pa za pravno obveznost, ki bi jo bilo mogoče tudi prisilno udejanjati (npr. z zahtevkom do primerne stanovanja).

Klasična tvarina ustave je v slovenski ustavi zarisana v treh problemskih sklopih.

* Dr. Marijan Pavčnik, redni prof. na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani.

** Besedilo je referat, ki ga je avtor pripravil za 16. svetovni kongres Mednarodnega združenja za pravno in socialno filozofijo; kongres je bil v Reykjaviku (Islandija) od 26. maja do 2. junija 1993. Referat se naslanja na članek Temeljne pravice in razlagalna vrednost ustave, ki sta ga napisala dr. Arne Mavčič in podpisani (glej *Pravnik*, št. 6–8/92), str. 271–190).

Na eni strani so tista določila, ki določajo *obliko (slovenske) države*. Slovenija je opredeljena kot republika (oblika vladavine) s parlamentarnim sistemom (oblika državne oblasti), kot demokratična država, v kateri ima oblast ljudstvo (oblika političnega sistema), kot ozemeljsko enotna in nedeljiva država (unitarna oblika državne ureditve) ter kot pravna in socialna država (pravna kakovost države). Drugi sklop zajema katalog (klasičnih) *temeljnih pravic in svoboščin*, ki v celoti ustreza mednarodnim standardom in modernim ustavam (na nekaterih mestih je morda celo nekoliko preobsežen: npr. v zvezi s pravicami v kazenskem postopku). Tretji sklop ustavnih določil je končno tisti, ki se nanaša na *državno ureditev*. Vanj sodijo pravila o organizaciji osrednjih državnih organov (zakonodajni, izvršilno-upravni in sodni organi), o njihovi pristojnosti in razmerjih med njimi. Slovenska ustava od te klasične ureditve nekoliko odstopa, ker je pri več osrednjih državnih organih zelo jedrnata, da ureja njihovo pristojnost.

V ustavi na primer ni posebnih določil o dejavnosti državnega zbora in vlade ter o splošnih pravnih aktih, ki so v njeni domeni. Okoliščina, da ustava sprejema parlamentarni sistem z drugače konstruktivne nezaupnice, narekuje, da bi moral biti ta sistem vanjo tudi dosledno in v celoti vgrajen. V ustavi bi moralo biti načeloma predvideno vsaj to, v čem je pravodajna pristojnost državnega zbora oziroma vlade in v kakšnem pomenu (obsegu) je vlada podrejena splošnim pravnim aktom zakonodajnega telesa (prim. s Temeljnimi zakonomi ZR Nemčije; glej Badura 1986, str. 336 in nasl.). Za naše razpravljanje je pomembno tudi to, da ustava ne izpeljuje pristojnosti ustavnega sodišča v zvezi z ustavno pritožbo. V ustavi je predvideno, da ustavno sodišče odloča »o ustavnih pritožbah zaradi kršitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin s posamičnimi akti«, ne da bi bila navedena tudi merila, od katerih je odvisno, ali bo ustavno sodišče zadevo sploh sprejelo v obravnavanje (glej čl. 160/3).

V tem in še v vrsti drugih primerov ustava napotuje na zakon in mu nalaga, da jo normativno konkretizira. Za nekatere izmed teh zadev je mogoče dovolj prepričljivo trditi, da bi morale biti urejene že v ustavi (npr. razmejitev pravodajne pristojnosti med državnim zborom in vlado ali merila za odločanje o ustavni pritožbi). V tem obsegu je ustava le *izhodiščni* pravni akt, ki nalaga, da ustavno stvarino ureja navadni zakon, ne pa tudi temeljni pravni akt, ki bi bil zakonom vsebinsko nadrejen in bi navajal vsaj *okvirna merila*, ki naj jih zakonodajalec pravno izpeljuje.

Temeljne pravice v Ustavi Republike Slovenije

Nova zasnova slovenske ustave odmerja posebej pomembno mesto temeljnim pravicam in temeljnim svoboščinam (v nadaljevanju: temeljnim pravicam). V slovenski (jugoslovanski) *ustavi iz leta 1974* so bile temeljne pravice »vtopljene« v podrobno izdelano *vizijo samoupravno organizirane družbe in države*. Temeljne pravice so bile zamišljene kot sestavina vseobsegajočega (in v tem pomenu tudi totalitarnega) samoupravnega sistema, ki je temeljil na »nedotakljivi in neodtujljivi pravici delovnega človeka in občana do samoupravljanja« (čl. 196 U SRS in čl. 155 U SFRJ). Temeljne pravice niso izhodišče sistema, so le njegov člen, ki mu je vnaprej odmerjeno, do kod in kje sme biti dejaven. Za ta sistem je značilno, da sprejema tezo o pluralizmu samoupravnih interesov, a ni pripravljen, da je ta pluralizem tudi ustrezno pravno in politično institucionaliziran. Pluralizem je sprejemljiv do tiste meje, ki ne prebija sistema, suspekten in celo kazenskopravno pregonljiv (prim. s čl. 114 in 133 KZ SFRJ iz leta 1976) pa je brz, ko o sistemu

podvomi in ga hoče spremeniti (prim. Pavčnik, 1992). Glede na to ni toliko pomembno, da so bile temeljne pravice šele v poglavju, ki sledi podrobnemu opisu družbenoekonomske in družbenopolitične ureditve. Pomembneje in celo odločilno je, da temeljnih pravic ne spremlja pravnoinstitutonalni instrumentarij, ki šele omogoča, da je temeljne pravice mogoče udejanjati. K temu instrumentariju sodijo vsaj politični pluralizem, »sistem zavor in ravnotežij« (kot najbolj pomembna pridobitev načela delitve oblasti) in mehanizem pravne države (zlasti v pomenu vladavine prava, neodvisnosti sodnikov in pravnega varstva temeljnih pravic).

Slovenska ustava (iz decembra 1991) ta pravnoinstitutonalni instrumentarij sprejema in ga vgrajuje v svojo državno ureditev. V primerjavi s prejšnjo državno-pravno ureditvijo je kakovosten premik zlasti v tem, da nova ureditev temelji na ekonomskem in političnem pluralizmu, ki je nerazdružno povezan z načelom delitve oblasti na zakonodajno, izvršilno in sodno vejo oblasti. Odnos med zakonodajno in izvršilno vejo oblasti je zasnovan v skladu s parlamentarnim sistemom (v že omenjeni različici sistema konstruktivne nezaupnice), sama zasnova državne ureditve pa kot celota ustreza načelu »zavor in ravnotežij«. Načelo »zavor in ravnotežij« ni pomembno le v odnosu med zakonodajno in izvršilno vejo oblasti, njegov pomen izpričujeta tudi takšna sestava in način dela posameznih državnih organov, da je tudi znotraj njih samih omogočeno uravnoteženo delovanje (prim. zlasti z odnosom med državnim zborom in državnim svetom v postopku sprejemanja zakonov). Logična posledica te ureditve in teh načel je, da dobiva tudi sodna veja oblasti nov položaj in novo kakovost. Ustava posebej poudarja načelo neodvisnosti sodnikov (čl. 125 – prej sodišč!), pravico do naravnega sodnika (čl. 23) in načelo trajnosti sodniške funkcije (čl. 129).

V slovenski ustavi so temeljne pravice opredeljene zlasti v drugem poglavju z naslovom Človekove pravice in temeljne svoboščine (čl. 14 do 65) in v tretjem poglavju, ki govori o gospodarskih in socialnih razmerjih (čl. 66 do 79). Razen dveh, treh pravic (iz tega zadnjega poglavja), ki so opredeljene programsko (to velja predvsem za možnosti zaposlovanja, za gospodarsko, socialno in ekološko funkcijo lastnine ter za pridobitev primerne stanovanja), so sicer temeljne pravice zasnovane kot pravno zavarovana upravičenja (*kot pravice v pravnem pomenu besede*). Glede na to ustava zagotavlja sodno varstvo temeljnih pravic in pravico do odprave posledic njihove kršitve (čl. 15/4), predvideva, da pristojno sodišče odloča v upravnem sporu tudi o zakonitosti posamičnih dejanj in aktov, s katerimi se posega v ustavne pravice posameznika, če ni zagotovljeno drugo sodno varstvo (čl. 157/2), uvaja varuha človekovih pravic in temeljnih svoboščin (tako imenovane ombudsmana – čl. 159) in odmerja posebej tehtno vlogo tudi ustavnemu sodišču. Ustavno sodišče se pojavlja kot varuh temeljnih pravic bodisi tako, da odloča o skladnosti splošnih pravnih aktov s temeljnimi ustavnimi pravicami (v pomenu abstraktne in konkretne presoje splošnih pravnih aktov) ali pa tako, da odloča o ustavnih pritožbah zaradi kršitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin s posamičnimi akti (čl. 160/1).

Že v drugi zvezi je bilo rečeno, da slovenska ustava sprejema katalog klasičnih temeljnih pravic in da v tem pogledu v celoti ustreza modernemu pojmovanju ustavnosti. V tem prispevku nas ta katalog ne zanima sam po sebi; njegov predmet je le narava slovenske ustave, umestitev temeljnih pravic vanjo in njihova pravno-terminološka oziroma pravnotehnična izoblikovanost, kolikor je iz teh sestavin mogoče sklepati, v čem je in kolikšna je razlagalna vrednost ustavnih določil o temeljnih pravicah.

Med pravniki je še vedno močno zakoreninjeno (v pravni hermenevtiki sicer že zdavnaj preseženo) pojmovanje, da sta subjekt, ki pravno normo išče in jo spoznava, in pravno besedilo (v našem primeru ustavno besedilo), v katerem je pravna norma deloma ali v celoti vsebovana, drug od drugega ločeni enoti: *subjekt je tisti, ki objekt spoznava*, ne da bi ga pomensko oplajal, sodoločal in ne da bi ga dojemal kot kulturnozgodovinski subjekt, ki je kot tak sestavni del širše družbene celote, v katero sodi tudi pravo. Če je tako oziroma če bi bilo tako, bi pomenilo, da je predmet razlage že izoblikovana pravna norma, ki jo je treba le še izluščiti iz ustavnega besedila.

Sodobnejša pojmovanja gradijo na teoriji jezika, ki ne dopušča tako ostrega ločevanja med subjektom in objektom spoznavanja. Zdaj besedni (jezikovni) pomen pravnega besedila ni več ostro ločen od pomenov, ki jih razpirajo drugi vidiki razlage, ker je šele *kontekst* tisti, ki določa pomen jezikovnih znakov: »*pomen* (podčrtal M. P.) ni nikoli enostavno razmerje beseda – resničnost, ampak to razmerje vselej posredujeja *kontekst besede in praksa njene uporabe*« (N. Mišćević, 1981, str. 29). Poglavitno je, da pomen jezikovnih znakov ni odsev sporočila, ki ga posredujejo in ki ga je mogoče v celoti in mehanično reproducirati. To pomeni, da je pomen šele sad razmerja med človekom in besedilom, vključno z jezikovnimi konvencijami v določeni družbi in resničnostjo, na katero se besedilo nanaša. Ravno to, da je pomen sad razmerja med subjektom in besedilom, razmerja, ki je vsajeno v določen kulturnozgodovinski prostor in čas, je tisto, čemur pravimo, da imajo jezikovni znaki pomen edinole glede na ustrezen kontekst (glej Pavčnik, 1993, pogl. 3).

V našem primeru je zlasti *kontekst ustave* tisti, ki nam mora dati toliko informacij (beri: meril), da iz njih lahko izluščimo pomen ustavnega besedila. Ta sporočilnost oziroma *sporočilna moč* je še toliko pomembnejša, če se zavedamo, da pravni akt ne more nikoli »dohiteti« svojega razlaganja (glej Hassemmer, 1986, str. 195 in nasl., prim. tudi Pitamic, 1921). Če za kateri pravni akt, velja to spoznanje še posebej močno za oblastno razlago ustave kot hierarhično najvišjega pravnega akta: tisti, ki jo razlaga, nima na razpolago metapravila, kako naj jo razume in pomensko določa. V tem smislu je tudi ustavno sodišče »nadustavni« organ, ki oblastno in dokončno določa, v čem je vsebina ustave.

Splošna merila za zakonodajalca

Temeljno izhodišče ustave je, da izhaja iz načela enakosti pred zakonom (čl. 14) in z njim povezanega enakega varstva pravic (čl. 22). *Enakost pred zakonom* je v primerjavi z opredelitvijo v ustavi iz leta 1974 vsebinsko bogatejša: ob ustaljenih merilih enakosti je izrecno poudarjano, da je merilo enakosti tudi enakost glede na »katero koli drugo osebno okoliščino« (čl. 14/1). Pomembno je, da je načelo enakosti vrednostno merilo tudi za primere, ko ustava dopušča, da je v vojnem ali izrednem stanju temeljne pravice mogoče začasno razveljaviti ali omejiti. V ustavi je izrecno določeno, da se smejo temeljne pravice razveljaviti ali omejiti le v »obsegu, ki ga tako stanje zahteva, in tako, da sprejeti ukrepi ne povzročajo neenakopravnosti, ki bi temeljila le na rasi, narodni pripadnosti, spolu, jeziku, veri, političnem ali drugem prepričanju, gmotnem stanju, rojstvu, izobrazbi, družbenem položaju ali kateri koli drugi osebni okoliščini« (čl. 16/1).

Naslednje pomembno izhodišče ustave je, da *ne sprejema enumeracijskega načela temeljnih pravic*. Ustava priznava, da ima človek tudi druge temeljne pravice, ki v njej niso izrecno omenjene. Razumljiva in nujna posledica tega načela je, da »nobene človekove pravice ali temeljne svoboščine, urejene v pravnih aktih, ki veljajo v Sloveniji, ni dopustno omejevati z izgovorom, da je ta ustava ne priznava ali da jo priznava v manjši meri« (čl. 15/5). V nerazdružni povezavi s tem načelom je tudi ustavno izhodišče, da je v državi Sloveniji *dejavnost državnih organov omejena* samo na tista področja, kjer jim je ta dovoljena in naložena, medtem ko za posameznike velja ravno narobe. Posameznikom je dovoljeno vse, kar jim ni prepovedano, zapovedano ali že vnaprej predvideno kot možna omejitev (npr. omejitve med vojno), njihove pravice pa so hkrati omejene z enakimi pravicami drugih.

V tej zvezi je treba ponovno opozoriti, da ustava neposredno ne opredeljuje pristojnosti nekaterih osrednjih državnih organov (zlasti državnega zbora kot zakonodajnega telesa in vlade). Ta slabost ustavnega besedila je v določeni meri odpravljena s tem, da je katalog temeljnih pravic zelo širok in da je s tem državi postavljena meja, ki je ne sme prestopiti oziroma ji je naloženo, kaj vse naj stori, da je temeljne pravice mogoče uresničevati. V tem kontekstu je nadvse tehtno ustavno določilo, da *državni zbor določa pravice in obveznosti državljanov ter drugih oseb samo z zakonom* (čl. 87). To ustavno določilo je trdna podlaga za sklep, da pravic in dolžnosti pravnih subjektov ni mogoče urejati s podzakonskimi akti (ki so v pristojnosti izvršilnoupravnih organov).

Zamisel ustave je jasna: če pravice in dolžnosti pravnih subjektov niso opredeljene že v njej sami, jih je mogoče urejati le še z zakonom (»samo z zakonom«), ne pa tudi s hierarhično nižjimi splošnimi pravnimi akti. Ta omejitev ne velja za splošne pravne akte lokalnih skupnosti in posameznih pravnih oseb, če gre za pravice in dolžnosti, ki se tičejo le naslovljencev teh skupnosti in teh pravnih oseb. Ob tej predpostavki ni nevarnosti, da bi splošni pravni akti navedenih oseb zoževali ustavno (zakonsko) zagotovljene pravice oziroma da bi širili ustavno (zakonsko) opredeljene dolžnosti. In kar je še pomembnejše: navedeno merilo obravnava pravice skrajno resno, vnaprej prepoveduje, da bi jih zoževali (oteževali, omejevali itd.) izvršilnoupravni organi, in je izzivalno izhodišče, ki ga mora v konkretnih primerih operacionalizirati ustavno sodišče.

Sporočilna moč slovenske ustave

Sporočilna moč slovenske ustave naj bi bila tolikšna, da je temeljne pravice vsaj praviloma mogoče *uresničevati neposredno na podlagi same ustave* (čl. 15/1). Od tega pravila je dovoljeno odstopiti tedaj, kadar je pri posameznih pravicah že v ustavi določeno, da zakon predpisuje *način njihovega uresničevanja* (čl. 15/2). Ta pravnotehnična možnost je v ustavi uporabljena v domala petdesetih primerih (natančno v 48 primerih), to je pri skoraj treh četrтинah temeljnih pravic (če upoštevamo, da se nanje neposredno nanaša 66 ustavnih določil).

Bolj kot te številke so pomembni primeri, ki so za njimi. Analiza kaže, da gre v največ primerih za *zapoved zakonodajalcu*, naj sprejme zakon, s katerim mora podrobneje *urediti način uresničevanja posameznih pravic*. Natančno rečeno gre za način uresničevanja le v tistih primerih, ko zakon same pravice pomensko ne opredeljuje ali celo omejuje, ampak mu gre v resnici za to, da le omogoči njeno udejanjanje. V naravi pravnega urejanja je, da je teh primerov zelo malo: brž ko je

treba, da zakon izpelje posamezne temeljne pravice, je očitno, da jim *določa tudi pomensko področje in jim zarisuje meje, v katerih jih je mogoče uresničevati*. Kot »šolske« vzemimo opredelitve, ki se nanašajo na nedotakljivost stanovanja (čl. 36/5: »Pod pogoji, ki jih določa zakon, sme uradna oseba brez odločbe sodišča vstopiti v tuje stanovanje . . .«), varstvo osebnih podatkov (čl. 38/2: »Zbiranje, obdelovanje, namen uporabe, nadzor in varstvo tajnosti osebnih podatkov določa zakon«), pravico do ugovora vesti (čl. 43: »Ugovor vesti je dopusten v primerih, ki jih določi zakon, če s tem ne omejujejo pravice in svoboščine drugih oseb«), pravico do pribežališča (čl. 48: »V mejah zakona je priznana pravica do pribežališča tujim državljanom . . .«), pravico do zdravstvenega varstva (čl. 51/1: »Vsakdo ima pravico do zdravstvenega varstva pod pogoji, ki jih določa zakon.«), zakonsko zvezo in družino (čl. 53/2: »Zakonsko zvezo in pravna razmerja v njej, v družini in v zunajzakonski skupnosti ureja zakon.«), lastninsko pravico (čl. 67: »Zakon določa način uresničevanja in uživanja lastnine tako, da je zagotovljena njena gospodarska, socialna in ekološka funkcija«), podjetništvo (čl. 74/2: »Zakon določa pogoje za ustanavljanje gospodarskih organizacij . . .«) ipd.

Bolj »problematične« so tiste opredelitve, kjer je *zakonodajalcu dopuščeno*, da posamezne temeljne pravice *zožuje in omejuje*. Kot primere naj, denimo, navedemo varstvo osebne svobode (čl. 19/2: »Nikomur se ne sme vzeti prostost, razen v primerih in po postopku, ki ga določa zakon.«), svobodo gibanja (čl. 32/2: »Ta pravica se sme omejiti z zakonom, vendar samo, če je to potrebno, da bi se . . .«), svobodo izražanja (čl. 39/2: »Vsakdo ima pravico dobiti informacijo javnega značaja, za katero ima v zakonu utemeljen pravni interes, razen v primerih, ki jih določa zakon.«), pravico do zbiranja in združevanja (čl. 42/3: »Zakonske omejitve teh pravic so dopustne, če to zahteva . . .«), pravico do stavke (čl. 77: »Če to zahteva javna korist, se lahko pravica do stavke, upoštevajoč vrsto in naravo dejavnosti, z zakonom omeji.«) ipd.

In še bi bilo mogoče naštevati in ugotavljati, da je meja med načinom uresničevanja temeljnih pravic in njihovo omejitvijo gibljiva in težko določljiva. Brž ko je zakonodajalec pristojen, da določa način uresničevanja temeljne pravice, je eo ispo pooblaščen, da jo tudi vsebinsko soopredeljuje. Težišče problema je preprosto v tem, da temeljne pravice postanejo pravice v pravnem pomenu besede šele tedaj, ko so *v celoti urejene njene sestavine* (to je upravičenje in pravovarstveni zahtevki) in ko so na drugi strani v celoti urejene tudi pravne dolžnosti (to je obveznosti pravnih subjektov in nanje navezujoče se sankcije). V »logiki« ustavnega urejanja je, da so temeljne pravice v ustavi le deloma urejene in da je celo tam, kjer so temeljne pravice neposredno uresničljive (npr. nedotakljivost življenja, svoboda gibanja, nedotakljivost stanovanja), šele zakon tisti, ki opredeljuje kršitve teh pravic in z njimi povezane sankcije. Nepopolnost ustavnega opredeljevanja temeljnih pravic je še večja pri vseh tistih pravicah, kjer zakon sploh omogoča, da postanejo uresničljive (npr. pri pravici do socialne varnosti in do zdravstvenega varstva). Skratka: za temeljne pravice je značilno, da so v ustavi vselej nepopolno urejene, njihova celostna opredelitev je dosežena šele tedaj, ko jih zakon normativno konkretizira in jim da s tem kolikor toliko celovito podobo.

Ob tem izhodišču je v celoti razumljivo, da lahko zakon določa način uresničevanja temeljnih pravic tudi tedaj, ko je »to nujno zaradi same narave posamezne pravice ali svoboščine« (čl. 15/2). Ta možnost na prvi pogled toliko bolj preseneča, če upoštevamo, da že ustava v domala tričetrt primerih izrecno dopušča, da jo mora zakon konkretizirati ali da to vsaj sme storiti. Če pravice jemljemo resno (izraz »resno« je uporabljen v naslovu Dworkinovega dela *Taking Rights Seriou-*

sly), je očitno, da se *splošni izvršilni določbi ni mogoče izogniti*. V nasprotnem primeru bi morala biti ustava preobširna in preobložena ali pa bi bile temeljne pravice le načelna deklaracija, ki bi nujno ostala mrtva črka na papirju.

Težišče problema je očitno drugje. Iz ustavnih določil o temeljnih pravicah ni mogoče v celoti izluščiti pravnih norm o temeljnih pravicah in njihovih sestavnih delih. Ustava vsebuje le nekatere sestavine temeljnih pravic (kot pravnih norm): osredotoča se zlasti na primarne dispozicije, ki sporočajo primarni način vedenja in ravnanja (npr. že naštetih upravičenji, da se svobodno gibljemo, da smo nedotakljivi v stanovanju . . . , ali pa upravičenje, da se lahko zbiramo oziroma združujemo), druge sestavine pa po večini prepušča zakonu ali pa jih molče predpostavlja. A tudi primarnih dispozicij ne ureja izčrpno: prej jih nakazuje, kot da bi jih pomensko izčrpno opredeljevala. Ključno vprašanje je, ali so te načelne opredelitve toliko pomensko določne, da vsaj kot »pravna načela« usmerjajo zakonodajalca in so hkrati razlagalno merilo, ki ga je mogoče uporabiti v pravni (tudi v sodni in ustavnosodni) praksi.

Trditev, da so ustavna določila o temeljnih pravicah v precejšnji meri oblikovana kot »pravna načela«, temelji na spoznanju, da pravno načelo posreduje »le« vrednostno merilo (npr. vestnost, poštenost), kako naj ravnamo v pravnih razmerjih, v katerih smo nosilci določenih tipov vedenja in ravnanja. Sporočilo, ki ga vsebuje *pravno pravilo*, je oblikovano na način »vse ali nič« (na primer: ne kradi, ker te sicer zadene sankcija – glej Dworkin 1987, str. 24), medtem ko samo *pravno načelo* neposredno izraža le »temelj, merilo in urejevalni razlog« (J. Esser 1964, str. 51–52), ki je zdaj bolj ali zdaj manj intenzivno izražen in ga udejanjamo prek tipov vedenja in ravnanja, ki jim je namenjen. Posebej pomembno je, da pravno načelo ni niti neposredno uporabno niti v tolikšni meri določno, da bi izključevalo vrednotenje in ocenjevanje (glej tudi Pavčnik, 1993, pogl. 3).

V tem pomenu je v ustavi kopica »vrednostnih meril«, ki nakazujejo, kako naj bodo posamezne temeljne pravice pravno izoblikovane. »Vrednostna merila« izpričujejo opredelitve, kot so »nečloveško ali ponižujoče kaznovanje« (čl. 18), »kadar je to nujno potrebno za potek kazenskega postopka« (čl. 20/1), »spoštovanja človekove osebnosti« (čl. 21/1), določenost kaznivega dejanja v zakonu (glej čl. 28/1), »osebno dostojanstvo« (čl. 34), »nedotakljivost človekove telesne in duševne celovitosti« (čl. 35), »otrokove koristi« (čl. 54/1), »avtonomnost univerze« (čl. 58), »svoboda znanstvenega in umetniškega ustvarjanja« (čl. 59), »razpihovanje narodnega, rasnega, verskega ali drugega sovraštva in nestrpnosti« (čl. 63/1), »narodna identiteta« (čl. 64), »gospodarska, socialna in ekološka funkcija lastnine« (čl. 67/1), »zdravo življenjsko okolje« (čl. 72), »javna korist« (čl. 74/2 in 77/2) ipd. Ta in druga »vrednostna merila« so očitno zdaj bolj in zdaj manj močna in jih je treba pomensko še nadalje konkretizirati in izpeljevati. Od ustave vsaj načeloma ni mogoče pričakovati, da bi bila določnejša. Njena *šibka točka je prej v tem, da s podobnimi merili ne pospremlja na pot domala vseh temeljnih pravic*. Sporočilna moč ustave bi se tako le povečala, ne da bi bila zaradi tega daljša in obsežnejša, saj bi brez škode opustila pomensko prazne opredelitve, da zakon določa »pogoje in primere«, v katerih je posamezne temeljne pravice mogoče uveljavljati. Da mora zakon te »pogoje in primere« izpeljevati, se razume samo po sebi oziroma na temelju že navedene splošne pooblastilne določbe, da zakon predpisuje »način uresničevanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin . . . , če je to nujno zaradi same narave posamezne pravice ali svoboščine« (čl. 15/2).

1. Sporočilna moč slovenske ustave naj bi bila tolikšna, da je temeljne pravice praviloma mogoče uresničevati na podlagi same ustave (čl. 15/1). Od tega pravila je mogoče odstopiti tedaj, (1) ko je pri posameznih pravicah že v ustavi določeno, da zakon predpisuje način njihovega uresničevanja, kot tudi v primerih, (2) ko je to »nujno zaradi same narave posamezne pravice ali svoboščine« (čl. 15/2).

2. Temeljna pravica je pravica v pravnem pomenu besede tedaj, ko so v celoti opredeljene njene sestavine (to je upravičenje in pravovarstveni zahtevek) in ko so na drugi strani v celoti urejene tudi pravne dolžnosti (to je obveznosti pravnih subjektov in nanje navezujoče se sankcije). V »naravi ustave« je, da so temeljne pravice v njej le deloma določene in da je celo tam, kjer so neposredno uresničljive, šele zakon tisti, ki jih sankcionira. Delnost ustavnega opredeljevanja temeljnih pravic je še intenzivnejša pri vseh tistih pravicah, kjer je od zakona kar v celoti odvisno, da postanejo uresničljive. Skratka: za temeljne pravice je značilno, da so v ustavi vsaj do določene mere nepopolno urejene in da je zakonodajalec vselej tisti, ki jih zdaj bolj zdaj manj normativno izpeljuje in konkretizira.

Ob tem izhodišču je razumljivo, da lahko zakon določa način uresničevanja temeljnih pravic tudi tedaj, ko je »to nujno zaradi same narave posamezne pravice ali svoboščine«. Ta možnost na prvi pogled preseneča, če hkrati upoštevamo, da že ustava v domala treh četrтинah primerov izrecno dopušča, da jo mora zakon konkretizirati ali da to vsaj sme storiti. Če pravice jemljemo »resno«, je očitno, da se splošni izvršilni določbi ni mogoče izogniti. V nasprotnem primeru bi morala biti ustava preobširna in preobložena ali pa bi bile temeljne pravice le načelna deklaracija, ki bi nujno ostala mrtva črka na papirju.

3. Ključno vprašanje je, ali ustava vsebuje dovolj meril, ki omogočajo, da jo lahko strokovno korektno razumemo in razlagamo. V slovenski ustavi so poglavitna *materialnopravna merila* zlasti tale:

V logiki ustavnega urejanja temeljnih pravic je, da je v njegovem središču človek kot osebnost (*človekovo dostojanstvo* kot merilo pravnosti). Človekovo dostojanstvo je osrednje vrednostno merilo, ki ga je treba pravno operacionalizirati. V tem primeru so temeljne pravice pravnocivilizacijska dragocenost, ki je tudi v slovenski ustavi opredeljena kot njeno *vsebinsko izhodišče* (prim. s preambulo k ustavi in s čl. 1 nasl., zlasti s čl. 5/1).

Temeljno splošno *normativno* merilo je *načelo enakosti pred zakonom*. Merila enakosti niso taksativno naštet, zagotovljena je tudi enakost glede na »katero koli drugo osebno svoboščino« (čl. 14). Pomembno je, da je načelo enakosti vrednostno merilo tudi v primerih, ko je v vojnem ali izrednem stanju temeljno pravico mogoče začasno razveljaviti ali omejiti (prim. s čl. 16).

Ustava *ne sprejema enumeracijskega načela temeljnih pravic*. To pomeni, da nobene temeljne pravice (urejene v pravnih aktih, ki veljajo v Sloveniji) ni dopustno »omejevati z izgovorom, da je ta ustava ne priznava ali da jo priznava v manjši meri« (čl. 15/5).

Temeljne pravice so omejene s temeljnimi pravicami drugih (čl. 15/3 – *preoved zlorabe temeljnih pravic*).

Ustava *prepoveduje, da bi pravice in dolžnosti pravnih subjektov opredeljevali tudi podzakonski akti*. Izhodišče ustave je, da so temeljne pravice določene ali vsaj nakazane že v ustavi, sicer pa je lahko »samo« zakon tisti, ki določa »pravice in obveznosti državljanov ter drugih oseb« (čl. 87).

Pri opredelitvah posameznih temeljnih pravic je kopica vrednostnih meril, kot

so »spoštovanje človekove osebnosti«, »osebno dostojanstvo«, »nedotakljivost človekove telesne in duševne celovitosti«, »gospodarska, socialna in ekološka funkcija lastnine« ipd. Temeljne pravice s temi in podobnimi vrednostnimi merili imajo naravo *pravnih načel*, ki so zdaj bolj zdaj manj intenzivna in jih je treba pomensko še nadalje konkretizirati in izpeljevati. V pravem pomenu besede so domala vse temeljne pravice v tolikšnem obsegu pomensko odprte, kot je to značilno za pravna načela. V tej razpravi se ta ugotovitev nanaša zlasti na primarni način vedenja in ravnanja, ki je vselej osrednja sestavina pravnega pravila.

4. V tem je spoznana zakonitost, ki jo je treba ustrezno pravno operacionalizirati. Naloga sodne in še posebej ustavnosodne prakse je, da pravna načela »prevede« v pravna pravila (beri: v pravne precedense), ki so v tolikšni meri določna, da jih je mogoče udejanjati. Če je to spoznanje točno, pomeni, da je pomenska pozornost ustave (lahko) svojevrsten most, ki povezuje naravno (pravnocivilizacijsko) pravo in njegovo oblastno (pozitivnopravno) uresničevanje. Razlagalec ima vselej obilo možnosti za to, da kot pozitivnopravno vsebino temeljnih pravic spozna le tisto vsebino, ki je sad pravne civilizacije in človekovega dostojanstva. V tem kontekstu se ni več mogoče skriti za paragraf, od tu naprej je »samo« še človekova odločitev, za katero vselej odgovarja tisti, ki jo izreka.

LITERATURA:

Alexy, R. (1986), *Theorie der Grundrechte*, Frankfurt am Main. – (1992), *Rights, Legal Reasoning and Rational Discourse*, v: *Ratio Juris*, zv. 5, št. 2.

Badura, P. (1986), *Staatsrecht*, München.

Dreier, R. (1981), *Zur Problematik und Situation der Verfassungsinterpretation*, v: R. Dreier, *Recht-Moral-Ideologie*, Frankfurt am Main.

Dworkin, R. (1986), *Taking Rights Seriously*, London.

Esser, J. (1964), *Grundsatz und Norm in der richterlichen Fortbildung des Privatrechts*, Tübingen.

Geddert-Steinnacher, T. (1990), *Menschenwürde als Verfassungsbegriff*, Berlin.

Hassemer, W. (1986), *Juristische Hermeneutik*, v: *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, zv. 72, št. 2.

Kaufmann, A. (1992) *Rechtsphilosophie in der Nach-Neuzeit*, Heidelberg.

Koller, P. (1992), *A Conception of Moral Rights and Its Application to Property and Welfare Rights*, v: *Ratio Juris*, zv. 5, št. 2.

MacCormick, N. (1982), *Legal Right and Social Democracy*, v: N. MacCormick, *Legal Right and Social Democracy*, Oxford.

Miščević, N. (1981), *Filozofija jezika*, Zagreb.

Pavčnik, M. (1986), *Zloraba pravice*, Ljubljana.

– (1992), *Nullum crimen sine lege certa*, v: O. Weinberger (ur.), *Demokratie und Rationalität*, Wien.

– (1993), *Juristisches Verstehen und Entscheiden* (v tisku), Wien.

Pitamic, L. (1920), *Pravo in revolucija*, Ljubljana.

Radbruch, G. (1958), *Einführung in die Rechtswissenschaft*, Stuttgart.

Raz, J. (1984), *On the Nature of Rights*, v: *Mind*, Vol. 93

Schäffer, H. (1971), *Verfassungsinterpretation in Österreich*, Wien.

Verfassung der Republik Slowenien (1991), prevod: T. Longyka, Ljubljana.

Winkler, G. (1991), *Verfassungsrecht und Verfassungsrechtsdenken*, v: G. Winkler, *Studien zum Verfassungsrecht*, Wien.

Primerjalni in mednarodni federalizem

(metodološko-teoretična izhodišča in izkušnje)

Federalizem je postal eden težjih problemov v svetovnih zadevah in posledično v politični znanosti po mnogih letih zapostavljenosti kot primeren predmet političnega študija, razen v obliki medvladnih odnosov v posameznih federalnih sistemih, zlasti v ZDA in še nekaterih državah. Federalizem je seveda mogoče obravnavati tako v zoženem pomenu medvladnih odnosov kot v širšem smislu kot kombinacijo samouprave in skupne vladavine z ustavno razdelitvijo oblasti na necentralistični podlagi.

Primerjalnost zahteva tako oblikovanje koncepta kot njegovo empirično preverjanje (Burgess, 1984). Koncept je sicer lahko skrbno izdelan, vendar je neuporaben, če ga ni mogoče soočiti s postavljenimi vprašanji o praktičnem delovanju in če ne more rešiti ugotovljenih raziskovalnih problemov. Izvedljivost primerjav predpostavlja takšne zamisli, ki jih lahko operacionaliziramo in ki tako omogočajo začetne empirične posplošitve. Vprašanje je torej, koliko koncept (pojem) primerjalnega federalizma zajema empirično stvarnost. V tem smislu so Rikerjeva (1964) zgodnja opozorila še vedno poučna, saj opominjajo politologe na t. i. »primerjalne zmote« (Sartori 1970).

Primerjalne zmote in njihov izvor: ovire za primerjalno analizo federalizma

Najpogostejše izvore primerjalnih zmot vidi Sartori (1991) v parohialnosti, napačnem razvrščanju (klasificiranju) in konceptualnem razširjanju (posploševanju) pojma. Tako so kljub določeni, čeprav pomanjkljivi tradiciji primerjalnih poudarkov v Whearovih, Friedrichovih, Livingstonovih, Rikerjevih in Wattsovih delih še vedno prevladujoče deskriptivne, statične in monografske študije federalizma. Točneje, federalizem se tudi v novejšem času še vedno obravnava kot razsežnost notranje politike v okviru analize posameznega sistema. Gre za študije posameznih federacij *in vacuo*, ki pogosto zapostavljajo splošno teorijo in/ali primerjalni okvir proučevanja. Opravičilo za takšno ravnanje je kaj lahko najti v posebni naravi (lastnostih) posameznih federacij.

Po drugi strani obstaja splošna prezavzetost avtorjev z vprašanji opredelitve in s primerjavo posameznih primerov glede na nekakšen tip *idealne* federalne ureditve (Bakvis, Chandler, 1987). To je sprožilo tradicijo spraševanja, ali je A bolj federalen kot B in ali so C, D in E dejansko federalni sistemi. Čeprav ima takšno spraševanje lahko določeno pedagoško vrednost, pa v bistvu odvrača pozornost od problemov, ki imajo substancialne posledice za delovanje določenega federalnega sistema. Razvrščanje federalnih držav se v tem primeru spreminja od avtorja do avtorja v skladu z njegovimi merili in opredelitvijo, sicer pa so osredotočeni na dva vidika: nezdržljivost federalizma z diktaturo in problem kvazifederalnih aranžmajev v unitarnih državah. Federalizem je tu opredeljen kot cilj po sebi (Franck, 1968).

* Dr. Marjan Brezovšek, raziskovalec na Fakulteti za družbene vede

Tretji povzročitelj zmot je »stopnjevanje« (MacMahon, 1955; Sawyer, 1969; Watts, 1966). S tem je mišljena zloraba (nekritična uporaba) aksioma, da je razlike po rodu (vrsti) mogoče bolje razumeti kot razlike v stopnji in da je dihotočne obravnave treba vedno nadomestiti s kontinuumom. Federacijo je tu nemogoče razlikovati od nefederalnih sistemov, razen seveda v kontinuumu po stopnji decentralizacije; s tem je zamenjano pojmovanje federacije kot posebne vrste poliarhičnega ustavnega sistema (King, 1982). To ne pomeni samo osiromašenja koncepta, ampak povzroča tudi terminološko zmedo s sinonimno uporabo pojma federalizma z decentralizacijo in medvladnimi odnosi. Ni treba posebej poudarjati, da trditve (izhodišče) o apriorno večji stopnji decentralizacije v federalnih sistemih ne vzdrži empiričnega preizkusa.

Podobno kot demokracija ali liberalizem tudi pojem federalizma nima univerzalno sprejetega pomena. Velik problem je tako širina oz. *razširjanje koncepta* (pojma) na vse oblike pluralističnega odločanja (Duchacek, 1987) kot tudi zanikanje vsakršne povezanosti tega pojma z ideološkimi protislovji (simboli). Zato se pogosto poudarja njegova amorfnost. M. Vile (1977) je prepričan, da je koncept (»skoraj popolnoma prazen«, torej brez stvarne vsebine in substance. M. Reagan in J. Sanzone (1981) pa menita, da je federalizem kot operacionalni koncept »bankrotiral«. S teoretičnega in primerjalnega vidika je to sterilna situacija, v katero je proučevanje federalizma zapadlo zaradi identifikacije federalizma v federacijo. Zastavljen je (bil) tudi dinamični vidik federalizma in motivacije za spremembe.

Izhodišče teh zmot pa je, kot je to opredelil C. T. Hughes (1964), v metodi razmišljanja o federalizmu. Po njegovem mnenju je federalizem »beseda«, kar je sicer precej jasno izhodišče, vendar pa je še zelo dolga pot k rešitvi vseh zmed, nasprotij in protislovij, tako očitnih v številnih interpretacijah federalizma. Njegov pomen tako izhaja iz konteksta in poudariti moramo, da se ta pojem uporablja v najrazličnejših kontekstih. Federalizem je prav zato doživel številne terminološke in konceptualne zlorabe, ki so razvrednotile njegov pomen. K nejasni uporabi tega prispevajo tudi povsem protislovni poudarki o njegovem pomenu za različne ljudi oziroma družbene skupine. Eni vidijo v njem predvsem avtonomijo sestavnih delov, drugi unifikacijo, centralizacijo itd. Vendar pa ne gre samo za različen kontekst in uporabnike. V osnovi različnih razprav o federalizmu je namreč preprosta »zmota«, tj. implicitna predpostavka, da je mogoče odkriti »stvar«, ki se imenuje federalizem (Hughes, 1963).

Večina avtorjev tako začne svoje proučevanje federalizma s provizorično opredelitvijo, nato sledita preverjanje in opis empiričnih podatkov v luči te opredelitve, na koncu pa dobimo izboljšano opredelitev. To je pod določenimi predpostavkami celo opravičljivo, čeprav obstaja stalna nevarnost, da se te predpostavke med proučevanjem spremenijo. Začetna predpostavka je tako neke vrste nominalizem (»federalizem je to, kar rečem, da je«), toda končna opredelitev je neke vrste realizem (»resnično obstaja stvar, ki se imenuje federalizem, videti pa je takole«). Federalizem pa po Hughesovem mnenju (1963, 1964) ravno takšnega statusa stvari nima. Federalizem je podobno kot številni drugi pomembni pojmi v družbenih znanostih to, kar William Connolly (1974) imenuje »esencialno sporen koncept«, to se pravi beseda s številnimi različnimi pomeni. Ali federalizem tako zajema vsak pomen, ki mu je ali bi mu lahko bil pripisan? Seveda ne. Takšen pristop k problemu opredelitve ne bi bil nikakršna rešitev; pripeljal bi samo k nastanku nerodnega in notranje nekoherentnega pojma, ki bi služil zgolj za opisovanje številnih podrobnosti, ki so lahko ali pa tudi ne logično povezane (Motly 1992). Pojem federalizma podobno kot pomen katerega koli »esencialno spornega koncepta« ni

niti vrednostno nevtralen (value-free concept) niti ni ločen od konteksta, naj si bo to politično, družbeno ali kulturno okolje, v okviru katerega se ta beseda uporablja, ali pa besedilo, s katerim je ta pojem postavljen. Pomen federalizma je najpogosteje opredeljen s pristopom raziskovalca in njegovim načinom urejanja podatkov.

Ožji in širši pristop k primerjalni analizi federalizma

Današnji poskusi teoretičnega razjasnjevanja pojma so *preširoki*, razvijajoč obsežno filozofijo federalizma, ali pa *preozki*, poudarjajoč nekaj strukturalnih načel organiziranja federacije (Frenkel, 1984). Širši pristop pogosto postavlja daljnosežne predpostavke, ki močno ovirajo kakršne koli pomembnejše primerjave. Vzvišena načela, kot npr. vzajemno sodelovanje in enotnost v razlikah, je mogoče uporabljati za najrazličnejše vrste situacij družbenega in političnega življenja, ki imajo malo ali nič opraviti s federalno organizacijo, ali če argument zasukamo, z njihovo pomočjo lahko vse (kar koli) postane vprašanje federalne organizacije.

Takšen argument, da je »celotno družbeno življenje federalno po svoji naravi«, je mogoče postaviti (Jerusalem 1949), vendar je to slabo merilo za podrobnejše in natančnejše primerjave. Ožji pristop pa po drugi strani značilno »teoretizira« o institucionalnih merilih federalnih držav. Tako ne dopušča vključevanja v razpravo federalnih aranžmajev v nefederalnih političnih sistemih (kot je npr. španska ureditev avtonomije), niti ne more preseči ozkih institucionalnih (ustavnih) analiz (deskripcij). Na tej podlagi je možna primerjalna razprava o federalnih ureditvah, ne pa tudi analiza politike v federalnih državah.

Ožji pristop se je razvil zlasti v letih po 2. svetovni vojni (Wheare, 1946), ko je politična znanost po neugodnih izkušnjah z evropskim fašizmom poskušala najti načela »dobre vlade«. Amerika, ki je igrala osrednjo vlogo pri osvobajanju Evrope od fašizma in si je lastila hegemonsko vlogo v zahodnem svetu, je postala glavni model takšne vlade. Federalna vlada ali natančneje načelo ustave iz leta 1787, vključeno v vladno organizacijo ZDA, je postalo skoraj izključno merilo za novo primerjalno politično znanost dobre vlade. Skica ameriškega modela je bila kasneje dopolnjena s podobno ozkim pristopom k politični kulturi individualnega liberalizma in spontanega podjetništva. Protislovja med federalno vlado in liberalno družbo so bila redko proučevana in vztrajanje pri predpostavki federalne družbe pri legitimiranju oblik federalne vlade je ostalo v veliki meri omejeno na nejasno označevanje družbenokulturne različnosti in željo po sodelovanju in družabništvu v sestavljeni republiki. Vendar je dejstvo, da politične teorije federalizma ni mogoče razviti, če so družbene sile, ki pogojujejo politiko, zapostavljene kot predpostavka pri analiziranju delovanja federalne vlade in niso vključene kot bistveni del neprestanih bojev za oblast. Federalna teorija je zato v najboljšem primeru sestavljena iz ustavnih postavk in medvladne tehnike, v najslabšem primeru pa je cilj sama sebi.

Širši pristop je zasnovan na filozofiji (ideologiji) federalizma, ki razkriva najrazličnejše politične aranžmaje v federalnih in nefederalnih sistemih. Glavna težnja takšnega pristopa k federalizmu kot velikemu načrtu (grand design) je uveljaviti trditev, da je vzajemno sodelovanje temeljna oblika družbenega življenja, vzpostavljenega v federalni obliki politične organizacije, ki ima bogato družbeno kulturno tradicijo, takšen federalizem pa je tako »sredstvo kot cilj« (Elazar, 1987). Ideja takšne sporazumne vzajemnosti je nujno potreben korektiv tako za prevla-

dujoč duh pogodbenih teženj moderne kapitalistične družbe in posebej za teoretično zoževanje politike nacionalne države na koncept moči. Kot sestavina širše socialne filozofije je ta pristop osredotočen bolj na to, kaj naj bi bil, kot na to, kaj dejansko je federalizem. Vzvišena federalna načela (filozofija) bolj pogosto kot ne v okviru primerjalne analize federalizma poskušajo odstraniti »umazano« stvarnost političnega življenja. Vztrajanje pri merilu vzajemnega sodelovanja med številnimi (različnimi) teritorialno organiziranimi skupinami ne more kaj bolj prispevati h konceptualni razjasnitvi federalizma v svetu, v katerem so institucije večinoma načrtovane in upravljane na temelju »denarnih vezi« (cash-nexus) tržno usmerjenega in tekmovalnega kontraktualizma.

Še več, širši teoretični pristop zamegljuje tudi jasno sliko, kaj je federalnopolitična praksa in kaj ni. Opredelitev federalizma kot »priporočilo in (včasih) aktivna promocija podpore za federacijo« ali kot »priznavanje različnosti . . . kot življenjske stvarnosti« nam dovoljuje pripombo o odtujitvi federalnih idej od empirične konceptualizacije federalizma kot tudi opozorilo na močno špekulativne poskuse v pozno viktorijanski Angliji za »konsolidacijo britanskih čezmorskih ozemelj« z zagovarjanjem »nekaterih oblik kolonialnega zastopništva« ali celo »ustavnega podrejanja parlamentov v imperialnih področjih« (Burges, 1986). Vsekakor tudi v tem pristopu manjka primeren konceptualni kot tudi analitični okvir, s področja katerega bi lahko proučevali in primerjali strukturalno-funkcionalne značilnosti federalnih sistemov. To predpostavlja ocenjevanje (merjenje) in primerjanje federalnega načela vzajemnega sodelovanja z (ne)ideološko stvarnostjo nacionalne (federalne) premoči.

Razvoj in stanje primerjalnega študija federalizma

Povedano ne pomeni, da v novejšem času znanje o federalnih sistemih ni napredovalo na podlagi odličnih raziskav, čeprav predvsem o posameznih vidikih organiziranja in delovanja posameznih federalnih sistemov in vse pogosteje tudi nekaterih sorodnih federalnih sistemov. To, kar še vedno manjka, je teoretični analitični okvir, ki bi dopuščal obsežnejše primerjave. Čeprav je v bistvu celotna politična teorija primerjalna politična teorija, pa lahko razumemo, zakaj je politika organizirana in vodena na določen način, samo če imamo konceptualni okvir, ki nam dovoljuje zasnovati primerjav različnih političnih ureditev v različnih družbenih okoljih ali na različnih zgodovinskih stopnjah v razvoju ene in iste politične ureditve. Celó če je predmet raziskovanja omejen na eno državo v enem posebnem razdobju, mora biti teoretični okvir konsistenten z drugimi politikami in državami in v različnih časovnih razdobjih – pa naj si gre za ugotavljanje podobnosti ali razlik.

Za takšen konceptualni okvir je značilno, da uteleša prepričanje o tem, da federalizem prežema strukturalno, življenjsko, zgodovinsko in kulturno področje kot posebna politična oblika. Prav tako pomeni takšen pristop izziv različnim »teorijam« federalizma, ki poudarjajo centralistični, legalistični ali samo amorfno holistično naravo federalnih teorij. Šele na tej podlagi federalizem ponuja svoj poseben pristop k političnim pojavom, ki ga ni mogoče podrediti ali vključiti v druge modele (načine) političnega raziskovanja. V proučevanju federalizma mora namreč vsako dobro teoretično vprašanje imeti tudi svojo praktično razsežnost in vice versa. Federalna teorija se mora empirično dokazati, praktične uporabe federalizma pa morajo biti utemeljene na teoretičnih načelih. Študij federaliz-

ma je zato pomemben za politično znanost zaradi svojega povezovanja teoretičnega znanja in empiričnih izkušenj (Friedrich, 1968, Earl, 1968, Elazar, 1987, Brezovšek, 1993).

Po našem mnenju imajo vprašanja, podatki in predlogi, ki se tičejo stvarnega delovanja federacij, pomen, ki daleč presega meje posamičnega sistema. Nadalje, čeprav imajo problemi in pojavi v določeni federaciji svojo posebno obliko (značilno za ta sistem), so pogosto vendarle tako ali drugače povezani z nekaterimi temeljnimi lastnostmi ali razsežnostmi, skupnimi številnim sistemom. Takšno razumevanje skupnih (splošnih) značilnosti lahko pogosteje, kot si mislimo, postavi na prvi pogled posebne pojave v povsem drugačno luč. Najpogostejša trditev o posebnosti (unikatnosti) določene federacije tako tudi predpostavlja primerjave; postavlja se namreč vprašanje o njeni posebnosti (unikatnosti) določene federacije, tako tudi predpostavlja primerjave; postavlja se namreč vprašanje o njeni posebnosti – glede na katere države? Ali kot sta zapisala Przeworski in Teune (1970): »Družbeni pojavi nimajo lastnosti biti primerljiv ali neprimerljiv. Primerljivost temelji na stopnji posplošitve jezika, ki se uporablja za izražanje opažanj. Odgovor na klasično pripombo o primerljivosti jabolka in pomaranča je enostaven: to je sadje.« Problem primerjav (primerljivost) je tako predvsem problem opredelitve in načina analiziranja federalizma.

Primerjalno delo na področju federalizma je osredotočeno na šest glavnih tematskih sklopov: 1) teorijo (Althusius, 1964; Ostrom, 1986; Davis, 1978, Elazar, 1987); 2) institucije (npr. Riker, 1964; Duchacek, 1987; Bakvis in Chandler, 1987); 3) ustave, vključno z ustavnim pravom (Livingston, 1956; Bowie in Friedrich, 1954; Banting in Simeon, 1981; Franck, 1966; Watts, 1991); 4) ustanovitev in organizacijo federalnih sistemov (npr. Essays in Federalism, 1961); 5) funkcije ali medvladne odnose (npr. Macmahon, 1955; Frenkel, 1977, Wright, 1991); in 6) fiskalne zadeve (Maxwell, 1977, Mathews, 1977; Oates, 1972). K tem pa bi lahko dodali še dvoje: primerjalno raziskovanje primerov in problemov (npr. Dikshit, 1975) in primerjalni federalizem na podlagi modela *političnega asocijanizma* (Brezovšek, 1993), ki temelji na načelu, da so politične in socialne institucije bolje vzpostavljene na podlagi pogodbenih aranžmajev kot pa na enostavni organski rasti; z drugimi besedami, da so ljudje sposobni za ustavno izbiro (Ostrom, 1987).

Slednji pristop nam razkriva tudi, kako se je federalizem izoblikoval pod različno vrsto pritiskov. Najprej gre za pritisk, ki se izraža v spremembah prevladujočih zamisli primernih odnosov med nacionalnimi in subnacionalnimi političnimi skupnostmi. Takšen pritisk vpliva na spremembe pri razdelitvi materialnih virov, pravnih pooblastil (funkcij) in politične odgovornosti med federacijo in federalnimi enotami, tj. na spremembe v stopnji centralizacije. Druga vrsta pritiskov se uveljavlja s spreminjanjem idej družbene pravičnosti. Čeprav je učinek takšnega pritiska na federalizem manj neposreden, pa je kljub temu močno oprt na spreminjanje pogledov, ki se nanašajo na ekonomsko in družbeno vlogo države. Takšne spremembe so bistveno prekožile naravo federalizma in ga pretvorile iz »neprepustne izolacije« enot v »de facto konkurenčnost« teh enot in novo logiko medvladnih odnosov. Ideje o politični skupnosti in družbeni pravičnosti so pravzaprav ideološki vidiki širših političnih načel: proučevanje federalizma tako zahteva kombinacijo normativnega, empiričnega in analitičnega raziskovanja. Vrednote, dejstva in logika so pri obravnavi federalizma namreč močno prepletene.

Federalno načelo pa je predvsem organizacijsko načelo, ki ga Vile (1977) opisuje kot »vrsto tehnik, ustavnih, pravnih, političnih, administrativnih in finančnih, ki so namenjene vzpostavljanju ali rušenju ravnotežja med vzajemno neodvisnimi in

soodvisnimi ravnimi oblastmi. »Če pustimo ob strani sporno vprašanje ravnotežja, je »vrsta tehnik« tista, ki služi za razlikovanje federalizma od drugih decentraliziranih političnih sistemov. Takšna analiza zadeva celostnost federalizma in vključuje vsako in vse razsežnosti: pravno, ustavno, politično, družbeno, ekonomsko, ideološko, teritorialno in kulturno. To je v bistvu *večfaktorski pristop* (Benett, 1990; Brezovšek, 1993), po katerem so za položaj in vlogo federalnih enot pomembne tele razsežnosti: 1) zgodovinsko-kulturna; 2) političnoustavna; 3) fiskalna; 4) programska; 5) predstavljanje (sodelovanje) federalnih enot na zvezni ravni; in 6) vloga federalnih enot pri nadzoru lokalne oblasti. S tem pristopom je mogoče določiti »stopnjo federalnosti« (centralizacije/decentralizacije) glede na relativno moč, ki jo imajo federalne enote v posameznih federacijah (ali pa so jo imele) na opisanih področjih (Orban, 1984).

Čeprav je težko predstaviti in določiti stopnjo federalizacije (centralizacije/decentralizacije), pa ni nobenega dvoma, da je v takšnem pristopu odločilen pomen pripisan *položaju in vlogi federalnih enot*, njihovim različnim razsežnostim in identiteti, še posebej pa spreminjanju tega položaja, tj. razlogom, vzrokom, pogojem in načinom tega spreminjanja, vključno z osamosvajanjem federalnih enot in nastankom novih držav (Brezovšek, 1993). Pri tem moramo vedeti, da v vsaki federaciji lahko najdemo tako elemente centralizacije, decentralizacije in necentralizacije. Enkrat vzpostavljen federalni sistem *ipso facto* ne pomeni izčrpanosti, izrabljenosti načel, na katerih je utemeljen. Nadalje, federalni sistem, ki se oblikuje v določenem trenutku v zgodovini, ni zacementiran s svojo postavitvijo. Delovanje federalizma se s spremenjenimi okoliščinami spreminja, tako da največkrat niti ne spominja na svoje začetne oblike; pravzaprav bi bilo presenetljivo, če bi. Federalizem kot dinamični element daje ton kontinuiranemu vnovičnemu presojanju federalnih odnosov. Federalno sestavljenko sestavljajo soodvisni *odnosi med federalno družbo, institucijami in politiko*. Bistvo federalizma je mogoče najti v povezavah med temi tremi dejavniki in njihovimi recipročnimi odnosi. Posebnega pomena je spremenljiva narava teh odnosov, federalne družbe se spreminjajo zaradi družbenih sprememb, federalne institucije pa tako oblikujejo, kot se prilagajajo družbenim spremembam. Sinteza vseh teh elementov je tista, ki omogoča primerjalni (ne zgolj primerljivi) federalizem in pomeni pomiritev med vseobsežnostjo in zgodovinsko posebnostjo. Primerjalni federalizem je lahko primerjalen samo, če je njegova konceptualna struktura oz. pristop notranje koherenten.

Izkušnje na podlagi primerjalnega federalizma

Kaj se lahko naučimo iz mednarodno primerjalnega federalizma, razen seveda tega, da je federalizem v zadnji instanci zadeva odnosov; čeprav je utelešen v ustavah in inštitucijah, strukturah in funkcijah, so na koncu odnosi tisti, ki štejejo (Elazar, 1983). Na tem mestu lahko samo povzamemo zdaj sprejeto znanje na tem področju:

1. Obstoj *civilne družbe* je življenjskega pomena za idejo federalizma, kar potrjuje dejstvo, da se moderni federalizem ni razvil, vse dokler ideja civilne družbe ni postala temelj zahodne politike (Seligman, 1992; Locke, 1965). Civilna družba v tem smislu je politična in družbena ureditev, v kateri država (vlada) uokvirja družbo, vendar sta obe ločeni. Država (vlada) je omejena z obsegom in delovanjem javnosti. Tu je tudi dovolj prostora za zasebno delovanje, ki je legitimno v svojih pravicah in zaščiteno pred neprimernim državnim delovanjem. Posledi-

ca je omejena vlada, kjer posamezniki lahko uresničujejo svoje interese. Hkrati je tudi zadosti vladne oblasti (moči), da lahko upravlja tiste javne zadeve, ki zahtevajo potencialno prisilno intervencijo, toda tudi večji del javnega sektorja organizirajo posamezniki in s prostovoljnim sodelovanjem poskušajo doseči skupne cilje. Civilno družbo sestavljajo posamezniki in njihove asociacije, medtem ko federalna civilna družba vključuje tudi tiste vseobsežne asociacije, ki so namenjene mnogostranskim področjem, večje ali manjše velikosti, v katere je razdeljena civilna družba. Najpopolnejše federalne civilne družbe zavračajo idejo reificirane države, ki jo nadomešča država (vlada), pojmovana kot vsestranska asociacija, toda nič več.

2. Politična teorija angleško govorečih držav (in ameriška federalna teorija še posebej) nima koncepta države per se. Politično suvereno ljudstvo s pogodbo oblikuje državo (politično telo ali skupnost) in potem z isto pogodbo ali subsidiarnostjo vzpostavlja različne vlade in alocira oblast nanje. Nobena vlada ni v celoti suverena; poseduje samo tisto oblast, ki ji jo je delegiralo ljudstvo, in mnogo vlad lahko obstaja druga ob drugi s prekrivajočo podlago ali v okviru različnih področij, ki jih oblikuje širša vlada, čeprav naj bi bili odnosi med njimi organizirani po ustreznih načelih in praksi medvladnih odnosov.

V kontinentalnih evropskih federalnih sistemih in tistih, ki so pod vplivom njihove politične misli, politično suvereno ljudstvo vzpostavlja s pogodbo svojo civilno družbo, prav tako pa tudi državo, ki služi njemu in njegovi civilni družbi. Ta »država« je bolj ločljiva od civilne družbe po svoji strukturi kot pa vsestranska politična asociacija in zdi se, da je tudi bolj centralizirana kot pa zgolj zbir vlad. Vendar pa je tudi ta zamišljena kot sredstvo suverenega ljudstva, ki jo vzpostavlja.

V obeh primerih bi moral biti rezultat v obliki politične skupnosti, ki je organizirana kot matrika vlad, tj. kot »pogodbena necentralizacija« (Elazar, 1983). Nasproti piramidalnemu (hierarhičnemu) modelu je torej postavljen *matrični model federalizma*, ki je policentričen, ker je v sodobni družbi moč tako difuzna, da je ni mogoče centralizirati brez večjih posledic za učinkovitost delov in celote družbenega sistema. Kot alternativa birokratskemu leviatanu je federalizem predvsem družbeni odnos, iz katerega sta odstranjeni prevlada in oblast in ki tako omogoča skupno delovanje ljudi pri iskanju rešitev za politične probleme skupnosti, v kateri živijo skupaj z drugimi ljudmi (Ostrom, 1987). *Necentralizem* ni zgolj enostranski prenos oblasti s federacije na federalne enote in je ustavna zaščita pred hierarhijo in centralizacijo. Nobenega dvoma pa ni, da je v takšnem pristopu vsebovana tudi projekcija zelene oblike federalizma, ki bi lahko delovala na vseh ravneh politične organiziranosti in ob minimalni centralni prisili.

3. Pomembno je tudi, da opisani pristop omogoča prepoznavanje različnih tradicij federalizma in federacij. Evropska tradicija federalizma tako poudarja personalizem, subsidiarnost, korporativizem, pluralizem in solidarnost, medtem ko je v ameriški tradiciji izhodišče v ideji teritorialnosti. V tem okviru je treba vendarle poudariti, da je federalizem v bistvu *teritorialno* utemeljena matrika (Duchacek, 1987). Čeprav je lahko razširjen ali okrepljen s konsocializmom oziroma drugimi oblikami neteritorialne delitve oblasti, pa mora slej ko prej najti svojo teritorialno podlago. V modernih časih (v primerjavi s predmodernim tribalističnim federalizmom) federalizem v kateri koli drugi obliki ni dolgo živel. To je mogoče zato, ker je možno vzpostaviti trajnejšo ustavno ureditev za teritorij in ljudi na njem, vendar pa ni možno tega storiti na neteritorialni podlagi, ker je zelo težko razmejiti okvire, nujne za razdelitev oblasti po notranjih linijah.

Prav tako mora biti celoten teritorij politične skupnosti federaliziran, če naj bo

federalni sistem uspešen. Politične skupnosti, ki vzpostavljajo avtonomna področja, čeprav s stvarno močjo, za posamezne manjšine samo v delu države, sicer pa ohranjajo celoten nadzor nad vsem preostalim ozemljem v rokah te države, povzročajo situacijo, ko so te posebne regije periferizirane regije, ampak tudi prevladuje nad njimi. V vsakem primeru je verjetni končni rezultat konflikt, zlasti odkar takšni aranžmaji poskušajo prilagoditi etnične razlike, ki so tako nevarne za federalizem v vsakem primeru. Razdelitev celotnega ozemlja v sestavne dele ni nujno natančno enaka, ampak je lahko zasnovana na disperzni neenakosti med različnimi enotami, vse dokler posamezna enota ni tako prevladujoča, da ogroža integriteto ali oblast drugih.

4. Federalizem kot dinamično organizacijsko načelo federacije, kot gonilna sila federalne zveze je enako uporaben tako na *znotrajdržavni* kot na *meddržavni ravni*, kar je zlasti pomembno za obravnavo novih oblik postmodernega federalizma, h katerim pa ne prištevamo samo asimetrične federacije (federacy) ali asimetrične konfederacije (associated statehood), ampak tudi številne druge »federalne aranžmaje«, ki jih lahko najdemo v več kot eni tretjini priznanih suverenih držav. Ena takšnih oblik je povezava ljudi čez državne meje, bodisi z medregionalnimi oblikami bodisi z urejanjem odnosov med matico in diasporo in podobno. Tudi zelo preproste federacije so se spremenile v zelo zapletene federalne entitete s številnimi političnimi povezavami in odnosi, utemeljenimi na federalnih načelih. Tudi v številnih t. i. unitarnih državah naletimo na ustavne prilagoditve, ki na različne načine vzpostavljajo avtonomijo posameznih skupin v politični skupnosti. Nekatere od teh predstavljajo kvazi federalne aranžmaje (kot je npr. ustavna regionalizacija v Italiji).

Če je bila individualna svoboda pomemben cilj pri nastajanju modernih federacij, potem je postmoderni federalizem namenjen tudi promociji *kolektivnih svoboščin*. V primeru Evropske skupnosti, ki predstavlja novo obliko-kombinacijo konfederalnih, federalnih in subsidiarnih elementov, je bil ta sistem vzpostavljen za uskladitev obstoječih držav, ki se niso odpovedale svoji državnosti, priznale pa so nujnost trajnejših povezav med njimi, ki presegajo zgolj nekakšno zaveznitvo. Evropska skupnost sploh ni nekakšen mejnik v razvoju postmodernega federalizma (konfederalizma), ki se močno razlikuje od klasičnega federalizma in tudi klasičnega konfederalizma. Zanimiva primera novih federalnih aranžmajev pa sta tudi populistični federalizem Severne lige v Italiji in formalistični federalizem v Španiji, kjer so odnosi med nacionalno vlado in sestavnimi deli utemeljeni na mreži dvostranskih sporazumov, vsak oblikovan posebej za vsako konstitutivno politično skupnost (Diaz, 1981).

5. Ustanovnoinstitucionalni elementi federalizma (razdelitev oblasti) so lahko uspešni samo, če so podprti z ustrezno *politično kulturo*. Obstoj federalne politične kulture je že sprejeta predpostavka v študiju primerjalnega federalizma (Duchacek, 1987), čeprav se njena točna vsebina še proučuje (Elazar, 1987). Dejstvo je, da so najuspešnejši tisti federalni sistemi, kjer obstaja čim bolj sorodna politična kultura. Švica ima najbrž v največji meri takšno politično kulturo, čeprav jo lahko najdemo tudi v drugih klasičnih federacijah. Če je politična kultura zadosti nevtralna ali če so različne politične kulture v federalni skupnosti uravnotežene, je še mogoče doseči neko vrsto federalnih aranžmajev; če pa je politična kultura sovražna, so možnosti za federalizem v kakršni koli obliki zelo majhne (Franck, 1966, Frenkel, 1977).

V tem smislu je zelo pomemben tudi obstoj želje (volje) do federiranja. V najboljšem primeru politična kultura sama sproža takšno željo; v nekaterih primerih

se ta želja lahko razvije kot posledica okoliščin kljub politični kulturi. V prvem primeru so seveda možnosti za uspešno uporabo federalnih načel bistveno večje, v drugem pa je lahko kljub vsemu želja po federiranju protiutež negativni politični kulturi.

6. Vsi federalni sistemi za svoje uspešno delovanje zahtevajo tudi čim širšo *privolitve* (consent). Federalni sistemi so običajno vzpostavljeni na privolitvi ljudi v posameznih političnih skupnostih, da bodo oblikovali skupne institucije, kar je potem zagotovljeno s skupno ustavo. Večina federalnih sistemov lahko vključi nove sestavne dele po vzpostavljenem ustavnem postopku. V nekaterih starih »konfederacijah«, ki vključujejo prej obstoječe neodvisne skupnosti, pa je bilo verjetnejše, da so bile vse članice vključene že od začetka. V samo nekaterih primerih so bile priključene kasneje. Druge, zlasti nove konfederacije so (bile) zgrajene na podlagi vrste pogodb (npr. Evropska skupnost). Postmoderni federalizem po drugi strani implicitno predpostavlja, da imajo politične skupnosti, ki vstopajo v različne »federalne aranžmaje«, določene trajnejše značilnosti in pravno osebnost, ki je ne želijo izgubiti. To pa pomeni tudi, da federalizem izključuje različne imperialne oblike, nastale brez prave privolitve političnih skupnosti.

7. Vsak federalni sistem, če želi biti uspešen, mora razviti ustrezno *ravnotežje med kooperacijo in tekmovanjem*, (konkurenco) med skupno vlado (federacijo) in federalnimi enotami (Kincaid, 1992). To vključuje primerno kombinacijo ločenih struktur s kooperativnimi funkcionalnimi odnosi, pravno in administrativno kulturo ter odprta pogajanja. Na eni strani imamo torej kooperativni federalizem za dosego nujnih skupnih ciljev, ki pa je – brez ohranjanja odločevalske avtonomije in svobode sestavnih delov – zgolj maska za prisilo federalne vlade (prisilni federalizem). Primerov za to je veliko, od institucij bolj hierarhičnega pravnoadministrativnega sistema v Avstriji do federalnega prevzema pooblastil za obdavčenje od federalnih enot v Avstraliji ali v Indiji, kjer se je razvila ekstenzivna uporaba predsedniške vladavine.

8. Razprave o federalizmu so pogosto osredotočene tudi na *delitev oblasti in parlamentarne sisteme* (westminstrski model). Ustavna sodišča so še posebej pomembna v sistemu delitve oblasti ob medvladnem upravnem sodelovanju, medtem ko v parlamentarnih sistemih obstaja nagnjenost h koncentraciji oblasti v rokah izvršne oblasti. V vseh parlamentarnih federacijah je tako glavno sredstvo za reševanje medvladnih konfliktov posvetovanje oziroma pogajanje med izvršno oblastjo in predstavniki različnih vladnih organov in organizacij v teh federacijah. Zato takšen federalizem tudi najpogosteje označujejo kot *izvršni federalizem* ali pa kot kvazidiplomatski federalizem, saj spominja na odnose med suverenimi organi (konference, vrhunška srečanja, komisije, itd.). »Ločitev oblasti« pa nasprotno zagotavlja tudi omejitve izvršne oblasti pri oblikovanju politik, kar pa včasih vodi tudi v pretirano fragmentiranost in difuznost.

9. Novejše študije o primerjalnem federalizmu pa prispevajo tudi k boljšemu razumevanju sil, ki nasprotujejo federalizmu v imenu centralizacije in tistih, ki terjajo dezintegracijo, fragmentacijo ali pa samo decentralizacijo. Jakobinski, totalitarni in menedžerski pristopi spadajo v prvo skupino. Jakobinizem spreminja egalitarizem tako radikalno, da se nobeno odstopanje ne zdi zares sprejemljivo in samo najmanjša dopustna; medtem ko ideja o legitimnosti delitve oblasti nasprotuje totalitarnim načelom. Administrativne hierarhije delujejo proti federalizmu na bolj omejen način, ker so načeloma neideološke, čeprav tudi vodijo k ideologiji, tj. menedžerstvu, ki deluje proti federalni necentralizaciji in delitvi oblasti. Vse to je seveda oteževalo razvoj federalizma v prvih dveh tretjinah 20. stoletja.

V drugi skupini je verjetno etnonacionalizem najmočnejša sila proti federalizmu. Federalizem je postal zelo popularna »rešitev« za probleme etničnih konfliktov v javnem diskurzu. Dejansko pa so etnične federacije med najbolj ranljivimi in se najteže obdržijo ali preživijo, ker se sestavni deli s takšno etnično podlago običajno ne želijo spojiti v tesno zvezo, kot je federacija. Vendar pa tudi konfederacije etničnih držav nimajo večjih možnosti za uspeh. Etničnim federacijam grozi nevarnost državljanske vojne, etničnim konfederacijam pa nevarnost odcepitve. Upravljanje etnonacionalizma je tako eden najtežjih problemov sodobnega federalizma. Etnonacionalizem je najbolj egocentričen od vseh nacionalizmov in najtežja podlaga za oblikovanje sistema ustavne delitve oblasti, tj. bistva federalizma, saj poudarja predvsem tisto, kar ločuje ljudi: jezik, religijo, mitologijo. To pa pomeni tudi zavračanje kompromisa in pogajanj, zato je federalizem tudi še manj mogoč.

10. Od Kanade do nekdanje Jugoslavije, od Belgije do nekdanje Sovjetske zveze, povsod je (bila) bolj in bolj v krizi unitarizacija (centralizacija) držav, ker zaradi svoje »etatistične narave« obsega ni mogla več zadovoljevati različnih potreb državljanov z njihovo prisilno homogenizacijo. Izkazalo se je, da klasični (moderni) projekt federalizma kot nadomestek za nacionalno državo ob večnarodnosti strukturi zelo težko uspeva. Iskanje konkretne alternative centralistični državi je tako ena glavnih političnih realitet na začetku 21. stoletja. Takšna nova stvarnost pa je pripeljala tudi do obnove federalizma v oblikah, ki so prilagojene postmodernim pogojem in potrebam. Ena glavnih značilnosti tega postmodernega obdobja je (tudi) etnično oživljanje, obnavljanje primarnih vezi med ljudmi, pomembnih za njihovo identiteto. Federalizem se je tako znašel v precepu retribalizacije velikih delov človeštva in ekonomskih in ekoloških zahtev integracije in uniformnosti. V tem procesu nekatere države (federacije) razpadajo, druge pa na novo iz njih nastajajo. Celo paradigmatično stabilne države so ogrožene s hkratnimi težnjami po nadnacionalni konsolidaciji in notranji dezintegraciji v manjše (regionalne) enote. Odcepitveni duh ni ostal omejen samo na t.i. socialistične federacije. Problematika federalizma je tako vpeta v splet še nedokončanega procesa iskanja novih nadnacionalnih identitet, krize centraliziranih držav, antinomij sodobne liberalne demokracije in nastajanja novih gospodarskih povezav.

LITERATURA:

- Atholius*, Johannes. 1964. *Politics*. Translated by Frederick Carney. Boston: Beacon Press.
- Bakvis*, H./Chandler, W. M. 1987. *Federalism and the Role of the state*. Toronto: University of Toronto Press.
- Banting*, Keith, and Richard Simeon, eds. 1985. *Redesigning the State: The Politics of Constitutional Change*. Toronto: University of Toronto Press.
- Banting*, Keith, and Richard Simeon. 1981. *Politics of Constitution Making*. Lanham, MD: University Press of America.
- Barber*, Benjamin. 1974. *The Death of Communal Liberty: A History of Freedom in a Swiss Mountain Canton*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Bennett*, Robert J. 1990. *Decentralization, Local Governments and Markets*. Oxford: Oxford University Press.
- Brezovšek*, Marjan. 1993. *Federalizem in decentralizacija (politološki vidiki položaja in vloge federalnih enot)*, doktorska disertacija, FDV Ljubljana.
- Burgess*, Michael, ed. 1966. *Federalism and Federation in Western Europe*. United Kingdom: Croom Helm.
- Connolly*, W. E. 1974. *The Terms of Political Discourse*, Lexington, M. A.: D. C. Heath.
- Davis*, S. Rufus. 1978. *The Federal Principle: A Journey Through Time in Quest for Meaning*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- De Reugemont*, Denis. 1965. *La Suisse, ou l'histoire d'un peuple heureux*. Lausanne: Le Livre du Mois.
- Diaz*, Cesar. 1981. "The State of the Autonomic Process in Spain." *Publius* 11 (3-4): 193-219.
- Dikshit*, Ramash Dutta. 1975. *The Political Geography of Federalism*. New York: Halsted Press.

- Duchacek, Ivo D. 1987. *Comparative Federalism: The Territorial Dimensions of Politics*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Earle, Valerie, ed. 1968. *Federalism: Infinite Variety in Theory and Practice*. Itasca, IL: F. E. Peacock.
- Elazar, Daniel, ed. 1982. "The Continuing Legacy of the Articles of the Confederation." *Publius* 12:4.
- Elazar, Daniel. 1987. *Exploring Federalism*. Tuscaloosa, AL: University of Alabama Press.
- Elazar, Daniel. 1983. *Governing Peoples and Territories*. Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues.
- Eschet-Schwartz, Andre. 1991. "Can the Swiss Federal Experience Serve as a Model of Federal Integration." In *Constitutional Design and Power-Sharing in the Post-Modern Epoch*, ed. Daniel J. Elazar. Lanham: University Press of America.
- Essays in Federalism. 1961. Claremont: Claremont Mens College.
- Esterbauer, Fried, Guy Heraud, and Peter Pernthaler, eds. 1977. *Federalismus*. Vienna: Wilhelm Braumuller.
- Forsyth, Murray. 1990. *Federalism in the Soviet Union*. Leicester: University of Leicester Press.
- Franck, Thomas. 1966. *Why Federations Fail: An Inquiry into the Requisites for a Successful Federation*. New York: New York University Press.
- Frenkel, Max. 1984. *Federalismus und Bundessat*. Band I: *Federalismus*. Bern: Verlag Peter Lang AG.
- Frenkel, Max. 1977. *Partnership in Federalism*. Bern: Peter J. Lang.
- Friedrich, Carl J. 1968. *Trends of Federalism in Theory and Practice*. New York: Praeger.
- Hughes, Christopher. 1963. *Confederacies*. Leicester: University Press.
- Katz, Ellis, and Benjamin R. Scuster, eds. 1978. *Dialogue on Comparative Federalism*. Philadelphia: Center for the Study of Federalism.
- Kincaid, John. 1990. *From cooperative to coercive federalism*. *AAAPSS*. 509: 139-152.
- King, Preston. 1982. *Federalism and Federations*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Livingston, William D. 1956. *Federalism and Constitutional Change*. Oxford: Clarendon Press.
- Locke, John. 1965. *Second Treatise on Government*. Ed. Peter Laslett. New York: Mentor Books.
- Mathews, Russell, ed. 1977. "Federalism in Australia: Current Trends." *Publius* 7:3.
- Maxwell, James. 1977. *Financing State and Local Governments*, 3rd ed. Washington, DC: Brooking Institution.
- Macmahon, Arthur, ed. 1955. *Federalism: Mature and Emergent*. New York: Columbia University Press.
- Orban, Edmond. 1984. *La dynamique de la centralisation and l'Etat federal: un processus irreversible*. Montreal: Quebec/Amerique.
- Ostrom, Vincent. 1987. *The Political Theory of a Compound Republic*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Przeworski, A./Teune H. 1970. *The Logic of Comparative Social Inquiry*. New York: Wiley.
- Riker, William H. 1964. *Federalism: Origin, Operations, Significance*. Boston: Little, Brown.
- Sartori, G. 1970. *Concept Misformation in Comparative Politics*, *American Political Science Review* 64: 1033-53.
- Sartori, G. 1991. *Comparing and Miscomparing*, *Journal of Theoretical Politic* 3: 243-257.
- Sawer, Geoffrey. 1977. "Constitutional Issues in Australian Federalism." *Publius* 7(3): 34.
- Seligman, Alan. 1992. *The Idea of a Civil Society*. New York: Free Press.
- Smiley, Donald B. 1980. *Canada in Question: Federalism in the Eighties*, 3rd ed. Toronto: McGraw-Hill Ryerson.
- Stevens, R. Michael. 1977. "Asymmetrical Federalism: The Federal Principle and the Survival of the Small Republic." *Publius* 7(4): 177-204.
- Vile, M. J. C. 1977. *Federal Theory and the New Federalism*. Adelaide: APSA.
- Watts, Ronald. 1966. *New Federation: Experiment in the Commonwealth*. Oxford: Clarendon Press.
- Wherea, K. C. 1964. *Federal Government*, 4th ed. New York: Oxford University Press.

ANTON ŽABKAR*

Determinante oboroženih bojev v nekdanji Jugoslaviji**

(Opisna analiza)

Uvod

Oboroženi boji¹ v nekdanji Jugoslaviji – ki so se pričeli junija 1991 s pohodom mehaniziranih enot t. i. JLA na Republiko Slovenijo takoj zatem, ko je razglasila neodvisnost, in so se nato postopoma razširili na Republiko Hrvaško, od tam pa aprila 1992 v Republiko Bosno in Hercegovino – so neizpodbiten dokaz, da se kljub številnim mirovnim pobudam, resolucijam in ukrepom različnih subjektov mednarodnih odnosov (OZN, NATO, ZEU, KVSE idr.) vojna vihra vse do julija 1993 ni ustavila, ampak se je vse bolj razplamenela in povzročala vse težje posledice. Ustaviti je niso mogli ne embargo na uvoz orožja na ozemlje nekdanje Jugoslavije, ne kopenska operacija mirovnih sil OZN UNPROFOR, niti pomorske operacije NATA in ZEU (»Maritime Monitor« in »Sharp Vigilance«), ki se odvijajo na Jadranu (kamor so vplule tudi udarne flotne skupine ZDA, Velike Britanije, Francije in Italije). Bistvenega vpliva do zdaj ni imela niti resolucija VS OZN, s katero je vzpostavljen sistem nadzora nad zračnim prostorom BiH in vsem stranem, zapletenim v spopade, prepovedano leteti nad BiH (operacija »Deny Flight«).

Ker so oboroženi boji – kljub vsem dosedanjim ukrepom mednarodne skupnosti – ostali neke vrste stalnica in se nadaljujejo ter občasno grozijo, da se bodo razširili iz Bosne in Hercegovine proti zahodu (kot je to npr. bilo ob koncu januarja 1993 med hrvaško operacijo »Maslenica« in 18. julija ob ponovnem odpiranju istoimenskega mostu) in proti jugovzhodu (kjer so napetosti od Sandžaka, Kosova in zahodne Makedonije do Albanije vse večje), je koristno, da se seznanimo z osnovnimi značilnostmi oboroženih bojev v teh spopadih.

Z izsledki deskriptivne študije, ki je zožena na operativnostrateške vidike oboroženih bojev, poglobljamo dela prof. dr. Antona Beblerja, dr. Jamesa Gowa in

* Dr. Anton Žabkar, redni profesor na Fakulteti za družbene vede

** Prispevek je prvi del pristopnega predavanja, ki ga je imel avtor ob izvolitvi v naslov rednega profesorja na Fakulteti za družbene vede. Predavanje je zajelo tri problemske sklope: determinante oboroženih bojev (1), fiziognomijo oboroženega boja (2) in nekatere vidike možnega širjenja bojev na t. i. južno fronto (Kosovo, Sandžak, zahodno Makedonijo) (3).

¹ Pojem »oboroženi boj« (ang. combat, fight, nem. Kampf, rus. boj, srbhrv. oružana borba) ima v vojaškem izrazoslovju več pomenov. Na najsplošnejši ravni je »oboroženi boj« spopad dveh strani na kopnem, morju in v zraku ne glede na velikost uporabljenih sil, oblike in metode, ki jih vsaka od strani uporablja, in ciljev, ki jih želi doseči (Vojna enciklopedija, II. izd., 1. zvezek, str. 716–717).

drugih avtorjev, ki so podrobno opisali notranje in zunanje dejavnike, ki so pripeljali do tega, da so se nakopičeni problemi v nekdanji Jugoslaviji pričeli reševati z orožjem, namesto z dogovori za »zeleno mizo«². Naš prispevek je sestavljen iz treh delov; v prvem – ki je objavljen v tem zvezku Teorije in prakse – so opisane determinante oboroženih bojov (cilji, skupno število udeležencev, čas, prostor in rezultati); v naslednjem bo opisana fiziognomija bojnega delovanja, v sklepnem delu pa bodo z vojaškega vidika v osnovnih potezah osvetljene posledice, do katerih bi lahko prišlo, če se širjenje oboroženih bojov ne bo ustavilo.

Determinante oboroženih bojov

Ob upoštevanju splošno znanega dejstva, da so v vsakem oboroženem boju (borbi, boju in operaciji) ključne determinante cilji spopadenih strani, število udeležencev, razsežnost območja (na katerem potekajo borbe, boji in operacije), dolžina črte bojnih stikov, čas kot trajanje in kot meteorološki pojav ter rezultati, ki jih vojskujoče se strani dosežejo z orožjem,³ smo po opazovanju dogodkov na bojiščih te podatke kvantificirali in prikazali v tabelah 1 in 2. Zbrano gradivo smo razvrstili s pomočjo različnih meril; odločili smo se za razdelitev celotne vojne na tri etape, pri čemer smo se oprli na dejstvo, da oboroženi boji v Sloveniji, Hrvaški in Bosni in Hercegovini niso potekali vzporedno, temveč kot »nadaljevanka«, drug za drugim. V skladu s tem je dosedanji potek vojne na ozemlju nekdanje Jugoslavije razdeljen na slovensko, hrvaško in bosenskohercegovsko etapo.

Omejeni cilji

Iz tabele ciljev (tabela 1) je razvidno, da so imele vse strani, zapletene v oborožene spopade, omejene cilje; spreminjale so jih v skladu s spreminjanjem razmerja sil in doseženimi rezultati. Tako npr. cilj slovenske TO ni bil razbiti in uničiti vseh enot JLA na ozemlju Republike Slovenije, temveč tistim enotam JLA, ki so delovale ofenzivno, preprečiti izvedbo naloge, preostale enote blokirati, nato pa ta uspeh izkoristiti pri pogajanjih »za zeleno mizo« in doseči, da JLA v celoti zapusti slovensko ozemlje. Ker je bil cilj mobilnih enot JLA skupaj z zvezno policijo in carino, da – po razglasitvi neodvisnosti Slovenije – zasedejo vse slovenske mejne prehode in letališča in tako Slovenijo »odrežejo« od Evrope in vzpostavijo status quo ante pred razglasitvijo slovenske samostojnosti, je poveljstvo JLA – v trenutku ko so vkinjene mehanizirane enote obtičale v zasedah in bile odrezane od oskrbe in podpore – imelo na voljo le možnost, da se pogaja in reši enote ali pa da razširi spopad in pri tem tvega, da bi mu obkoljene enote do prihoda morebitnih rezerv že uničili. Strateško paralizo, ki je takrat nastala v vrhu JLA, nazorno ponazarjajo grozeče izjave takratnega načelnika generalštaba JLA in akcije VL, ki je v obupu bombardiralo in raketiralo oddajnike RTS in kolone tovornjakov in drugih vozil (ker so »onemogočile manever enotam JLA«). Končna odločitev vrha JLA, da preneha s stopnjevanjem spopadov in prične z umikom

² Širše je omenjena problematika zajeta v zborniku, ki ga je izdalo Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije (v angleščini): International Conference: Armed Conflicts in the Balkans and European Security, Ljubljana, 20th–22nd April, 1993.

³ Činioci (faktori) oružane borbe, Vojna enciklopedija, II. izd., 1. zvezek, str. 717.

enot JLA iz Republike Slovenije v Hrvaško in BiH, kaže, da je tudi JLA morala spremeniti začetne ambiciozne cilje in se zadovoljiti s tem, da pač reši, kar je bilo mogoče rešiti.

Podobno omejevanje ciljev se je pokazalo tudi med prvo fazo hrvaške etape. Hrvaške enote v Istri, okolici Reke in Zagreba, v Zagorju, Medžimurju in vzdolž Jadranske obale niso napadle garnizonov JLA, z namenom da bi jih uničile, ampak da bi jim onemogočile manever in jih z izčrpanjem (v katerem so pomembno vlogo imeli zapiranje vode, odklapanje elektrike, prekinjanje telefonskih zvez, oskrbe s hrano itd.) prisilijo k vdaji, da izročijo inventar ali se umaknejo, vse odvisno od razmerja sil in diplomatske (ne)spretnosti oblegovalcev in (ali) oblegancev. Do omejevanja ciljev JLA pa ni prišlo na ozemljih, naseljenih s Srbi v Baranji, vzhodni in zahodni Slavoniji, Kordunu, Baniji, Liki, Knjinski krajini in Dubrovniškem primorju. Tam je JLA – ki se je opirala na srbske vstajnike v Hrvaški in Hercegovini – pokazala pripravljenost, da se odločno brani na obrobju t. i. okrnjene Jugoslavije; vanjo ni več prištevala Slovenije, Makedonije in preostanka Hrvaške (torej hrvaško brez Baranje, Krajina in sprva tudi Dubrovniškega primorja).

Omejevanje hrvaških ciljev se je polno uveljavilo konec leta 1991, v drugi fazi. Takrat je vlada s predsednikom republike na čelu sicer dajala izjave o vojni do zmagovitega konca («s katero bodo osvobojena vsa ozemlja Hrvaške»), v praksi pa je privolila v prihod mirovnih sil in operacijo UNPROFORJA, s katero bi probleme rešili za »zeleno mizo«. Očitno je namreč bilo, da se hrvaške oborožene sile in obrambna zmogljivost ne bodo mogle angažirati za zaščito Hrvatov v BiH (kjer je bilo takrat že slutiti skorajšnjo vojno) in se hkrati uspešno vojskovati proti Srbom in JLA v Hrvaški. Ker se Hrvaška ni bila zmožna vzporedno vojskovati na dveh frontah, je morala omejiti svoje cilje. Do tega je ponovno prišlo v prvem četrtletju 1993 v BiH, ko so se enote HVO omejile na obrambo osvobojenih hrvaških provinc in se niso bile pripravljene lotiti niti deblokade Sarajeva niti cone ob Drini, kjer so Srbi izvajali etnično čiščenje, proti Muslimanom. Hrvaška je dosegla cilje v BiH in se ni bila več pripravljena boriti tudi za osvoboditev celotne BiH.

Na omejevanje ciljev je bila prisiljena tudi Armada BiH. Čeprav je predsednik Izetbegović – kot njen vrhovni poveljnik – napovedal, da se bo do konca boril za državo, ki bi imela meje »avnojske BiH«, so se enote Armade BiH koncentrirale v osrednji Bosni. Ker niso bile dovolj močne, da bi lahko osvobodile celotno BiH, so se umaknile v strateško pomembno osrednjo Bosno, da bi tam oblikovale večje kompaktno osvobojeno ozemlje. Postopoma je predsednik Izetbegović spreminjal začetno idejo o »avnojski BiH«, tako da je julija 1993 vztrajal le še pri (kon)federaciji vseh bosenskih narodov s poudarkom na tem, da se muslimanski enklavi v osrednji Bosni omogočijo varni koridorji do morja in do reke Save.

Zelo očitna način omejevanja ciljev sta med celotno vojno uporabljali Srbija in Črna gora, ki sta ves čas izvajali politiko »ne vojne ne miru«; pri tem sta se v svoji strategiji opirali na JLA in Srbe v Hrvaški in v BiH. Čeprav so predsednik Srbije Slobodan Milošević in srbska in črnogorska vlada vedno govorili o združitvi vseh Srbov v eni državi, uradna Srbija in Črna gora (torej t. i. ZRJ) nista za dosego tega cilja nikoli izrabili vseh sredstev. Tako npr. nista uradno priznali »države« hrvaških Srbov RSK (Republike Srbske krajine) in »države« bosenskih Srbov (Republike Srbske); prav tako nista izvedli splošne mobilizacije (čeprav jo je vrh JLA stalno zahteval) in nista nikomur napovedali vojne. Svojo ofenzivo sta izpeljali s tujimi rokami – podpirali sta JLA (ki uradno ni bila srbska in črnogorska, ampak

»jugoslovsanska«) in paravojaške enote; obenem sta dajali domicil enotam JLA, ki so se konvergentno umikale iz vse nekdanje države SFRJ na ozemlje Srbije in Črne gore, kjer so zdaj neke vrste »fleet in being«, na katero se logistično opirata srbski »državi« zahodno od Drine.

Treba je poudariti, da se prav pri uradni Srbiji kaže največje razhajanje med megalomanskimi željami o združitvi vseh Srbov v eni državi in tistim, kar je Srbija dejansko storila s svojimi vojaškimi obvezniki, da bi podprla to idejo. V »prikriti agresiji« so imeli glavno vlogo logistična podpora, obveščevalna podpora, ekonomska podpora, paravojaške enote in Srbi zahodno od Drine, kar bi moralo biti zagotovilo, da se bosta Srbija in Črna gora uspešno izognili obtožbam za neposredno vpletanje in mednarodnim sankcijam. S to agresijo je Srbom zahodno od Drine uspelo zasesti ozemlja, za katera njihovi lokalni vodje trdijo, da so bila cilj vojne.

Kot posledica omenjenega izbiranja ciljev (kar je bilo za uradno Srbijo in Črno goro komajda v čem tvegano, zelo tvegano pa za Srbe zahodno od Drine), je v sedanji etapi vojne prišlo do tega, da Srbi v hrvaških krajinah – ki sestavljajo le 6% celotnega hrvaškega prebivalstva – živijo v »državi«, ki obsega 25% ozemlja Republike Hrvaške, in da Srbi v Bosni in Hercegovini – ki pomenijo le 34% celotnega bosensko-hercegoveškega prebivalstva – živijo v »državi«, ki obsega kar dve tretjini celotnega ozemlja Bosne in Hercegovine. Oba kazalca kažeta, da je delež ozemelj z orožjem vzpostavljenih srbskih »držav« v Hrvaški in Bosni in Hercegovini obratno sorazmeren deležu njunih prebivalstev v matičnih državah. Rečeno s prisodobno – očitno je, da so bile ozemeljske težnje ustvarjalcev novih »držav« tem večje, čim manjši je bil demografski delež Srbov v prebivalstvu določene republike. To bi po vsej verjetnosti lahko bilo ne toliko posledica iracionalnega psihološkega občutka ogroženosti kot pa racionalne težnje, da bi pri pogajanjih za »zeleno mizo« lahko presežke ozemelj zabarantali za druge ugodnosti (energijo, komunikacije, koridorje itd.).

Omejevanje ciljev je prišlo najbolj do izraza leta 1993. Še ob začetku tega leta je predsednik BiH Izetbegović vztrajno ponavljal, da se bo do konca boril za enotno (»nedeljivo«) BiH. Julija 1993 je že odstopil od tega načrta, predvsem zaradi spoznanja, da za njegovo izvedbo nima vojaških sil. Podobno je trdil vodja bosenskih Srbov Karadžić, da Srbi nikoli ne bodo pristali na izgubo dosežkov v vojni; to je ponavljal tudi vodja krajinskih hrvaških Srbov Hadžić. Čeprav so Srbi v hrvaških krajinah in v BiH izpeljali referendum o združitvi v eno državo, njihovi vodje združenja le niso razglasili. Namesto tega so na pogajanjih s Hrvati in predsednikom Izetbegovićem iskali možnosti, da del nadzorovanih ozemelj zamenjajo za koridorje, ki bi jim odprli dostop do morske obale in jim omogočili povezavo s Srbijo in Črno goro. Tudi hrvaški predsednik Tuđman je julija 1993 nakazal, da je pripravljen zamenjati obalo od Prevlake do Čilipov za varnejšo cono okoli Dubrovnika (tj., da je pripravljen sprejeti del ozemlja BiH). Očitno je torej, da so se – kljub temu da so 1991. in 1992. leta vodje vseh sprtih strani napovedovali »osvobodilne vojne do zmagovitega konca« – julija 1993 vsi le odločili, da poskušajo najti rešitev v skladu z realnim razmerjem vojaških sil na bojiščih. Vojna, v kateri so sprva vsi hrvaški, srbski in bosenski vodje napovedali maksimalne cilje, je postopoma – zaradi tega da ni prišlo do mednarodnega vojaškega posredovanja – pripeljala do (samo)omejevanja njihovih začetnih želja oz. do njihovega usklajevanja z doseženimi ozemeljskimi rezultati in s splošnim razmerjem sil na bojiščih.

Iz kvantificiranih determinant⁴ oboroženega boja (tabela 2) so očitne tele težnje, ki potrjujejo progresivno razraščanje oboroženih bojev:

a) vsaka naslednja etapa vojne je bila daljša od prejšnje; tako je bila npr. hrvaška etapa 15-krat daljša od slovenske, bosensko-hercegovska pa je doslej 2,8-krat daljša od hrvaške;

b) v vsaki naslednji etapi je tudi dolžina črte oboroženih spopadov (fronta) postajala vse daljša; tako je bila fronta v hrvaški etapi približno 7,6-krat daljša od črte bojnih spopadov v slovenski etapi, v bosensko-hercegovski pa za približno 30 odstotkov daljša od frontne črte v Hrvaški;

c) skupno število udeležencev v spopadih in mobilizirancev (vojakov, policistov, ki so sodelovali v oboroženih bojih, in paravojakov) se je po slovenski etapi – zaradi počasnejše rasti hrvaških obrambnih sil – postopoma povečalo za 4–5-krat, nato pa se je ustalilo, tako da v bosensko-hercegovski etapi ni prišlo do bistvenih sprememb; bistveno se je povečala le udeležba najemnikov – tujcev, ki se v BiH borijo na vseh treh straneh (tujci sestavljajo do 5% celotnih oboroženih sil);

d) število padlih vojakov in policistov se je – zaradi podaljševanja vojne in povečanja števila udeležencev v spopadih od slovenske do hrvaške etape povečalo 73-krat, nato pa od hrvaške do bosensko-hercegovske etape za približno 3-krat; pri tem je relativno razmerje med številom padlih in ranjenih ostalo ustaljeno,

e) vzporedno je raslo tudi število ubitih civilistov; čeprav so podatki o ubitih civilistih manj točni (predvsem zaradi izginulih oseb, ki jih nekateri štejejo za mrtve, drugi pa jih obravnavajo posebej), se da sklepati, da se je od slovenske etape (v kateri je bilo ubitih 16 civilistov, kar je 24% celotnih izgub) do hrvaške etape položaj izrazito spremenil, saj ugotavljajo, da je bilo do zdaj v hrvaški ubitih okoli 50.000 ljudi (uradne ocene govorijo le o 6442 ubitih civilistih, za katere obstaja dokumentacija), v Bosni in Hercegovini pa okoli 135.000, kar je 2,7-krat več kot v Hrvaški;

f) v slovenski etapi ni bilo beguncev in ubežnikov; med hrvaško etapo jih je bilo okoli 300.000, med bosensko-hercegovsko pa je njihovo število naraslo na 1.300.000, kar je ena četrtnina celotnega predvojnega prebivalstva BiH; vse to je spremljala velika gmotna škoda, ki je nastala zaradi bojnih akcij in je v Sloveniji dosegla okoli 2,7 milijarde ameriških dolarjev, v Hrvaški 30 milijard dolarjev (neposredna škoda znaša okoli 50%), v Bosni in Hercegovini pa do zdaj že okoli 100 milijard dolarjev.

Namesto konca

Če proučimo podatke v tabeli 2, se zastavijo številna vprašanja, med katerimi so s taktičnega vidika posebej zanimiva tista, ki se nanašajo na izgube in na gostoto bojnih razporedov taktičnih enot. Če pri analizi izgub izberemo kot merilo pov-

⁴ Pri določanju količinskih vrednosti determinant smo uporabili vire vseh sprtih strani; med njimi ni bilo večjega razhajanja, kadar je šlo za dolžino frontnih črt, število udeležencev v spopadih, število beguncev in podobno. Do razhajanja pa je prišlo pri ocenjevanju lastnih in nasprotnikovih izgub, ker se je vsaka stran trudila svoje izgube čim bolj zmanjšati in prikriti, nasprotnikove pa povečati. Avtor se je moral zato opreti na analizo osmrtnic v dnevem tisku, poročila novinarjev in drugih očividcev s terena itd. Vrednosti, ki jih je prikazal v 7., 8. in 10. vrsti tabele 2, so srednje ravni izgub. Do teh približnih vrednosti je avtor prišel s pomočjo vzorca 16 neodvisnih ocen, pri čemer je standardna deviacija znašala 12% srednje ravni izgub. Nujno je treba poudariti, da niso upoštewane izgube, do katerih je prišlo po 1. juniju 1993.

prečne relativne izgube na dan (odstotek ubitih vojakov na en dan bojov od skupnega števila vseh pripadnikov oboroženih sil), tedaj nam računi pokažejo, da so bile relativne izgube med slovensko etapo 0,0000753 na dan, med hrvaško etapo 0,0000798 na dan in med bosensko-hercegovsko etapo 0,0001 na dan. Ker je bilo to povprečje za drugo svetovno vojno za vzorec obeh koalicij med 0,000106 (za antifašistično koalicijo) in 0,000125 (za fašistično koalicijo), je očitno, da se le relativne dnevne izgube v vojni v BiH bližajo tej vrednosti, medtem ko so v slovenski etapi praktično enake hrvaškim in zelo blizu antifašističnemu koalicijskemu povprečju (manjši so od koalicijskega povprečja za 29%). Primerjava statističnih podatkov relativnih vojaških dnevnih izgub v tej vojni s podobnimi podatki iz druge svetovne vojne torej kaže, da med njimi ni neskladja. Višje absolutne izgube (izražene v številu padlih vojakov) v hrvaški in bosensko-hercegovski etapi vojne torej niso posledica večje intenzivnosti bojov, temveč večjega števila udeležencev in daljšega trajanja etap. To je nekako tudi normalno, saj so v oboroženih spopadih uporabljali enako orožje.

Za določanje strateške gostote bojnih razporedov je odločilen kvocient med skupnim številom oboroženih pripadnikov vseh spopadenih strani in dolžino črte bojnih stikov. V slovenski etapi vojne je bil ta kazalec 738,6 vojakov na kilometer, v hrvaški 500 vojakov na kilometer, v bosensko-hercegovski pa 312,5 vojakov na kilometer črte bojnih stikov. Norma NATA predvideva, da je pri prebijanju obrambe na kilometru frontne črte okoli 800 vojakov (napadalca in branilca), kar kaže, da se je kazalec gostote taktičnih enot med slovensko etapo vojne približeval normi NATO, v preostalih etapah pa je gostota postopoma upadala. Na tej podlagi lahko sklepamo, da je bila dolžina črt spopadov večja od realnih zmogljivosti sil. To neskladje med razpoložljivimi silami in cilji je prispevalo k temu, da je bil večji del črte bojnih stikov le opazovan in da so se skozi vrzeli (posebno ponoči) razmema lahko pretihotapile nasprotnikove enote.

Ob koncu te analize bi bilo treba poudariti, da je ta vojna glede skupnih izgub vojakov in civilistov za Republiko Hrvaško nekoliko manj krvava kot druga svetovna vojna, za Republiko Bosno in Hercegovino pa je še bolj krvava. Mesečno povprečje hrvaških izgub v drugi svetovni vojni je bilo 5646 ubitih ljudi, v tej vojni pa je bilo mesečno ubitih 2778 ljudi (kar je 50% mesečnega povprečja druge svetovne vojne); v Bosni in Hercegovini je bilo to povprečje v drugi svetovni vojni 6583 ubitih, v tej vojni pa je bilo do maja 1993 11.250 ubitih mesečno, kar je skoraj 2-krat več kot povprečje v drugi svetovni vojni. Kar zadeva delež civilistov v skupnih izgubah, je v tej vojni še slabše kot v drugi svetovni vojni, v kateri so za tedanja Jugoslavijo civilne izgube pomenile 53% skupnih izgub.

Saj so te izgube v Hrvaški med 64% (če upoštevamo le potrjene izgube, za katere je na voljo dokumentacija) in 93% (če upoštevamo ocene viktimologov v množičnih grobnicah, ki jih je šele treba raziskati), kjer so v Bosni in Hercegovini tudi 93-odstotne. Glede teh deležev civilistov v splošnih izgubah se bosensko-hercegovska etapa, morda pa tudi hrvaška, izenačuje z vojno v Vietnamu. Kar zadeva materialne (posredne in neposredne) izgube žrtev agresije, lahko sklepamo, da so bile ocenjene povprečne izgube na 10 dni vojne v vseh treh etapah vojne dokaj izenačene. V slovenski etapi vojne so znašale 2,7 milijarde dolarjev, v hrvaški etapi okoli 2 milijardi dolarjev, v bosenskohercegovski pa okoli 3 milijarde dolarjev.

Tabela 1:

Dinamika ciljev (etapni in fazni cilji) konfrontiranih strani

SLOVENSKA ETAPA (10 dni oboroženih spopadov)	HRVAŠKA ETAPA (5 mesecev oboroženih spopadov)	BOSENSKO-HERCEGOVSKA ETAPA (12 mesecev oboroženih spopadov)	OPOMBE
<p>JLA: s posebnim ešalonom OME najkasneje v 24 urah prodreti do mejnih prehodov med Slovenijo in sosednjimi državami in (s pomočjo zvezne policije in carine) ponovno vzpostaviti nadzor; nato na mejnih prehodih čakati na nadaljnji razvoj dogodkov; z glavnimi silami biti v pripravljenosti za posredovanje;</p> <p>TORS: z delom sil zavarovati mejne prehode, in sicer z blokado smeri do prehodov in garnizij JLA, ki bi utegnile posredovati; na blokirane kolone, odrezane od oskrbe in zaledja, izvajati psihološki pritisk s pogajanji, pozivi in podobno, z namenom doseči njihovo vdajo in se pri tem izogniti stopnjevanju oboroženih spopadov.</p>	<p>UVOD: vstaja Srbov na Hrvaškem (1990);</p> <p>HRVAŠKA: zatreti vstajo in oblast srbskih vstajnikov (ki jih je pri tem oborožila JLA) na ozemljih krajin in priključiti ta ozemlja ponovno pod pristojnost izbrane vlade;</p> <p>JLA: preprečiti legalni hrvaški oblasti, da bi zatrla srbsko vstajo; podpora vstajnikom z logistiko; razmestiti glavne sile med hrvaške policijske enote in srbska ozemlja in hliniti peace-keeping funkcijo; glavne sile JLA zadržati v rezervi in pripravljenosti za primer, če se hrvaške oblasti odločijo za napad na ozemlja krajin.</p>	<p>UVOD: vstaja Srbov v BiH</p> <p>JLA: onemogočiti legalne bosensko-hercegovske oblasti, da bi zatrla srbsko vstajo, podpora srbskim vstajnikom; sočasno navidezno sodelovati z bosensko-hercegovskimi oblastmi s t.i. kontrolo vmesnih con in obljubo umika (iz BiH);</p> <p>SRBI v BiH: preventivni napad na široki fronti z namenom prevzema oblasti, oblikovanje RSK in vključevanje dela JLA v vojsko RSK;</p> <p>HRVATI v BiH oblasti na ozemljih, naseljenih z namenom, da se ta ozemlja zavarujejo pred srbskimi napadi; oblikovanje Herceg Bosne (kot odgovor na oblikovanje RSK);</p> <p>MUSLIMANI (nepripravljeni): obramba v conah srbskih vdorov in vzporedno razvoj obrambnega sistema.</p>	<p>T. i. ZRJ (zdaj je 21 mesecev od začetka vpletanja v spopade zahodno od Drine).</p> <p>Med slovensko etapo: poskusi srbskega dela predsedstva SFRJ, da s pomočjo JLA začrta meje »velike Srbije«; zaradi začetnih neuspehov JLA in mednarodnega pritiska ne more izpeljati mobilizacije in objaviti vojne odcepljenim republikam.</p>

II. FAZA

SLOVENSKA ETAPA (10 dni oboroženih spopadov)	HRVAŠKA ETAPA (5 mesecev oboroženih spopadov)	BOSENSKO-HERCEGOVSKA ETAPA (12 mesecev oboroženih spopadov)	OPOMBE
<p>Pogajanja med zvezno vlado, JLA, predstavniki RS in mednarodnimi posredniki o umiku JLA iz RS; po treh mesecih je sledil umik enot JLA iz Slovenije.</p>	<p>HRVAŠKA: po izteku ultimata hrvaške vlade o umiku JLA iz Hrvaške, pričetek blokade vojaških garnizij JLA z namenom, da se prisilijo k umiku; podpreti Hrvate v BiH za primer stopnjevanja vojne v BiH;</p> <p>JLA: odločilno brani ozemlja, naseljena s Srbi, v smereh blokiranih garnizij poskus udarov za deblokado obkoljenih enot; z glavnimi silami izpeljati udare na severu in jugu Hrvaške in obdati BiH s kordonom in jo s tem zadržati znotraj »okrnjene« t. i. ZRJ.</p> <p>JLA ima po umiku še vedno nadzor nad vsemi »srbskimi« ozemlji na obrobju BiH (vključno z Dubrovnikom ter otokoma Vis in Lastovo);</p>	<p>JLA: umik iz BiH</p> <p>DRUGI: nadaljevanje bojev za vzpostavitve nadzora nad področji, do katerih imajo aspiracije; poudarek na bojih za mesta na območjih ob meji s t. i. ZRJ in na kontroli komunikacij; oblikuje se (kontroverzna) hrvaško-muslimanska koalicija; sile RS poskušajo vzpostaviti nadzor nad 80% ozemlja BiH, da bi lahko s »presežkom« 10%–20% barantale na pogojanjih za »zeleno mizo«; Muslimani, stisnjeni med Hrvate in Srbe, se borijo za preživetje ob pričakovanju mednarodne vojaške podpore;</p>	<p>Med hrvaško in bosensko-hercegovo etapo: usmeritev na posredno strategijo: kot »glavno orožje« uporablja srbsko prebivalstvo zahodno od Drine, ki ga podpre z »zapuščenimi« deli JLA; JLA se umika iz Slovenije, Hrvaške, Makedonije in BiH in se na koncu te etape dokončno preoblikuje v srbsko-črnogorsko vojsko;</p>

III. FAZA

SLOVENSKA ETAPA (10 dni oboroženih spopadov)	HRVAŠKA ETAPA (5 mesecev oboroženih spopadov)	BOSENSKO-HERCEGOVSKA ETAPA (12 mesecev oboroženih spopadov)	OPOMBE
<p>Hrvaška in zvezna vlada sta se ob posredovanju OZN sporazumeli o prekinitvi bojev in umiku enot JLA s hrvaškega ozemlja, s tem da prične OZN na ozemlju krajin (do takrat pod nadzorom JLA) z operacijo UNPROFORJA) z namenom ponovne vzpostavitve suverenosti RH; v praksi namesto tega »zamrznitev« stanja II. faze, pri čemer na ozemlju Krajina 48% vseh Srbov iz Hrvaške (kar je 6% celotnega hrvaškega prebivalstva) nadzoruje 22,6% celotnega hrvaškega ozemlja; Hrvaška prenaša težišče na zaščito Hrvatov v BiH, kjer se nadzira izbruh novih oboroženih spopadov; JLA se konec 1992 umika iz cone Dubrovnika v Boko Kotorsko; opazovalci OZN prevzemajo nadzor nad polotokom Prevlaka;</p>	<p>Intenziviranje pogajanj o povojni ureditvi BiH, pri čemer bosenski Srbi, ki sestavljajo 1/3 prebivalstva BiH, nadzorujejo 2/3 ozemlja BiH; težnja bosensko-hercegovske vlade, da si izbori ukinitve embarga na uvoz orožja in da z orožjem spremeni obstoječe stanje; ob posredovanju OZN dosežena nepopolna prekinitve ognja; na ozemljih pod kontrolo Srbov etnično čiščenje;</p>	<p>Utrditev dosežkov III. faze hrvaške in bosensko-hercegovske etape; boj za »veliko Srbijo« se nadaljuje za »zeleno mizo«, da bi legalizirali osvajanje; VJ (nekdanja JLA) je v strateški rezervi za morebitno stopnjevanje vojne; zadnji poskus, da se stanje na frontah v Hrvaški in BiH za »zeleno mizo« zamrzne in nato ob priložnosti razglasi združenje vseh srbskih držav v »veliko Srbijo«; površina sedanje t. i. ZRJ: 2,5-krat manjša od SFRJ, ni pa še etnično čista (ima 33% Nesrbov in Nečrnogorcev);</p>	

TABELA 2:
DETERMINANTE OBOROŽENIH SPOPADOV

	ETAPE		
	Slovenska	Hrvaška	Bosensko-hercegovska
1. Število prebivalcev	1.963.000	4.784.000	4.364.000
2. Površina vojskovališča (km ²)	20.296	56.538	51.233
3. Gostota naseljenosti na 1 km ² vojskovališča	96,7	84,6	85,17
4. Dolžina črte spopadov (km)	88	600	800
5. Trajanje oboroženih spopadov (v mesecih)	0,33	5	14 (še trajajo)
6. Skupno število pripadnikov oboroženih sil in policije na vojskovališču	65.000	300.000	250.000
7. Število padlih vojakov in policistov obeh strani	49	3.595	10.000
8. Število ranjenih vojakov in policistov obeh strani	275 23.131 50.000		
9. Razmerje ranjeni/padli	5,7 : 1	6,43 : 1	5 : 1
10. število ubitih civilistov	16	6.442 (50.000)	135.000
11. Število beguncev in ubežnikov	– 300.000 1.300.000		
12. Gmotna škoda (v milijardah dolarjev)	2,7	30	100
13. % Srbov v prebivalstvu	–	8 (pred vojno 12%)	34
14. % ozemlja pod nadzorom Srbov	–	23	66

VIRI:

MILITARY TECHNOLOGY NO1, 1993 (ARMED FORCES DATA)

DR. ANTON BEBLER: VOJNA V BiH, INTERNATIONAL DEFENSE REVIEW No 9, 1992, s. 813–816

RAZPRAVA VIKTIMOLOGOV O IZGUBAH V VOJNI NA HRVAŠKEM – DANAS, ZAGREB, 5. 3. 1993

INTERVJU NAČELNIKA GENERALŠTABA O IZGUBAH JLA, VOJSKA, BEOGRAD, 11. 2. 1993, s. 4–5

POROČILA O IZGUBAH NAČELNIKA ŠTABA, PROF. DR. IVICE KOSTOVIČA, 16. 7. 1992

BILTEN MINISTARSTVA ZA ZDRAVSTVO I SOCIALNO SKRBTSTVO BiH, 1. 3. 1993

SPOROČILO IPDHV O IZGUBAH, HRVATSKI VOJNIK, 29. 2. 1993, s. 28

JANEZ ŠVAJNCER: TERITORIALNA OBRAMBA REPUBLIKE SLOVENIJE VIHARNIK, LJUBLJANA, 1992; IZGUBE V RS, DELO 13. 7. 1991

BRINA MALNAR*

Sistem socialne politike – konceptualizacija regulativnih načel

V tej razpravi je obravnavana konceptualizacija *možnosti regulacije* (korekcije) *neenakosti* v sistemu socialne politike. Težišče je na evalvacijski analizi različnih tipov enakosti kot možnih socialnoizenačevalnih regulativnih načel, predvsem z vidika njihove uporabnosti oziroma možnosti operacionalizacije. Poudarek je zlasti na analizi dveh variant načela enakosti možnosti, katere namen je opozoriti na ključno vlogo *startnih razlik* pri pojasnjevanju neenakosti izida na eni strani ter na omejene možnosti korekcije teh razlik na drugi.

* * *

Za teoretično evaluacijo pomembnih regulativnih načel socialne politike tukaj zadostuje splošna opredelitev sistema socialne politike kot mreže ukrepov znotraj političnega sistema, katerih cilj je neka stopnja socialnega izenačevanja ali demarginalizacije. Sistem socialne politike bi bil tako znotraj teorije sistemov lahko opredeljen kot podsistem političnega sistema. Čeprav je namreč določena mreža regulativnih ukrepov socialne politike tudi rezultat neke socialne teorije oziroma znanstvenih spoznanj, gre pri tem le za posredno učinkovanje. *Programi in ukrepi socialne politike so – predvsem z vidika hierarhizacije ciljev in dodeljevanja sredstev – podvrženi merilom politične evalvacije*, tudi če gre znotraj političnih ciljev hkrati za operacionalizacijo nekaterih znanstvenih spoznanj.

Definicija elementa (ali z drugim izrazom ciljne skupine) nekega sistema socialne politike je odvisna od konkretnega samoopisa tega sistema. Na splošno je mogoče reči, da sistem socialne politike vključuje elemente, ki jih v svoji shemi difference opazi kot socialne probleme. Obseg pomembnega bazena elementov pa je odvisen od opisa cilja nekega sistema socialne politike. Razpon ciljev sega od socialne varnosti do egalitarističnih projektov societalnega tipa (primer: Rusova tipologija, 1990:176–185).

Dva tipa socialnopolitične regulacije

Glede na samoopis meja in ciljev je sisteme socialne politike mogoče opredeliti kot bolj ekstenzivne ali bolj pragmatične. V obeh primerih gre za odziv na socialno neenakost, a na različne načine in v različnem obsegu. S pojmom »ekspanzivni tip socialne politike« je tu mišljen tip socialne politike s široko opredelitvijo cilja, ki

---

* Mag. Brina Malnar, raziskovalka na Fakulteti za družbene vede

sega do poskusa odprave socialne neenakosti in ima temu primerno široko definirano ciljno populacijo. S pojmom »pragmatične« socialne politike pa je tu mišljena politika, ki se omejuje predvsem na mrežo korektivnih ukrepov »marginalne redistribucije« v korist deprivilegiranih. Marginalna redistribucija je tu pojmovana kot taka stopnja redistributivne korekcije, ki preprečuje padec pod določen prag revščine, ne omogoča pa demarginalizacije. »Pragmatična« socialna politika je torej kot tista, katere cilj ni odprava neenakosti, pač pa korekcija položaja vsakokrat najbolj izključenih skupin.

Solidarnost ima lahko kot makroregulator dokaj različna področja uporabe. Če se omeji zgolj na tisto korektivno funkcijo, ki ji pravimo demarginalizacija, je njena narava povsem drugačna kot v primeru, če se razširi njena korektivna vloga tudi na vse nezaposlene in nezaposeljive, in spet drugačna v primeru, če se razširi na vse sloje, ki imajo podpovprečni status v družbi (Rus, 1990:161). Bistveno je, da se zgodaj zavemo črte, ki ločuje stanje, v katerem skupnost sprejme dolžnost, da *preprečuje revščino* in zagotavlja minimalno raven blagostanja *od tistega, kjer si le ta prisvaja moč, da določa »pravičen« položaj vsakega posameznika* in vsakemu alocira to, kar misli, da si ta zasluži (Hayek, v: Taylor 1989:644). V prvem primeru gre predvsem za regulacijo (korekcijo) marginalizacijskih učinkov tržne alokacije nagrad, v drugem pa bi šlo za vzpostavitev celovitih mehanizmov socialnega umeščanja vsakega posameznika po nekem načelu socialne pravičnosti. Razlika med tema dvema ciljema je obenem ključna razlika med ekspanzivnim in pragmatičnim tipom socialnopolitične regulacije, kot sta opredeljena tu.

Opis ekspanzivnega tipa regulacije

Ekspanzivni tip regulacije je mogoče opredeliti kot tisti, ki podeljuje državi privilegirano vlogo organizma, ki lahko in mora omogočiti vsem državljanom pogoje za popoln razvoj osebnosti kot tudi dejansko svobodo izbire (primer OECD, 1989:163). Cilj socialne intervencije je tu široko definiran, s tem pa so nejasno definirani objekti (ciljna skupina) in meje regulacije. Zagotavljanje pogojev za »popoln razvoj osebnosti« je na primer zelo entropičen cilj, za doseganje katerega skoraj ni mogoče omejiti polja regulacije. Enako velja za vsak primer, ko se kot cilj socialne intervencije zastavlja vzpostavitev nekega mehanizma socialnega umeščanja pripadnikov posameznih socialnih skupin.

Če se kot izvor in vztrajnostni moment socialnih razlik definirajo startne neenakosti, kot na primer genetske, socioekonomske, sociokulturne, so objekti regulacije lahko vsi vidiki kakovosti življenja oziroma njihovo izenačevanje: »Dejstvo, da vsaka oseba prične življenje z nizom privatnih virov, genetskih in socialnih, pomeni, da so ob odsotnosti javnih virov priložnosti otrok precej neenake (Coleman, 1973, citat v: Green, 1988:2). Iz tega avtor sklepa, da je edini način, da se odpravijo razlike, ki izhajajo iz (socialnega) okolja, »vzeti otroka iz družine in ga postaviti v okolje, ki bo dejansko in ne le formalno enako. Druga alternativa bi bila, da bi bila »javna sredstva, namenjena za deprivilegirane, tako velika, da bi vsem otrokom zagotavljala enake priložnosti, kot jih ima otrok z največjimi privatnimi viri, kar je očitno nemogoče (v: Green, 1988:3).

Operativnost tako široko opredeljenega cilja je omejena z vidika sredstev, saj bi izenačevanje kakovosti življenja (na visoki ravni) zahtevalo njihov ogromen input. S tem ko se je težišče socialne politike preneslo s problemov socialne varnosti na

socialno blaginjo oziroma kakovost življenja, so postali socialni programi izredno dragi« (primer Švedske, Rus, 1990:94).

Možna negativna implikacija tako zastavljenega cilja (vzpostavitev mehanizma regulacije socialnega umeščanja nasploh) pa je tudi *uporaba radikalnih regulativnih strategij*, ki segajo vse do ideje socialne revolucije, ki bi pomenila ponovno dediferenciacijo socialnih sistemov in ukinjanje avtonomije institucije družine. Zato da bi posplošili optimalno raven vzgoje, so za zagovornike tega koncepta koristna izkustva skupne vzgoje zunaj družine. Optimalne možnosti je po njihovem mnenju mogoče posplošiti tako, da se izenači kakovost življenja vseh družin, ali pa tako da otroke družinam odvzamejo in jih vzgajajo kolektivno (OECD, 1989:163). R. W. Connell pa definira socialno revolucijo kot edino možno »zdravilo« za odpravo neenakosti v izobraževalnih dosežkih, ker je vzrok zanjo struktura socialnega sistema kot celote (1982, citat v: Graetz, 1988:360).

Člani francoskega Centra za raziskovanje in inovacije v šolstvu so v kritiki ekspanzivnega tipa ukrepov pri predšolskem kompenzatoričnem usposabljanju poudarili zlasti višino stroškov, ki so potrebni za uresničitev teh programov, in pa nedoločenost meja takšnega skrbstva, ki izhaja iz postavke, da je treba »zagotoviti izenačeno, stabilno, zanesljivo, kontinuirano vzgojno okolje od rojstva do dvanajstega leta starosti glede časa, mesta in oseb, ki otroka obkrožajo«. »V oči pada težnja po totalizaciji, 'nenasitnosti' te ekstenzivne strategije, ki ji ne bi smela uiti nobena situacija. Sistem bi bil odprt za dopolnjevanje, neprestano bi zahteval popravke in prilagoditve, težil bi k neskončnemu širjenju in bi sam sebi določal zakone reprodukcije« (OECD, 1989:162–176).

»Nenasitnost« ekspanzivnega modela glede inputa sredstev in njegova *nezamejnost* glede področja regulacije sta, kot rečeno, *posledica postavitve regulacije socialnega umeščanja kot cilja*. Na tej ravni se giblje že projekt demarginalizacije kot sicer najbolj omejen poskus regulacije socialnega umeščanja. *Marginalnost* (pripadnikov neke socialne skupine) se lahko znotraj koncepta družbe, diferencirane na funkcionalne sisteme, opiše kot njihova *nevklučenost* oziroma nevključljivost (neinkluzivnost) v socialnopromotivne socialne sisteme (zlasti izobraževalnega in trg delovne sile). Kolikor je ta nevključljivost učinek že omenjenih startnih razlik, je dejanska *demarginalizacija* projekt, ki *zahteva ustvarjanje splošnih pogojev za uspeh inkluzije* v socialne sisteme, tj. izenačevanje več vidikov kakovosti življenja. Na ravni ukrepov povečanja uspeha vključitve v kompetitivne socialne sisteme ni mogoče razlikovati projekta demarginalizacije od projekta socialnega izenačevanja.

Opis pragmatičnega tipa regulacije

Pragmatični tip socialne politike ima v primerjavi z ekspanzivnim, jasno zamejen samoopis oziroma – na ravni ukrepov in ciljnih skupine – določene meje svoje regulacije. Zaradi samoomejitve na regulacijo (najskečajnejših) primerov marginalnosti nekateri ta tip politike imenujejo tudi restriktiven (OECD, 1989:178). Z ideološkega vidika gre tu za tip regulacije, ki je blizu liberalnim in konzervativnim pozicijam, pri katerih je svoboda nadrejena enakosti (po: Rus, 1990:100).

Neokonzervativci funkcijo države blaginje omejujejo na socialno varnost. Takšna omejitev se dopolnjuje z liberalno teorijo, saj izhaja iz postulata, da je blaginja nekaj, kar spada v zasebnost posameznikov in zaradi tega ni predmet javne regulacije (Rus, 1990:103). Cilj tega tipa socialne politike torej ni demargi-

nalizacija, pač pa socialna varnost. Zato ima lahko natančno definirane ciljne skupine (na primer posameznik ali družina, ki je pod neko mejo, ki pomeni prag revščine) ter področje ukrepov regulacije (predvsem prerazdelitev sredstev v korist teh posameznikov in skupin do točke, ki zagotavlja socialno varnost).

Regulacija socialnega umeščanja z izenačevanjem več vidikov kakovosti življenja je v pragmatičnem modelu kot cilj odsotna. *Merilo uspeha* socialne intervencije tu ni demarginalizacija neke socialne skupine ali odprava neenakosti nasploh, pač pa *razlika med egalitarnejšim stanjem po redistributivni intervenciji in stanjem pred njo*, ko alokacijo socialnih nagrad regulira le trg. Namen blaginje je bil, da se zagotovi nacionalni minimum kot prag, pod katerega ne sme nihče pasti. Zaskrbljenost zaradi neuspeha države izhaja predvsem iz predpostavke, da je imela državna politika za cilj predvsem doseganje enakosti (Beveridge, v: Taylor, 1989: 650). Država doseže vsaj daleč bolj egalitarno distribucijo, kot pa je tista, ki je rezultat trga (Le Grand, v: Taylor, 1989:641).

Kolikor je socialna regulacija pragmatična – v pomenu omejenosti na korekcijo marginalizacijskih učinkov nevklučitev v socialnopromotivne sisteme – njenega cilja ni mogoče trdno določiti, pač pa je ta odvisen od vsakokratnega dogajanja v okolju. Cilj pragmatičnega tipa socialne regulacije bi bilo možno opredeliti kot vsakokratno določanje primernega ravnotežja (appropriate balance) nagrad med družbenimi razredi, nezaposlenimi in zaposlenimi, sindikati in kapitalom, delavci v državnem sektorju in drugimi (Taylor, 1989:643), torej med pripadniki obrobnih in osrednjih družbenih skupin.

Raziskovalci skupine CRESAS so pri svoji evalvaciji konkretnega primera pragmatične (z njihovim izrazom »restriktivne«) politike predšolskega kompenzatoričnega izobraževanja kot njeno slabost poudarili predvsem diskriminacijo oziroma stigmatizacijo posameznih socialnih skupin zaradi stroge selektivnosti programov (OECD, 1989:176–189).

Evalvacija slabosti obeh modelov (nizka operativnost zaradi skoraj neomejenih potreb po sredstvih ter nujnost uporabe represivnih regulativnih strategij pri ekspanzivnem modelu in stigmatizacija ozko definiranih ciljnih skupin pri »restriktivnem«) pokažejo, da je *pragmatični model na ravni razpoložljivih sredstev in obstoječe hierarhije vrednot operativnejši*. Čeprav je pri ekspanzivnem modelu socialno izenačevanje radikalno zastavljeno kot cilj, pa sam poskus operacionalizacije tega cilja na neki točki privede do kršitve načela svobode (avtonomije posameznika, družine) in s tem do prevlade načela nekvalificiranega egalitarizma.

Evaluacija enakosti kot možnega regulativnega načela

Socialna regulacija je vedno odziv na neko stopnjo neenakosti. Od samoopisa tipa socialne politike pa je odvisno, kakšna opredelitev enakosti je postavljena kot želena (korigirano) stanje glede na izhodiščno neenakost. Pomembno vprašanje tu je, katere vrste (ne)enakosti so primerna regulativna načela za socialno politiko in katere niso. Za njihovo evalvacijo je uporabljena Raejeva tipologija (ne)enakosti (Rae in drugi, v: Rus, 1990: 116–123).

Enakost, pri kateri je subjekt enakosti individualen

O enostavni individualni enakosti govorimo, če upoštevamo samo eno lastnost (na primer splošna volilna pravica), o kompleksni individualni enakosti pa, če se upošteva več razsežnosti (na primer kronično bolan nezaposleni moškega spola) (v: Rus, 1990:116).

Enostavna individualna enakost ustreza partikularnemu načelu vključitve v funkcionalne sisteme, vendar ne zato, ker ima opraviti s posameznikom, pač pa zato *ker ima opraviti le z eno njegovo lastnostjo, ki ima za sistem status elementa*. Kompleksna individualna enakost temu načelu vključitve ne ustreza prav zato, ker sestoji iz več lastnosti (»dimenzij«) ali stanj, ki so elementi različnih sistemov. Celovit pojav, kot je »kronično bolan nezaposleni moški«, je lahko objekt vključitve različnih funkcionalnih sistemov, vendar le preko posamičnega elementa – tako je za vključitev v zdravstveni sistem pomemben le element obolevnosti, za vključitev v nek program socialnih ukrepov le stanje brezposelnosti ali padec pod določeni prag dohodka. *Koncept kompleksne individualne enakosti tako v funkcionalno diferencirani družbi kot koncept vključitve in regulacije ni operativen.*

Enakost, katere subjekt je segment

Segmentna enakost je tista, pri kateri so vsi člani znotraj segmenta med seboj enaki, zunaj njega pa neenaki. Tipičen primer je poklicna (horizontalna) delitev dela (enakost znotraj istega poklica, neenakost med poklici) (v: Rus, 1990:116).

K segmentni enakosti kot homogenizaciji pripadnikov določene skupine na eni in diferenciaciji med skupinami na drugi strani teži sama socialna inercija, predvsem inercija v obliki reprodukcije ugodnih ali neugodnih startnih možnosti. Segmentna enakost kot enakost (na nizki ravni) v obrobni in enakost (na visoki ravni) v osrednjih družbenih skupinah sta učinek (ne)vključitve pripadnikov različnih socialnih skupin v promotivne socialne sisteme. Cilj socialne politike je ravno nasproten – korekcija učinkov te »spontane« segmentacije na obrobne in osrednje družbene skupine.

Enakost, katere subjekt je skupina

Načelo skupinske enakosti je ravno nasproten segmentni – enakost je uveljavljena med skupinami, ne pa tudi med posameznimi člani znotraj nje. Na primer, odstotek zaposlenih belcev in črncev mora biti enak, šola mora sprejeti enako število črncev in belcev ipd. (v: Rus, 1990:116).

Če je neenakost med skupinami oziroma segmentacija rezultat socialne inercije, mora biti nasprotno enakost med njimi učinek neke socialnoregulativne intervencije. Značilen ukrep za doseganje skupinske enakosti je *kvotno načelo*, ki učinkuje kot »antinačelo« delujočega načela vključitve in je usmerjeno k njegovemu omejevanju. S tega vidika ga je mogoče opredeliti kot *prisilni regulativni ukrep*. Z uporabo kvotnega načela kot ukrepa medskupinskega izenačevanja je sistem (na primer izobraževalni) prisiljen vključiti določeno število pripadnikov neke socialne skupine (delno) neodvisno od svojih lastnih meril vključitve. Tako se načelo skupinske

enakosti (delno) uresniči na račun individualne. Izobraževalni sistem na primer ne vključi posameznikov, ki sicer ustrezajo njegovim merilom vstopa, če je kvota za njihovo skupino že polna, čeprav so na individualni ravni bolj kompetentni od posameznikov katere od drugih skupin.

Regulacija neinkluzivnosti lahko poteka na ravni ustvarjanja pogojev za pridobitev »inkluzivnih lastnosti« (npr. znanja, kvalifikacij) pripadnikov marginalnih skupin ali pa na ravni spreminjanja (blažitve) oz. neupoštevanja meril vključitve, glede na katere so te lastnosti marginalne. *Pozitivna diskriminacija* kot proceduralno favoriziranje pripadnikov določenih socialnih skupin, katere značilen ukrep je kvotno načelo, je način regulacije, ki ne ostaja na ravni regulacije učinkov (ne)vključitve, pač pa poseže v same te mehanizme z neko prisilno zahtevo in jih (delno) spremeni. Ta vrsta intervencija je – kolikor gre pri njej vedno za *omejevanje v sistemu uporabljenega načela selekcije* – v koliziji s koristmi, ki jih prinaša funkcionalna diferenciacija sistemov.

Tak poseg, ki je problematičen z vidika poseganja v merila vključitve socialnih sistemov, pa je racionalen oziroma legitimen z vidika sistema socialne politike pri poskusu regulacije nekaterih vztrajajočih pojavov nevklučitve, ki kot taki povzročajo socialno negativne učinke.

Zaznavanje primernosti načela skupinske enakosti kot regulativnega načela je odvisno od socialnega položaja skupine, ki to načelo presoja. Črnska gibanja v ZDA so skušala uveljaviti skupinsko enakost med črnci in belci namesto univerzalnoinkluzivne individualne enakosti (Rus, 1990:124). To je logična strategija v razmerah, kjer je ta skupina zaradi svojega celotnega socialnega konteksta manj kompetitivna in zato njeni pripadniki na individualni ravni ne dosegajo deleža vključitve, ki bi bila sorazmerna njihovem deležu v populaciji. Tudi v raziskavi Slovensko javno mnenje, izvedeni v letih 1969 in 1972, se je pokazalo, da med zagovorniki načela enakosti prevladujejo pripadniki manj kompetitivnih skupin – manj kvalificirani, manj izobraženi, ženske, polproletarci, skupine z majhno močjo (Toš, 1974:100). *Pripadniki manj kompetitivnih skupin skušajo alokacijo nagrad korigirati na temelju načela, ki deluje s stališča drugačnega (nemeritokratskega) pojmovanja pravičnosti.*

Nasprotno pa se za individualno enakost in proti skupinski opredeljujejo belci, ki se večinsko strinjajo z »motivacijskim individualizmom« kot razlago za razlike v uspehu – socioekonomski in statusni prepad med belci in črnci se pripisujeta pomanjkanju volje ali truda na strani črncev, ne pa njihovi prirojeni manjvrednosti. Belci na ta način interpretirajo situacijo vseh deprivirancev (have-nots) ne glede na raso ali druge socialne značilnosti (Kluegel, 1990:513).

Belci kot skupina, ki je v meritokratskem sistemu uspešna, se zavzemajo za ta način alokacije socialnih nagrad, medtem ko se skupine, ki v tovrstnem tekmovanju redno »izgubljajo«, zavzemajo za načelo skupinske enakosti, za omejitev popolne vladavine načela individualni učinek-nagrada. Pripadnikom socialno uspešnih skupin je odprt dostop do socialnih nagrad na način fair tekmovanja, za katero imajo kot skupina (predvsem zaradi ugodnega startnega položaja) nadpovprečno velike kompetence in s tem možnosti za uspeh. V takem razmerju sil na primer reprodukcija marginalnega statusa rasnih ali etničnih manjšin ni nujno dokaz za rasistično politično strategijo (pripisovanje razlik v izidu rasnim razlikam v sposobnostih), pač pa zadostuje vztrajanje pri fair pravilih tekme.

Na ravni socialne teorije je mogoče razumeti, da je *načelo skupinske enakosti primerno regulativno načelo le z vidika sistema socialne politike, ne pa tudi z vidika sistemov, ki selekcionirajo in alocirajo posameznike po merilu kompetence* (izobra-

ževalni sistem, trg delovne sile). V političnem sistemu pa je odločitev za ali proti uporabi načela skupinske enakosti kot regulativnega načela stvar izida političnega spopada oziroma hierarhije vrednot, ki je rezultat tega spopada.

Tipi enakosti glede na področje enakosti

Marginalna enakost

Vsakemu se dodeli enaka količina dobrin, ni redistributivna (v: Rus, 1990:117). Ta tip enakosti za sistem socialne politike, ki ima socialno izenačevalne cilje, ni primerno regulativno načelo, saj ohranja razlike v alokaciji virov.

Redistributivna ali kompenzatorična enakost

Vzame se tistim, ki imajo več, s čimer se nadomesti primanjkljaj drugih (v: Rus, 1990:117). Redistributivna enakost je tipično regulativno načelo socialne politike. Glavni problem oziroma objekt političnega spopada je tu *obseg* tovrstnega redistributivnega posega. Glede na ta obseg je mogoče določiti tip socialne regulacije (ekspanzivni, pragmatični), za katerega gre.

Tipi enakosti glede na vrsto enakosti

Končna enakost

Dobrine in storitve so povsem enako porazdeljene (v: Rus, 1990:118). Gre za do konca izpeljano načelo redistributivne enakosti, katerega končno stanje je *popolna distributivna korekcija razlik* v alociranih socialnih nagradah oziroma popolna nadomestitev načela alokacije z načelom egalitarne distribucije. Taka vrsta enakosti je glede na obstoječo hierarhijo vrednot in obstoj funkcionalnodiferenciranih socialnih sistemov *možna le kot diktat*.

Enakost možnosti – dve varianti

Koncept *izhodiščne* enakosti kot variante načela enakosti možnosti v primerjavi s konceptom končne enakosti, kjer je merilo pravičnosti končno egalitarno stanje, stoji na stališču izenačevanja startnih položajev kot tistem ukrepu, ki zagotavlja pravičnost končnega izida (v tekmovalju). *Odsotnost izhodiščne enakosti kot dejanskega pogoja fair socialne tekme je v tem konceptu temelj spodletelosti načela enakih možnosti.* »Enaka sredstva zagotavljajo enake možnosti samo v primeru, če so zmožnosti oziroma osebne sposobnosti posameznikov izenačene (...). Če niso, bodo različno usposobljeni posamezniki v različni meri in na različni način uporabljali sredstva, ki jih imajo na voljo« (v: Rus, 1990:118).

Poseben primer uresničitve načela enakih možnosti je proporcionalna enakost (tudi *meritokratska* enakost oziroma recipročnost (equity)). Uveljavlja enaka razmerja med prispevki in prejemki (v: Rus, 1990:119). Znotraj koncepta meritokratske enakosti kot načela uresničitve enakih možnosti za oceno izida kot pravičnega

niso pomembne izhodiščne razlike, pač pa le ustrezno razmerje prispevka in nagrade, tj., pravičnost je pojmovana kot enaka nagrada za enak prispevek. S tem je *dopuščeno učinkovanje različnih startnih položajev na končno alokacijo nagrad*.

Glavna razlika med dvema načinoma uresničitve načela enakih možnosti je torej način, kako se v njuno definicijo socialne pravičnosti umestijo startne razlike (genetski in zlasti socialni kapital, pridobljen z rojstvom v nekem socialnem okolju). Medtem ko je v varianti izhodiščne enakosti za uresničitev koncepta enakosti priložnosti nujna enakost v vseh startnih atributih, pa je v meritokratski varianti merilu enakosti priložnosti zadovoljeno že z uporabo načela enakosti dostopa.

Evaluacije dveh konceptov načela enakih možnosti

Izhodiščna enakost

Za koncept izhodiščne enakosti je mogoče reči, da je možnost produkt objektivnih priložnosti zunaj nas in subjektivnih zmožnosti v nas samih (Rus, 1990:112). Enakost subjektivnih zmožnosti je odločilna postavka koncepta izhodiščne enakosti. Če te enakosti ni, ni enakosti startnih pogojev in s tem ne enakosti možnosti. Enakopravno tekmovanje obstaja le, če imajo vsi tekmujoči v enaki meri vse dejavnike, ki vplivajo na uspeh (Lloyd-Thomas, v: Green, 1988:10). Enakost priložnosti med osebami obstaja, če so pri vseh odsotne omejitve in ovire, ki bi jim sicer onemogočile izkazovanje enakovredne akcije ali doseganje enakovrednih ciljev (Green, 1988:6).

Za uresničitev dejanske enakosti možnosti tako ne zadostuje formalno enaka pravica do dostopa (na primer brezplačno javno šolanje), pač pa morajo »tekmujoči« imeti tudi enake ali vsaj podobne zmožnosti izkoristiti storitve, ki jih šola ponudi.

Blokirajoči moment zahteve po izenačevanju zmožnosti in s tem koncepta izhodiščne enakosti je *neobvladljiva kompleksnost pogojev, ki določajo raven subjektivnih zmožnosti posameznika*. Noben socialni sistem ne obvladuje oziroma ne more urejati inputov, ki so pogoj za doseganje enakega startnega stanja na ravni zmožnosti posameznika. Subjektivne zmožnosti niso učinek ene, pač pa mnogih vzročnih relacij – ravni *istosti/neistosti* (genotipska relacija, ki opredeljuje (ne)istovetne attribute vrst oziroma rodov) ter *podobnosti/različnosti* (fenotipska relacija, ki označuje posameznika kot rezultat prirojenih in pridobljenih lastnosti, torej kot učinek genetske zasnove in socialnega okolja, ki vpliva na individualni razvoj). *Enakost* kot pojem, ki zadeva razmerja med socialnimi statusi (po: Rus, 1990:108), pa je kot taka učinek (izraz) te neistosti in nepodobnosti, tj. razlik v genetski zasnovi in (predvsem) razlik v socialnem kontekstu kot določevalcu individualnega razvoja.

Green trdi, da tekmovanje med posamezniki, ki imajo neenako genetsko podlago, odločilno vpliva na to, da je njihovo medsebojno tekmovanje inherentno nefair (Green, 1988:10). Vendar *razlike na genetski ravni z vidika socialne neenakosti niso bistvene*, tj. socialna neenakost ne nastaja na tej ravni. Predpostavka o teh razlikah je bila za socialno teorijo močan pojasnjevalni dejavnik vztrajajoče neuspešnosti pripadnikov deprivilegiranih (zlasti delavskih) slojev pred odkritjem pomena socialnega okolja pri oblikovanju »človeškega kapitala«. *Dejanska raven nastanka neenakih zmožnosti je raven (ne)podobnosti, tj. razlik v individualnih razvojnih kontekstih*.

Tudi z omejitvijo na raven razlik v socialnem kontekstu individualnega razvoja kot mesta nastanka neenakosti zmožnosti ostaja možnost ureditve teh razlik malo verjetna (tu gre za pojem verjetnosti v sistemskoteoretskem smislu, ki pomeni manjšo verjetnost določenega relacioniranja glede na drugega (Luhmann, 1984, v: NR: 753). Gre za kompleks socioekonomskih in sociokulturnih pogojev, katerih učinkovanje pojasnjuje večino razlik v dosežkih med pripadniki različnih socialnih skupin.

Posledica razlik v socioekonomskih in sociokulturnih startnih možnostih med različnimi socialnimi skupinami in homogenizacije teh možnosti *znotraj* posamezne socialne skupine je nastanek in reprodukcija razlik med pripadniki različnih socialnih skupin v posedovanju zmožnosti in lastnosti, ki so bistvene za vključitev in uspeh v promotivnih socialnih sistemih. Začetne razlike sprožijo verigo ne vključitev, katerih rezultat je (re)produciranje marginalnega položaja. »Zaradi neenakih zmožnosti bodo bolje usposobljeni že v prvem kompetitivnem krogu bolje izkoristili enaka sredstva in s tem porušili izhodiščno enakost. V drugi krog kompetitivnega soočenja bodo stopili z večjimi sredstvi in z večjimi sposobnostmi, kar bo povzročilo pospešeno socialno diferenciacijo« (Rus, 1990:119).

Zaradi neuspešnih poskusov operacionalizacije izenačevanja subjektivnih zmožnosti je postavljena pod vprašaj možnost uresničitve načela enakih možnosti – v njegovi varianti izhodiščne enakosti – nasploh. »Koncept enakosti možnosti bo ostal nekoherenten tako dolgo, dokler bodo obstajale socialne vezi med pripadniki sedanje generacije z naslednjo (. . .) Ta doktrina se tako mora izteči v ugotovitev, da posameznik za svoj razvoj sploh ne bi smel biti odvisen od drugih; z drugimi besedami, doktrina je nezdržljiva z obstojem kakršne koli družbe (Lloyd-Thomas, v: Green, 1988:2).

V družbi z etabrirano hierarhijo vrednot, v kateri sta visoko umeščeni individualna in družinska avtonomija, bi bil z vidika te strukture vrednot projekt izhodiščne enakosti možen le kot prisilna regulacija, katere učinek bi bil ukinjanje navedenih avtonomij: »Če je domače okolje res vzrok neenakosti priložnosti, potem lahko le vdor v to okolje in podreditev posameznika skupnemu izenačevalnemu okolju vzpostavi enako možnost. Ker je ta možnost zavržena, je enakost priložnosti zgrešena ideja« (Green, 1988:16). Če se zahteve po izenačenih možnostih stopnjujejo do te mere, da se skuša uvesti standardizacija genskih osnov, družinske vzgoje, šolske izobrazbe, ekonomskega statusa in političnih svoboščin, se načelo enakih možnosti približuje načelu absolutne enakosti (Rus, 1990:118) in s tem načelu nekvalificiranega egalitarizma.

Izenačevanje startnih možnosti je cilj, ki je ravno nasproten delovanju socialne »inercije« – spontani reprodukciji marginalnega položaja skozi učinke materialne depriviranosti in družinske socializacije. *Če socialna inercija teži k reprodukciji obstoječega stanja, bi bila za prekinitev te inercije potrebna ogromni začetni input in verjetno uporaba prisilnih regulativnih strategij* – to bi veljalo tako za pridobivanje potrebnih materialnih sredstev kot za pridobivanje pristanka za vdor v avtonomno družinsko okolje.

Ob odpovedi uporabe radikalnih regulativnih strategij, torej pri kvalificiranem pojmovanju enakosti, ravni (ne)istosti in (ne)podobnosti (tj. ravni genetike in družinske socializacije) ni mogoče regulirati. To hkrati pomeni, da je s političnim soglasjem in gospodarskimi zmožnostmi določena meja (materialne) redistribucije praktično mejo enakosti kot pojma, ki se nanaša na položaj oziroma socialno umestitev posameznika.

Durkheim je ugotovil, da sta dva koncepta enakosti, koncept »enakosti priložnosti« in koncept »enakega obravnavanja« (treatment), na določeni ravni nezdržljiva (v: Green, 1989:110). Udejanjanje načela enakih možnosti ob izhodiščnih razlikah ni mogoče ob hkratnem upoštevanju načela enakosti obravnavanja. Tu prav diferencirano obravnavanje različno kompetentnih posameznikov rezultira v (bolj) izenačenem izidu oziroma izkoristku priložnosti.

Enakost možnosti, pojmovana kot enakost dostopa, dejansko pomeni omejitve na načelo enakosti obravnavanja (tekmovanja) pod enakimi pogoji: »Enakost mora biti razumljena kot enak dostop do ekvivalentnih nizov priložnosti, ki so vse vsaj približno dobre. Edina priložnost, ki je enaka, je priložnost tekmovanja pod enakimi pogoji« (Green, 1988:5,6).

Problem izhodiščnih razlik znotraj koncepta enakosti dostopa kot variante načela enakosti možnosti ni zaznan kot pomemben problem. *Implicitno izhodišče za evalvacijo izida kot pravičnega je obstoječe stanje individualnih tekmovalnih pogojev in zmožnosti.* Uspeh uresničitve načela enakosti priložnosti se tu določa na ravni enoznačnosti kompetitivnih postopkov in ne zadeva siceršnjih razlik med tistimi, ki konkurirajo. »Enak dostop do vseh delovnih vlog in družbenih položajev zagotavljajo univerzalna promocijska pravila na vseh področjih družbenega delovanja: vsi imajo pravico pod enakimi pogoji konkurirati za kakršno koli delovno, politično ali drugo vlogo« (Rus, 1990:112). Tisti, ki imajo enake talente in zmožnosti in ki izkazujejo enako pripravljenost, da jih izrabijo, morajo imeti enake možnosti za uspeh ne glede na svoje izhodiščno mesto v socialnem sistemu, tj., ne glede na dohodkovni razred, v katerem so bili rojeni (Rawls v: Green, 1988:17).

Načelo enakosti dostopa pod enakimi pogoji (univerzalnost promocijskih pravil) je v funkcionalnodiferencirani družbi praktično udejanjeno. Izobraževalni sistem ali trg delovne sile na primer vključitve ne regulirata z razliko, znotraj katere bi bile razlike v socialnem statusu pomembno merilo. Proceduralna diskriminacija tako ni mehanizem, ki bi pojasnjeval pomembnejši delež ne vključenosti oziroma (re)produkcije marginalnosti, pač pa je to prej omenjena izhodiščna neenakost, ki se ob uporabi univerzalnih promocijskih pravil kaže v neenakih dosežkih. Zagotavljanje kompetitivne enakosti priložnosti ne zagotavlja enake verjetnosti uspeha med kandidati (Flew, v: Green, 1988:10).

Glavna kvaliteta uporabe načela enakosti dostopa je vključitev izključno po uporabljenem merilu kompetence, tj. vključitev najkompetentnejših ne glede na vse druge (na primer statusne, etnične) razlike med njimi. »Enakost priložnosti (kot enakost dostopa, op.) je teorija kompetence. Sodelujoče izpostavlja enakim oviram. Obravnava jih enako in jih presoja po istih merilih. Pokaže objektivno vrednost dosežka in razvršča sodelujoče po njihovi izkazani zmožnosti, da opravijo nalogo. Tako selekcionira tiste, ki so najsposobnejši za opravljanje naloge« (Green, 1988:11). »Kompetitivna enakost priložnosti v teoriji velja za najučinkovitejši koncept, ki ob enakih drugih pogojih zagotavlja, da najbolj kompetentni in najbolj kvalificirani dejansko zmagajo« (Flew, v: Green, 1988:10).

Optimalna alokacija kompetence, ki je učinek uporabe načela kompetitivne enakosti priložnosti, je glavni dokaz za njegovo uporabo. »V svetu redkih (omejenih) materialnih in človeških dobrin se morajo dobrine po načelu učinkovitosti alocirati tistim, ki so najsposobnejši, da jih upravljajo in jih razvijajo. Glede na to iz načela enakosti priložnosti sledi, da morajo vsi imeti priložnost pridobiti si

neenak (a pravičen) delež dobrin in moči glede na svojo zmožnost, da s temi dobrinami in močjo upravljajo za splošno dobro, še zlasti pa za dobro najmanj privilegiranih« (Green, 1988:17).

Ob redkosti oziroma omejenosti nekaterih materialnih in človeških dobrin je torej treba zaradi racionalne alokacije in uporabe teh dobrin dopustiti učinkovanje neenake alokacije zmožnosti – dopustiti razlike v posredovanju in upravljanju dobrin glede na obstoječe razlike v zmožnosti posameznikov. Nastale razlike so na ideološki ravni legitimizirane oziroma korigirane s »splošno koristjo« oziroma koristjo za same deprivilegirane kot končnim ciljem, ki naj mu bo namenjen ves sistem kompetitivne enakosti priložnosti (enakosti dostopa in tekmovanja pod istimi pogoji). Vendar pa v funkcionalnodiferencirani družbi ne obstajata več splošni cilj in splošno načelo regulacije, pač pa le sistemsko partikularni. Prerazdelitev socialnih nagrad v korist deprivilegiranih je na primer lahko operativen cilj le v sistemu socialne politike, pri čemer je to le eden od možnih izidov spopada različnih socialnih strategij znotraj političnega sistema. *Nobenega zagotovila torej ni, da uporaba načela kompetitivne enakosti dejansko prinaša posredne koristi deprivilegiranim.*

Načelo kompetitivne enakosti oziroma *meritokratsko načelo nagrajevanja je najpravičnejša oblika alokacije nagrad, če so obstoječe razlike v izhodiščnih pogojih in zmožnostih dano dejstvo* oziroma dejstvo, ki ga ni mogoče regulirati. V sistemih, ki posameznike evalvirajo (razvrščajo) in alocirajo po merilu kompetence (na primer izobraževalni, trg delovne sile), je uporaba načela kompetitivne enakosti nujna.

Načeli izhodiščne enakosti in enakosti dostopa kot dve varianti načela enakosti možnosti nista izključujoči, pač pa je prvo le širitev drugega z zahtevo po izenačevanju startnih možnosti. Neenakost zmožnosti in drugih startnih možnosti je sicer upravičeno opažena kot dejstvo, ki bistveno določa izid tekmovanja (ki je s tega vidika nepravičen). *Nerešen problem* pa je – z vidika inputa stroškov in določitve regulativnih strategij – uporaba oziroma *operacionalizacija načela izhodiščne enakosti.*

LITERATURA

- GRAETZ, Brian: The reproduction of privilege in Australian education; *The British Journal of Sociology*, Vol. XXXIX, No. 3, 1988.
- GREEN, S. J. D.: Is equality of opportunity a false ideal for society?; *The British Journal of Sociology*, Vol. XXXIX, No. 1, 1988
- HILGARTNER, Stephen; BOSK, Charles L.: The Rise and Fall of Social Problems: A public arenas model; *American Journal of Sociology*, Vol. 94, No. 1, 1988
- KLUEGL, James R.: Trends in white's explanations of the black white gap in socioeconomic status, 1977–1989; *American sociological review*, Vol. 55, No. 4, 1990
- LUHMANN, Niklas: Zamenjava paradigme v sistemski teoriji, iz knjige: Niklas Luhmann: *Sociale Sisteme*, Suhrkamp, Frankfurt/M 1985, str. 15–19, v: *Nova revija*, št. 96–99, letnik IX, 1990, CZ, Ljubljana
- OECD: Društvena briga o predšolski deci, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1989
- RUS, Veljko: *Socialna država in družba blaginje*, DOMUS, Ljubljana 1990
- TOŠ, Niko: *Družbena enakost in razvoj; Vidiki socialne diferenciacije in zavest o njih*; Obzorja, Maribor, 1974

Marginalije k problemu nacionalnih identifikacij

Izbruh nacionalizmov na ozemlju nekdanje Jugoslavije je pojav, ki že zaradi svojih političnih posledic (vojna) sproža vrsto vprašanj, vrednih podrobnejše analize. Eno izmed takšnih je prav gotovo vprašanje o genezi nacionalizmov, vprašanje, kako to, da so se poudarjene nacionalne identifikacije, s katerimi imamo danes opraviti na prej »enotnem« ozemlju Jugoslavije, sploh pojavile. Kje iskati njihove korenine, vzroke? In to še posebej v luči dejstva, ker je bila v ne tako davni preteklosti prav Jugoslavija celo model »uspešno sestavljene« večnacionalne države; Jugoslavija je bila namreč več desetletij država, sestavljena iz vrste narodov, ki pa niso prihajali v mednacionalne konflikte takšne moči in obsega, ki bi vodili v uničenje enovite državne tvorbe.²

S tega vidika se tako več kot upravičeno zastavlja vsaj dvoje vprašanj:

1. zakaj so se nacionalizmi na ozemlju nekdanje Jugoslavije sploh pojavili;
2. in »od kod so se vzeli« oziroma iz česa so zrasli?

Pri iskanju odgovorov na ti dve vprašanji večinoma prevladuje vtis o diskontinuiteti – vtis, da so izbruhu nacionalizmov prekinili neko, do tedaj obstoječo nekonfliktnost mednacionalnih odnosov, in vzpostavili novo »razmerje sil«, ki je s predhodnim stanjem v popolnem nasprotju. Zdi pa se, da takšne razlage, ne glede na to da na videz ustrezajo realnemu poteku dogodkov, nenadnega preobrata k nacionalizmom ne zmorejo uspešno pojasniti. In to ne predvsem zato, ker so časovni intervali, v katerih je treba pojasniti navedeno spremembo, izredno kratki, prekratki za vzpostavitev radikalno novih identifikacijskih shem.

V nadaljevanju bomo nasprotno skušali pokazati, da so izbruhu skrajnega nacionalizma pri narodih, ki so bili v preteklosti vključeni v jugoslovansko državo, rezultat reorganizacije identifikacijske matrike. Gre torej za tezo, da pri izbruhu nacionalizmov na jugoslovanskem ozemlju nimamo opraviti z nobenimi novimi, v preteklosti neobstoječimi vsebinami. Nasprotno, vse tisto, kar se danes kaže v izbruhih nacionalizmov, je po vsebinski plati obstajalo že v času, ko so jugoslovanski narodi živeli v nacionalno brezkonfliktnih odnosih, v t. i. »bratstvu in enotnosti«. Iskanje odgovora na vprašanje, »od kod so se nacionalistične vsebine vzele«, je tako docela nepotrebno – le-te so bile namreč ves čas »že tu«, nekako pripravljene, da »izbruhnejo«. To, da niso v obliki skrajnih nacionalizmov izbruh-

* Dr. Vesna Godina, docentka na Fakulteti za družbene vede.

¹ Besedilo je prirejena verzija referata, ki je bil pod naslovom Nationalism and Identity Crisis in Yugoslavia predstavljen na konferenci Issues of Identity in Contemporary Yugoslavia: Antagonism and Construction of Community, ki je potekala na University of Kent v Canterburyju od 20. do 23. 8. 1992.

² Čeprav je seveda res, da so nacionalni konflikti in manj eksplicitne ter spektakularne oblike nacionalizmov spremljale celotno povojno zgodovino socialistične Jugoslavije. Prvič so 1964 (na VII. kongresu ZKJ) in vse od tedaj je bil problem nacionalizmov bolj ali manj trajni predmet političnih razprav. Še posebej je to veljalo za obdobje po letu 1973, saj je bil začetek sedemdesetih let (1971–1973) označen z močnim izbruhom nacionalizmov (posebej na Hrvaškem, v Srbiji, deloma pa tudi v Sloveniji in Makedoniji). Napačno bi bilo tudi misliti, da nacionalizmi iz obdobja socialistične Jugoslavije niso bili usmerjeni v cepitev enotnega državnega ozemlja na več manjših držav (ki naj bi praviloma ustrezale ozemlju posameznih republik). Prav nasprotno je res – ideja o samostojnih nacionalnih državah je prevečala tudi že tedanja nacionalistična gibanja.

nile že prej, torej ni problem »vsebinske narave«, temveč predvsem problem statusa, ki so ga navedene vsebine imele v t. i. identifikacijski matriki. Ob izbruhu nacionalizmov tako ne gre za nikakršne spremembe na vsebinski ravni, temveč gre za spremembe na ravni statusa, torej forme. Tisto, kar se je ob izbruhu skrajnih nacionalizmov zgodilo, je sprememba statusa nacionalne identifikacije (še posebej v odnosu do t. i. »nacionalne« identifikacije).

Za kaj gre, bomo skušali pokazati: na eni strani s kratkim zgodovinskim ekskurzom o tem, kakšen je bil status nacionalnih identifikacij v obdobju pred izbruhom nacionalizmov; ter z analizo sprememb v sami identifikacijski matriki po izbruhu nacionalizmov na drugi strani.

Česa smo bili naučeni?

(Ali: Drobci iz zgodovinskega ekskurza o statusu nacionalnih identifikacij iz obdobja pred izbruhom nacionalizmov)

Med obstojem na videz brezkonfliktne večnacionalne jugoslovanske države je bila vzdrževanju in ohranjanju brezkonfliktnih mednacionalnih odnosov posvečena izredno velika pozornost. To dejstvo se je izražalo na več načinov, izmed katerih bom v nadaljevanju omenila le nekatere.

Kot prvega naj omenim dejstvo, da je bila v sferi ideologije nekonfliktnim odnosom med narodi trajno namenjena eksplicitna pozornost, in to že od II. svetovne vojne pa vse do Titove smrti. Politično geslo, ki je idealno shemo nekonfliktnih mednacionalnih odnosov »zastopalo«, je bilo geslo »bratstvo in enotnost«.³

To geslo je označevalo in propagiralo dve bistveni razsežnosti mednacionalnih odnosov. Skozi »bratstvo« skupno povezanost (velikokrat asociirano na skupno slovansko poreklo jugoslovanskih narodov kot tudi na različne variante »panslaviističnih« idej⁴ jugoslovanskih narodov;) in skozi »enotnost« povezanost v enotno državno tvorbo, ki naj bi bila uresničitev dolgotrajnih zgodovinskih želja in interesov jugoslovanskih narodov. Jasna zahteva po ohranjanju med drugo svetovno vojno vzpostavljenega bratstva in enotnosti med jugoslovanskimi narodi je delovala ne samo zgolj kot politično geslo, temveč kot ena ključnih norm, standardov, odnosov v večnacionalni državi. Kot najvišji vrednoti ji je bila namenjena trajna politična pozornost. To ne nazadnje lepo ponazarja dejstvo, da je v Titovih govorih⁵ (od druge svetovne vojne pa vse do njegove smrti) jasna zahteva po ohranjanju »bratstva in enotnosti« tako rekoč zmeraj navzoča. Tako je npr. leta 1942 Tito govoril o »oboroženem bratstvu in enotnosti« (Kremenšek, Trojar, 1984: 91); leta 1945 pravi, da »na bratstvu in enotnosti temelji moč naše nove Jugoslavije« (Štaubringer 1980:81); leta 1969 govori o bratstvu in enotnosti kot »veliki pridobitvi« (prav tam: 185); leta 1971 pravi: »Dandanes je najbolj pomembno, da v naši deželi ohranimo to, za kar smo se borili, to je bratstvo in enotnost naših narodov. To potrebujemo veliko bolj kot karkoli in to bomo še dolgo potrebovali. Bratstvo in

³ Seveda se je vsebina navedenega gesla v štirih desetletjih obstoja socialistične Jugoslavije prilagajala in spreminjala, pač skladno s spreminjanjem družbenih in političnih razmer. Med vojno je tako »bratstvo in enotnost« imelo izrazito militantno vsebino (bilo je geslo, ki poziva na oboroženi boj) temu primerno in se je tudi govorilo o »oboroženem bratstvu in enotnosti«, po vojni pa je izgubilo prejšnjo militantno noto in je skozi (zgolj) »bratstvo in enotnost« pozivalo k izrazito nekonfliktnim odnosom.

⁴ Tudi v jugoslovanski socialistični državi je tako fantazma skupnega porekla (oziroma »skupne krvi«) imela izrazito integrativne politične funkcije; na »skupnem poreklu« se je namreč med drugim utemeljeval tudi skupni zgodovinski interes za enotno jugoslovansko državo.

⁵ Pri tem ni nezanimivo, da je bil prav Tito tisti, ki je bil poimenovan za »apostola enotnosti in bratstva« (Štaubringer, 1980:180).

enotnost nista nekaj kratkotrajnega, biti morata nujna in moramo ju stalno krepiti« (prav tam: 185); leta 1974 pa na primer opredeli bratstvo in enotnost za tisto, kar je »najpomembnejše med narodi« (prav tam: 189).

Že zgolj te kratke ponazoritve jasno nakazujejo, da je bilo »bratstvu in enotnosti« v hierarhiji vrednot jugoslovanske države pripisano izjemno visoko mesto; le maloštevilne so bile druge vrednote, ki so imele »bratstvu in enotnosti« primerljiv status. Morda sta bili zgolj še dve, ki sta imeli v ideološki shemi socialistične Jugoslavije podobno mesto: namreč »socializem« na področju političnih in »družbena lastnina« na področju ekonomskih vrednot.

Seveda je bila v skladu z opisanim pomenom bratstvu in enotnosti posvečena ustrežna pozornost tudi v izobraževalnem sistemu. Bratstvo in enotnost sta bila poučevana in učena; bratstvo in enotnost sta bila skozi izobraževalni sistem sistematično prenašana. To velja še posebej za predmete, ki so bili posvečeni določenim oblikam državljanske vzgoje; ne samo da sta bila pri teh predmetih »bratstvo in enotnost« prenašana kot ena najključnejših in najvišjih vrednot, temveč je bilo rušenje bratstva in enotnosti prikazovano tudi kot ena največjih nevarnosti za socialistično Jugoslavijo: po »teži« je bilo »razbijanje bratstva, enakosti in enakopravnosti narodov in narodnosti« (Radojić idr., 1983: 123) postavljeno na drugo mesto takoj za »onemogočanje in zadrževanje razvoja socialističnega samoupravnega sistema« (prav tam).

Načelo »bratstva in enotnosti« pa je (sicer manj eksplicitno) prevevalo tudi druge predmete, ki niso neposredno sodili v t. i. državljansko vzgojo. Tako se je npr. celotna novejša zgodovina jugoslovanskih narodov rada prikazovala kot končno dosežena vzpostavitev »bratstva in enotnosti« tudi v ustreznih državnih okvirih (prim. npr. Kremenšek, Trojar 1984); v celotnem procesu izobraževanja pa se je rada zahtevala »vsakodnevna vzgojna dejavnost v duhu bratstva in enotnosti« (Osmi kongres ZKJ 1964: 40).

Napačno bi bilo misliti, da je nakazana politična in vzgojna dejavnost ostajala brez praktičnih rezultatov. Nasprotno: načelo bratstva in enotnosti je ne le »ponarodelo«, temveč je bistveno vplivalo tudi na oblikovanje identifikacijskih obrazcev. Ljudje so namreč posledično izoblikovali ustrežno obliko identitete, ki je »utelešala« načelo »bratstva in enotnosti«. Šlo je za identiteto »jugoslovanstva«, ki ni imela statusa nacionalne identitete, temveč status nadnacionalne identitete.

To pomeni več stvari. Najprej seveda to, da identiteta »jugoslovanstva« ni izključevala obstoja nacionalnih identitet. Nasprotno, obstajala je ob njih in predstavljala je »kanal sinteze« posameznih nacionalnih identitet. Drugič, »jugoslovanstvo« kot identiteta ni ustrezala nacionalni skupnosti, temveč državnosti. Bila je torej v nekem smislu »državna identiteta«. To seveda pomeni tudi, da so narodom ustrezale druge, nacionalne identitete, ki so vso zgodovino obstoja Jugoslavije obstajale vzporedno z jugoslovansko identiteto. Tretjič, vsak posameznik je na tej ravni tako izoblikoval dve vzporedni vrsti identitete:⁷ nacionalno (ki je ustrezala

⁶ To se zanimivo kaže npr. ne le v tem, da se je državljanom socialistične Jugoslavije ta vrednota praviloma zdela docela neprašljiva, temveč npr. tudi v tem, da je refren o ohranjanju bratstva in enotnosti najti celo v ponarodelem glasbenem izročilu nekaterih jugoslovanskih narodov.

⁷ Za kakšno naziranje je šlo, lepo ponazarjajo naslednje Titove izjave: »Skoraj dvajset let živim v Beogradu in med Srbi se počutim kot Srb, medtem ko se na Hrvaškem počutim kot Hrvat. Sem Jugoslovan in drugače ne more biti« (Štaubinger, 1980:184). In še: »Sem proti slehernemu pritisku, ko gre za nacionalno opredelitev, se pravi, da bi se morali ljudje izrehati o tem, da pripadajo temu ali drugemu narodu. To ni potrebno. Je veliko ljudi, ki jih to moti. Dobro je, da se ljudje opredeljujejo, saj se temu ni mogoče izogniti. Sam sem rojen na Hrvaškem, tako kot moji predniki v Zagorju. To vedo vsi. Toda jaz sem Jugoslovan, po svoji funkciji, po vsem« (prav tam: 185-186).

la pripadnosti lastnemu narodu in ki je praviloma zemljepisno ustrezala delom jugoslovanskega ozemlja, organizacijsko pa vsaj pri največjih narodih: Slovencih, Hrvatih, Srbih, Črnogorcih in Makedoncih, bolj ali manj okvirom t. i. socialističnih republik) ter »jugoslovansko« (ki je ustrezala državnim okvirom ter gledano zemljepisno, celotnemu jugoslovanskemu ozemlju). In četrtič, ti dve identiteti praviloma pri večini prebivalstva nista bili v konfliktnem odnosu. Če pa se je konflikt med njima vendarle pojavil, se je – praviloma avtomatično – razreševal v prid podrejanja nacionalni »jugoslovanski identiteti«. ⁸ Ta učinek gre – o čemer bomo še podrobneje govorili – pripisati mestu, ki ga je vsaka od identitet zasedala v okviru t. i. identifikacijske matrike.

Seveda je treba poudariti še nekaj: pomen, ki je bil »bratstvu in enotnosti« pripisovan, je treba brati tudi v »negativnem« smislu. S tem mislimo na to, da je za izrednim poudarjanjem tega načela obstajala bolj ali manj izražena zavest o dejanski konfliktnosti nacionalnih identifikacij, ki bi ob neupoštevanju načela »bratstva in enotnosti« lahko pripeljala do tudi ekstremnih mednacionalnih sporov. ⁹

To se je, kot vidimo, tudi zgodilo. Izbruh mednacionalnih konfliktov je torej mogoče vezati na posebno krizo identitete, namreč na krizo »jugoslovanske identitete«. Zakaj in kako je ta kriza privedla do izbruha mednacionalnih konfliktov, pa bo postalo nekoliko bolj jasno, ko bomo primerjalno analizirali identifikacijske matrike ter posebej odnose nacionalnih in nadnacionalne jugoslovanske identifikacije v njej.

Analiza identifikacijske matrike

Da bi bilo do zdaj povedano mogoče natančneje razložiti, se je treba vsaj na kratko pomuditi ob tistem, kar se zdi najustrezneje poimenovati kot »identifikacijsko matriko«. Gre za modele identifikacijske hierarhije; pri sleherni izmed nacionalnih enot imamo opraviti z množico identifikacij. Med njimi obstajata za našo razpravo dva bistvena odnosa: odnos hierarhije na eni in odnos nadzora na drugi strani. Smer hierarhije poteka od najnižjih proti najvišjim elementom identifikacijske matrike, medtem ko je smer nadzora obratna. Kombinacija obeh odnosov – torej hierarhije in nadzora – vodi v za nas na tem mestu ključno načelo, namreč v načelo, da višje ravni nadzirajo nižje ravni. ¹⁰

Za našo razpravo najpomembnejša posledica pravkar omenjenega načela je dejstvo, da kadar imamo opraviti z nižjimi ravni identifikacijske matrike, ki so v konfliktu/konfliktih, lahko višje ravni le-te ta konflikt nadzorujejo oziroma nevtralizirajo, seveda le takrat če so te višje ravni identifikacijske matrike med sabo v nekonfliktnih odnosih oziroma če gre za identifikacijo, ki je skupna posameznim matrikam identifikacije.

Dejstvo, da torej višja raven identifikacije pod določenimi pogoji lahko niveli-

⁸ Čeprav je seveda treba spet pripomniti, da se je tudi v obdobju obstoja socialistične Jugoslavije odstopalo od tega pravila; to se je kazalo v občasnih izbruhih tudi skrajnega nacionalizma (npr. v začetku sedemdesetih let), predvsem na Hrvaškem, v Srbiji, na Kosovu, pa tudi drugje.

⁹ Tako je npr. Tito nacionalizem leta 1971 označil za »hudo bolezen, ki kot rak zahrbtno načne organizem ne le posameznika, ampak kaj hitro tudi celotne organizacije in okoja...« (Štaubringer, 1980:186). Fantazma bolezni, ki načenja sicer zdravi organizem, je bila v ideologiji socializma poleg fantazme sovražnika (notranjega in zunanjega) eno od ključnih sredstev krepitve integrativnih vezi v večnacionalni jugoslovanski družbi.

¹⁰ Pri navedenih izhodiščih se v osnovah, kot je očitno, naslanjamo na razumevanje odnosov med hierarhijo in nadzorom, kakor je bilo razvito v sistemski teoriji.

zira konflikte na nižjih ravneh, pa je največjega pomena za razumevanje jugoslovanskega primera. Nižje ravni (gre za ravni, ki so v hierarhiji identifikacijskih matrik na predzadnjem mestu), torej ravni nacionalnih identifikacij, so bile ves čas obstoja jugoslovanske države v jedru v konfliktnih odnosih. Vendar pa je bila njim nadrejena identifikacija – gre za nadnacionalno jugoslovansko identifikacijo – za vse nacionalne identifikacijske matrike identična, s čimer je seveda blokirala konfliktnost nižjih ravni identifikacije. Če povemo nekoliko konkretnije: nacionalna identifikacija Srbov je bila v konfliktnem odnosu (zaradi vrste zgodovinskih in kulturnih vzorov) z nacionalno identifikacijo Hrvatov; vendar pa sta bila tako Srb kot Hrvat Jugoslovana, torej člana višje, nadnacionalne skupnosti. Z vidika pripadnosti tej nadnacionalni identiteti je konfliktnost na ravni nacionalnih identitet dobila sekundarni pomen.

Prav v tej zvezi je tudi treba razumeti centralnost gesla »bratstvo in enotnost«. To geslo je namreč geslo nadnacionalne identifikacije in ima s tem v zvezi isto mesto, kot ga ima sama nadnacionalna identifikacija. Biti Srb oziroma biti Hrvat je bilo v tej luči sekundarna identiteta; tako Srb kot tudi Hrvat sta bila namreč – in to je bilo tisto, kar je v resnici »štelo« – predvsem najprej Jugoslovana; skozi »jugoslovansko« nadnacionalno »optiko« sta bila kljub razlikam člana iste skupnosti – torej »brata«. In v tej luči se zdi ponovitev »družinske fantazme« bratstva več kot zgolj naključna.

Po več kot štirih desetletjih pa je – kot smo že omenili – nadnacionalna identifikacija doživela kolaps. Jugoslovansko identifikacijsko načelo je prenehalo delovati; mesto nadnacionalne identifikacije se je »spraznilo«. Tako so najvišje mesto v hierarhiji posameznih nacionalnih identifikacijskih matrik zavzele nacionalne identifikacije. Te pa so bile, kot smo že omenjali, trajno v konfliktnih medsebojnih odnosih. Rezultat opisane spremembe v hierarhiji identifikacij je torej prehod prikritih mednacionalnih v izražene mednacionalne konflikte.

Izbruh mednacionalnih konfliktov, pospremljenih z vsemi oblikami (tudi militantnih) nacionalizmov, torej v Jugoslaviji ni niti slučajen niti trenuten. Je – kot sledi iz vsega do zdaj povedanega – nasprotno zakonit in žal tudi relativno trajen.¹¹

Povsem jasno je tudi, kaj do zdaj povedano pomeni s teoretičnega vidika. Opraviti imamo s klasično situacijo reorganizacijske simbolne mreže, ki in kakor izvira iz spremenjene točke prešitja. Če je bila mestu označevalca v obdobju socialistične Jugoslavije »jugoslovanska identiteta«, je z novim prešitjem v »post-socialistični« fazi to mesto zavzela nacionalna identifikacija. Ne gre torej za to, da bi se v »postsocialističnem« obdobju v identifikacijski matriki pojavile vsebine, ki jih prej ni bilo. Nasprotno, gre za to, da se spremeni formalni status nacionalne identifikacije. Premik točke prešitja tako le izrazi protislovja in konfliktnosti, ki so med nacionalnimi identifikacijami obstajale že tudi v prejšnji simbolni organizaciji. Reverzibilno torej udejanji načelo, da je prešitje akt »čudežne« preobrazbe kaosa v »novo harmonijo« (Žižek, 1984: 29). Ali povedano tudi drugače: izbruh nacionalizmov na ozemlju nekdanje Jugoslavije je lep primer tistega, kar sta Laclau in Mouffe opredelila za politiko kot sutirirajočo prakso (Laclau, Mouffe, 1989:88).

¹¹ Zdi pa se, da ta ugotovitev ne velja le za jugoslovanski primer, temveč se vedno bolj kaže kot pravilo v vseh postsocialističnih državah, ki so bile sestavljene iz več narodov (npr. Sovjetska zveza, Češkoslovaška). Tudi v teh državah propad ideološko zasnovane nadnacionalne identifikacije vodi v prevedbo prej prikritih v izražene mednacionalne konflikte.

Če naj ob koncu povem na kratko še nekaj misli o možni prihodnosti jugoslovanskih študij, bi se bilo treba še enkrat vrniti na že večkrat omenjeno dejstvo, da je izbruh nacionalizmov in mednacionalnih konfliktov na ozemlju nekdanje Jugoslavije treba povezati s »padcem« nadnacionalne identitete. Z vidika vsega do zdaj povedanega seveda tudi razrešitev »jugoslovanskega nacionalističnega vozla« zelo verjetno ni v vsebinskem pomirjanju nacionalnih identifikacij. Ta pot se zdi ne le nerealistična, temveč zelo verjetno povezana z izbruhom novih, dodatnih konfliktov.

Rešitev gre – nasprotno – iskati v ponovni vzpostavitvi nove, nadnacionalne identifikacije, ki bi z uresničitvijo omenjene funkcije nadzora mogla zagotoviti nivelizacijo konfliktov med nacionalnimi identifikacijami. Nadnacionalna identifikacija ima namreč v jugoslovanskih razmerah (menim pa, da tudi v vrsti drugih) lahko izrazito konstruktivno in pragmatično izjemno veliko uporabno vrednost.

Ta rešitev se zdi v današnjih razmerah nerealistična iz vsaj dveh vzrokov. Prvič, gre za problem, kje takšno nadnacionalno identifikacijo »najti« (kajti vsakršna oživitev jugoslovanske identifikacije se zdi danes popolnoma utopična; kakšne druge nadnacionalne identifikacije pa v današnjih razmerah »ni kje iskati«). In drugič, vprašanje je, ali je vzpostavitev takšne nadnacionalne identifikacije danes sploh še zaželena.

Iz povedanega torej izhaja, da je razrešitev mednacionalnih konfliktov na ozemlju nekdanje Jugoslavije povezana z novim prešitjem identifikacijske matrike, kar pa se v praksi ne zdi ravno realistična možnost. Nevzpostavitev nadnacionalne identifikacije pa bo ohranjala mednacionalne konflikte (trajno) izražene, in to še toliko bolj, ker imajo ti izrazito konstitutivno funkcijo v politiki nacionalnih držav, ki so na novo nastale na ozemlju nekdanje Jugoslavije.

Povedano pa seveda tudi t. i. »jugoslovanske študije« postavlja v docela paradoksalen položaj: ne le da so te dobile svoj predmet šele v razmerah, v kateri Jugoslavija nima več nobene prihodnosti, temveč ga imajo ravno v samem manku lastnega predmeta, torej v predmetu, »ki je izginil«.

VIRI:

- KREMENŠEK, M. TROJAR, Š., 1984: Zgodovina. Ljubljana, DZS.
LACLAU, E., MOUFFE, C., 1989: Hegemony and Socialistic Strategy. London, New York: Verso.
MILLER, J. A., 1981: Šiv. (La Suture). V: Psihoanaliza in kultura. Ljubljana: DZS, str. 257–274.
OSMI kongres Zveze komunistov Jugoslavije. Gradiva, 1964.
RADOJIĆ, M., et al., 1983: Obramba in zaščita. Ljubljana: Partizanska knjiga.
ŠTAUBRINGER, Z., 1980: Plamenica iz Kumrovc. Ljubljana: DDU Univerzum.
ŽIŽEK, S., 1984: Birokratija i uživanje. Beograd: SRC.

Proučevanje volilnih izidov

Uvod

Z volitvami se zaradi njihovega pomena in številnih funkcij srečujemo pri proučevanju veliko pojavov in procesov v družbi, vendar vsakega takega proučevanja ne moremo označiti kot proučevanje volitev zgolj zaradi »srečanja« z volitvami. Treba je več: volitve morajo biti v središču proučevanja. Tako v tem prispevku izhajamo s področja politologije in *kot proučevanje volitev razumemo raziskovanje v vsaj enem od naštetih področij:*

- proučevanje volitev v kontekstu političnih sistemov
- proučevanje volilnih sistemov
- proučevanje volilnih izidov.

Zavedamo se, da smo proučevanje volitev relativno ozko opredelili. S tem smo se skušali izogniti *uvrščanju proučevanja mnogih drugih z volitvami posredno povezanih pojavov in procesov v proučevanje volitev*. S samo opredelitvijo pa nismo zaprli proučevanja volitev za vplive relevantnih rezultatov z drugih področij. Tako denimo mnenjskih raziskav, s katerimi ugotavljamo volilno razpoloženje, nimamo za proučevanje volitev, vendar upoštevamo njihove rezultate kot relevantne za določene vidike proučevanja volitev.

V nadaljevanju prispevka bomo najprej nekoliko natančneje opredelili navedena temeljna tri področja in odnose med njimi, nato pa se bomo v celoti posvetili le tretjemu področju in ga po pregledu več empiričnih raziskav volilnih izidov natančneje razčlenili (seznam raziskav je pri avtorju).

Temeljna polja proučevanja volitev

- proučevanja volitev v kontekstu političnih sistemov

Pojem, pomen in funkcije volitev so različni v različnih političnih sistemih (npr. Nohlen, 1992:15–23), to je v »organizirani celoti političnih dejavnosti in odnosov, političnih organizacij in institucij ter politične kulture« (Politička enciklopedija, SA Beograd, 1975: geslo Politički sistem), delno pa se razlikujejo tudi v podobnih političnih sistemih. Proučevanje volitev je tako na neki način vedno vezano na politične sisteme, na katere vplivajo tudi volitve same. Volitve se ne dogajajo v praznem prostoru, ampak so na najrazličnejše načine povezane z elementi, stanji in procesi v političnih sistemih. V prvem področju gre predvsem za teoretsko proučevanje teh povezanosti, npr. za proučevanje pojma, funkcij in pomenov volitev ter normativne in stvarne vloge volitev v političnih sistemih, za proučevanje povezanosti tipov ter stopnje demokracije z volitvami, za analize političnih ciljev volitev, za analize vloge in delovanja političnih strank pri volitvah, za proučevanje povezanosti politične kulture ter socializacije z volitvami itd.

* mag. Samo Kropivnik, asistent na Fakulteti za družbene vede

– proučevanje volilnih sistemov

Drugo od treh področij proučuje formalnopravno in institucionalno ureditev volitev in izvajanje volitev. Obravnava predvsem volilne sisteme, to je volilna načela in sredstva za njihovo uresničevanje oziroma natančneje »vsote teh pravic in obveznosti ter ukrepov in postopkov, določenih s predpisi neke države, ki se nanašajo na volitve« (Grad, 1992: 25). Tako se področje posveča v glavnem analizam razvoja in stanja volilnih sistemov, razkrivanju lastnosti posameznih volilnih sistemov, proučevanju skladnosti posameznih elementov volilnih sistemov, delovanju in učinkom elementov volilnih sistemov, primerjavam in tipologijam volilnih sistemov itd.

– proučevanje volilnih izidov

Tretje področje je področje empiričnega raziskovanja dejanskih izidov volitev. Tem je običajno namenjena osrednja pozornost, saj so neposredna in najbolj otipljiva posledica volitev tako za volitve kot politični sistem v celoti. Predmet raziskovanja so največkrat volilni izidi v širšem smislu, to je z glasovanjem izražena volja volivcev, ali pa redkeje volilni izidi v ožjem smislu, to je razdelitev mandatov na volitvah. Področje se posveča predvsem analizam samih volilnih izidov in analizam povezanosti volilnih izidov z drugimi spremenljivkami, npr. socioekonomskimi značilnostmi volivcev.

Odnosi med področji proučevanja volitev niso bili izključujoči med njihovim oblikovanjem, niti niso izključujoči danes, čeprav je bilo in je mogoče zaznati take težnje. Prav tako je težko govoriti o podrejenosti ali nadrejenosti enega področja drugemu. Odnose med njimi lahko prej opišemo kot medsebojno dopolnjevanje. Nobeno od področij ne bi bilo na današnji stopnji razvoja, če se njihovi dosežki ne bi povezovali in dopolnjevali. Res je prvo področje najsplošnejše in tretje najkonkretnejše, vendar je prav to razlog za njuno medsebojno dopolnjevanje. Tako nam sama konceptualizacija sploh omogoča »misliti« volitve. Brez splošnih dognanj o volitvah niti proučevanje volilnih sistemov niti raziskovanje volilnih izidov ne bi bilo mogoče, niti ne bi imelo smisla. Hkrati pa je posploševanje brez osnove v poznavanju konkretnega prav tako nemogoče in nesmiselno. *Proučevanje volitev torej zahteva poznavanje dosežkov vseh treh področij!*

V posameznih področjih sicer prevladujejo določene metode proučevanja, ki smo jih pri opredelitvi tudi poudarili, vendar so odprta vsem metodam. Uporabljene metode proučevanja ne morejo biti merilo pripadnosti posameznih področjem!

Proučevanje volilnih izidov

Proučevanje volilnih izidov se je predvsem v zadnjih desetletjih hitro širilo in pridobivalo pomen. Vzroke je mogoče najti v vse večjem pomenu in vse večji kompleksnosti volitev in v naglem razvoju metod za analizo podatkov in strojne ter programske opreme, ki je omogočila njihovo uporabo. Tako v tem področju v zadnjih desetletjih *močno prevladujejo metode empiričnega proučevanja* in mu dajejo posebno identiteto.

Intenzivno uvajanje novih metod za analizo podatkov v proučevanje volilnih izidov v tem obdobju je bilo plodno, a ne enostavno. Metode so učinkovite le pri

»dobro strukturiranih problemih«, kar je bolj značilnost tehničnih in naravoslovnih, manj pa družboslovnih ved. Področje se je tako znašlo pred zahtevo po celovitejši metodološki korektnosti pri strukturiranju problemov, kar je *vplivalo tudi na njegove vsebinske opredelitve*. Probleme, ki so po vsebini kompleksni in se hkrati dogajajo na zelo različnih ravneh, je praktično nemogoče v celoti strukturirati in opisati s formalnimi modeli. Mogoče pa je to storiti za posamezne vidike kompleksnih problemov in z zahtevnimi metodami za analizo podatkov priti do čim natančnejših informacij za nadaljnje analize in končno sintezo. Zaradi velike strukturiranosti in natančnega obravnavanja posameznih vidikov problemov se raziskave s področja proučevanja volilnih izidov največkrat zdijo vsebinsko nepopolne. Vendar le, če jih obravnavamo osamljeno, ločeno drugo od druge, saj celovitost dosežejo šele v področju kot celoti.

Spodbude, cilji in področja raziskovanja

Spodbude za proučevanje volilnih izidov so bile od vsega začetka raznovrstne. Po eni strani so rezultati raziskav zanimali predvsem politične stranke, ki so skušale doseči zase čim ugodnejše volilne izide v ožjem smislu. Po drugi strani pa se je že zgodaj pojavil znanstveni interes po pojasnjevanju volilnih izidov v širšem smislu. Danes spodbude za raziskovanje ostajajo podobne in v marsičem oblikujejo raziskovalno prakso. Večina konkretnih raziskav pa iz vrste razlogov vendarle nastane zaradi mešanih spodbud. Dokler spodbude za raziskovanje ne vplivajo bistveno na kakovost raziskav, nimamo nobenega vzroka, da bi posamezne raziskave zapostavljali zgolj zaradi spodbud za njihov nastanek.

Cilji proučevanja volilnih izidov so bili in so predvsem trije. Prvi in po logiki empiričnega proučevanja pojavov začetni cilj je opisovanje volilnih izidov in njihovih značilnosti. Drugi cilj je razkrivanje pravilnosti in povezanosti v volilnih izidih oziroma med volilnimi izidi in drugimi spremenljivkami. Tretji in po logiki empiričnega raziskovanja pojavov končni cilj je potrjevanje trditev o določenih zakonitostih in vzročnih povezanostih v volilnih izidih oziroma med volilnimi izidi in drugimi spremenljivkami. Med cilji torej obstaja neka hierarhična ureditev, pri kateri je izpolnjenost »nižjega« cilja vedno temelj za izpolnjevanje »višjega«. In v tem pogledu je prvi cilj najpomembnejši! Če volilni izidi niso sistematično opisani in če ne poznamo njihovih značilnosti, ne moremo niti razkrivati niti potrjevati nobenih zakonitosti v njih.

Od vsega začetka se je razlikovala tudi *vsebina raziskovanja* volilnih izidov. Po vsebini lahko razdelimo področje na dva dela:

– predstavljanje, opisovanje in primerjanje volilnih izidov oziroma razkrivanje struktur volilnih izidov

– pojasnjevanje volilnih izidov.

V nadaljevanju bomo vsebino vsakega od obeh delov podrobneje opisali.

Razkrivanje struktur volilnih izidov

Objavljeni uradni volilni izidi navadno zajemajo števila oziroma deleže volivcev, ki so se udeležili volitev, števila oziroma deleže glasov za posamezne stranke (volilni izidi v širšem smislu) in števila oziroma deleže mandatov, ki so jih dobile posamezne stranke (volilni izidi v ožjem smislu). Podatki so lahko prikazani na

ravni manjših ali večjih teritorialnih enot ali pa le na ravni celotne države. Največkrat so prikazani le na ravni celotne države. Običajna je predstavitev v obliki števil. Podatki so torej objavljeni v strnjeni obliki s celo vrsto števil, kar bodisi zaradi strnjenosti bodisi zaradi kompleksnosti *ne omogoča razpoznati njihove strukture*. Vsakršno drugačno prikazovanje in opisovanje volilnih izidov ter analize, ki razkrijejo njihovo strukturo, pa že sodijo v to področje!

V kompleksnejših volilnih sistemih, kjer so deleži glasov za stranke rezultat npr. glasovanja za liste in posameznike, je že sama obsežnejša predstavitev volilnih izidov v širšem smislu svojevrstni izziv, posebej če je jasna (različne interpretacije niso mogoče), celovita in nazorna (omogoča vpogled v celoten proces) ter pregledna (za razumevanje niso potrebna posebna znanja). Predstavitev izidov v grafični obliki, ki je po sporočilni moči mnogo močnejša od numerične oblike, zahteva poznavanje grafičnih metod in njihovih skritih pasti. Poleg uradnih izidov volitev so vsekakor zanimivi tudi deleži glasov za posamezne stranke, izračunani npr. glede na celotno volilno telo, razpršenost in porazdeljenost deležev glasov na posamezne stranke in volilne abstinence ter podobne statistike. Take statistike niso same sebi namen, ampak je njihova vsebina povezana z dosežki na drugih področjih proučevanju volitev.

Namesto opisa volilnih izidov po strankah lahko izberemo opis po skupinah sorodnih strank. Skupine lahko določimo na podlagi kakovostnih meril ali pa z analizo podobnosti oziroma različnosti glasovanja za stranke (tj. z različnimi empiričnimi metodami). Taka predstavitev strukture je lahko mnogo nazornejša in preglednejša. Isto velja za opis volilnih izidov po skupinah teritorialnih enot. Skupine so lahko določene s kakovostnimi merili, denimo z administrativnimi razdelitvami ozemlja in geografskimi regijami ali pa z analizo podobnosti oziroma različnosti glasovanja za stranke.

Volilne izide v ožjem smislu lahko predstavimo – odvisno od primerljivih volilnih sistemov. Glas, ki ga volivec odda na volitvah, je treba preoblikovati v sestavo voljenih organov. Različni volilni sistemi ponujajo različne načine glasovanja in različne načine pretvorbe glasov v mandate. Nekateri od njih so medsebojno primerljivi, drugi pa ne. Volilni izidi v ožjem smislu se spremenijo, če za pretvorbo uporabimo drug primerljiv volilni sistem, čeprav volilni izidi v širšem smislu ostajajo isti. Stopnja odvisnosti se razlikuje od konkretnih podatkov. Poseben problem je odvisnost volilnih izidov od določitve meja volilnih enot. Volilni izidi v ožjem smislu se spremenijo, če spremenimo meje volilnih enot, čeprav ostajajo volilni izidi v širšem smislu isti. Od določitve meja volilnih enot je odvisna tudi stopnja izpolnjenosti načela o enaki volilni pravici. Stopnja odvisnosti volilnih izidov od določitve meja volilnih enot se razlikuje od konkretnih podatkov.

Predstavljanje in opisovanje volilnih izidov nikakor nista omejeni na volilne izide v določeni državi v določeni časovni točki. Tako lahko predstavimo in opišemo ter nato primerjamo volilne izide v več državah hkrati. Primerjamo lahko po glasovih za stranke, po glasovih za skupine strank ali po drugih delitvah in merilih. Različno predstavljene in opisane volilne izide lahko primerjamo tudi skozi čas. S pomočjo agregatne analize zaporednih volitev lahko ocenimo prehajanje volivcev med strankami, čeprav nam podatki o glasovanju posameznikov niso dostopni. Volilne izide lahko primerjamo skozi čas v več državah hkrati. Izračunamo lahko številne kazalnike stabilnosti volilnih izidov v času in prostoru. Število možnih primerjav je tako rekoč brezmejno.

Tudi samo oblikovanje, vzdrževanje in prilagajanje baz podatkov o volilnih izidih za raziskovalne namene zahteva strokovno delo, ki ne sodi v dejavnost

državne administracije. Oblikovanje ustreznih baz podatkov o volilnih izidih je temeljni pogoj za raziskovalno delo v celotnem področju. Baze podatkov morajo biti oblikovane tako, da omogočajo agregiranje volilnih izidov na različnih ravneh, da spremembe meja volilnih enot ne povzročijo neprimerljivosti podatkov, da cepitve in združevanja strank ter nastajanje novih strank ne pomenijo težav itd. Ne glede na način predstavitve, opisa ali primerjanja volilnih izidov in ne glede na raven končnih rezultatov je pomembno, da izhajamo iz čim nižje ravni podatkov! Izhajanje iz višjih ravni pomeni izgubo informacij.

Predstavitve, opisi in primerjave volilnih izidov omogočajo vpogled v predmet raziskovanja, razkrijejo strukturo in pravilnosti v volilnih izidih ter s tem omogočajo oblikovanje temeljnih spoznanj in odprtje področja za nadaljnje raziskovanje! Rezultati dela na tem področju so večkrat objavljeni kot samostojne publikacije v obliki različnih tabelarnih pregledov volilnih izidov s komentarji, pregledov z izidi povezanih statistik s komentarji in atlasov volilnih zemljevidov s komentarji. Časovni in prostorski obseg analiz ter raven predstavitve rezultatov je različen.

Pojasnjevanje volilnih izidov

Gre za obsežno in kompleksno področje, s katerim se večkrat neupravičeno enači celotno polje. Zavedati se moramo, da je volilne izide v celoti nemogoče pojasniti z izbranimi dejavniki. Če bi bilo to mogoče, bi bili vprašljivi pomen in funkcije volitev v sodobnem svetu. Hkrati pa je do neke mere vendarle mogoče pojasniti, zakaj posamezne stranke ali kandidati na volitvah dobivajo glasove in s tem mandate. *Volilni izidi nikoli niso niti determinirani niti naključni!*

Stopnja, do katere lahko pojasnimo volilne izide, je odvisna od konkretnega raziskovalnega načrta, vendar splošno veljavna pravila ne obstajajo. Odvisnost lahko ponazorimo z nekaj zgledi.

1. *Pojasnjujemo le del celotnih volilnih izidov*

Delež glasov za posamezne stranke, denimo za stranko neke nacionalne manjšine, je mogoče skoraj v celoti pojasniti s posebnim dejavnikom, to je z deležem pripadnikov nacionalne manjšine. Hkrati je delež glasov za druge stranke ali vse stranke skupaj le delno mogoče pojasniti z drugimi posebnimi ali skupnimi dejavniki.

2. *Za opise volilnih izidov uporabljamo le opisne trditve*

V tem primeru so možni volilni izidi za (denimo) stranko A in B takile: A je dobila več glasov kot B (ali nasprotno), A je zmagala (ali izgubila), A je (ali ni) prišla v parlament in podobne trditve. Take opisne trditve je seveda mogoče celoviteje pojasniti. Če vemo, da je A zmagala le v štirih volilnih enotah in da so to edine štiri volilne enote, v katerih prevladuje kmečko prebivalstvo, je zmaga pojasnjena s prevladujočim kmečkim prebivalstvom. Če pa uporabimo za opise volilnih izidov števila, vidimo, da je A v teh volilnih enotah lahko dobila denimo 90%, 80%, 70% in 60% glasov, delež kmečkega prebivalstva v njih pa je denimo 60%, 70%, 80% in 90%. V teh štirih volilnih enotah je delež glasov za A torej linearno negativno povezan z deležem kmečkega prebivalstva, kar je popolnoma nasproten sklep. Oba pa sta resnična!

3. *Individualnega glasovanja ne pojasnjujemo*

Volilne izide v nekaterih državah je mogoče pojasniti za daljše časovno obdobje z nekaj izbranimi dejavniki, ki v glavnem opisujejo stanje gospodarstva te države. Večine teh dejavnikov ni mogoče uporabiti za pojasnjevanje glasovanja posa-

meznikov, mogoče pa je domnevati, da se pač odzivajo na ekonomske spremembe. Glasovanje posameznikov v istih državah lahko le delno pojasnimo s pomočjo neprimerno večjega števila popolnoma drugačnih dejavnikov in z neprimerno kompleksnejšimi modeli le za krajša časovna obdobja. Poleg tega je iz vrste metodoloških razlogov mogoče večkrat dvomiti o takih modelih. Tako pojasnjevanje glasovanja posameznikov nikakor ni privlačno!

4. *Upoštevamo le »najugodnejšo« raven agregiranja podatkov*

Denimo, da je ozemlje države razdeljeno na volilne enote, te pa na volilne okraje. Najprej volilne enote opišemo z deležem glasov za levo usmerjeno stranko A in deležem pripadnikov delavskega razreda. Odkrijemo pozitivno povezanost in volilne izide lahko pojasnimo s tem, da je delež glasov za A višji, kjer voli več pripadnikov delavskega razreda. To se zdi dovolj celovito in vsebinsko korektno pojasnilo. Nato enako opišemo volilne okraje. Zdaj ne odkrijemo nobene povezanosti in volilnih izidov ne moremo pojasniti. Povezanost med spremenljivkama je v tem primeru odvisna od ravni agregiranja podatkov! Na višji ravni agregiranja volilne izide torej lahko pojasnimo, na nižji pa ne.

5. *Obdobje in obseg analize*

Včasih je volilne izide lažje pojasniti v daljšem časovnem obdobju, ko se bolj uveljavijo splošni dejavniki, ki delujejo dolgoročno, in se zabriše vpliv posebnih, za kratek čas omejenih dejavnikov. Če pa so v daljšem obdobju prevladovali v različnem času različni posebni dejavniki, se lahko njihov vpliv medsebojno izniči in volilne izide v daljšem časovnem obdobju težje pojasnimo. V tem primeru jih je lažje pojasniti s posebnimi dejavniki za vsako ožje obdobje posebej. Podobno velja za pojasnjevanje volilnih izidov v skupini držav ali vsaki državi posebej oziroma v celotni državi ali vsakem njenem delu posebej.

Stopnja, do katere lahko pojasnimo volilne izide, je torej odvisna od konkretnega raziskovalnega načrta. Boljši je raziskovalni načrt, boljše pojasnitev volilnih izidov lahko pričakujemo, čeprav je nujno ne dosežemo. Dober raziskovalni načrt temelji predvsem na dobrem poznavanju problema, to je na poznavanju političnih sistemov (zgodovine, strank, nasprotij, politične kulture, ...), volilnih sistemov ter volilnih izidov in njihovih značilnosti, in na metodološki korektnosti. Nikakor pa ne velja, da lahko iz visoke stopnje pojasnenosti volilnih izidov sklepamo na kakovost raziskovalnega načrta. Vse prevečkrat je visoka stopnja pojasnenosti posledica metodološke nekorektnosti!

Neposredneje je stopnja, do katere uspemo pojasniti volilne izide, odvisna od izbora dejavnikov, s katerimi jih skušamo pojasniti. Dober raziskovalni načrt seveda vsebuje tudi najrelevantnejše dejavnike. Vendar njihova velika medsebojna povezanost močno otežuje sam izbor, še bolj pa uporabo v analizah!

Veliko truda je bilo vloženo v poskuse pojasniti volilne izide z najrazličnejšimi dejavniki. Med temi dejavniki imajo najdaljšo tradicijo različne demografske in družbenoekonomske lastnosti volivcev, kot so spol, starost, izobrazba, poklic, dohodek, premoženje, lastnina, pripadnost določeni veri, nacionalnost oziroma etnična pripadnost ipd.; »politične« lastnosti volivcev, kot so pripadnost stranki, simpatije do stranke, odločitve na preteklih volitvah, stališča do določenih vprašanj ipd.; ter izbrane lastnosti »pomembnih drugih«, kot so, starši, drugi sorodniki, prijatelji, sodelavci in sosedje. Iz neposredno merjenih lastnosti so raziskovalci oblikovali latentne lastnosti, kot so vernost, pripadnost določenemu razredu, status, svetovni nazor, politična usmeritev ipd. Upoštevali so tudi druge dejavnike, kot so spremljanje različnih množičnih medijev, izpostavljenost strankarski propagandi, osebni pogledi na kandidate, prizadetost zaradi posebnih dogodkov ipd.

Kot posebno vrsto dejavnikov je mogoče upoštevati tudi tipe osebnosti volivcev, predvsem njihove »mehanizme« odzivanja in odločanja.

Poleg najrazličnejših lastnosti volivcev lahko kot dejavnike za pojasnjevanje volilnih izidov upoštevamo tudi lastnosti okolja, v katerem živijo. Okolje seveda ne glasuje, ampak lastnosti okolja vplivajo na volilne izide preko glasovanja volivcev. Okolje je lahko zelo različno določeno. Če gre za celotno državo, lahko upoštevamo različne kazalnike fragmentiranosti in polariziranosti strankarskih sistemov, posredne in neposredne vplive volilnih sistemov, stopnjo razvitosti države, njeno zgodovino ipd. Če gre za dele posameznih držav, lahko upoštevamo stopnjo razvitosti, strukturo proizvodnje, oddaljenost od centra, povezanost s centrom, posebne lokalne zahteve in posebnosti, strukturo prebivalstva ipd. Zaradi velike medsebojne povezanosti dejavnikov je mogoče volilne izide pojasniti tudi z dejavniki, ki so le navidezno povezani z volilnimi izidi. Taki dejavniki so na primer tipi hiš, struktura tal, podnebje ipd.

Med volilne izide sodi tudi volilna abstinenca, to je delež volivcev, ki se volitev ni udeležil. Pojasnjevanje volilne abstinence je poseben problem. Včasih jo je mogoče pojasniti z že naštetimi dejavniki, največkrat pa so razlogi, da volivec ne glasuje za nobeno stranko, posebni. Pomembni dejavniki za pojasnjevanje so naveličanost oziroma nasičenost s »politiko«, občutek nemoči, nezadovoljstvo s ponujenimi možnostmi izbire, nezainteresiranost za »politiko«, tiho strinjanje z odločitvijo večine in večkrat tudi specifičnosti volilnih sistemov, na primer zahtevno glasovanje, otežen vpis v volilne imenike ipd.

Raziskave so pokazale, da je vpliv naštetih dejavnikov – in še mnogih drugih – bolj ali manj relevanten, vendar specifičen v prostoru in času. Poleg tega so dejavniki med seboj močno povezani, zato je praktično nemogoče ločiti neposredne vplive od posrednih oziroma navidezne vplive od dejanskih.

Za določitev najrelevantnejših dejavnikov je mogoče izvesti posebne raziskave, ki v temelju sodijo v področje proučevanja volilnih izidov. Med najprivlačnejšimi je raziskovanje političnega prostora (v Kropivnik, 1992). Politični prostor je latentna prostorska struktura, ki pogojuje percepcijo strank in odnos ljudi do njih. Razsežnosti prostora pomenijo v določenem času relevantne razcepe v družbi. Število razsežnosti in njihova vsebina niso znani vnaprej. V politični prostor, če nam uspe identificirati njegove razsežnosti, lahko vrišemo pozicije strank oziroma kandidatov ter volilcev oziroma njihovih centrov. Grafični način predstavitve omogoča nazoren vpogled v volilni boj ter s tem sklepanje o najpomembnejših dejavnikih.

S pojasnjevanjem je tesno povezano tudi napovedovanje volilnih izidov v širšem ali ožjem smislu, saj je dejavnike, ki pojasnjujejo pretekle volilne izide, treba eksplicitno ali implicitno vključiti v napovedovalni model. S področjem so tesneje povezani modeli, ki omogočajo napovedovanje izidov daljši čas pred volitvami in upoštevajo dejavnike, ki so teoretsko utemeljeni. Take modele je mogoče sproti smiselno prilagajati znanim spremembam v družbi. Napovedovanje volilnih izidov zahteva dobro poznavanje obeh področij proučevanja volitev in izjemno natančnost. Res je mogoče postaviti različne modele, ki omogočajo natančno napovedovanje volilnih izidov v ozkem časovnem obdobju, vendar imajo izključitev katerega koli pomembnega dejavnika, njegova napačna obtežitev ali slaba kakovost podatkov za napoved usodne posledice. Napako pa imamo priložnost popraviti šele čez nekaj let . . .

Raziskave, ki skušajo pojasniti volilne izide, so zaradi kompleksnosti predmeta proučevanja različne v zastavitvah, izpeljavi in ugotovitvah. Pojasnjevanje volilnih

izidov je tako v marsičem odprto področje. S teoretsko podlago za pojasnjevanje volilnih izidov se največkrat povezujejo dela Lipseta in Rokkana ter sodelavcev (predvsem Lipset in Rokkan, 1967), v novejšem času pa še Taylorja (npr. Taylor in Johnston, 1979), Johnstona (npr. Johnston, 1990), Lewisa-Becka (npr. Lewis-Beck in Rice, 1992) in Agnewa (npr. Agnew in Duncan, 1989) s sodelavci.

Raziskovanje pa je mogoče le, če so ogromne količine podatkov, ki razpršeno nastajajo v problemskih, mnenjskih in drugih raziskavah ter ob volitvah in drugih oblikah političnega izjavljanja (odločanja), zbrane, urejene in arhivirane ter seveda javno dostopne. Namenska podatkovna infrastruktura je temeljni pogoj za resno delo!

Metode, enote in ravni analize

Raziskave s področja proučevanja volilnih izidov se med seboj razlikujejo tudi po uporabljenih empiričnih metodah, tipih enot analize in številu hkrati obravnavanih ravni enot analize.

Po uporabljenih empiričnih metodah se raziskave v prvi vrsti razlikujejo po številu uporabljenih primerljivih metod. Rezultate je mogoče dobiti z eno samo ali s pomočjo več metod. Različne metode omogočajo obravnavanje predmeta raziskovanja z različnih vidikov. Izsledki analiz so večkrat odvisni od uporabljene metode. Zato je treba, če narava podatkov to dopušča, dobljene rezultate soočiti z različnimi metodami, preden sprejmemo sklepe. Izsledke raziskav, dobljene z eno samo metodo, je treba še preveriti z drugimi metodami.

Raziskave se razlikujejo tudi po tipih uporabljenih metod. Ločimo predvsem tri tipe empiričnih metod, merilo ločevanja pa je število spremenljivk, ki jih je mogoče hkrati razčleniti. Univariatne metode so primerne predvsem za preprost opis podatkov po posameznih spremenljivkah, saj je hkrati mogoče razčleniti le eno samo spremenljivko. Izsledki analiz so različne mere razpršenosti in centralne tendence spremenljivk, kot so varianca, standardni odklon, koeficient variacije, aritmetična sredina, mediana, modus ipd. Možno je tudi ocenjevanje parametrov na podlagi ustreznih cenilk. Bivariatne metode so primerne za preverjanje domnev o enakosti med deleži oziroma aritmetičnimi sredinami ter za razkrivanje in opis povezanosti ali vzročne odvisnosti med pari spremenljivk. Z bivariatnimi metodami je mogoče ugotoviti oziroma potrditi povezanost ali odvisnost ter izračunati ustrezne mere. Nekatere od njih je mogoče uporabiti tudi kot multivariatne, vendar le za manjše število spremenljivk. Največkrat uporabljene metode so izračun mer povezanosti v dvodimenzionalnih kontingenčnih tabelah, loglinearni modeli, izračun korelacijskih koeficientov, bivariatna regresija ipd. Bivariatne metode sodijo med največkrat uporabljene metode. Multivariatne metode so primerne za opis podatkov po vseh spremenljivkah hkrati ter za razkrivanje in opis povezanosti ali vzročne odvisnosti med več spremenljivkami. Z njimi je mogoče ugotoviti oziroma potrditi povezanosti ali odvisnosti, strniti podatke ter izračunati ustrezne mere. Največkrat uporabljene metode so metoda glavnih komponent, multipla regresija, vzročni modeli, razvrščanje v skupine, factorska analiza, diskriminantna analiza ipd. Multivariatne metode so primernejše za proučevanje volilnih izidov, vendar so zaradi zahtevnosti redkeje uporabljene.

Pri vseh tipih metod je izsledke možno predstaviti tudi grafično. Mnenja o prednostih in pomanjkljivostih predstavitev v obliki števil ali v grafični obliki so različna (več v Ferligoj, 1988).

Možnosti za uporabo posameznih metod so močno omejene z mersko ravnijo obravnavanih spremenljivk. Mersko raven volilnih izidov v večini primerov lahko označimo za številski (razmernostni), kar je velika prednost. Metod za analizo številskih spremenljivk (merjenih na intervalni ali razmernostni merski ravni) je več kot metod za analizo atributivnih spremenljivk (merjenih na nominalni ali ordinalni merski ravni). Večino multivariantnih metod lahko uporabimo le za analizo številskih spremenljivk. Poleg tega številške spremenljivke vsebujejo več informacij, zato so tudi izsledki analiz globlji.

Raziskave se med seboj razlikujejo tudi *po tipih enot analize*. Ker gre za proučevanje volilnih izidov, lahko ločimo predvsem tri tipe enot: volivce, prostor in čas. Enote, ki pripadajo istemu tipu, se med seboj razlikujejo še *po ravneh in merilih agregiranja*, ki so zaradi narave podatkov večkrat neodvisni od volje raziskovalca (o tem v naslednjem razdelku).

Če kot tip enote analize izberemo volivce, se lahko podatki nanašajo na vsakega posameznika ali pa na agregate od npr. nekaj deset do nekaj sto tisoč volivcev. Pri tem je metodološko korektno neposredno sklepati na raven posameznika le, če se podatki nanašajo na posameznike. Ponazorimo povedano z Robinsonovim šolskim zgledom analize povezanosti med raso in nepismenostjo v ZDA (Robinson, 1950).

Robinson je zbral podatke o deležu nepismenih in deležu črncev po popisnih enotah (9) in državah (48) v ZDA. Gre torej za na dveh ravneh agregirane podatke o ljudeh. Povezanost med obema spremenljivkama se je izkazala za visoko tako na nižji kot na višji ravni agregiranja. Na podlagi takih rezultatov bi lahko sklepali, da je med črnici več nepismenih kot med belci. Vendar bi s tem storili napako, ker bi iz agregiranih podatkov o posameznikih neposredno sklepali na raven posameznikov! Neposredno lahko sklepamo le, da je med prebivalci popisnih enot in držav delež nepismenih večji, če je večji delež črncev in obratno. Kakšna pa je povezanost med raso in nepismenostjo? Na to vprašanje lahko odgovorimo le, če zberemo neagregirane podatke o rasi in nepismenosti na ravni posameznikov. Robinson je ponovil analizo povezanosti obeh spremenljivk s posameznikom kot enoto analize. Rezultat je pokazal, da obstaja le majhna povezanost med raso in nepismenostjo. Res pa je, da so črnici nadpovprečno zastopani v popisnih enotah in državah, kjer je delež nepismenih nadpovprečen med vsemi prebivalci.

O vedenju in lastnostih posameznikov lahko torej neposredno sklepamo le, če se podatki nanašajo na posameznike, ne pa na agregate posameznikov. Posredno lahko sklepamo o vedenju in lastnostih posameznikov tudi iz agregiranih podatkov, vendar le na podlagi izsledkov posebnih raziskovalnih metod (npr. *ecological analysis*), drugih virov podatkov in teoretskega poznavanja problema. Če pa kot tip enote analize ne izberemo ljudi (oziroma pri proučevanju volilnih izidov volivcev), sklepanje na raven posameznika sploh ni mogoče. Kot enota analize so torej posamezniki nekaj povsem drugega kot drugi tipi enot in agregirani podatki!

Merilo agregiranja podatkov o volivcih so lahko različne lastnosti volivcev, kot so npr. spol, izobrazba, starost, narodnost, veroizpoved in podobne. Poseben zgled merila pa je pripadnost teritorialnim enotam, zlasti zaradi povezanosti s prostorom kot tipom enote analize. Vzporednice so predstavljene v spodnji tabeli.

RAVEN AGREGIRANJA	VOLIVCI	TIP ENOTE	PROSTOR
NIZKA	volivci enega volišča (volivci v lokalni skupnosti) volivci v volilnem okraju (volivci v občini) volivci v volilni enoti (volivci v regiji)		volišče (lokalna skupnost) volilni okraj (občina) volilna enota (regija)
VISOKA	volivci cele države		država

V tabeli smo volivce združevali v agregate po pripadnosti teritorialnim enotam, oblikovanim za izvedbo volitev in po pripadnosti administrativnim enotam (agregati v oklepajih). Teritorialne enote, po katerih smo volivce združevali v agregate, pa so lahko tudi prostor kot tip enote analize. Med obema tipoma enot na vseh ravneh agregiranja ni nobenih razlik. Če podatkov o posameznikih nimamo in se giblje le na agregiranih ravneh, so podatki o volilnih izidih za oba tipa enot popolnoma enaki. Razlika je le v tem, kako jih beremo. Če kot tip enote analize izberemo volivce, potem volilne izide na ravni občin interpretiramo takole: od volivcev v občini A jih je $\times$ odstotkov glasovalo za stranko Levi, y odstotkov za stranko Desni itd. Če kot tip enote analize izberemo prostor, potem na isti ravni izide interpretiramo takole: v občini A je stranka Levi dobila $\times$ odstotkov glasov, stranka Desni y odstotkov itd. Rezultate interpretiramo v prvem primeru takole: volivci občine A so glasovali podobno kot volivci občine B, v drugem primeru pa: občina A je po volilnih izidih podobna občini B. Druga interpretacija je krajša in primernejša za nekatere analize. Če torej podatkov o posameznikih nimamo, če je merilo agregiranja pripadnost teritorialnim enotam in če podatki vsebujejo informacije o agregiranih lastnostih prebivalcev teritorialnih enot, so lahko tip enote analize volivci ali prostor, ne da bi se podatki, možnosti za analize in rezultati kakor koli razlikovali. Razlika je le v tem, kako podatke in rezultate interpretiramo! Z izborom tipa enote izberemo le način interpretacij. Pri tem je odločitev za prostor kot tip enote analize celo bolj smiselna, saj je iz načina interpretacij takoj razvidno, da rezultati ne veljajo na ravni posameznikov. Robinsonov zgled je veliko jasnejši, če kot enoto analize izberemo prostor.

Povedano velja tudi za povezanost med časom kot merilom agregiranja podatkov o ljudeh in časom kot tipom enote analize.

Na rezultate analiz pa lahko vpliva raven agregiranja. Če je izbrani tip enote analize agregiran na nizki ravni in odkrijemo povezanost med merjenimi spremenljivkami, to še ne pomeni, da povezanost obstaja tudi na višji ravni agregiranja in obratno. Povezanost med spremenljivkami je lahko odvisna od ravni agregiranja in načeloma rezultati veljajo le za uporabljeno raven. Zgled je že pri opisovanju področja »pojasnjevanje volilnih izidov«.

Nižja raven agregiranja ima določene prednosti, saj ohranja več informacij. Vendar smo iz različnih tehničnih razlogov, kot so nepopolnost podatkov na najnižji ravni, preveliko število enot, neprimerljivost podatkov na najnižji ravni, raven agregiranja za druge spremenljivke v analizi ipd. ter vsebinskih razlogov, kot so jasna identiteta tipa enote na višji ravni agregiranja, vedenje o tipu enote na višji ravni agregiranja, zanimanje za tip enote na tej ravni ipd., prisiljeni izbrati višjo raven. V tem primeru se je treba zavedati, da so izsledki odvisni od izbrane ravni in po potrebi to odvisnost raziskati.

V raziskavah je mogoče upoštevati le eno raven agregiranja, več ravni ločeno

ali več ravni hkrati. Velika večina raziskav upošteva le eno raven ali kvečjemu več ravni ločeno. Redke pa so raziskave, ki upoštevajo več ravni hkrati. Razlogi so v metodološki zahtevnosti in v začetni stopnji razvoja metod, ki omogočajo formalno modeliranje več ravni hkrati. Praktični razlog pa je tudi v tem, da je interpretacija tako dobljenih rezultatov večkrat preveč zahtevna za predstavitve.

Viri podatkov

Za proučevanje volilnih izidov v prvi vrsti potrebujemo podatke o izidih volitev. Ker pa želimo volilne izide večkrat tudi pojasniti, potrebujemo še podatke o dejavnikih, ki na volilne izide vplivajo.

Podatke o izidih volitev lahko dobimo iz uradnih poročil o volilnih izidih ali pa iz anket o glasovanju na volitvah. Vira imata svoje prednosti in pomanjkljivosti.

Prvemu viru je mogoče predvsem očitati, da podatki niso dostopni na ravni posameznika, ampak na različnih ravneh agregiranja. Merilo agregiranja je po pravilu pripadnost volivcev teritorialnim enotam, oblikovanim za izvedbo volitev. Pri tem so manjše enote deli večjih. Velikost posameznih enot in način združevanja enot sta odvisna od konkretnega volilnega sistema. Podatki niso vedno popolnoma urejeni na ravni najmanjših enot. Tako se velikost skupin, za katere so podatki o glasovanju dostopni, v praksi giblje na intervalu od nekaj sto do nekaj deset tisoč ljudi.

Pri drugem viru podatkov, to je pri mnenjskih anketah, pa se predvsem pojavljajo dvomi o njihovi zanesljivosti in veljavnosti. Vzrokov za dvome je več. Anketiranje celotne populacije zahteva bistveno preveč časa in denarja, zato so podatki zbrani le na vzorcih posameznikov, ki zgolj potencialno omogočajo sklepanje na celotno populacijo. Rezultati so močno odvisni od kakovosti vzorca, ki jo je težko zagotoviti. Tehnika zajemanja podatkov vpliva na kakovost podatkov. Gre predvsem za tipe, oblike in vrstni red vprašanj ter za tipe in oblike merskih lestvic. Mnenjski podatki lahko vsebujejo napake, ki so posledica namernega prekrivanja lastnega glasovanja. Da gre za izredno občutljivo temo, priča dejstvo, da je tajnost podatkov o glasovanju zagotovljena v zakonih. Ne nazadnje so napake lahko tudi posledica slabega spomina anketiranih. Poleg tega so mnenjske raziskave precej potratne glede finančnih sredstev in časa. Z mnenjskimi raziskavami je nemogoče zbirati podatke o preteklosti, kar je resna omejitev raziskovanju.

V primerjavi z mnenjskimi raziskavami pa o uradnih volilnih izidih po pravilu ne moremo dvomiti. Vrsta institucionaliziranih nadzornih mehanizmov zagotavlja njihovo veljavnost in zanesljivost. Potvarjanje uradnih volilnih izidov pa je gotovo mnogo širši problem. Poleg tega so uradni volilni izidi po pravilu javni ter tako dostopni takoj po volitvah in zastonj. Dosegljivi so tudi za pretekla obdobja, saj so običajno ustrezno arhivirani. Res pa je, da podatki niso dostopni na ravni posameznika, kar je glavna prednost anketnih podatkov. Vendar če upoštevamo vsa navedena dejstva, prednosti uradnih volilnih izidov odtehtajo to pomanjkljivost. Seveda pa je idealno, če lahko uporabimo oba vira podatkov.

Tudi *podatke o dejavnikih, ki vplivajo na volilne izide*, lahko dobimo iz različnih virov. Glavna vira sta popisi prebivalstva in mnenjske raziskave. Le nekateri dejavniki so tako specifični, da je podatke o njih mogoče zbrati le z mnenjskimi raziskavami. Glede prednosti in pomanjkljivosti obeh virov podatkov v praksi velja isto kot glede uradnih volilnih izidov in anket o glasovanju (ker so tudi

podatki iz popisov v praksi dostopni le na agregirani ravni). Idealno je, če lahko uporabimo oba vira.

Poseben problem pri sočasni analizi izidov volitev in dejavnikov, ki nanje vplivajo, je skladnost enot analize. Le v posebnih primerih, ko so vsi podatki zbrani z eno mnenjsko raziskavo na danem vzorcu, je osnovna enota analize ista. Vsi podatki se nanašajo na vsakega izbranega posameznika posebej. V drugih primerih pa to žal ne velja. Običajno so podatki o volilnih izidih zbrani za drugo enoto analize kot podatki o dejavnikih, ki na izide vplivajo. Tako so na primer lahko podatki o glasovanju zbrani za skupine ljudi po občini stalnega prebivališča, podatki o dohodku in premoženju pa za skupine ljudi po izobrazbi. V tem primeru sta enoti analize popolnoma neskladni in podatkov ni mogoče sočasno razčleniti. Tudi če so oboji podatki zbrani za skupine ljudi po občini stalnega prebivališča, enoti analize nista nujno popolnoma skladni. Če gre za uradne volilne izide in podatke iz popisa prebivalstva, je razlika relativno majhna, saj se skupini razlikujeta le po umrlih, odseljenih, priseljenih in novih polnoletnih prebivalcih občin. Razlike se razumljivo večajo s časovno razliko med volitvami in popisom. Če gre za uradne volilne izide in mnenjske raziskave o relevantnih dejavnikih ali pa mnenjske raziskave o glasovanju in podatke iz popisov prebivalstva, se razlika poveča še za vpliv vzorčenja pri enem viru podatkov. Če pa gre za mnenjske raziskave o glasovanju in mnenjske raziskave o relevantnih dejavnikih, se razlika še poveča, saj vpliv vzorčenja deluje pri obeh virih podatkov.

Tako so enote analize lahko najbolj skladne ali pa najbolj različne, če uporabimo kot vir podatkov izključno mnenjske raziskave. Kako različnost vpliva na možnosti raziskovanja in na rezultate raziskovanja, pa je odvisno od struktur podatkov in pravilnostih v njih. Če na primer za stranko A glasujejo samo tisti, katerih dohodek in premoženje presegata določeno mejo, za stranko B pa samo tisti, katerih dohodek in premoženje sta pod to mejo, in je to edini relevantni dejavnik za glasovanje za edini obstoječi stranki, volilna abstinenca pa je z zamegljena, potem skladnost enot analize ne pomeni problema. Podatke o glasovanju lahko dobimo iz vzorca drugih ljudi, kot podatke o dohodku in premoženju, ali pa iz vzorca istih ljudi. Izsledki analiz bodo popolnoma isti! Težava je seveda v tem, da povezanosti med glasovanjem in relevantnimi dejavniki ne poznamo vnaprej, ampak je prav ta povezanost predmet raziskovanja. Poleg tega je relevantnih dejavnikov več, med seboj pa so različno povezani. *Presoja o skladnosti enot analize je tako v vsakem konkretnem primeru prepuščena raziskovalcem, njihove mu poznavanju teorije in rezultatov predhodnih raziskav.*

Če uporabljamo kot vire podatkov mnenjske ankete ali mnenjske ankete in popise prebivalstva, je lahko merilo agregiranja različno. Podatki so lahko agregirani na primer po spolu, izobrazbi, premoženju, veroizpovedi ipd. Da lahko dobimo kolikor toliko skladne agregate, je treba le, da je merilo agregiranja merjeno v obeh virih. Če pa uporabimo kot vir podatkov uradne volilne izide, so podatki vedno že agregirani po pripadnosti za volitve oblikovanim teritorialnim enotam! Od konkretnega volilnega sistema je odvisno, kakšna je velikost takih enot in ali je mogoče take enote združevati v druge administrativne enote, denimo občine, okraje, regije ipd. Slednje je pomembno, ker so podatki iz popisov prebivalstva in iz mnenjskih anket navadno vezani na stabilne administrativne enote, ne pa na spreminjajoče se za volitve oblikovane teritorialne enote. Tudi zaradi tega je že sama za nadaljnje raziskovanje ustrezna predstavitev volilnih izidov zahtevno strokovno delo.

- AGNEW, J. a. & DUNCAN, J. S. (1989). *The Power of Place. Bringing Together Geographical and Sociological Imaginations*. Boston: Unwin Hyman
- BERGLUND, S. & THOMSEN, S. R. (1990). *Modern Political Ecological Analysis*. Abo: Abo Academics Forlag
- BLALOCK, H. M. Jr. (1974). *Measurement in the Social Science*. London: MacMillan Press
- DILLON, W. R. & GOLDSTEIN, M. (1948). *Multivariate Analysis*. New York: Wiley
- GRAD, F. (1992). *Novi volilni sistem z volilno zakonodajo*. Ljubljana: Institut za javno upravo pri Pravni fakulteti v Lj.
- GROFMAN, B. & LJPHART, A. (ed., 1986). *Electoral Laws and their Political Consequences*. New York: Agathon Press Inc
- HIMMELWELT, H. T. et al (1985). *How Voters Decide*. Open University Press
- JOHNSTON, R. J., SHELLEY, F. M. & TAYLOR, P. J. (1990). *Developments in Electoral Geography*. London: Routledge.
- JOHNSTON, R. J. (1990). *A Nation Dividing. The Electoral Map of GB, 1979–1987*. London
- LEWIS-BECK, M. S. & RICE, T. W. (1992). *Forecasting Elections*. Washington, D. C.: Congressional Quarterly
- LIPSET, S. M. in ROKKAN, S. (ed., 1967). *Party Systems and Voter Alignments*. New York: Free Press
- NOHLEN, D. (1992). *Izborna pravo i stranački sustav*. Zagreb: Školska knjiga
- SALLNOW, J. & JOHN, A. (1982). *An Electoral Atlas of Europe 1968–1981*. Butterworths European Studies
- SARTORI, G. (1987). *The Theory of Democracy Revisited*. New Jersey: Chatham House Publishers
- TAYLOR, P. J. & JOHNSTON, R. J. (1979). *Geography of Elections*. London: Croom Helm Ltd
- FERLIGOJ, A. (1988). *Metode za grafično predstavitev multivariatnih podatkov. Metodološki zvezki 3: 47–57*
- KROPIVNIK, S. (1992). *Slovenski politični prostor. Temeljne metodološke dileme. V: Nastajanje slovenske državnosti*. Ljubljana: Slovensko politološko društvo: 259-281
- ROBINSON, W. S. (1950). *Ecological Correlation and the Behavior of Individuals*. *American Sociological Review*, No. 15: 351–357

Nove demokracije in konstitucionalizem

Problemi in dileme »ustavnih revolucij«

Dogodki, v katerih je bil na pretežno miren način v letih 1989–1990 porušen komunizem v Sovjetski zvezi in v državah Vzhodne in Srednje Evrope, so nekatere ameriške pisce in komentatorje pripeljali do pravega izbruha navdušenja. Dovolj je, da se spomnimo človeka z imenom Francis Fukijama in njegovega članka o Koncu zgodovine, objavljenega poleti 1989. leta.¹ Pa tudi nekateri, sicer po definiciji bolj previdni ustavni teoretiki, se navdušujejo nad podobnimi iluzijami: »Od Varšave do Moskve, od Havane do Bejinga je tako, kot da bi duh, ki je vstal iz groba, krožil po svetu – vrnitev revolucionarnega demokratičnega liberalizma«, piše Bruce Ackerman in tako parafrazira znani prvi stavek Komunističnega manifesta iz leta 1848.² Težko je najti upravičenost za takšen optimizem. Kajti če po svetu novih demokracij, ki so na svojih zastavah in v svojih ustavah uporabile liberalna načela, kroži kakšen duh, je to duh negotovosti, spopadov, gospodarskih tragedij in na mnogih območjih tudi vojn. Izhod iz takih stanj in položajev je težko enoznačno predvideti, ker spopadi med populistami in liberalci odpirajo možnost različnih rešitev v različnih državah, vendar pa v vseh grozi obnova neke oblike avtoritarne ureditve.

Temeljno vprašanje, ki se postavlja v tem trenutku, je, koliko je upravičena začetna optimistična diagnoza večjega števila ameriških opazovalcev, kako potekajo »ustavne revolucije«, torej temeljite in radikalne spremembe političnega režima, gospodarskega sistema in družbene ureditve nasploh, ki naj bi se, v primerjavi z vsemi prejšnjimi revolucijami, zgodile nenasilno, to je z uporabo ustave in zakonov kot sredstva za vzpostavljanje nove ureditve. Pri tem naj bi meddržavne vojne tako na področju nekdanje Jugoslavije kot tudi v Sovjetski zvezi pomenile neko izjemo od splošnega procesa mirne institucionalne reforme, skladnega z dosežki človeštva v zadnjem desetletju dvajsetega stoletja. V konceptu »ustavne revolucije« je imanentno prisotno nagnjenje, da se normativno stanje jemlje kot dejansko, oziroma z drugimi besedami, da se šteje za bistveno družbeno spremembo že sam sprejem nove ustave in ustrezne zakonodaje. Vzemimo za zgled enega od značilnih sklepov te vrste razprav: »Kljub vsemu temu (tj. predhodno opisanemu tragičnemu položaju v nekaterih novih demokracijah – B. S.) se je zgodil zelo pomemben razvoj. Vladam je uspelo pripraviti veliko število zakonov temeljnega pomena, družbena ureditev pa se ni zrušila. Trenutni krizni položaj je verjetno neizbežen in mnoga vprašanja ostajajo nerešena. Po mojem mnenju pa je glavno vprašanje vendar rešeno – ni vrnitve na staro stanje stvari.«³

* Dr. Branko Smerdel, redni prof. na Pravni fakulteti v Zagrebu

¹ Na članek Fukijame, objavljen sicer v Pregledu, časopisu Ameriške ambasade v Beogradu leta 1990, ki me je takrat presenetil s svojim naivnim optimizmom, pa sem ga med tragičnimi dogodki na območju nekdanje Jugoslavije popolnoma pozabil, se sklicuje Ralph Dahrendorf v svoji knjigi *Reflections on the Revolution in Europe*, Times, Books, Random House, London 1990., str. 37–41.

² Bruce Ackerman: *The Future of Liberal Revolution*, Yale University Press, 1992. Glej tudi recenzijo Richarda Posnerja v *East European Constitution Review*, vol. I, št. 3, jesen 1992, str. 35–36.

Kar zadeva vrnitev na staro, je vse bistveno, kar bi lahko povedali, rekel že Heraklit, a znanost se mora vprašati, kaj bo sledilo, ob polnem spoznanju, da besedila novih ustav in zakonov ostajajo mrtve črke na papirju, dokler z družbeno akcijo ne postanejo institucije, ki se tudi spoštujejo. Iluzije o tem, kako so s sprejemom ustav in zakonov problemi v temelju rešeni, izničuje zgodovinska izkušnja večine zrušenih režimov, v katerih so ustave služile samo kot demokratična fasada realnih političnih procesov. Sprejem teh ustav je komaj začetek poskusov za vzpostavljanje nove družbene ureditve. Njihovega pomena pa ni mogoče presojati brez vpogleda v dejanske posledice, ki jih povzročajo.⁴ Ustavni optimizem je vse prevečkrat služil kot podlaga za iluzije o dejanskem stanju in možnosti, da se na to stanje vpliva. Izkušnje z ustavnostjo v nekdanji Jugoslaviji pa najboljše kažejo, kako se lahko z ustavnimi institucijami zavestno manipulira ob navdušenju naivnega dela zunanjih opazovalcev. Sicer pa reformistični zakoni, kakršne so v zadnjih nekaj letih sprejemale komunistične elite, niso preprečili propada sistema, kakršnega je malokdo predvideval, kot tudi niso pripeljale do vzpostavitve demokracije, niti do mirne transformacije, kar je bil, vsaj uradno, cilj njihovih tvorcev.⁵ Toda njihovo sprejemanje je imelo druge, z nameni zakonodajalcev nepovezane učinke, na kakršne je že v svoji analizi vzrokov francoske revolucije iz 1789. opozarjal Alexis de Tocqueville, takšne namreč, da je popuščanje najboljši napovedovalec skorajšnjega padca avtokratskih režimov.⁶

Povezovanje pojma revolucije z ustavo je zato problematično. Lasswell razlikuje reformo od transformacije po globini izvedenih sprememb, revolucijo pa od reforme po kriteriju uporabljenih metod, to je glede na to, ali so radikalne ali zmerne. Reforma se odlikuje po tem, da se izvaja znotraj obstoječega sistema in se izvaja z zmernimi metodami; sukcesija ima težišče na personalnih spremembah na vrhu strukture oblasti; medtem ko programska reforma zajema širše področje. Revolucija pa po definiciji pomeni radikalno in nasilno spremembo obstoječega režima: politična revolucija je radikalna sprememba strukture oblasti; socialna revolucija je nasilna sprememba sistema socialne kontrole; v njej vedno neposredno sodelujejo množice.⁷ Ali se lahko z neposrednim angažiranjem širokih množic državljanov, brez neposredne uporabe nasilja, čeprav ob grožnji z njim, temeljito in radikalno spremeni družbena ureditev z legalnimi sredstvi, to je z vzpostavljanjem nove ustave in zakonodaje, to je osrednje in najpomembnejše vprašanje sedanjega trenutka. Prejšnji poskusi opuščanja nasilnih sredstev in nadaljnja upo-

³ Primerjaj Juddy Batt: *Eastern and Central Europe: From Reform to Transformation*, str. 273 v Gilbert Rozman, Seizaburo Sato in Gerald Segal (eds.): *Dismantling Communism: Common Causes and Regional Variations*, John Hopkins University Press, Baltimore 1992.

⁴ Poudarimo še enkrat ta, lahko bi rekli že aksiom znanosti o političnih institucijah, ki se tako pogosto zanemarija. Klasič ameriške znanosti o politiki Harold Lasswell piše: »Obsto formalne legalne strukture ni dovolj za pravno vladavino. Pluralizem centrov moči je v tem pogledu pomembnejši od formalnih omejitvev oblasti. Carl Friedrich pove to zelo preprosto: vsaka moč podleže zlorabi, toda koncentrirano moč je veliko lažje zlorabiti kot razdeljeno oblast. Seveda pa če obstaja optimalna stopnja razpršenosti oblasti prek te stopnje, je bolj verjetna anarhija in s tem tiranija« Prim. Harold Lasswell, *Power and Society*, Yale University Press, New Haven. 1950. str. 233.

⁵ Predvidevanja zloma komunističnih sistemov so sicer res prisotna v mnogih politoloških analizah reformskih procesov, vendar v obliki *certus an incertus quando*. Tako na primer Zbigniew Brzezinski v predgovoru k drugi izdaji knjige *The Grand Failure*, Macmillan, New York 1990, poudarja, kako so se njegove ocene izkazale za pravilne. Ralph Dahrendorf (op. cit. str. 20–21) navaja svoje prejšnje ugotovitve, da moderna mešanica avtokracije in birokracije, imenovana realni socializem, ne more dolgo trajati in pripominja, da je že v sedemdesetih letih načrtoval, vendar ne napisal knjigo z naslovom »1989«, v kateri je hotel pokazati, da tudi svet, opisan v Orwelovi »1984«, ne more biti trajen.

⁶ Glej Tocqueville, *The Old Regime and The French revolution*, Anchor Books, New York 1955., str. 180–187, prva izdaja 1856.

⁷ Harold Lasswell, op. cit. str. 268–280.

raba revolucionarnih ukrepov z zakonitimi sredstvi so pomenili le spreminjanje pravnih fasad brez bistvenih sprememb v družbenih odnosih. Rezultati najnovejših ustavnih poskusov v Srednji in Vzhodni Evropi so še vedno neznan.

Nujnost graditve nove družbene ureditve

Stanje in tradicije konstitucionalizma

Tvorci ustave, zakonodajalci, kot tudi konstitucionalistična gibanja v državah, ki se po zrušenju komunistične ureditve imenujejo »nove demokracije«, se srečujejo s težkimi dilemami in izzivi v razmerah, v katerih se zdi, da manjkajo vsi bistveni gospodarski, kulturni in politični pogoji za razvoj liberalne demokracije. Če konstitucionalizem definiramo kot skupek teorij, katerim je skupna ideja, kako naj bi oblast v državi delovala, podvržena omejitvam in zavoram, določenim z ustavnim pravom, in je tako odgovorna pred svojimi državljani, tedaj pod konstitucionalističnimi gibanji mislimo na tiste politične sile, ki ob predvidenem institucionalnem vakuumu, pravzaprav mešanici novih in starih institucij, vztrajajo pri vzpostavljanju nove družbene ureditve, utemeljene na vladavini prava. Ideja vladavine prava je v tesni zvezi s koncepti predstavniške in odgovorne vladavine; delitve oblasti kot instrumenta vzajemnega nadzora nosilcev najvišjih pooblastil; neodvisnega sodstva kot poroka za spoštovanje in zaščito človekovih pravic; ter lokalne samouprave kot podlage za razvoj politične kulture državljanov v njihovih temeljnih življenjskih skupnostih. Nova družbena ureditev pa, kot pove že sam naziv, pomeni družbeni red in družbeno disciplino, na podlagi temeljnega soglasja o sprejemanju pravil igre – konstitucionalnega okvira – znotraj katerih so izidi tekočih političnih odločitev nepredvidljivi, vendar sprejemljivi prav zaradi sprejemanja temeljnega razumevanja o pravilnosti okvirov. Nujnost ustavnega strukturiranja sistema vključuje omejitve vseh nosilcev funkcij, pa tudi parlamentarne večine same in celo večine državljanov z institucionalno zaščito pravic manjšin.⁸ Ideje različnih političnih skupin o naravi te nove ureditve so med seboj različne, kar je normalno, vendar zbujajo skrb tisto, kar se zdi skupno večini od njih: presojanje ustavnih institucij in ureditve v celoti izključno po lastnem, ozko razumljenem neposrednem interesu, ki spreminja ustave v sredstva dnevne politike, namesto da bi bile okvir, v katerem naj se vodi politično boj. Skušal bom dokazati, da so takšni simptomi povsod vidni. Zahteve, da bi dosegli temeljno politično soglasje o temeljnih pravilih igre, kakršen je na primer volilni sistem, se razglašajo za nostalgijo za preteklostjo, čeprav v tej preteklosti takšnega soglasja nikoli ni bilo, niti ga vladajoče skupine niso iskale, razen z lažnim prikazovanjem volilnih rezultatov v številkah nad 99% ali z napako celo čez 100%, kot se je to zgodilo Miloševićevemu volilnemu štabu v Srbiji 1989. leta. Populistične skupine vztrajajo pri neomejenih pravicah večine, da odloča o usodi družbe, ter tako zanikajo na enak

⁸ O tem piše Ralph Dahrendorf naslednje: »Demokracija v smislu vprašanja, o katerem naj ljudje odločajo, ne more napolniti te praznine. ‚Mi, ljudje‘ lahko dvigne proti nesprejemljivemu režimu izkoriščanja in tlačenja, toda ‚Mi ljudje‘ ne more vladati. Demokratična iluzija, da obstaja nekaj kot vladavina ljudstva, je vedno pomenila klic uzurpatorjem in novim monopolom...

... najpomembnejše je omejiti in uravnotežiti vladajoče skupine in jih občasno zamenjati na miren način, kot so to volitve. Mimo tega so takšne skupine potrebne. Demokracija je oblika vladavine, ne pa parna kopel popularnih občutkov. Potrebuje tiste, ki jo vodijo, prav toliko kot tiste, ki lahko ustavijo politične napake in arogantnost oblasti«, op. cit. str. 12–13.

način pravice nacionalnih in vseh drugih manjšin. Manipulira se z velikimi ustavnimi načeli in teoretičnimi koncepcijami in se brez oklevanja spreminjajo stališča, odvisno od potreb in trenutnega interesa. V težkem gospodarskem položaju vse to nevarno vodi v različne variante cezarističnih diktatur, ki temeljijo na izražanju vseljudske podpore in navadno ne morejo zagotoviti sukcesije, tako da se dezintegrirajo z biološkim koncem velikih vodij – za kar je najboljši zgled Titova vladavina v Jugoslaviji.

Zdi se, da imajo vladajoče elite za vse to malo občutka. »Da bi se okoristila s preteklimi izkušnjami, mora demokracija že doseči določeno stopnjo civilizacije in prosvetljenosti«, je pisal Tocqueville v *Demokraciji v Ameriki* v tridesetih letih prejšnjega stoletja, zaposlen pravzaprav z dogodki v svoji francoski domovini, ki jo je zgladil na pogled neustavljiv ciklus revolucij, kontarevolucij in restavracij. Po njegovi oceni je to povzročila nesposobnost vodilnih političnih ljudi in sil, da bi identificirale temeljne družbene probleme, centralizacijo in neomejeno moč vsake trenutne vladajoče elite.⁹

Splošni vzor: »zahodni ustavni modeli«

Razglašani cilji nove ureditve – tržno gospodarstvo, pluralistična demokracija in vladavina prava, po vzoru Zahoda, so le slaba pomoč pri rekonstruiranju »zahodnih« institucij v novih demokracijah, predvsem zato, ker so te ureditve in razlike med njimi v glavnem slabo znane. Kajti zahteva po poznavanju institucij ne more biti omejena na branje ustavnih besedil. Dejanske posledice institucionalnih rešitev samo zelo redko odsevajo namere sestavljalcev ustavnih besedil in so pogosto nepričakovane in celo nasprotno pričakovanjem in dobrim namenom. Različne institucije lahko pripeljejo do podobnih rezultatov v različnih položajih. In obratno, kar je še bolj treba poudariti v trenutku, ko prevladuje vsesplošna želja po posnemanju, iste institucije v različnem okolju pripeljejo do različnih posledic. Ena od zelo razširjenih skrajnih poenostavitev je razširjena ideja, kako bo tisto, kar dobro deluje, npr. v Ameriki ali v Franciji, pripeljalo do podobnih posledic v vseh drugih državah. Rezultati prepisovanja ameriške ustave v državah Latinske Amerike ali parlamentarne ustave v nekdanjih britanskih kolonijah v Afriki predbro kažejo posledice takšnih poenostavitev.¹⁰ Modelom in vzorom se seveda ni mogoče izogniti, ker so alternative omejene, toda dobro je treba premisliti – to pa pomeni tudi kritično razpravljati – preden se uporabijo. Resnično delovanje ustavnih sistemov namreč vedno obnavlja določene težave in probleme, skupaj z njimi pa

⁹ Dahrendorf meni, da dogodki v Evropi 1989 in 1990 najbolj spominjajo na dogodke iz leta 1848, o katerih sta dva pisca – Karl Marx in Alexis de Tocqueville – zapustila analize, ki jih ni mogoče obiti (*op. cit.* str. 30). Potem ko razumljivo ugotavlja napačnost Marxovih zahtev za razredne akcije, kar je danes povsem očitno, Dahrendorf – presenetljivo – podcenjuje Tocquevillovo pričevanje z razlago, češ da je Tocqueville obseden od tega, da bi pojasnil vzroke padca aristokracije, kateri je pripadala tudi njegova družina. Koliko je takšna razlaga Tocquevillovega dela upravičena, posebej še v luči Dahrendorfovega priporočila, da naj bi se raje oprli na izkušnje ameriške revolucije in »Federalista«, kar je prav Tocquevillova obsedenost, ter poskusili analizirati pogoje, v kakršnih se demokracija kot družbena ureditev in ne le kot obveznost v ustavnem besedilu bistveno razlikuje od avtokratskih režimov. To se danes že precej analizira, zlasti v Ameriki, pod tem vplivom se pojavlja tudi v delih piscev v novih demokracijah. Vincent Ostrom na primer meni, da »človeštvo ni ob koncu 20. stoletja nič bliže znanstveno utemeljenemu pristopu k sistemu demokratičnih družb, kot je to dosegel Tocqueville v svojih knjigah...« Glej *Transformation of Institutions: some critical reflections*, poročilo na konferenci »Institutional Change«, IPSA, Buenos Aires, Argentina, julij 1991. Tocquevillovi spomini na 1848. leto, katerega aktivni soudeleženec je bil, se mi zdijo fascinantni, zato bom nanje opozarjal na ustreznih mestih v tem prispevku.

¹⁰ O vplivu ameriškega sistema glej Klaus von Beyme: *America's Model, The Impact of American Democracy in the World*, St. Martin Press, New York 1987.

tudi reformistične ideje tudi v državah, ki jih – v primerjavi z novimi in mladimi – lahko imenujemo zrele demokracije, tako da razprava o zahodnih modelih praktično neprestano poteka v samih »modelskih državah«. Nepoznavanje takega delovanja in dilem omogoča, da se bistvene ustavne odločitve sprejemajo intuitivno, bolj na podlagi iluzij o tem, kako modeli delujejo, kot pa na temelju resničnega vpogleda in zavesti o tem, da samo preimenovanje ne bo prineslo demokracije, prav tako kot ni prineslo niti socializma, niti komunizma, tudi takrat ne, ko je Hruščov 1964. uradno objavil vstop v njegovo zgodnjo fazo.¹¹ Takšen primer je značilen že na ravni dela strokovnih skupin, ki niso, vsaj ne neposredno, vključene v politične boje, ali vsaj niso popolnoma instrumentalizirane s političnimi interesi oziroma vsaj skušajo ohraniti nekaj strokovnega dostojanstva.¹² Toda potem ko ustavna vprašanja pridejo v parlament, ali še slabše, na ulico, tedaj ni meja za manipuliranje z modeli, da bi dosegli neposredni politični cilj. To je najbolj vidno ob sprejemanju volilnih zakonov, kjer se stališča spreminjajo brez oklevanja, v skladu s trenutno oceno razmer pri posameznih strankah ali voditeljih. Ta pojav je seveda prisoten tudi v zrelih demokracijah in zato dobro znan, tako da se podmena o nenačelnosti strank jemlje kot izhodiščna točka vseh resnejših analiz volilnih sistemov; še veliko bolj pa je ta pojav resen v razmerah nezadostnega znanja in nerazvite politične kulture. Z bolj zapletenimi ustavnimi koncepti, kot je to problem organizacije oblasti, ki se tudi znanstveno, med zahtevami po demokratičnosti in zahtevami po učinkovitosti približuje vprašanju kvadrature kroga, je še lažje manipulirati pred javnostjo, okuženo s simplicistično idejo o demokratičnosti zakonodajnih skupščin. Raven civilizacije ter pravne in politične razsvetljenosti je v novih demokracijah problematična. Posebnosti posameznih držav so pomembne, toda podobnosti popolnoma prevzamejo, kar niti ni tako čudno, kadar se razmisli o skupnem problemu. Kajti, kot piše Vladimir Tismaneau:

»Ena stvar je zrušiti komunistične birokracije, druga pa je izgraditi nov svet, v katerem ljudje začenjajo verjeti eni drugim. Ponovno vzpostavljanje politike, odkritje javne arene kot prostora tekmovanja vrednot ter pojavljanje raznih interesnih skupin so označili odpiranje javnega prostora. Toda demokracija s svojo neosebno proceduralno kulturo se mora graditi na še vedno krhkih temeljih, po katerih še divjajo demoni preteklosti. Kot je v 18. brumaireu Louisa Bonoparta napisal Karl Marx, »tradicije vseh mrtvih generacij kot da obremenjujejo pamet živih.« Preteklost, ki je bila že desetletja odpravljena, se zdaj vrača z vsemi kompleksi in nevrozami, ki jih je ustvarila drama vzhodnoevropske zgodovine v teku stoletij pred prihodom komunizma.«¹³

¹¹ Antoni Kaminski duhovito analizira to poigravanje s preimenovanji v svoji knjigi *An Institutional Theory of Communist Regimes: Design, Function and Breakdown*, ICS Press, San Francisco 1992., ko opozarja zlasti na mistifikacijo pojma »sovjetski«, kar se ne more prevesti drugače kot »tisti, ki zboruje, zaseda«, in je torej povezan s pojmom republika, pomeni »zborujoča republika«, kar je nesmisel.

¹² Tocqueville je svoje izkušnje člana odbora, ki je pripravljaval osnutek republikanske ustave 1848. leta, takole strnil: »Vpliv predsednika na delo odbora je ogromen; vsakdo, ki je kdaj od blizu pogledal te male skupščine, bo vedel, na kaj mislim... Nismo imeli niti nagnjenja niti časa za dolge razprave. Širina in zapletenost predmeta sta nas prestrašili in je vnaprej priklenili razum članov; večina ni niti poskušala proučiti zadeve ali je samo pobrala neke zmedene ideje; tisti pa, ki so imeli bolj jasno začrtane ideje, so se obotavljali in jih niso predlagali. Bali so se namreč, da bi s tem, ko bi hoteli priti stvari do dna, izzvali silovite in neskončne prepire, zato so raje ohranjali privid harmonije in ostali na površini. Tako smo prišli do konca, sprejemali smo velika načela zaradi majhnih podrobnosti, počasi smo zgradili celo oblastno mašinerijo, ne da bi pravilno izračunali relativno moč raznih koles in način, po katerem morajo skupaj delovati«. In na drugem mestu: »Tudi če bi bil odbor sposoben dobro opraviti svoj posel, bi mu to preprečila zaposlenost z zunanjimi dogodki.« *The Recollections of Alexis de Tocqueville*, Merridian Books, London 1959, str. 187., 192.

¹³ Vladimir Tismaneau: *Reinventing Politics, Eastern Europe From Stalin to Havel*, The Free Press, New York 1992, str. 246.

Vprašljiva racionalnost političnih procesov

V političnih procesih v vseh državah novih demokracij prevladujejo politični spopadi tako znotraj strank in družbenih gibanj kot tudi med parlamenti, vladami in državnimi poglavarji, pri čemer so ustave in posamezne ustavne rešitve v središču pozornosti. Politika je vsekakor dejavnost, povezana z nadzorom in reševanjem družbenih spopadov. Toda tisto, kar zbuja skrb, je na videz prevladujoča iracionalnost spopadov v novih demokracijah. Vzemimo za zgled oceno strankarskega grupiranja in spopadanja na Madžarskem:

»V današnji politiki imate generacijo '48, generacijo '56, generacijo '68, generacijo '80 in (največjo od vseh) generacijo '89; tako med vsako generacijo kot znotraj nje obstaja zapletena osebna zgodovina prijateljstev in nasprotstev. Ne morete niti poskusiti razumeti današnjih političnih združevanj, če ne veste, kdo je komu kaj naredil v zadnjih 40 letih . . . edina resna pot za dejansko razumevanje je zgodovinska, v vprašanih vodilnih akterjev pa biografska.«¹⁴

Jasno je, da to prav tako velja za Hrvaško, le da so generacije različne. Pozornost, ki se posveča ustavnim vprašanjem, ni normalen izraz pravil postopkov, ki omogočajo mirno reševanje političnih spopadov na način, ki se sprejema zato, ker se meni, da je tak pošten okvir tekme, v kateri se včasih izgublja, včasih pa dobiva. Ustavna pravila se ne jemljejo kot okvir, ki ga je treba spoštovati za ceno neposrednega političnega poraza v posameznih vprašanih, temveč kot sredstvo, s katerega uspešno manipulacijo se lahko dosega konkretni uspehi, tako da je vsaka manipulacija upravičena, če vodi k zelenemu cilju. Glede na to da noben demokratični sistem pravil ne zagotavlja dobička v vsaki situaciji, se skušajo pravila spreminjati od situacije do situacije. Tak odnos do ustave in zakonov delita tako vlada kot opozicija. Poljski pravnik Wiktor Osjatinski je uporabil metaforo iz nogometne tekme, med katero se igralci neprestano dogovarjajo o spremembi pravil.¹⁵ Toda položaj je še bolj zapleten, ker se igralci, politične stranke in skupine neprestano menjavajo ali prehajajo iz enega moštva v drugo. Lahko bi postavili vprašanje, ali ni iracionalnost eno od temeljnih obeležij političnega odločanja in kolektivne akcije, o kateri je zlasti v zadnjih tridesetih letih nastalo v Združenih državah in drugod na Zahodu ogromno literature s težiščem, še od izdaje knjige *Calculus of Consent* kasnejšega nobelovca Jamesa Buchanana in Gordona Tuulocka leta 1962, prav na raziskovanju procesov ustavne izbire.¹⁶ O tem ni nobenega dvoma; tudi brez sofisticiranih analiz je dovolj spomniti na iracionalnost, omejenost vpogleda in nekonsistentnost odločitev Bushove ameriške administracije gle-

¹⁴ Timothy Garton Ash, cit. Tismaneau, str. 246.

¹⁵ Konferenca »Executive – Legislative Relations in New Democracies«, The University of Chicago Law School, 2.–3. decembra 1993.

¹⁶ Ta literatura vključuje veliko imen in del s področja raziskovanja kolektivne akcije, javne izbire (public choice), problema upravljanja z javnimi dobrinami (tragedy of commons concept in kasnejša proučevanja tega koncepta), kot so Kenneth Arrow, Oliver Williamson, Vincent in Elinor Ostrom, Jon Elster, Michael Oakshott, Bernard Crick in drugi. Primerjaj npr. James M. Buchanan: *Constitutional Economics*, Oxford, Uk Cambridge, Mass, 1991; William H. Riker: *Against Populism*, Waveland, Illinois 1982.; ali z drugačnim pristopom, brez poskusov modeliranja in formalizacije Jon Elster: *Sour Grapes*, University of Cambridge, Great Britain 1983.; odlični pregled Margaret Levi: *The Limits of Rationality*, Chicago University Press, 1990. Za teorijo izbire ustave glej Vincent Ostrom: *politična teorija složene republike*, Informator, Zagreb, 1989, prevod in uvodna študija Branko Smerdel. Prav tako je treba opozoriti, da raziskovanje političnega odločanja na črti racionalno-iracionalno datira še iz Aristotelovih časov in je temeljni predmet političnih znanosti.

de srbske imperialistične vojne na Balkanu – kar je znano tudi navadnim državljanom. Toda to vprašanje je še bolj resno v prehodnih obdobjih, katerih bistvena značilnost je prav anomija, neobstajanje pravil, ki grozi, če se podaljša, z vrnitvijo v neko obliko avtoritarnega režima ali omejene demokracije, za kar je skovana zloženska demokradura.¹⁷

Problem ohranjanja ustavnega okvira

Predvideni sodniki v tej tekmi brez meje, novoustanovljena ustavna sodišča se obotavljajo in se ne angažirajo odločno v presojanju odnosa med najvišjimi državnimi telesi – kar nas ne sme preveč začuditi, če ni pravne podlage, po kateri bi mogli postopati, obstaja pa niz drugih problemov v zvezi z vprašanjem neodvisnosti sodstva.¹⁸ Kot izjema se je izkazalo madžarsko ustavno sodišče, vzpostavljeno 1989. leta, ki ni oklevalo sprejeti, čeprav izbrano od parlamenta, nekaj pogumnih odločitev, tako da ga Elster ocenjuje kot »pomembno politično silo in pravzaprav najmočnejše ustavno sodišče na svetu.«¹⁹ Toda to je tudi najboljši primer za osvetlitev naše trditve, ker se položaj sodišča prav zato stalno postavlja pod vprašaj: teoretično, na podlagi trditve, da so sodniki neodgovorni in da jih je zato treba narediti odgovorne pred parlamentom;²⁰ praktično, ker npr. odločitev sodišča z dne 23. septembra, s katero je poseglo v razmerje med predsednikom Republike in prvim ministrom, oba razlagata vsak na svoj način in zavračata izvedbo.²¹ To je po oceni Andrasza Saja, enega od najbolj znanih madžarskih pravnikov in pravnega svetovalca predsednika Republike, samo kazalec ozračja, ki ni naklonjeno razvoju »duha konstitucionalizma«: »Ni občutka za supremacijo Ustave kot take, na delitev oblasti pa se gleda na način, ki spada v 18. stoletje, kot na oviro za sodni nadzor nad izvršno, še zlasti pa nad zakonodajno oblastjo. Ta

¹⁷ Temeljita študija procesov tranzicije v latinskoameriških državah ter v Španiji, na Portugalskem in v Grčiji Gullerma O'Donella (v štirih knjigah) se začne prav s to ugotovitvijo: »Ne le da se ta (pravila, B.S.) neprestano spreminjajo, temveč jih tudi ostro napadajo; politični subjekti se borijo ne le za uresničenje svojih neposrednih interesov in/ali interesov tistih, za katere menijo, da jih predstavljajo, temveč istočasno tudi za določitev pravil, katerih konfiguracija bo določila verjetne dobitnike ali poražence v bodočnosti. Glej I: str. 6 v Giulermo O'Donell, Philippe Schmitter, Laurence Whitehead: *Transitions From Authoritarian Rule, I–IV*, John Hopkins University, Baltimore, 1986.

¹⁸ Seveda tudi ne gre podcenjevati niti odsevoev prejšnjega režima, v katerem so ustavna zagotovila stabilnosti položaja imela vedno dvomljiv pomen. Kajti, kot je rekel Slobodan Milošević, takrat v funkciji šefa beogradske partijske organizacije – če sodnike ščiti ustava, jih ne bo nič zaščitilo pred partijsko odgovornostjo (cit. Boro Krivokapić: Jugoslavija i komunisti, adresa u počast akademika Jovana Djordjevića); niti kalkulacije z izrednimi stanji, ali je pravi čas za spopad z izvršno oblastjo, ali ne bo akcija sodišča koristila zunanjemu sovražniku. In nazadnje, ključna odločitev ameriškega vrhovnega sodišča *Ex Parte Milligan*, s katero je to sodišče zavrnilo pristojnost vojaškega pravosodja, je bila sprejeta šele 1865, to je po zmagi v vojni.

¹⁹ – prim. Jon Elster: *On Majoritarianism and Rights*, *East European Constitutional Review*, (dalje citirano EECR), I, 3, jesen 1992, str. 22.

²⁰ Napadi na Ustavno sodišče prihajajo tudi iz vrst sodnikov. Tako sodnik Vrhovnega sodišča Karoly Toro piše: »Ustavno sodišče ima neomejeno oblast. Lahko prekliče zakon na podlagi lastnega pojmovanja, kaj je ustavno. Ne nadzoruje ga sedanja ustava, ne morala, javno mnenje in volja večine.« Cit. Judith Pataki: *The Constitutional Court's Search For Identity*, *Radio Free Europe/Radio Liberty Research Report* (naprej citirano RFE/RL), 21. junija 1991; Judith Pataki in John W. Schicman: *Constitutional Court Limits Presidential Powers*, RFE/RL, 18. oktobra 1992, str. 5–9; Edith Oltay: *The Postcommunist Judiciary*, RFE/RL, 11. oktobra 1991, str. 15–20.

²¹ Do spopada med Gonzom in Antallom je prišlo potem, ko je predsednik Republike, književnik in znani borec za človekove pravice, poskušal zaščititi dva direktorja radia in televizije, ki ju je Antall hotel zamenjati zaradi neodmerjene in nekonstruktivne kritike vlade. Boj se je prenesel v Parlament, na določbe zakona o medijih – glej Andras Bozoki: *The Battle for the Media*, *East European Reporter*, V, št. 6, str. 14–16. Zdi se, da je nazadnje prevladala Antalova zahteva po kontroli medijev, ker sta oba direktorja odstopila 8. januarja 1993, po poročilu *New York Timesa*, 9. januarja 1993: *Hungarian Media Thrown in Crisis, TV&Radio Chiefs resign Over Issue of Governmental Control*, str. 4A.

ideja... je izrazito nasprotna duhu vladavine prava, ki ga razglašala ustava. Pomanjkanje spoštovanja ustave (ki v resnici doslej ni pripeljalo do kakšnih nepopravljivih napak), lahko samo oteži nastajanje tistega, kar imenujemo »zaupanje v ustavo«, to je prepričanja v višje vrednote konstitucionalizma kot trajnega procesa, ki omejuje vsako oblast... V najboljši hegeljanski tradiciji sledi po komunizmu intelektualni Aufheben in vrnitev v imaginarno preteklost, v kateri ni prostora za moderni konstitucionalizem. Konstitucionalizem se šteje za še večjo oviro, ker je moderen. Tak je položaj v družbah, ki se srečujejo s problemi postmodernizma, toda njihove intelektualne strukture (ohranjene ali celo okrepljene med komunizmom) spadajo v predmoderno dobo. Komunizem se je zlomil med drugim tudi zato, ker je živel s svetovno postmoderno potrošniško družbo. Prav tako so postkomunistični sistemi odvisni od sveta, ki je med drugim v veliki meri naklonjen konstitucionalizmu. Demokracije v nastajanju potrebujejo zunanjo legitimacijo (»zahodnjakov«), to pa zahteva določeno spoštovanje ustavnih določb.«²²

Namenoma smo izbrali to oceno stanja konstitucionalizma na Madžarskem, ki ima v tem pogledu po splošni oceni najbolj stabilen položaj med novimi demokracijami in največ možnosti, »da bo ohranila demokratično strukturo in kjer je vrnitev k diktaturi malo verjetna.«²³

Demokratičnost sedanjih ustavnih razprav

Kljub vsemu je mogoče ugotoviti, da so ustavne razprave omejene na ozki krog strokovnjakov in politikov, medtem ko državljani kažejo malo zanimanja in so se bolj pripravljeni obračati k vladi, predsedniku ali h komur koli, ki jim obljublja hitro rešitev njihovih življenjskih težav.²⁴ Brž ko se politični položaj v določeni državi umiri, se državljani srečajo z vso težo gospodarskih problemov, kar ima za posledico volilno abstinenco in izgubo zanimanja za politične boje v javnih arenah, kakršen je parlament. Raziskovanja javnega mnenja na Madžarskem so pokazala, kako nasprotno od pričakovanih televizijski prenosi zasedanja parlamenta neposredno vplivajo na padec popularnosti in zaupanja v to institucijo. Dravljanje se pritožujejo nad nesposobnostjo svojih predstavnikov, nad praznimi in slabo organiziranimi neskončnimi razpravami in predvsem nad neprisotnostjo velikega števila

²² Andrasz Sajo: *The Arrogance of Power*, East European Reporter, V. št. 3, maj–junij 1992, str. 47. Sajo navaja zanimiv primer, kako je parlamentarni tiskovni urad, da bi se izognil odločitvi ustavnega sodišča o rokih za prilaganje zakonodav z ustavnimi amandmaji iz 1989. in 1990., preprosto »pozabil« vnesti roke v ustrezno publikacijo.

²³ Politiki imajo seveda svojo razlago za takšne diagnoze: »Vsi ocenjujejo naše rezultate bolje kot mi sami. Madžari vedno vidijo samo najslabše. To prihaja od kmečke mentalitete, ki nikoli ne bo prognozirala dobre žetve,« je izjavil premier Antall, cit. Tismaneau, str. 262.

²⁴ »Težko je verjeti, da ustava kar koli pomeni za malega človeka, stisnjeneja med tnalom in nakovalom. Ta je brezbrizen do 'svoje' ustave, ker je ustava indiferentna do njega. Ljudske množice so dovolj prosvetljene, da bi bile pooblaščenec, da zahtevajo temeljno družbeno pravičnost in ekonomsko varnost. Toda tudi najlepše napisana ustava ne more zadovoljiti teh želja, prav tako kot tega ne morejo niti pretenciozni zakoni o družbenoekonomskih pravicah. Ustava ne more premostiti prepada med revščino in bogastvom. Ne more zagotoviti hrane, stanovanja, obleke, izobraževanja in rekreacije – temeljnih življenjskih potreb. Povsod so družbe-države usmerjene v državo blaginje. Poleg tega je bistvo napisanih ustav postalo stagnantno. O življenjskih vprašanjih, ki vplivajo na vsakdanje življenje ljudi, ne odločajo več ustavno vzpostavljene organi, temveč skupine za pritisk in politične stranke, ki jih ustave največkrat ignorirajo, te pa najbolj pogosto delujejo zunaj njihovih okvirov.

Toliksna indiferentnost, če ne tudi sovraštvo ljudskih množic do 'njihove' ustave se zdi upravičena: to, kar ustave kažejo skozi svoje zapletene in izdelane podrobnosti – se ne tiče navadnega človeka; tisto, kar ustave zanemarjajo, pa so bistvene potrebe njegove vsakdanje eksistence. Propagandne ideološke postavke pomenijo zanj prazne obljube. Ustavi ni uspelo v tistem, kar se je od nje najbolj pričakovalo: ni uspelo vzpostaviti družbene ureditve, varne pred šoki in krizami« (Karl Löwenstein: *Political Power and Governmental Process*, University of Chicago Press, Chicago 1957, str. 160–161).

la predstavnikov na sejah ob močno prisotni zavesti, da z njihovim denarjem dobro plačani predstavniki slabo opravljajo svoje delo. Med pojasnili o svojem absentizmu na devetkrat ponovljenih dopolnilnih volitvah v nekaj krogih navajajo predvsem tista, da eden več ali manj med temi profesionalci ne bo v bistvu nič spremenil.²⁵ Treba je reči, da so zrele demokracije mnogo bolj previdne glede dostopnosti do vseh vrst razprav v svojih najvišjih telesih vsej javnosti po televiziji. V ZDA je bilo televizijsko snemanje zasedanja domov Kongresa dovoljeno šele z Zakonom o reorganizaciji zakonodajstva 1970. leta, toda pod pogojem, da ne ovira dela parlamentarcev. To pomeni, da predsednik doma »režira« prenos, torej da brez njegovega dovoljenja kamera ne sme »šariti« po klopeh. Pravzaprav je kamera vedno usmerjena na govorniški oder. Ko je na neki seji 1984. leta govornik Predstavnškega doma, demokrat Thomas O'Neal, določil, naj se kamera med govorom nekega člana republikanske stranke obrne proti dvorani, je to izzvalo javni škandal, ker se je videlo, da je dvorana skoraj prazna in da član kongresa pravzaprav govori samo za zapisnik.²⁶ V britanskem Spodnjem domu je prenos tudi danes bistveno odvisen od odločitve govornika. V večini novih demokracij, tako tudi na Hrvaškem, pa se je prenašanje zasedanj štelo za poseben izraz demokratičnosti nove oblasti.

Pa vendar je poleg svobode in enakosti pravic politična participacija bistveni sestavni element pojma demokracije.²⁷

Prav zato opozarja Dahrendorf:

»Če se monopol partije zamenja z zmago množic, bo vse izgubljeno, ker množice nimajo strukture niti trajnosti . . . ključno vprašanje je, kako zapolniti razkorak med državo in državljani – ponekod, kot npr. v Romuniji, v zastrašujočem obsegu – z dejavnostmi, ki s svojo avtonomijo postanejo vir družbene moči. Dokler se ta razkorak ne prevlada, bo vzpostavljanje svobode in celo tržnega gospodarstva še nadalje viselo v zraku.«²⁸

²⁵ Tu se je koristno spomniti tudi pisma, ki ga je hrvaškemu Saboru poslala neka enota hrvaške vojske iz svojih rovov, ogorčena nad napol prazno dvorano parlamenta – prebral ga je pred televizijskim avditorijem predsednik Žarko Domjan, na pomlad 1992. leta, če se prav spominjam.

²⁶ Branko Smerdel: *Evolucija predsedničke vlade v SAD: Kongresni veto*, Zagreb 1986, str. 69–70.

²⁷ Primerjaj William Riker, op. cit. str. 3–11.

²⁸ Op. cit. str. 105. Toda Dahrendorfovo opozorilo ponekod zveni prav dramatično: »Zoprno mi je pomisliti na kombinacije vojnih voditeljev, ekonomskih načrtovalcev in rasističnih ideologov, ki jih lahko pripeljejo na oblast razburjene in razočarane skupine. Pazimo od začetka! Fundamentalisti čakajo za vsakim vogalom na prispevke tistih, ki so izgubili živce na poti k svobodi,« str. 115–116.

Družbene neenakosti, strukturne sheme in teoretski koncepti**

Izhodišče proučevanja družbene slojevitosti in nasploh socialne strukture je predpostavka o obstoju *družbenih neenakosti*. Ob tem se postavlja *več vprašanj*:

– Kdo oz. kaj so subjekti, ki predstavljajo izkustveno evidenco obstoja teh neenakosti?

– Katere so tiste neenakosti, ki so pomembne z vidika socialne strukture?

– Kakšna je narava teh neenakosti in kako se povezujejo z različnimi vidiki strukturiranja družbe?

– Kateri so vzroki za družbene neenakosti?

– Kaj pomenijo obstoječe neenakosti za delovanje nekega družbenega sistema?

– Kako je mogoče empirično raziskovati problematiko družbenih neenakosti in socialne strukture nasploh?

Tukaj smo našli samo nekaj vprašanj, saj odgovori na ta vprašanja sprožajo nova in konkretnjša oz. specifična vprašanja. Naš namen tudi ni, da bi celovito odgovorili na postavljena vprašanja, ampak želimo samo nakazati, kako v bistvu odgovori na ta vprašanja oz. že vprašanja sama implicirajo različne možne načine proučevanja socialne strukture.

Najprej smo postavili vprašanje o subjektih, ki pomenijo izkustveno evidenco obstoja neenakosti. Na splošno lahko rečemo, da se govorjenje o družbenih neenakostih v kontekstu socialne strukture nanaša na problematiko povezovanja oz. medsebojnih odnosov različnih družbenih skupin in njihovih pripadnikov, ki so se zaradi delovanja različnih dejavnikov znašli v neenakem položaju. Govorimo torej o *skupinah* in *posameznikih*, ki se med seboj razlikujejo. Gre torej za *razlike med skupinami, ki vključujejo posameznike s podobnim položajem* v konkretnem sistemu družbenih neenakosti (glej npr. Sekulić, 1985).

Pri tem se srečujemo z različnimi vrstami neenakosti oz. različnosti. Naštejmo le najpomembnejše:

– neenakosti, ki so immanentne posameznim vrstam lastninskih odnosov (npr. razlike med lastniki in nelastniki produkcijskih sredstev v razmerah zasebne lastnine);

– neenakosti oz. razlike, ki so neposredna realizacija različnih oblik delitev dela (npr. fizično in umsko delo, delitev med mestom in vasjo, delitve po proizvodnih panogah in sektorjih, različne funkcionalne diferenciacije, ki izhajajo iz organizacije dela, ipd.);

– različnost položajev v sistemu porazdelitve pomembnih družbenih dobrin (npr. izobrazba, dohodek, materialni standard, kultura, politična moč);

– »prirojene« in biološke razlike, kot so npr.: spol, rasa, starost, fizične sposobnosti.

Prostor družbenih neenakosti oz. razlik je očitno *večdimenzionalen*, saj je polo-

* Dr. Mitja Hafner-Fink, raziskovalec na Fakulteti za družbene vede

** Poglavlje iz doktorske disertacije *Jugoslovanska družba ali »jugoslovanske družbe – komparativna analiza socialne stratifikacije*, ki je bila obranjena 10. junija 1993.

žaj posameznika v njem določen z nekakšno rezultanto položajev na posameznih dimenzijah neenakosti. Pri tem je *pomen posameznih vrst neenakosti različen* – nekatere imajo večjo težo, druge manjšo težo pri pojasnjevanju položaja posameznika v družbeni strukturi. *V tem pogledu potem lahko prihaja tudi do razlik med posameznimi družbami*, ki pa jih je mogoče odkriti le z empiričnim raziskovanjem. Pa tudi sicer je odkrivanje pomembnih dimenzij razlikovanja oz. neenakosti lahko le rezultat raziskovalnega dela. Poleg tega da družbene neenakosti lahko (na podlagi raziskovanja) delimo na pomembne in manj pomembne za družbeni položaj posameznika, pa lahko že vnaprej opozorimo na dva tipa družbenih neenakosti, na podlagi katerih razlikujemo vsaj dva osnovna tipa strukturiranja družbe:

– *Funkcionalno-relacijska shema strukturiranja družbe*

Tukaj mislimo na strukturo, ki predpostavlja družbene subjekte kot nosilce različnih družbenih vlog v različnih družbenih (pod)sistemih (npr. v sistemu lastninskih odnosov, v sistemu različnih oblik delitve dela, v političnem sistemu, ideološkem sistemu). Pri tem je pomembno, da položaj posameznega subjekta (posameznika ali družbene skupine) ni določen le z njegovo vlogo (funkcionalno), ampak tudi z njegovim odnosom do drugih subjektov (relacijsko). Sistem, v katerem poteka strukturiranje po funkcionalno-relacijski shemi, bomo poimenovali »*podsystem vlog*«, družbene skupine, ki se oblikujejo v njegovem okviru, pa »*razrede*«.

– *Hierarhična shema kontinuuma družbenih položajev*

Tukaj pa gre za delitev družbenih subjektov po njihovem položaju v hierarhični strukturi družbe, ki je rezultat neenake udeležbe ljudi (posameznikov) v delitvi pomembnih družbenih dobrin. V tem okviru govorimo o *socialni stratifikaciji* in o hierarhični strukturi družbenih »*slojev*«, ki zavzemajo različne položaje na družbeni hierarhiji. Tukaj položaj posameznih subjektov ni določen z odnosom do drugih subjektov, ampak govorimo le o *razmerju* »*višji-nižji*«. Takšne sisteme strukturiranja pa bomo na kratko poimenovali »*podsystem porazdelitve dobrin*«.

Tema dvema shemama bi lahko dodali še dihotomno strukturo razredov, ki vzpostavlja delitev na dva razreda, ki sta lahko v različnih medsebojnih odnosih, kot npr.: bogati (lastniki) – revni (nelastniki), izkoriščevalci – izkoriščani, vladajoči – vladani (npr. Ossowski, 1981). Vidimo pa, da gre pri tem tudi za elemente relacijske sheme. Poleg tega pa menimo, da z dihotomno shemo ne moremo ustrezno pojasnjevati razredne (slojevske) strukture modernih (industrijskih) družb, kjer sicer tudi lahko govorimo o obstoju nekaterih dihotomnih *relacij*, vendar pa ni nujno, da se v različnih relacijah vedno znajdejo povsem identične družbene skupine. Z višjo stopnjo diferenciacije oz. delitve dela pa se v dihotomnih relacijah pojavijo tudi »*posredniki*« ali pa se dihotomna struktura spremeni v gradacijsko shemo – v hierarhično shemo kontinuuma družbenih položajev. Prihaja torej do strukturiranja družbe na temelju različnih dimenzij neenakosti, ki nujno ne korelirajo. Rezultat tega je seveda struktura družbe z večjim številom razredov ali slojev, ki so po različnih dimenzijah neenakosti v različnih odnosih. Če pri empiričnem raziskovanju socialne strukture upoštevamo le posamezne dimenzije neenakosti, pridemo do različnih klasifikacij razredov oz. slojev, ki se

med sabo ne prekrivajo. Ob upoštevanju takšnih razmer bomo naš model analize gradili na predpostavki o višji stopnji diferenciranosti, ki je vsebovana v opredelitvi obeh prikazanih shem.

V kontekstu omenjenih dveh tipov strukturiranja družbe pa se najpogosteje srečujemo z dvema *pristopoma* k proučevanju socialne strukture: 1) *razredni pristop*, ki postavlja v središče zanimanja prvi tip strukturiranja družbe (funkcionalno-relacijska shema), in 2) *stratifikacijski pristop*, ki tematizira problematiko neenake porazdelitve družbenih dobrin (hierarhična shema kontinuuma družbenih položajev).

Zaradi težav pri operacionalizaciji teoretičnega koncepta razredne strukturiranosti družbe (Bernik, 1987) se pogosto srečujemo z raziskavami, ki v kontekstu stratifikacijskega pristopa iščejo kazalnike razredne neenakosti. Gre v bistvu za situacijo, ko na temelju določenih ugotovitev o stratifikacijski strukturi družbe postavljamo sklepe o rezrednosti socialne strukture. Tako so npr. velika razdalja med višjimi in nižjimi sloji, visoka stopnja kristalizacije statusov, nizka stopnja (vertikalne) mobilnosti, piramidasta oblika slojevske strukture družbe, asimetrična porazdelitev družbenih dobrin značilnosti razredne družbene strukture v kontekstu marksističnega pojmovanja, ki govori o odnosih eksploatacije in odnosih dominacije ter o razredih, ki si v teh odnosih stojijo sovražno nasproti, o razredih, ki zavzemajo nasprotni položaje v lastninskih odnosih, na trgu, v procesih prisvajanja presežnega dela in v procesih upravljanja družbe. Razredni pristop torej v okviru funkcionalno-relacijske sheme strukturiranja družbe potencira čisto specifično situacijo oz. relacije med temeljnimi družbenimi subjekti in zato tudi prihaja v zagate, ko je treba teoretični koncept razredne strukture vsakokrat na novo operacionalizirati v okviru raziskovanja konkretne družbe.

Če torej (marksistična) razredna teorija prihaja v zagate pri operacionalizaciji svojih konceptov, pa se po drugi strani srečujemo s kritikami stratifikacijskega pristopa, ki mu (predvsem zagovorniki marksistične razredne teorije) očitajo, da je preveč površinski in da ne more zajeti družbene dinamike. Vendar pa kljub težavam pri operacionalizaciji razredne teorije in očitkom, da stratifikacijski pristop ne zmore pojasnjevati družbene dinamike, menimo, da ne moremo zavrniti niti prvega niti drugega pristopa, ampak moramo kar oba sprejeti kot pomembna.¹ V bistvu gre namreč za to, da v družbi koeksistira več tipov strukturiranja: tako razredni kot stratifikacijski, ali če rečemo bolj na splošno – družba se hkrati strukturira tako po funkcionalno-relacijski shemi kot po hierarhični shemi kontinuuma družbenih položajev.

Glede na dejstvo, da v družbi kontinuirano potekajo procesi spreminjanja, je treba v obeh pristopih neprestano slediti tem spremembam. To pomeni, da se mora pri raziskovanju socialne strukture operacionalizacija teorije prilagajati tem spremembam. Pri tem je treba upoštevati, da so te spremembe v okviru obeh shem strukturiranja družbe različne. Na kratko si pogledjmo naravo teh sprememb.

1) Pri *funkcionalno-relacijskem strukturiranju* gre za spremembe, ki se nanašajo na vlogo družbenih subjektov (skupin in njihovih pripadnikov) v celotnem sistemu družbenih odnosov in za spremembe v relacijah med družbenimi subjekti. Rečemo lahko, da so težave pri operacionalizaciji *marksistične razredne teorije* posledica prav takšnih sprememb. Značilnost te teorije je, da je usmerjena ravno v pojasnjevanje družbenih sprememb. Pri tem vidi izvode sprememb v razrednih

¹ Tako je npr. E. O. Wright s svojimi empiričnimi analizami pokazal, da je mogoče uspešno operacionalizirati tudi koncepte marksistične razredne teorije (npr. Wright, 1989).

odnosih. Grobo rečeno imamo pri tej teoriji opravka z dihotoomno koncepcijo razredne strukture, ki govori o obstoju dveh nasprotujočih si razredov. Glede na vlogo v sistemu družbenih odnosov oz. konkretnije v *odnosu do produkcijskih sredstev* so eni *lastniki* drugi pa *nelastniki*. Pri tem je pomembno tudi to, da je obstoj obeh razredov medsebojno pogojen. Tukaj mislimo torej na njune medsebojne odnose, od katerih se kot najpomembnejši poudarjajo odnosi *eksploatacije* (odnosi med izkoriščevalci in izkoriščanimi) in odnosi *dominacije* (odnosi med vladajočimi in vladanimi). V tem okviru je imel posebno mesto tudi koncept *odtujitve*. Takšna razredna teorija se je izkazala kot produktivna pri pojasnjevanju predkapitalističnih družbenih formacij in za določeno obdobje kapitalizma. Razvoj kapitalizma v smeri postindustrijske družbe in pojav t. i. socialističnih držav pa sta prinesla takšne spremembe, ki so postavile pod vprašaj ustreznost marksistične razredne teorije.

a) Dejstvo je namreč, da pri »*kapitalizmu*« z ločitvijo *lastniške in upravljavske funkcije* ter s pojavom *državne lastnine* in z relativno *avtonomijo države* (glej npr. Poulantzas, 1978) ne moremo več govoriti o pregledni dihotoomni razredni strukturi družbe, po kateri bi bil na eni strani vladajoči razred lastnikov produkcijskih sredstev in izkoriščevalcev, na drugi strani pa vladani razred nelastnikov in izkoriščanih.

b) Pri »*socializmu*« pa je šlo najprej za odpravo zasebne lastnine in uvedbo *državne lastnine* ali sploh za *destrukcijo lastnine* z uvedbo »*družbene lastnine*«. Glede na to da je delitev na lastnike in nelastnike postala s tem nepomembna (ali pa obrobna, se pojavijo druga merila – npr. plan, partijsko članstvo. Pomembno vlogo pa je igrala *ideologija*, ki je govorila o odpravi razredov ali pa kvečjemu o obstoju »*prijateljskih razredov*«. V ideološkem diskurzu se srečujemo s konceptom *delavskega razreda* kot vladajočega razreda in kvečjemu še z »*ostanki porazenih razredov*«.

2) Pri *hierarhični shemi kontinuuma družbenih položajev* pa se srečujemo s spremembami, ki se izražajo v premikih skupin (ali posameznikov) na hierarhiji družbenih položajev (vertikalna družbena mobilnost) in v pojavljanju novih dimenzij vertikalnega strukturiranja družbe. Takšne spremembe v konkretni družbi je seveda mogoče odkriti le s pomočjo večjega števila stratifikacijskih analiz v različnih časovnih presekih. Vendar gre pri tem za spremembe, ki ne postavljajo pod vprašaj operacionalizacije *stratifikacijske teorije*, saj spremembe ne prinašajo novih načinov oz. meril strukturiranja, ampak gre le za prerazporeditev družbenih subjektov v konkretni hierarhični shemi kontinuuma družbenih položajev ali za pojavljanje »*novih*« oz. izginjanje »*starih*« dimenzij vertikalnega strukturiranja družbe. V tem smislu je torej v primerjavi z razredno (marksistično) teorijo stratifikacijska teorija *nadzgodovinska*. Problem, ki se postavlja pri stratifikacijskem pristopu, je predvsem v odkrivanju pomembnih dimenzij vertikalnega strukturiranja družbe. To pa pomeni, da spremembe, ki se nanašajo na te dimenzije in ki niso bile upoštewane, pomembno vplivajo na zmanjšanje veljavnosti rezultatov stratifikacijske analize.

Čeprav govorimo o dveh tipih strukturiranja družbe, pa moramo poudariti, da ne gre za povsem ločena tipa. Tako strukturiranje po funkcionalno-relacijski shemi kot strukturiranje po hierarhični shemi kontinuuma družbenih položajev obstajata znotraj iste konkretne družbe. Še več, gre za medsebojno povezovanje in prepletanje obeh tipov strukturiranja družbe, pri katerih se srečujemo z različnimi dimenzijami neenakosti. Gre lahko tudi za medsebojno odvisnost položajev v različnih podsistemi: položaj (vloga) posameznika v podsistemu, ki je strukturi-

ran po funkcionalni-relacijski shemi, dočeta njegov položaj v podsistemu, ki je strukturiran po hierarhični shemi kontinuuma družbenih položajev.² Takšna povezanost med obema podsistemoma je temeljni element *funkcionalne teorije stratifikacije*, po kateri so posamezniki za opravljanje različnih vlog (ki imajo glede na konkreten sistem različen pomen) tudi različno nagrajeni. Tako je konkretna hierarhična struktura slojev rezultat »funkcionalne diferenciacije« v okviru podsistema vlog (npr. Davis & Moore, 1945).

Na podlagi narave in intenzivnosti funkcijske zveze med položaji v obeh vrstah podsistemov ter prevladujočih regulatorjev, ki urejajo tako relacije znotraj sistema vlog kot relacije med obema vrstama podsistemov (glej npr. Saksida/Caserman/Petrovič, 1977), lahko sklepamo tudi o tipu konkretne družbe. Pri tem z regulatorji mislimo predvsem na institucionalne (sistemske) mehanizme v obliki pravil, ki govorijo npr. o tem, kakšna izobrazba je potrebna za opravljanje določene vloge ali kakšna je nagrada za opravljanje konkretne vloge. Rezultat relacije oz. funkcijske zveze med »podsistemom vlog« in »podsistemom distribucije« je konkretna hierarhična struktura družbenih položajev oz. stratifikacijska struktura družbe, kar bo tudi predmet naše analize. Pri tem je pomembno, ali poteka distribucija družbenih dobrin (katere rezultat je hierarhična ureditev družbenih položajev) v okviru sistema z omejeno (nizko) količino dobrin (»zero-sum game«) ali v okviru sistema spremenljive (reaktivno neomejene, velike) količine dobrin.

1. V pogojih »zero-sum game« imamo običajno opravka z neenakomerno (asimetrično) distribucijo omejene količine družbenih dobrin, ki lahko poteka v dveh idealnotipskih modelih.

a) Kadar poteka distribucija dobrin na temelju regulativnih mehanizmov, vgrajenih v podsistem vlog ob pregledni in dosledni funkcijski zvezi med podsistemom vlog in podsistemom porazdelitve dobrin, nam to omogoča jasno razločevanje med subjekti, ki zasedajo različne položaje v okviru podsistema, strukturiranega po funkcionalno-relacijski shemi. Regulativni mehanizmi podsistema vlog so pri tem nekakšna »racionalna« celota pravil, ki urejajo relacije med različnimi vlogami (funkcijami) in s tem skrbijo za učinkovitost konkretnega sistema funkcionalne diferenciacije. V takšnem primeru se funkcionalna diferenciacija (razvidno) vzpostavi kot razredna struktura – posamezni razredi (skupine posameznikov na identičnih položajih znotraj funkcionalno-relacijske strukture) oz. njihovi pripadniki zasedajo točno določeno mesto v hierarhiji distribucije družbenih dobrin. Tako se slojevska struktura pokriva z razredno strukturo. Govorimo lahko tudi o pozitivni korelaciji (ujemanju enakih položajev) med hierarhijami porazdelitve različnih družbenih dobrin. Rezultat tega je hierarhija generalnega družbenega položaja (hierarhija slojev), ki je zamenljiva s hierarhijo porazdelitve katere koli posamične dobrine (glej sliko 1). V bistvu gre torej za *poenostavljen* model, kjer je udeležba posameznika v distribuciji dobrin izključna posledica pomembnosti (z vidika sistemske funkcionalnosti) vloge, ki jo posameznik opravlja. V primerjavi z Davis-Moorovo teorijo funkcionalne stratifikacije, kjer se kot pomemben element pojasnjevanja relacij med podsistemom vlog in podsistemom distribucije pojavlja tudi *motivacijski dejavnik* (Davis & Moore, 1945), v tem modelu ta element ni prisoten.

b) Drugače pa je v družbenih sistemih z omejeno količino dobrin, kjer poteka

² Navedimo en zgled takšne povezanosti: položaj posameznika v sistemu delitve na fizično in umsko delo določa njegov položaj v sistemu delitve dohodka; pri tem pa je ta povezanost odvisna tudi od konkretnega sistema vrednot – fizično delo je bilo npr. v socialističnih družbah *relativno* višje vrednoteno kot v kapitalističnih družbah.

njihova porazdelitev na temelju egalitarnih regulativnih mehanizmov, ki se vzpostavijo zunaj podsistema vlog – običajno znotraj vladajočega ideološkega sistema. Delovanje teh regulativnih mehanizmov povzroči izkrivljanje in zamegljevanje funkcijske zveze med podsistemom vlog in podsistemom porazdelitve dobrin. V tem primeru se preglednost funkcionalne diferenciacije v podsistemu vlog prikrije, korelacija med slojevsko in razredno strukturo pa postane nejasna. Vendar pa se izkaže, da distribucija ne poteka po egalitarnem načelu pri vseh pomembnih družbenih dobrinah. Zato imamo običajno opravka z izrazito neusklanjeno porazdelitvijo posameznih dobrin. Ta situacija je bila tipična za t. i. socialistične družbene sisteme, kjer je šlo npr. po eni strani za egalitarno delitev dohodkov, po drugi strani pa za izrazito asimetrično delitev politične moči in privilegijev. Končni rezultat je zato še vedno asimetrična porazdelitev omejene količine dobrin, ki se izraža tudi v vzpostavljanju hierarhije generalnega družbenega položaja, ki pa ni zamenljiva s hierarhijo porazdelitve katere koli dobrine. Tako se šele na ravni generalnega družbenega položaja prekrivata slojevska in razredna struktura (glej sliko 2). To pomeni, da je identifikacija razredov in slojev oz. uvrščanja posameznikov v razrede in sloje lahko le rezultat (empiričnega) raziskovanja. Dodatno težavo pa povzroča situacija, če hkrati z regulativnimi mehanizmi ideološkega podsistema delujejo tudi regulativni mehanizmi podsistema vlog.

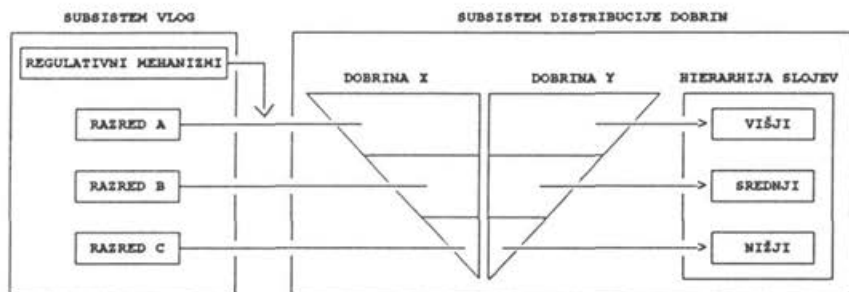
V obeh primerih se izkaže, da ima stratifikacijska struktura družbe obliko piramide. Gre namreč za asimetrično porazdelitev dobrin, kjer se asimetrija kaže tudi v tem, da so majhne skupine (elite) deležne večje količine dobrin. Tako lahko *distribucijo prebivalstva* po slojih predstavimo s piramido, katere konica obsega pripadnike zgornjega sloja, osnovna ploskev pa pripadnike spodnjega sloja (piramida stoji torej na osnovni ploskvi). *Porazdelitev dobrin* po slojih pa lahko predstavimo s piramido, katere konica je količina dobrin v spodnjem sloju, širši del piramide pa količina dobrin v zgornjem sloju (piramida torej stoji na konici). Praviloma gre pri tem za nizko stopnjo družbene mobilnosti ali pa vsaj za urejanje oz. nadzor procesov mobilnosti s strani vladajoče elite.

2. V primeru *spremenljive (relativno neomejene, velike) količine družbenih dobrin* se običajno tudi srečujemo z brisanjem preglednosti funkcijske povezanosti med podsistemom vlog na eni strani in podsistemom porazdelitve dobrin na drugi strani. Vendar to ni tako kot pri egalitarni porazdelitvi v okviru sistema z omejeno količino dobrin posledica delovanja vrednotnih (ideoloških) sistemov, ampak bolj rezultat izbire posameznikov v okviru njihove motivacijske strukture (strukture interesov in potreb). Takšna izbira je seveda možna le v sistemu z relativno neomejeno količino dobrin in je hkrati omejena z delovanjem regulativnih mehanizmov, vzpostavljenih v okviru sistema vlog. Pri tem izbiro posameznika razumemo kot diferencirano ponotranjenje sistemskih (pri tem gre lahko tudi za vrednotne sisteme) regulativnih mehanizmov, ki se tako oblikujejo v individualne regulativne mehanizme (glej npr. Saksida/Caserman/Petrovič, 1977). Rezultat takšne situacije je prekinjena enoznačna in nedvoumna povezanost med razredno in slojevsko strukturo. Dejstvo je namreč, da v takšnem modelu povezanosti med podsistemom vlog in podsistemom porazdelitve prihaja do statusne inkonsistentnosti – posamezniki na hierarhijah porazdelitve različnih dobrin zasedajo različne položaje (glej sliko 3). Tako tudi tukaj uvrščanje posameznikov v razrede in sloje ter identifikacija relacije med razredno in slojevsko strukturo pomeni raziskovalni problem.

Rezultat takšnih pogojev in povezav med sistemom vlog in sistemom distribucije je »diamantna« oblika stratifikacijske strukture, v kateri prevladujejo srednji

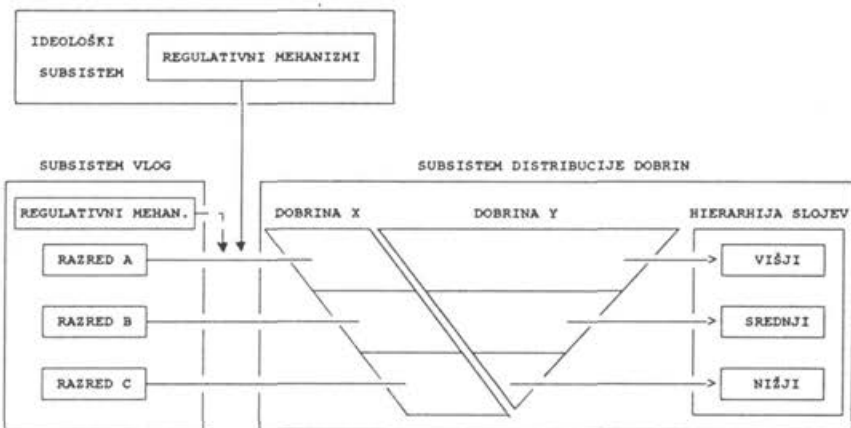
Slika 1:

Model relacije med podsistemom vlog in podsistemom porazdelitve v pogojih »zero-sum game« z notranjimi regulativnimi mehanizmi podsistema vlog

Slika 2:

Model relacije med podsistemom vlog in podsistemom porazdelitve v pogojih »zero-sum game« z zunanjimi regulativnimi mehanizmi

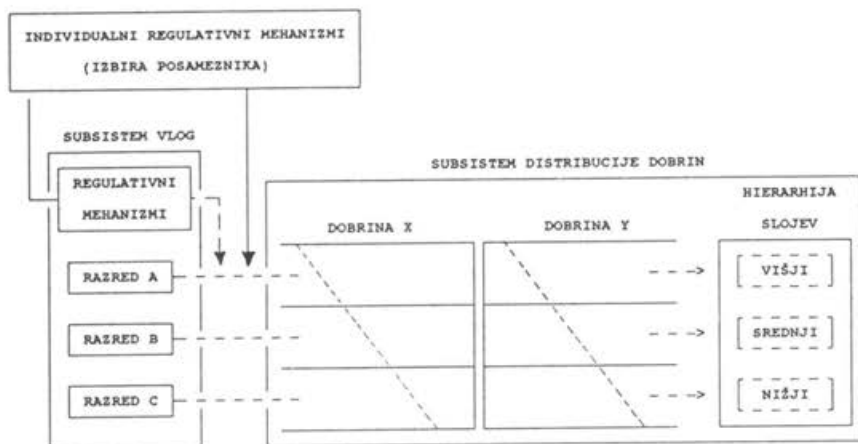

sloji. Prekinitev funkcijske zveze med položajem v podsistemu vlog in položajem v podsistemu porazdelitve pa predpostavlja tudi odprte kanale mobilnosti (vertikalne in horizontalne). Izbira posameznika torej ni omejena le na »izbiro« med vlogami z istim statusom – na ravni istega funkcionalnega pomena (horizontalna mobilnost), ampak se razširi tudi na »izbiro« med vlogami z različnim statusom (vertikalna mobilnost). Glede na ugotovitve nekaterih empiričnih raziskav o družbeni mobilnosti – v sistemih s socialdemokratsko vlado so bili kanali mobilnosti bolj odprti kot v sistemih s konservativno vlado (npr. Erikson/Goldthorpe/Portocarero, 1982) – lahko sklepamo, da je tudi realizacija tega modela relacij med obema podsistemoma odvisna od nekaterih značilnosti *političnega podsistema*. V tem primeru pa zopet lahko govorimo o delovanju regulativnih mehanizmov od zunaj – o regulativnih mehanizmih, ki se vzpostavijo v okviru pravnega in ideološkega (pod)sistema. Pogojno lahko govorimo o pojavih, ki so značilni za *postmo-*

derne stratifikacijske sisteme. Zanje so značilni stalni vertikalni premiki ter pojav novih vrednot, ki urejajo povezave med podsistemom vlog ter podsistemom distribucije. Gre za premik, v katerem postane status pomembnejši od razreda in kjer sociokulturna diferenciacija prevlada nad socioekonomsko diferenciacijo (Crook/Pakulski/Waters, 1992: 118–125).

Slika 3:

Model relacije med podsistemom vlog in podsistemom porazdelitve v pogojih spremenljive (relativno neomejene) količine dobrin

Prikazani modeli so seveda skrajno poenostavljeni in predstavljajo le idealne tipe, ki so izhodišče za pripravo modela za analizo povezav med različnimi stratifikacijskimi dimenzijami. V praksi namreč lahko pričakujemo situacije, ki pomenijo kombinacijo različnih modelov. Tako smo že omenili možnost učinkovanja zunanjih regulativnih mehanizmov v okviru tretjega modela. Ti zunanji učinki lahko tudi ob spremenljivi (relativno neomejeni) količini dobrin privedejo do prekrivanja razredne in slojevske strukture (do korelacije med položajem v podsistemu vlog in podsistemu distribucije) in do piramidaste oblike profila slojevske strukture. Razen tega individualni regulatorji niso nujno le rezultat ponotranjenja regulatorjev podsistema vlog, ampak tudi rezultat ponotranjenja regulatorjev vrednostnih (normativnih) podsistemov (npr. ideološki podsistem, kulturni podsistem, pravni podsistem).

Seveda pa lahko rečemo, da imajo modeli tudi teoretski pomen. Iz njih lahko razberemo predvsem tele teoretske predpostavke socialne stratifikacije:

1. stratifikacijska struktura družbe je posledica funkcionalne diferenciacije, ki predpostavlja neenake nagrade za opravljanje različnih vlog (Davis & Moore, 1945);

2. proces distribucije dobrin (zvezo med položajem v podsistemu vlog in podsistemu porazdelitve) urejajo regulativni mehanizmi (Saksida/Caserman/Petrovič, 1977), ki lahko pripadajo različnim podsistemom;

3. proces distribucije dobrin ni enoznačno urejen, ampak lahko različni regulatorji učinkujejo v različne smeri (regulatorji podsistema vlog lahko vodi-

jo v smeri neegalitarne porazdelitve, regulatorji ideološkega podsistema pa v smeri egalitarne porazdelitve dobrin);

4. na povezavo med podsistemom vlog in podsistemom distribucije pa vplivajo tudi individualni regulatorji, ki so posledica ponotranjenja sistemskih regulatorjev na ravni individualne zavesti – tako lahko govorimo tudi o vlogi motivacijskega dejavnika (npr. Davis & Moore, 1945);

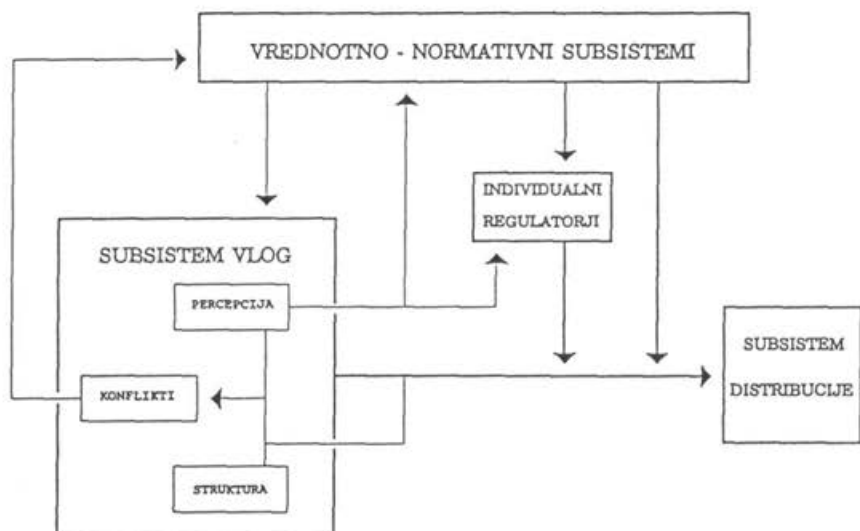
5. iz povezav med različnimi podsistemi izvira tudi medsebojno učinkovanje različnih sistemskih regulativnih mehanizmov porazdelitve, kar na neki način vzpostavlja pogoje za spreminjanje stratifikacijskega sistema;

6. struktura »položajev« v podsistemu vlog pa je determinirana tudi z delovanjem vrednotnih podsistemov (kulturni, ideološki, pravni) na podsistem vlog – to pomeni, da je tudi položaj posameznika v podsistemu vlog determiniran z delovanjem drugih podsistemov oz. njihovih regulativnih mehanizmov (pri tem gre za vzpostavljanje pravil, ki govorijo npr. o tem, kakšne položaje lahko zasedajo moški in kakšne ženske, o pravih nasledstva, o sposobnostih, politični pripadnosti in celo o svetovnem nazoru, ki je potreben za opravljanja določene vloge);

7. povezanost med podsistemom vlog in podsistemom porazdelitve dobrin, ki je rezultat delovanja različnih regulativnih mehanizmov, določa tudi povezanost med položajem posameznika v podsistemu vlog in njegovim položajem v (hierarhičnem) podsistemu porazdelitve dobrin.

S tem smo opredelili sistemske oz. funkcionalne elemente stratifikacijske strukture družbe in smo govorili le o enosmernih relacijah v okviru vzpostavljenega stabilnega družbenega sistema. Pomembni pa so tudi dinamični (»dysfunkcionalni«) elementi, ki so dejavnik spreminjanja stratifikacijske strukture družbe. Ti dinamični elementi se skrivajo v obstoju relacij med različnimi podsistemi in tudi znotraj podsistema vlog, ki je strukturiran po funkcionalno-relacijski shemi. Ravno v relacijah med družbenimi skupinami (razredi), ki se vzpostavijo v okviru podsistema vlog, lahko iščemo vzvode za spremembo (stratifikacijske) strukture družbe. Pri tem igrata ključno vlogo (intersubjektivna) zaznava in osmislitev obstoječih relacij v okviru podsistema vlog. S tem pa sta povezana prehod od »latentnih interesov« k »manifestnim interesom« ter prehod od socialnih kategorij k realnim družbenim skupinam kot subjektom družbene akcije (npr. Dahrendorf, 1959: 179–189). Tako se odnosi med pripadniki različnih razredov, ki jih eden od akterjev zazna kot »nepravične« ali kot nefunkcionalne, skozi akcijo vzpostavijo kot konfliktni odnosi. Rečemo lahko tudi, da latentni konflikti postanejo manifestni (v obliki akcij družbenih skupin), posledica tega pa so spremembe strukture podsistema vlog. Vendar pa je z vidika dinamike družbenega sistema pomembnejše, da zaznava relacij v podsistemu vlog in konfliktni odnosi, ki ob tem nastajajo, lahko vplivajo tudi na spremembe vrednotno-normativnih podsistemov in s tem na regulativne procese, ki jih ti podsistemi vzpostavljajo. Šele takšne spremembe pa lahko pomenijo korenito spremembo nekega družbenega sistema: spremembe v okviru vrednotno-normativnih podsistemov (ideologija, pravo) so utrditev, legitimacija in sankcioniranje sprememb strukture v okviru podsistema vlog in spremenjenih povezav med podsistemom vlog ter podsistemom distribucije dobrin (skico modela dinamike stratifikacijskega sistema prikazujemo na sliki 4).

Slika 4:
Model dinamike stratifikacijskega sistema

VIRI

- I. BERNIK (1987): Klase i slojevi ili: šta činiti sa marksističkim pojmom klase u empirijskom istraživanju. Sociologija (Bg.), Vol. 29, No. 4: 543-557
- S. CROOK, J. PAKULSKI, M. WATERS (1992): Postmodernization: Change in Advanced Society. London - Newbury Park - New Delhi.
- R. DAHRENDORF (1959): Class and Class Conflict in Industrial Society. Stanford University Press, Stanford, California.
- K. DAVIS & W. E. MOORE (1945): Some principles of Stratification. American sociological review, 10 (April, 1945): 242-249 (objavljeno v: The Logic of Social Hierarchies, ed. E. O. Lauman et al., Markham Publishing Company, Chicago, 1970: 121-131).
- R. ERIKSON, J. H. GOLDTHORPE, L. PROTOCARERO (1982): Social fluidity in industrial nations: England, France and Sweden. The British Journal of Sociology. Vol. 33, No. 1: 1-34.
- S. OSSOWSKI (1981): Klasna struktura u društvenoj svesti. Naprijed, Zagreb.
- N. POULANTZAS (1978): Politička vlast i društvene klase. Izdavački centar Komunist, Beograd.
- S. SAKSIDA, A. CASERMAN, K. PETROVIĆ (1977): Društvena stratifikacija i pokretljivost u jugoslavenskom društvu. V zborniku *Klase i slojevi* (ed. R. Supek), biblioteka »Čovjek i sistem«, Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb: 53-92.
- D. SEKULIĆ (1985): Neki problemi empirijske identifikacije slojne strukture društva. Revija za sociologiju (Zg), Vol. 15, No. 1-2: 31-35.
- E. O. WRIGHT (1989): *Classes*. Verso, London, New York (Third impression).

Pojem avtopoetičnosti in njegoa uporaba v družbenih znanostih

I.

Pojem avtopoetičnosti se na široko uporablja vse od nastopa moderne kiberne-
tike naprej na zelo različnih znanstvenih področjih. V zvezi s takšno že kar infla-
torno uporabo se pojavljajo tudi dvomi o njegovi dejanski hevristični in pojasnje-
valni moči. Hans R. Fischer piše v uvodu najnovejšega zbornika o avtopoetičnosti
(H. R. Fischer, 1991), ki ga odlikuje interdisciplinarnost obravnave, podobna zna-
nemu delu M. Zelenyja in drugih avtorjev iz začetka osemdesetih let (M. Zeleny,
1981), da se danes skuša pripisati »avtopoetičnost« vsemu, celo tistemu, kar je bilo
pred tem razumljeno kot nekaj povsem banalnega. Meni, da se za vreščiče ozna-
njajočim in kompleksnim videzom kategorij teorije avtopoetičnih sistemov skriva-
jo izredno poceni ideje. Priča naj bi bili dogmatizaciji teoretskega načela, za katero
pa so »... bolj odgovorni učenci kot učitelji« (H. R. Fischer, 1991, str. 10).

Se je mogoče strinjati s takšnimi mnenji? Ali ni še pred kratkim veljalo prepri-
čanje, da avtopoetičnost označuje novo paradigmo postmodernega mišljenja, ki je
veljavna tako v naravoslovju kot tudi družbenih znanostih? Še več. Ali ne pomeni
paradigma samoorganizacije (vsaj po prepričanju njenih zagovornikov), ki sicer
vključuje širše problemsko področje obravnave o sinergiki, disipativnih struktu-
rah, samoreferenčnosti in avtopoetičnosti, kar spremembe človekove globalne
strukture mišljenja?

V našem prispevku bomo vsaj deloma skušali odgovoriti na takšna in podobna
vprašanja. Ne glede na vsa nasprotujoča si stališča, ki v najnovejšem času spremlja-
jo teoretske razprave o avtopoetičnosti, še vedno velja, da gre za eno ključnih
kategorij sodobne teorije družbenih sistemov. Pripoznavanje tega dejstva je izho-
dišče tudi za naše razpravljanje, katerega glavni cilj je predstaviti nekatere dileme,
ki so povezane z uporabo koncepta avtopoetičnosti v danes eni bolj odmevnih
družbenih teorij – v sistemski teoriji Niklasa Luhmanna. Ne gre nam toliko za
iskanje spoznavno-teoretskih izvorov ideje avtopoetičnosti v tradicionalnih filozof-
skih teorijah, kar postaja v zadnjem času priljubljena tema številnih razprav¹ tem-
več predvsem za osvetlitev nekaterih vidikov prenosa spoznanja iz t. i. biokiberne-
tike na področje družbenih znanosti. Za Luhmanna je teorija avtopoetičnih siste-
mov paradigmska sprememba v obči sistemski teoriji. In če je mogoče na eni
strani trditi, da je sistemski teorija v tem svojem paradigmskem zasuku, ki se
izraža v »posvojitvi« ideje avtopoetičnosti, bolj kot kdaj koli prej posegla v filozofi-

* Dr. Franc Mali, raziskovalec na Fakulteti za družbene vede

¹ Čeprav številne teoretske razprave prihajajo do zelo različnih ali celo nasprotujočih si sklepov o povezanosti
moderne kibernetične mišljenja s tradicionalno filozofijo (glej primere: K. Zimmermann, 1989; D. Koennecke, 1991),
jim je skupno dokazovanje, da v bistvu ideje avtopoetičnosti ni ničesar, kar ne bi bilo znano že v klasičnih filozofemih.
Takšni enodimenzionalni presoji nasprotuje I. Srubar. Po njegovem mnenju se privlačnost med fenomenologijo (filozofijo
par excellence) in teorijo avtopoetičnih sistemov kaže v tem, da tudi specialne znanosti, ki se ukvarjajo z vprašanjem
avtopoetičnosti, lahko razširjajo horizont fenomenološkega mišljenja: »To jasno kaže, da fenomenološko razmišljanje ni le
raziskovanje, ampak tudi raziskovanje lahko pripelje k fenomenološkemu razmišljanju« (I. Srubar, 1992, str. 417).

jo, je na drugi strani treba ravno tako priznati, da ji je še močnejši raziskovalni impulz dala sodobna (bio)kibernetika.²

V teoriji družbenih sistemov lahko odkrivamo različne definicije kategorije avtopoetičnosti. Na to bomo v nadaljevanju našega razpravljanja opozorili. Kljub temu je mogoče trditi, da je bila ideja avtopoetičnosti, kot sta jo oblikovala čilska biologa H. R. Maturana in F. J. Varela, za Luhmanna še posebno pomemben nastavek za njegovo sistemsko analizo družbe. To dejstvo je vodilo posamezne kritike teorije avtopoetičnega družbenega sistema k sklepu, da imamo opravka z nekritičnim uvajanjem konceptov in kategorij biologije pri raziskovanju družbenega. Je res mogoče trditi, da gre tu dejansko samo za enostavni prenos miselnega modela iz biokibernetike v sociologijo?³

Odgovor na zastavljeno vprašanje lahko da le skrbnejše zasledovanje ideje avtopoetičnosti pri H. R. Maturani in F. J. Vareli na eni ter pri N. Luhmannu na drugi strani. Če bi se zadovoljili zgolj z enostavnim naštevanjem atributov, ki opisujejo bistvo koncepta avtopoetičnosti, bi morda celo ugotovili, da ni bistvene razlike med pristopi posameznih avtorjev. Da torej omenjeni avtorji znotraj različnih topik uporabljajo isto metodo raziskovanja.⁴ Šele natančnejši vpogled v obravnavano problematiko razkrije pomembne razlike.

Pred tem je treba opozoriti še na en pomemben vidik obravnavane teme; na povezanost vprašanja, ki zadeva možno ekstrapolacijo modela avtopoetičnosti na družbeno, na splošnejši problem t. i. globalizacije paradigme samoorganizacije. Če naj bi namreč paradigma samoorganiziranih sistemov izšla na začetku iz različnih razvojnih linij naravoslovnih in tehničnih znanosti,⁵ znotraj katerih je prihajalo – v drugi fazi – do postopnega zavedanja o podobnosti njihovih konceptov (o skupnem epistemičnem jedru), je zadnje stopnjo v njeni artikulaciji že označevalo transponiranje konceptov na nenaravoslovna in netehnična področja znanosti. In celo na področja, ki so zunaj same znanstvene semantike (na področje kulture, politike, ekonomije itd.). Nekateri vodilni predstavniki (ne pa vsi) paradigme samoorganizacije so na široko popularizirali univerzalnost spoznanj, do katerih so sicer prišli pri ožjih eksaktnih raziskovanjih. Zanimivo je, da so pri tem prednjačili nekateri pisci, ki sicer niso sodelovali pri izvornih formulacijah (naravoslovnega) koncepta samoorganizacije, so pa iz njega delali že kar svetovni nazor. Med sled-

² Obstaja velika stopnja soglasja, da je nemški družbeni teoretik najbolj obogatil svojo sociološko teorijo ravno pod vplivom logike in biologije – kibernetike drugega reda in biokibernetike (glej: R. Spaemann, 1990, str. 60; A. Metzner, 1989, str. 872; F. Adam, 1990, str. 745; M. Kokot, 1991, str. 9).

³ Značilno za sistemsko družbeno teorijo naj bi bilo, tako trdijo nekateri Luhmannovi kritiki (npr.: W. L. Buehl, 1987), da vodi, že zato ker brez metodološke premostitve kibernetike (brez formalizma in neke matematične utemeljitve) ni mogoča, v dokaj neutemeljene analogije in gole pojmovne substitucije. Menim, da kolikor bi se komu zdel ta tip kritike celo upravičen, bi težko dokazal, da gre za oživljanje klasičnih bioloških analogij Spencerjevega tipa. Zato sklepi, kot na primer ta, da »... Luhmannova teorija ni prva znanstvena teorija v zadnjih dvesto letih, ki si ideološko formo pridobiva z nanašanjem naravoslovnih principov na protislovno kompleksnost družbe« (D. Zadnikar, 1991, str. 99), niso upravičeni.

⁴ Vzemimo kot primer temeljne predpostavke avtopoetičnega družbenega sistema znanosti, ki jih Luhmann navaja v svojem integralnem delu o družbenem sistemu znanosti (N. Luhmann, 1990): rekurzivnost, strukturna determiniranost, avtonomnost in operativna zaokroženost avtopoetičnega sistema znanosti. Na ravni poimenovanja gre za isti tip atributov, ki jih srečujemo pri Maturanovi in Varelovi določitvi avtopoetične organizacije bioloških organizmov (H. R. Maturana/F. J. Varela, 1974).

⁵ Pri določitvi začetka novodobne paradigme samoorganizacije (že zaradi številnih zgodovinskih predhodnikov ga ni mogoče postaviti v točno določeno časovno obdobje) je treba upoštevati uveljavitev komplementarnega načela o energetski odprtosti sistema in njegovi operativni zaokroženosti. Glede na ti dve merili je identificiranih vsaj pet ključnih, med seboj v začetku neodvisno nastalih razvojnih linij samoorganizacije (k tem bi bilo mogoče priložiti še gestalt-psihologijo, teorijo turbulenc, teorijo katastrof; kibernetiko drugega reda Heinza von Foersterja, teorijo ireverzibilne termodinamike Ilyja Prigogina, teorijo molekularne samoorganizacije Manfreda Eigena, teorijo laserja Hermanna Hakena, moderne ekološke teorije (glej: W. Krohn/G. Kueppers, 1987; S. J. Schmidt, 1987; H. Seifert/E. Jantsch, 1989).

nje je vsekakor treba šteti Ericha Jantscha. Trdil je, da se biološka, sociobiološka in sociokulturna evolucija povezujejo na temelju homoloških in ne analoških načel (E. Jantsch, 1986, str. 9).

Čeprav W. Krohn, G. Kueppers in drugi avtorji govorijo, da je v zadnjem času prišlo do prave erupcije znanstveno teoretskega zanimanja za vprašanja samoorganizacije⁶, hkrati vseskozi opozarjajo na nevarnost glede metaforičnih in inflatornih uporab govornice samoorganizacije.

II.

Ideja avtopoetičnosti se je najprej uveljavila v kibernetiki. Sintagmo avtopoezis (gr.: autos = sam; poiein = proizvajati) je prvi uporabil Herbert Maturana leta 1972, da bi označil avtonomijo in cirkularno organizacijo organskih sistemov.⁷ Ideja avtopoetičnosti pri Maturani vključuje predpostavko organskih sistemov (od celice do človeškega organizma) kot celotnega sistema vzajemno delujočih delov. Organizmi kot avtopoetične enote so proces. Sestojijo iz nekega omrežja produkcije sestavnih delov, ki rekurzivno učinkujejo na to isto omrežje, znotraj katerega se ti sestavni deli tudi producirajo. Na tej podlagi se to omrežje produkcije uresničuje kot enota v prostoru, v kateri so ti sestavni deli (H. R. Maturana, 1982, str. 158).

Organski sistemi nastopajo kot sistemi, ki reproducirajo sami sebe. Samih sebe ne reproducirajo samo v običajnem smislu genetične replikacije in generacijskega zaporedja, temveč tudi v zelo specifičnem smislu stalno prisotne samoprodukcije lastnega sistema. V tem pomenu avtopoetičnost bioloških sistemov ni empirična, temveč konceptualna entiteta.⁸

Pri Maturanovi in Varelovi ideji avtopoetičnosti gre torej prav toliko za epistemološko kot biološko teorijo. Vprašanje organizacijske zaprtosti živih sistemov se namreč povezuje s kognitivnimi in epistemološkimi vprašanji. Čeprav je njun model avtopoetičnih sistemov učinkoval najbolj izzivalno glede na predhodne sistemsko teoretske postulate nujne odprtosti organskih sistemov ravno z idejo njihove operativne zaokroženosti (npr. neka celica, organizem oziroma človeški živčni sistem zagotavlja svojo kontinuiteto in regulacijo izključno na temelju lastnih zakonitosti delovanja, tako da neka regulacija sistemu specifičnega delovanja od zunaj ni mogoča), to ne pomeni, da operativna zaokroženost sistema ne predpostavlja hkrati njegove odprtosti v smislu sprejemanja (predelave) informacij in energije. Povedano z drugimi besedami, operativne zaključenosti sistema ni mogoče razumeti niti v smislu *creatio ex nihilo*, ki se pojavlja brez vsakršnega zunanje sodelovanja, niti v smislu odprtosti, ki se kaže kot brezizjemna odvisnost od okolja.

Avtopoetičnost pri Maturani in Vareli se nanaša na »organizacijo«, ne pa

⁶ Po nekaterih podatkih je bilo več kot 50% del, ki najavljajo v naslovu, da je njihova ključna obravnava namenjena obravnavi problema samoorganizacije, in so v bazi podatkov Science Citation Index (od leta 1973 naprej), objavljenih po letu 1987, celo 25% po letu 1990 (W. Krohn/G. Kueppers, 1992, str. 29).

⁷ H. R. Maturana v prispevku, ki ga je napisal posebej za že omenjeni Fischerjev zbornik o avtopoetičnosti (H. R. Maturana, 1991, str. 123), odreka F. J. Vareli enakovredni delež pri začetni formulaciji ideje avtopoetičnosti. To je nekoliko presenetljivo glede na to, da Maturana in Varela nista podpisana kot soavtorja samo pod prispevkom, kjer sta prvič predstavila širši strokovni javnosti po svetu svoje nove poglede (H. R. Maturana/F. J. Varela, 1974), temveč tudi pod celo vrsto kasnejših skupno izdanih del.

⁸ Maturana v intervjuju z V. Riegasom in C. Vetterom to dejstvo izrecno opozarja (V. Riegas/C. Vetter, 1991, str. 36). Spet drugje pripisuje merilu avtopoetičnosti pomen predvsem glede »kolosalne poenostavitve« tradicijskih problemov bioloških raziskovanj (H. Maturana/F. Varela, 1987, str. 49). Tu naj ne bi šlo toliko za upiranje že nakopičenemu znanju v bioznanosti, temveč njegovo umestitev v nov horizont pojasnjevanja.

»strukture« živih organizmov. V tem primeru se »organizacija« nanaša na shemo cirkularne interakcije med sistemskimi sestavinami, medtem ko »struktura« označuje konkretne oblike, ki jih živi sistemi predpostavljajo glede na specifične lastnosti svojih sestavin. Razlika med avtopoetičnimi in alopoetičnimi sistemi se nanaša ravno na problem organizacije oziroma funkcije sistema.⁹ Avtopoetična organizacija sistema nastopi, če sistem na rekurzivni način reproducira svojo lastno organizacijo. V nasprotju s tem alopoetična organizacija sistemov (je lastnost mehanskih sistemov) ne producira sestavnih delov, ki konstituirajo in zagotavljajo to lastno organizacijo kot enotnost, temveč produkte, ki v smislu systemskega outputa niso namenjeni lastni avtopoetičnosti in se zato tudi razlikujejo od sistema.

Kot smo že zapisali, je bila teorija avtopoetičnosti za Luhmanna radikalni paradigmatični zasuk v obči sistemski teoriji, pri čemer nemški sociolog ni nikoli zanikal vloge biokibernetskih spoznanj. Toda moči te paradigmatične spremembe ni nikoli omejil zgolj na koncept avtopoetičnosti, ki se navezuje na organske sisteme. Razširil jo je na vse sisteme. Pomeni mu občo obliko sistemov, ki uporabljajo samoreferenčno zaključenost. Čeprav se zaveda, da je bila kategorija avtopoetičnosti izumljena, da bi definirala življenje, torej je po svojem poreklu biološka, jo uporablja tudi za opisovanje psihičnih in socialnih sistemov kot smisel uporabljajoče sisteme. Različni tipi sistemov torej zahtevajo različne načine uresničitve avtopoetičnosti: »Prav iz te osnove izhaja potem možnost, da organske in nevrofiziološke sisteme (celice, živčne sisteme, imunske sisteme itd.) razlikujemo od psihičnih in družbenih sistemov, ki jih konstruira smisel. Za vse ravni oblikovanja sistemov velja temeljni zakon samoreference, vendar za prvo imenovano skupino v bolj radikalnem, bolj izključnem smislu kot za sisteme smisla« (N. Luhmann, 1985, str. 64; prav tam: N. Luhmann, 1990a, str. 782).

Formalna definicija avtopoetičnosti ne specificira časovnega razpona v obstoju sistemskih elementov. V konceptu avtopoetičnosti je sicer vseskozi navzoča predpostavka ponavljajoče potrebe po obnovi elementov. Vendar če proces obnavljanja bioloških sistemov za določen čas odlaga njihov končni neizogibni razkroj, pa zavestni in socialni sistemi svojih temeljnih elementov (misli in komunikacij) ne proizvajajo kot kratkotrajna stanja, ampak kot dogodke, ki izginejo takoj potem, ko so se pojavili: »Dogodkov kot takih ni moč ohraniti, marveč je njihova izguba pogoj za njihovo obnovo. Zatorej čas in nepovratnost nista vgrajena v sistem le na strukturni ravni, temveč na ravni njegovih elementov« (N. Luhmann, 1991, str. 31).

Najbrž ni naključje, da je ta sistemsko-teoretski premik od samoreferenčne strukturne integracije k samoreferenčnemu konstituiranju elementov predmet ostrih kritik zlasti v sodobnih socioloških teorijah. Tradicija strukturnega funkcionalizma v sodobni sociologiji je še vedno močna. Na neupravičenost sklepov, ki v najnovjšem Luhmannovem formuliranju temporalno-operacionalne organizacije delnih družbenih sistemov zaznavajo deficitarnost glede pojasnjevanja njihovih strukturnih predpostavk, smo opozorili že na drugem mestu (F. Mali, 1993). Zato naj tu samo za ponazoritev predstavimo najradikalnejši tip kritike Luhmannovega modela dinamičnega sistema.

Po W. L. Buehlu domnevna totalna temporalizacija sistema pri Luhmannu

⁹ Pojem organizacije se nanaša na funkcijo, ki jo imajo sestavni deli pri gradnji neke celote (enote). Pri opazovanju funkcije sestavnih delov se oziramo po relacijah med temi sestavnimi deli. Organizacijo sistema (gr. organon, instrument, orodje) zato definiramo kot relacijo med sestavnimi deli sistema, ki so nujni, da se sistem kot takšen ohrani. Relacije konstituirajo enotnost sistema in mu s tem zagotavljajo njegovo identiteto.

vodi načelno k enaki homogenizaciji strukture in diskontinuiteti dinamike kot totalna detemporalizacija v okviru dogme stabilne uravnoveženosti sistema. Zato naj bi celotno izvajanje o avtopoetičnosti družbenega sistema dejansko regresiralo na točko, od katere se je pravzaprav hotelo odmakniti. Zdi se, da so Buehlove kritične puščice, in v tem se ta avtor ne razlikuje od vrste drugih kritikov sodobne sistemske avtopoetične teorije, usmerjene na napačni naslov. Če namreč Buehl pri zagovoru lastnih stališč trdi, da epistemološke predpostavke opazovanja vseh pojavov v svetu vodijo k sklepu, da ne samo da se pri vsej spremembi (mikroskopskih) elementov ohranja konstantnost (makroskopskih) struktur, temveč da »... tudi elementi sami (geni, možganske celice, imunski sistemi, kulturni artefakti) izkazujejo precejšnjo obstojnost in ne fluktuirajo vsi permanentno in z enako hitrostjo« (W. L. Buehl, 1991, str. 206), ni povedal nič bistveno novega. Tudi Luhmann namreč ni zanikal predpostavke o razlikah v času obstojnosti posameznih sistemskih elementov. Še posebej če gre za bazične elemente organskih sistemov na eni in psihičnih in socialnih sistemov na drugi strani.

Teoriji avtopoetičnega družbenega sistema ni mogoče enostavno pripisati sociološkega biologizma. Luhmannov sprejem koncepta avtopoetičnosti je utemeljen na predpostavki, da vsi sistemi (socialni, psihični, biološki) delijo zmožnost samoprodukcije in samoopisovanja. In da ta okoliščina odpira probleme, ki jih ne moremo rešiti z »normalnimi« sredstvi formalne logike in empiričnega raziskovanja. Zato nemški družbeni teoretik tudi ne sprejema programa »eksperimentalne epistemologije«. Razvija, kot to poimenuje D. Zolo, »epistemologijo samoreferenčnosti« (D. Zolo, 1991, str. 75). Seveda te epistemologije ne moremo uvrstiti med genetično epistemologijo Piagejevega tipa. Ne odpravlja samo razmerja subjekt-objekt, temveč nasploh odpravlja vlogo delujočega subjekta znotraj difference sistem-okolje (o tem več: T. Sutter, 1992, str. 420).

III.

Čeprav lahko v Luhmannovih novejših spisih sledimo več ravnem definiranja pojma avtopoetičnega sistema, je v ospredju zanimanja njegovih zagovornikov (in kritikov) predvsem tista razsežnost, ki se nanaša na samospecifikacijo in samoprodukcijo avtopoetičnega sistema. V nasprotju z razširjenimi predstavami o enotni definiciji avtopoetičnega družbenega sistema je W. Beermann izhajal iz njene delitve na dva temeljna razreda (W. Beermann, 1991, str. 243). Prva definicija razreda izhaja iz pojma bazične samoreference – v skladu z Luhmannovo trditvijo, da so avtopoetični sistemi »... sistemi, ki se oblikujejo preko samoreference in imajo v tem svojo sistemsko enotnost« (N. Luhmann, 1985, str. 602). V okviru drugega razreda definicij je avtopoetični sistem opredeljen kot sistem, ki vse elemente, ki so neizogibni za (re)produkcijo nekega elementa sistema, sam producira. Gre torej za sisteme, ki »... elemente, iz katerih sestojijo, sami producirajo in reproducirajo. Vse, kar takšni sistemi uporabljajo kot enoto: njihove elemente, njihove procese, njihove strukture in samega sebe, je šele določeno preko takšnih enot v sistemu« (N. Luhmann, 1985a, str. 403).¹⁰

Vendar druga definicija avtopoetičnosti vključuje prvo, kajti za reprodukcijo nekega elementa so zlasti tisti elementi neizogibni, preko katerih se ta element nanaša na samega sebe. Avtopoetični sistem se torej v vsakem primeru oblikuje preko bazične samoreference. Ali kot pravi Luhmann: »Bazična samoreferenca je

¹⁰ To ne pomeni – na to smo opozorili že na drugih mestih – da v Luhmannovem horizontu obravnave avtopoetični sistem ne potrebuje nobenega temelja v formi energije, materiala, informacij oziroma oseb (F. Mali, 1993, str. 54).

minimalna forma samoreference, brez katere neka avtopoetična reprodukcija temporaliziranih sistemov ni mogoča« (N. Luhmann, 1985, str. 600).

Z vidika predhodne pojasnitve odpadejo tudi očitki o nekonsistentnosti definiranja kategorije avtopoetičnih družbenih sistemov. Sam Luhmann je v številnih polemičnih zapisih pripisoval poenostavljeno razumevanje bistva ideje avtopoetičnosti oziroma njihovo ujetost v tradicionalne miselne sheme. V enem svojih najnovejših polemičnih zapisov poudarja, da je samoreferenčno konstruirana tudi sama avtopoetična teorija. Uporablja teoretske figure, ki v klasičnem mišljenju niso bile dovoljene. Zato se »problemom kompatibilnosti znotraj neke teoretske zasnove« (N. Luhmann, 1992, str. 139), ki v sociologiji nasploh še niso metodološko razrešeni, ne more v celoti izogniti.

Če se na tej točki sinoptično povrnemo k temeljni značilnosti teorije avtopoetičnega družbenega sistema, je vsekakor treba poudariti njeno radikalno sociologizacijo (v pomenu depersonalizacije) pri obravnavi družbenih pojavov. Družbeni sistem tu ne nastopa kot agregat posameznikov, temveč kot procesiranje komunikacij. Družbeno ne predstavlja gole agregacije bioloških in psihičnih momentov, temveč avtopoetično reprodukcijo komunikacijskih procesov. Ta ključna poteza avtopoetičnega družbenega sistema je dovolj znana, saj jo je Luhmann razvijal praktično v vseh delih (in teh ni malo), ki jih je napisal po svojem temeljnem delu *Soziale Systeme*. Tu »samoprodukcija« družbenega sistema vedno poteka na ta način, da (družbena) komunikacija pogojuje komunikacijo. Komunikacija je končni element družbenega sistema. Je končna enota, z razkrojem (dekompozicijo) katere bi ta družbenost izgini-la.

Nekoliko presenetljivo je, da se znaten del pomislekov glede eksplanatorne moči koncepta avtopoetičnosti pri analizi družbenega veže na domnevno nejasnost ideje o samoprodukciji družbenih komunikacij (produkciji komunikacij iz komunikacij) (glej: Mayntz, 1988). Manj presenetljivo je dejstvo, da uporabnost pojma avtopoetičnosti v analizi družbenega zavračata Krohn in Kueppers, že predhodno omenjena avtorja teorije samoorganizacije. Pravita, da je idejo avtopoetičnosti v analizi družbenega sistema mogoče razumeti samo metaforično. Glede na to da v njuni opredelitvi sistema ključno vlogo igra vprašanje medsebojne interakcije bazičnih elementov (ne samoprodukcija), je takšna ugotovitev celo razumljiva. Trdita, da je izhodiščni problem vsake konstrukcije sistema določitev bazičnih elementov in elementarnih interakcij, od izbire katerih je odvisno, kje in kolikšne so razlike med modelom in realnostjo.

Po Krohnu in Kueppersu v moderni znanosti, ki je »... že zaradi njene celovitosti in neenotnosti ne moremo označiti kot poseben sistem vedenja, temveč kot družbeni sistemi za produkcijo vedenja, torej kot raziskovalno dejavnost« (W. Krohn/G. Kueppers, 1989, str. 28), nastopajo specifične elementarne interakcije. Znanstveniki, ki raziskovalno delujejo, so bazični elementi sistema znanosti. Preko interakcij raziskovalcev nastajajo socialna omrežja. Če so interakcije v socialnem omrežju rekurzivne, se oblikuje družbena organizacija, ki jo avtorja teorije samoorganizacije označujeta kot raziskovalno skupino. V tej raziskovalni skupini nastopa kot element (composite unit) vedno posamezni raziskovalec.

Na tem načelu družbene konstrukcije sistema znanosti, ki pravi, da je raziskovalec bazični element sistema znanosti – podobnosti s synreferenčno (ne samoreferenčno!) definicijo socialnega sistema pri P. M. Hejlu (P. M. Hejl, 1987;

P. M. Hejl, 1992) ni mogoče spregledati¹¹ – temelji Krohnovo in Kueppersovo zavračanje teorije avtopoetičnosti.¹²

Zdi se, da se te kritične pripombe o domnevni zgolj metaforični možnosti uporabe koncepta avtopoetičnosti v družbenem vsaj deloma napajajo iz stališč F. J. Varele, ki je zavračal idejo avtopoetičnega družbenega sistema. Kot je znano, je za Varelo ideja avtopoetičnosti po definiciji pomenila, da se elementi sistema reproducirajo iz elementov sistema samo v strogem pomenu besede. Takšen tip produkcije je zanj kemična produkcija, ki je v »... dejanskem ali računalniško simuliranem prostoru, pri čemer je zanj merilo razlikovanja specifičnih avtopoetičnih sistemov od drugih neavtopoetičnih sistemov topološka razmejitev« (F. J. Varela, 1987, str. 120).

V duhu strogega merila topološke razmejitve je Varela odrekel družbenim sistemom naravo avtopoetičnosti, saj jim manjkajo topološko določene meje. Zato naj bi bilo mogoče govoriti kvečjemu o avtonomiji družbenih sistemov, ne pa avtopoetičnosti. Če trdimo slednje, pravi Varela, storimo »... kategorialno napačno« (F. Varela, 1987, str. 121).

Tu bi se morali najbrž ponovno vrniti k argumentom, ki jih je Luhmann razvil v zagovor svoji teoriji avtopoetičnih družbenih sistemov. Menim, kar smo predhodno vsaj deloma skušali pokazati, da njegova izvajanja prepričljivo zavračajo vse preveč razširjeno stališče, da gre tu za uvajanje poenostavljene analogije med organskimi in družbenimi sistemi. Na koncu vseeno prisluhnimo enemu izmed njegovih bolj znanih učencev, nemškemu sociologu H. Willkeju. Ne nazadnje tudi zato, ker uveljavlja tisto razsežnost kategorije avtopoetičnih sistemov, ki se nanaša na njihovo hiperciklično naravo.

H. Willke namreč trdi, da če se »... ideja avtopoetičnosti ne omeji na kemično reprodukcijo znotraj topoloških meja, temveč se njeno bistvo razume kot operativna zaključnost neke samoreferenčne strukture pričakovanj... v sorodnosti z idejo hiperciklusa« (H. Willke, 1991, str. 48), potem njenemu prenosu na psihične in družbene sisteme niso dane nikakršne ovire. Struktura, ki uravnava način operiranja danega sistema, postane merilo, ki v vsej svoji transparentnosti pokaže, ali je nekemu sistemu možno pripisati kvaliteto avtopoetičnosti. Če namreč takšna regulacijska struktura usmerja posamezne operacije sistema v avtokatalitične cikle nekega rekurzivnega vzorca, tako da iz tega sledijo zaokrožene, samoreferenčne strukture pričakovanih operiranj, je mogoče govoriti o avtopoetičnosti. V nasprotnem primeru ne.

In če je v tako razumljenem (razširjenem) konceptu avtopoetičnosti, takšen je sklep Willkeja, hkrati implicirana zahteva po določitvi razmerja med (avtopoetičnim) sistemom in njegovim okoljem, potem naj bi se ravno pojem avtonomije pokazal kot najprimernejši za označevanje enotnosti diference samoreference (avtopoetičnosti) in zunanje reference (strukturnalne spojenosti z okoljem). V pra-

¹¹ Glede na Hejlovo izhodiščno definicijo socialnega sistema kot sistema, katerega pripadniki »... producirajo skupno realnost, s tem povezano območje smiselnega delovanja in komunikacije in glede na to vstopajo v medsebojne interakcije« (P. M. Hejl, 1987, str. 319), je dokaj logičen tudi njegov sklep o individualnih kot temeljni enoti socialnega sistema. Brez individualne sestavine, njenih »... energetskih potreb in ‚presežka cerebralnih kapacitet‘ /zerebraln Überkapazität/« (P. M. Hejl, 1992, str. 191) tudi ni mogoča dinamika socialnega sistema.

¹² Luhmann je v odgovoru na kritike avtorjev teorije samoorganizacije sistema znanosti opozoril, da obravnava posameznih raziskovalcev kot »elementov« družbenega sistema znanosti zamegljuje pojasnitev sistemskih kategorij, kot sta »interakcija« oziroma »relacija«, kajti »... noben človek ne vsebuje relacij do drugih kot del samega sebe in tudi ne more obstajati parcialno v formi interakcij zunaj samega sebe« (N. Luhmann, 1990, str. 275). Na tej podlagi zato izostaja tudi pojasnitev visoke stopnje selektivnosti, ki jo moramo upoštevati pri družbenih sistemih. Še zlasti pri družbenem sistemu znanosti.

vem pomenu besede gre pri avtonomiji za neko obliko samodinamike oziroma samostojnosti. Že v tem pomenu avtonomije, kolikor naj bi bilo njeno uvajanje seveda korak naprej pri specifikaciji ideje avtopoetičnosti, ni najprimerneje vezati zgolj na notranji horizont sistema. »Avtonomija ravno presega obe strani, notranji in zunanji horizont, in poudarja povezanost med notranjo in zunanjo referenco« (H. Willke, 1991, str. 49).

Če vprašanje možne univerzalizacije koncepta avtopoetičnosti proučimo z vidika Willkejeve pojasnitve (in ni dvoma, da se je Willke vedno izkazal tudi kot dober razlagalec Luhmannovih izredno abstraktnih in kompleksnih kategorij), potem kategorija (družbene) avtonomije svojo pravo hevristično moč izkazuje šele znotraj temeljne ideje avtopoetičnosti. Torej ne kot neka najbolj splošna in ohlapna oblika pojasnjevanja samoreferenčnosti družbenih sistemov, znotraj katere bi bilo sklicevanje na avtopoetičnost »kategorialna napaka«, temveč kot ena izmed ključnih kategorij v specifikaciji koncepta avtopoetičnega družbenega sistema. Formalno-logično bi torej lahko govorili, da se pri analizi družbenega kategorija avtonomije imanentno navezuje na kategorijo avtopoetičnosti. Ne pa morda ločuje od nje.

Na koncu želimo poudariti, da se kategorija avtopoetičnosti, ki ima v sodobni sistemski teoriji družbe osrednjo vlogo, izkazuje kot hevristično izredno plodna pri sodobnih socioloških proučevanjih znanosti. Metodična prednost teoretičnega modela avtopoetičnega sistema znanosti, pri čemer seveda ne smemo zanemariti vse subtilnosti razlikovanja uporabljenih sistemskih pojmov, kot so rekurzivnost, strukturna determiniranost, avtonomnost in operativna zaokroženost, se kaže tako v odnosu do tradicionalne funkcionalistične sociologije znanosti kot tudi do sodobnejših etnografskih teorij znanosti. Njegova prednost se kaže tudi do teorij kritičnega racionalizma. Če omenjeni pristopi (metodična) pravila in norme znanstvenega delovanja še vedno primarno pojasnjujejo kot prinesena od zunaj v sistem znanosti, pa teorija znanstvene avtopoetičnosti v zvezi s tem dokončno odpravi kakršen koli sociološki ali logični redukcionizem.

LITERATURA:

- ADAM, F. (1990): Prispevek Niklasa Luhmanna k razvoju sistemske teorije. V: Nova revija, Letnik 9: str. 744–751
- BEERMANN, W. (1991): Luhmanns Autopoiesisbegriff – »order from noise«? V: Autopoiesis – Eine Theorie im Brennpunkt der Kritik (Hrsg. H. R. Fischer). Heidelberg: Carl-Auer-Systeme Verlag, str. 243–263
- BÜHL, W. L. (1991): Politische Grenzen der Autopoiese sozialer Systeme. V: Autopoiesis – Eine Theorie im Brennpunkt der Kritik (Hrsg. H. R. Fischer). Heidelberg: Carl-Auer-Systeme Verlag, str. 201–227
- BÜHL, W. L. (1987): Grenzen der Autopoiesis. V: Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Jhg. 39: str. 225–254
- FISCHER, H. R. (1991): Murphy Geist oder die glückliche abhanden gekommene Welt. V: Autopoiesis – Eine Theorie im Brennpunkt der Kritik (Hrsg. H. R. Fischer). Heidelberg: Carl-Auer-Systeme Verlag, str. 9–41
- HEJL, P. M. (1992): Die zwei Seiten der Eigengesetzlichkeit. Zur Konstruktion natürlicher Sozialsysteme und zum Problem ihrer Regelung. V: Kognition und Gesellschaft (Hrsg. S. J. Schmidt). Frankfurt/M.: Suhrkamp Verlag, str. 167–214
- HEJL, P. M. (1987): Konstruktion der sozialen Konstruktion. Grundlinien einer konstruktivistischen Sozialtheorie. V: Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus (Hrsg. S. J. Schmidt). Frankfurt/M.: Suhrkamp Verlag, str. 303–340
- JANTSCH, E. (1986): Die Selbstorganisation des Universums. München: Deutscher Taschenbuchverlag GmbH
- KÖNNECKE, D. (1991): Revolutionierung der Wissenschaft? V: Autopoiesis – Eine Theorie im Brennpunkt der Kritik (Hrsg. H. R. Fischer). Heidelberg: Carl-Auer-Systeme Verlag, str. 125–137
- KOKOT, M. (1991): Sistemski družbeni teorija? V: Časopis za kritiko znanosti, Letnik 19: str. 9–21
- KROHN, W. (1992), Küppers, G.: Selbstorganisation – Ein neues Paradigma fuer Wissenschaften. V: Information Philosophie, Jhg. 20: str. 22–32
- KROHN, W. (1989), Küppers, G.: Die Selbstorganisation der Wissenschaft. Frankfurt: Suhrkamp Verlag

- KROHN, W (1987), Küppers G., Paslack R.: Selbstorganisation. Zur Genese und Entwicklung einer wissenschaftlichen Revolution. V: Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus (Hrsg. S. J. Schmidt). Frankfurt: Suhrkamp Verlag. str. 441-466
- LUHMANN, N. (1985): Soziale Systeme – Grundriss einer allgemeinen Theorie (2. Auflage). Frankfurt: Suhrkamp Verlag
- LUHMANN, N. (1985a): Die Autopoiese des Bewusstseins. V: Soziale Welt, Jhg. 34: str. 402-446
- LUHMANN, N. (1990): Wissenschaft der Gesellschaft. Frankfurt: Suhrkamp Verlag
- LUHMANN, N. (1990a): Sistem in funkcija. V: Nova revija, Letnik 9: str. 769-803
- LUHMANN, N. (1991): Avtopoezis socialnih sistemov. V: Časopis za kritiko znanosti, Letnik 19: str. 21-46
- LUHMANN, N. (1992): Wer kennt Wil Martens? Eine Anmerkung zum Problem der Emergenz sozialer Systeme. V: Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Jhg. 44: str. 139-142
- MALI, F. (1993): Znanstveni svet in refleksivna integracija družbenih podsistemov. V: Teorija in praksa, Letnik 30: str. 46-54
- MATURANA, H. R., Varela, F. J. (1974): Autopoiesis – the organization of living systems, its characterization and a model. V: Biosystems 5 (4): str. 187-196
- MATURANA, H. R., Varela, F. J. (1987): Der Baum der Erkenntnis. Bern-München-Wien: Scherz Verlag.
- MATURANA, H. R. (1982): Erkennen – Die Organisation und Verkörperung von Wirklichkeit. Braunschweig: Vieweg Verlag
- MATURANA, H. R. (1991): The Origin of the Theory of Autopoietic Systems. V: Autopoiesis – Eine Theorie im Brennpunkt der Kritik (Hrsg. H. R. Fischer). Heidelberg: Carl-Auer-Systeme Verlag, str. 121-125
- MAYNTZ, R. (1988): Funktionelle Teilsysteme in der Theorie sozialer Differenzierung. V: Differenzierung und Verselbstständigung. Zur Entwicklung der gesellschaftlicher Teilsysteme. Frankfurt: Campus Verlag
- METZNER, A. (1989): Die ökologische Krise und Differenz von System und Umwelt. V: Das Argument, No. 178: str. 871-886
- RIEGAS, V., Vetter, C. (1991): Gespräch mit Humberto R. Maturana. V: Das Auge des Betrachters (Hrsg. P. Wat-zlawick). München: R. Piper GmbH, str. 11-90
- SCHMIDT, S. J. (1987): Der Radikale Konstruktivismus. Ein neues Paradigma in interdisziplinären Diskurs. V: Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus (Hrsg. S. J. Schmidt). Frankfurt: Suhrkamp Verlag. str. 11-89
- SEIFERT, H., Jantsch, E. (1989): System – Systemtheorie. V: Handlexikon zur Wissenschaftstheorie (Hrsg.: H. Seif-ert und G. Radnitzky). München. Ehrenwirt Verlag GmbH
- SPÄMANN, R. (1990): Niklas Luhmann Herausforderung der Philosophie. Frankfurt/M: Suhrkamp Verlag
- SRUBAR, I. (1992): Od miljeja do avtopoezisa. V: Nova Revija, Letnik 11: str. 407-419
- SUTTER, T. (1992): Konstruktivismus und Interaktionismus – Zum Problem der Subjekt-Objekt-Differenzierung im genetischen Strukturalismus. V: Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Jhg. 44: str. 419-435
- VARELA, F. J. (1987): Autonomie und Autopoiesis. V: Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus (Hrsg. S. J. Schmidt). Frankfurt/M.: Suhrkamp Verlag
- WILLKE, H. (1991): Systemtheorie. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag
- ZADNIKAR, D. (1991): Mravljinar, Luhmann in Subjekt. V: Časopis za kritiko znanosti, Letnik 19: str. 95-108
- ZELENY, M. (ed.) (1981): Autopoiesis. A Theory of Living Organization. New York: North Holland
- ZIMMERMANN, K. (1989): Die Abschaffung des Subjekts in den Schranken der Subjektphilosophie. V: Das Argument, No. 178: str. 855-870
- ZOLO, D. (1991): Autopoiesis – Critique of a Postmodern Paradigm. V: Telos, No. 86: str. 61-80

Analiza citiranja kot metoda merjenja odzivnosti v znanosti

Uvod

Danes vse pogosteje srečujemo zahteve po kvantitativnih in objektivnih kazalnikih, s katerimi bi merili in vrednotili raziskovalno dejavnost. Vzroka za to sta dva. Zunanji – na eni strani je podpora znanosti – kot neizogibnem vložku v intelektualno in gospodarsko bogastvo – postala nekaj neizpodbitnega in splošno veljavnega, po drugi strani pa so finančne omejitve, ki izhajajo iz gospodarske krize, začele omejevati dosedanje financiranje raziskovanja in znanosti. Drugi vzrok, ki je tudi pomembnejši, pa je v želji samih znanstvenikov raziskovalcev, da presojajo uspešnost svojega raziskovalnega dela in ugotovijo njegovo odmevnost. Zato vse več znanstvenikov išče poti, kako bi lahko merili vložke in rezultate raziskovalnega dela na način, ki bi bil čim bolj merljiv in razumljiv.

Metoda, ki je tehnično dosegljiva in daje primerljive rezultate že več kot dvajset let, je analiza citiranosti. Citiranje dela drugih raziskovalcev je podlaga vsakega znanstvenega besedila kot rezultata raziskovalnega dela. Pri svojem raziskovalnem delu mora znanstvenik raziskovalec upoštevati vse, kar je bilo na njegovem področju narejeno že pred njim, in rezultate svojega raziskovalnega dela mora prikazati tako, da lahko drugi raziskovalci na njih gradijo svoje nadaljnje delo. S citiranjem avtor opozori na svoje vire, hkrati pa avtorjem da ustrezno priznanje za njihovo delo. Enako lahko pričakuje, da bodo drugi raziskovalci podobno storili z njegovim delom. Tako se ustvarja t.i. »nevidna mreža« v znanosti, ki medsebojno povezuje znanstvenike in njihovo delo po celem svetu.

Po tej poti je znanost izgubila svoj »imidž«, predstavo o znanstvenikih kot o izjemnih ljudeh,¹ in postala rezultat prizadevanj tisočev ljudi, od katerih vsak prispeva k razvoju znanstvenih spoznanj, tega danes najpomembnejšega produkcijskega in razvojnega vira. Prav zato ni nenavadno, da je ravno ta teorija J. Ortega y Gasseta, s katero je označil znanost dvajsetega stoletja, v temelju filozofska, našla pravo mesto prav v teorijah o kvantitativnem merjenju znanstvenih rezultatov in odmevnosti kot t.i. Ortegovina hipoteza. Kvantifikacija je bila možna šele takrat, ko smo začeli znanost obravnavati enako kot katero koli drugo človeško-družbeno dejavnost in sistem.

Science Citation Index

Najboljši in najpopolnejši podatki o citiranosti so iz podatkovih zbirk Citation Index, ki jih oblikuje Institut for Scientific Information (ISI) iz ZDA in ki so postale uveljavljen standard za vse analize citiranja. Te zbirke se razlikujejo od drugih bibliografskih zbirk po tem, da poleg bibliografskih podatkov tudi ocenju-

* Primož Južnič, mag. socioloških znanosti.

¹ Ortega Y. Gasset, J., Upor množic. Ljubljana 1985.

jejo kakovost posamezne objave. Ta ocena je objektivna zato, ker sloni na ocenjevanju, ki ga hkrati in po skoraj enakih merilih opravlja celotna znanstvena svetovna skupnost. Poleg Science Citation Indexa (SCI) (spremlja znanosti – naravoslovje, biomedicino, biotehniko in tehniko), Social Science Indexa (SSCI) (družbene vede), Arts & Humanities Citation Indexa (humanistika) se je ISI zaradi različnosti in propulzivnosti novih znanstvenih področij odločil za tiskanje še bolj specializiranih, delnih indeksov. Tako smo v zadnjem letu dobili že Biotechnology Citation Index, Chemistry Citation Index in Neuroscience Citation Index.

Vsako leto SCI na CD-ROM-u (laserskem disku), ki smo ga uporabili za našo analizo, vsebuje okoli 630.000 objavljenih člankov iz 3300 revij in več kot deset milijonov citiranih referenc (SSCI zajema bistveno manj revij). CD-ROM je sodobno sredstvo za uporabo podatkovnih zbirk, ki bistveno zmanjšuje stroške in čas, potreben za njihovo uporabo.

Dejavnik vpliva revije (impact factor) določa ISI za vsako pomembnejšo znanstveno revijo posebej. Dejavnik vpliva je opredeljen kot število citatov, ki ga članki v določeni reviji prejmejo, deljeno s številom člankov v reviji. Skratka, gre za povprečno število citatov, kar pa lahko ima sicer različne posledice. Raziskovalci avtorji bodo poskušali objavljati v revijah, ki imajo višji dejavnik vpliva, saj tako lahko tudi sami računajo na večjo odmevnost svojega dela. Objava v taki reviji bo tudi zahtevala vse večja prizadevanja. Založniki in uredniki revij bodo zaostrovali merila, saj vedo, da jim večjo odmevnost lahko prinesejo samo odmevni članki. Knjižničarji bodo ob omejenem financiranju nabave gradiva uporabljali dejavnik vpliva kot pomembno merilo pri izbiri naslovov revij, ki jih naročajo.

Dejavnik vpliva revije vsako leto objavi ISI v posebni publikaciji, dodatku CI, ki se imenuje JCR (Journal Citation Reports). Dejavnik vpliva revije predstavlja dovolj približen povpreček in napoved, zato so nekatere analize odmevnosti raziskovalnega dela posameznih raziskovalnih skupin narejene kar na podlagi tega podatka in podatka o člankih, ki jih je ta skupina objavila v različnih znanstvenih revijah. Takšna analiza, opravljena za Svet za znanstveno in industrijsko raziskovanje Indije (CSIR), je pokazala, da so razen težav zaradi premajhne vključenosti revij z določenih tehničnih področij rezultati uporabni.² K uporabnosti rezultatov analize citiranja se bomo kasneje še vrnili.

Zgodovina nastanka SC je zanimiva in poučna, povezana je z zdaj že skoraj sedemdesetletnim Eugenom Garfieldom. Po izobrazbi kemik, z doktoratom iz lingvistike, je že leta 1953 organiziral prvi posvet o avtomatiziranih metodah v znanstveni dokumentaciji, dve leti pozneje je začel tiskati prvo bibliografsko zbirko, ki je prerasla v še danes eno najbolj znanih tovrstnih zbirk, to je Current Contents, ki s svojimi izdajami zajema vsa področja znanosti in ga imamo tudi v knjižnicah in raziskovalnih ustanovah Slovenije. Leta 1961 je Garfield po naročilu National Institutes of Health (največjega financerja raziskovalnega dela na svetu, ki financira raziskovalno delo v biomedicini) naredil prvi Citation Index, njegova organizacija je zaposlovala 470 ljudi in prodala za 15.000.000 \$ letno svojih storitev.

Od takrat ISI samo še raste in je že dvakrat zamenjal lastnika. Del svoje dejavnosti je usmeril k vladnim, industrijskim in akademskim uporabnikom in jim ponuja poleg podatkov tudi vrsto drugih storitev, ki naj bi jim olajšale delo z dobljenimi podatki.

² Sen BK, Shailendra K., Evaluation of recent scientific research output by a bibliometric method. *Scientometrics* 1992. 23; 31-46.

Zbiranja podatkov iz indeksov citiranosti ISI seveda ni mogoče popolnoma avtomatizirati kljub strojno čitljivi obliki. Pojavlja se več problemov – avtocitiranje, večavtorstvo in napake pri citiranju.³ Zanimive so napake pri citiranju. Celo pri medicinskih revijah, kjer naj bi bila natančnost izjemno pomembna, so večkrat ugotavljali, da je napačnih referenc (ki postanejo potem del baze SCI) kar veliko.⁴ Vendar kasnejša preverjanja pokažejo, da gre večinoma za manjše napake in da strokovnjak bibliotekar citirano delo, razen izjemoma, zlahka najde oz. preveri, kar pa je seveda tudi glavni namen citiranja.

Da bi se izognili nekaterim pomanjkljivostim zbirk CI, kot so omenjene napake in pa možnosti iskanja odmevnosti člankov samo po prvem avtorju, smo za slovenske avtorje naredili svojo zbirko.⁵

Vrednost podatkov o citiranosti

Vrednost tako dobljenih podatkov o odmevnosti znanstvene objave je seveda različna.

Napovedna vrednost podatkov o citiranosti je zanimiva pri ocenah, kdo bo dobil največje znanstveno priznanje – Nobelovo nagrado. Zanimivo je npr., da so leta 1989 na podlagi teh podatkov napovedali 20 najbolj verjetnih kandidatov za Nobelovo nagrado za medicino. Leta 1992 sta dva znanstvenika s tega seznama nagrado dejansko tudi dobila. Podobna napoved za kemijo v letu 1990 se je prav tako izpolnila v letu 1992.

Za veliko večino dobitnikov Nobelove nagrade za izjemne dosežke v znanosti je kakovost njihovega dela že pred njo presodilo na stotine kolegov, s tem da so v svojih objavah citirali njihovo delo. Posamezni članki dosegajo tisoč in več citatov. Če imamo v mislih izjemno znanstveno produkcijo (po podatkih SCI je samo v letih 1961–1980 izšlo okoli 20 milijonov člankov, ki so bili vsaj enkrat citirani. Samo slabih 0,3% člankov, objavljenih med letoma 1961 in 1980, je doseglo več kot sto citatov. Če upoštevamo, da niti po znanstveni produkciji niti po številu raziskovalcev Slovenija ne predstavlja tolikšnega deleža v svetovni znanosti, je vsak članek s slovenskim avtorjem, ki doseže takšno odmevnost, izjemen.

Podatki za leto 1991 kažejo izjemno *koncentracijo svetovnih raziskovalnih zmogljivosti* – raziskovalnih skupin. Kar 25% vseh člankov so objavili avtorji iz 25 mest, zanimivo pri tem je, da je najvišje uvrščeno mesto – Moskva, izjemno pa je napredovala v zadnjih desetih letih Japonska in ima kar tri mesta med prvimi petindvajsetimi. Več kot polovica tovrstnih raziskovalnih centrov (14) je v ZDA.⁶

Zanimive so tudi razlike med *vedami*. Med desetimi najbolj citiranimi znanstveniki v tem obdobju so strokovnjaki za imunologijo, endokrinologijo, kardiologijo, en biokemik, biolog celice, teoretični kemik in dva farmakologa. To sicer ne kaže števila citatov za posamezne vede (med njimi ni npr. fizika, čeprav je v celoti pri fizikih največji odstotek citiranih in nadpovprečno citiranih člankov), vendar kaže na najbolj propulzivna znanstvena področja. To so seveda vrhovi, saj so po

³ Južnič, P., Evaluation of the research work. *Health and library information* 1993; 3: 127–135.

⁴ Lock, S., Smith, J., What do peer reviewers do, *JAMA* 1990; 263: 1341–1343 ali tisti bolj primeren, McLellan MF, Case LD, Barnett MC. Trust but verify. The accuracy of relevances in four anesthesia journals. *Anesthesiology* 1992; 77: 185–188).

⁵ Južnič, P., Informacijska podpora za evalvacijo in optimizacijo raziskovalnega dela, v (Premik M. ur.) Zbornik prispevkov s kongresa Slovenskega društva za medicinsko informatiko z mednarodno udeležbo: Bled, 1993; 87–96.

⁶ (ANON) Citation study reveals Moscow as leader in research paper publishing. *Scientist* 1993; 6(9): 15.

mednarodnih merilih odzivni tudi članki z nekaj deset citati. Samo 3,4% vseh člankov, indeksiranih⁷ v SCI, doseže to številko v letih 1961–1980!

Nekaj slovenskih avtorjev in raziskovalnih skupin se približuje tem standardom. Njihovi članki dosegajo (in to skozi dolgo vrsto let po objavi) deset in več citatov letno. Za takšne članke lahko rečemo, da so dosegli mednarodno odmevnost oziroma da je bilo znanstveno delo, katerega rezultat je bila znanstvena objava, takšno, da ga lahko merimo s svetovnimi merili. Gre za raziskovalne skupine, ki bi jih lahko po objektivnem merilu, kar analiza citiranja v temelju je, uvrstili med uspešne in svetovno primerljive. Že zaradi teh posameznikov in raziskovalnih skupin je treba popularizirati rezultate te analize in jih, sicer z vso že omenjeno pazljivostjo, tudi uporabljati kot pomoč pri strokovnih odločitvah.

Kako lahko identificiramo najboljše članke na posameznih znanstvenih področjih? Običajno uporabljamo dve merili. Rečemo npr.: prvih sto najbolj citiranih člankov ali avtorjev ali pa uporabimo neko izbrano mejno vrednost (vsi članki, citirani več kot stokrat).⁸ Drugo merilo lahko tudi prilagajamo glede na povprečno citiranost posameznih člankov na znanstvenem področju. Tako izbrani članki morajo imeti vsaj petkratno število citatov, kot ga ima povprečni članek določenega raziskovalnega področja in/ali mora biti vključen med 3% najbolj citiranih člankov na določenem področju.

Analize smo se lotili na dveh stopnjah. Med slovenskimi avtorji smo v določenem letu izbrali najbolj citirane članke. Vendar smo podatke uredili še po drugem merilu (ki ga teoretiki in praktiki analize citiranja) pogosto spregledajo, po številu avtorjev. Enako število citatov za članek z desetimi ali celo petdesetimi avtorji in delo z enim avtorjem pač nista enakovredni. Na tej stopnji smo namenoma zamenjali vpliv znanstvenega področja, saj se je iz prejšnjih analiz dalo ugotoviti, da ta ne kaže svetovnih trendov. Namreč – stroke, ki so v svetu najbolj citirane, niso takšne tudi v Sloveniji. Pojav je moč razložiti z obrobnim položajem Slovenije v svetovni znanosti, njeno majhnostjo, gospodarsko specifičnostjo in zaradi tega možnostjo, da kakovostnejši in sposobnejši raziskovalci razvijejo določena raziskovalna področja do svetovno bolj primerljivih rezultatov kot drugi.

Tabela 1:
Primerjava Slovenije z drugimi evropskimi državami

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
Madžarska	3100	2822	2517	2385	2349	2504	2671
Avstrija	3837	3748	3674	3456	3569	3676	4114
ČSSR	3632	3780	3459	3323	3424	3328	3852
Norveška	3185	3120	3034	2736	2969	2998	3432
Švica	9174	9123	8402	7596	8337	8624	9777
Jugoslavija	1494	1765	1670	1643	2047	1849	2126*
Slovenija	320	386	339	343	433	390	523
Ljubljana	312	377	332	332	423	384	504
Beograd	496	615	622	587	784	619	691
Zagreb	466	536	518	485	578	605	644
Sarajevo	22	26	31	41	40	34	34
Skopje	26	39	32	18	36	33	61

* Države, nastale iz nekdanje Jugoslavije.

⁷ Meneghini, R., Brazilian productivity in biochemistry. The Question of international versus domestic publication. *Scientometrics* 1992: 23; 21–30.

⁸ Glanzel, W., Schubert, A., Some facts and figures on highly cited papers in the sciences, 1981–1985. *Scientometrics* 1992: 25; 373–380.

Tudi podatki o Sloveniji podobnih državah, ki so bolj na obrobju svetovne znanosti, kažejo podobno. Podatki za leto 1982 za Brazilijo kažejo, da je le 7,2% člankov, ki so jih objavili brazilski družboslovci, objavljenih v mednarodnih publikacijah, že dvakrat več takšnih s področja kmetijstva in kar 73% tistih, ki so jih objavili brazilski kemiki (92% teh v revijah, ki jih indeksira SCI). Torej je razlika med znanostjo za »domačo« rabo in tisto, ki objavlja v tujini. Po podatkih sodeč slovensko družboslovje ne dosega niti tega odstotka, saj se v SSCI redno pojavlja le okoli deset člankov avtorjev iz Slovenije, pa še od teh jih je polovica od nedružboslovcev (večina od strokovnjakov, ki delajo v računalništvu in informatiki).

Nekdanja Jugoslavija in Slovenija kažeta določeno zaprtost. Po podatkih iz SCI ima Slovenija relativno malo člankov... Pomemben premik opazimo šele v letu 1992. Slovenija ima do leta 1992 malo člankov v mednarodnih revijah. Teh je malo celo v primerjavi z dvema drugima središčema nekdanje Jugoslavije, Beogradom in Zagrebom. Malo jih je tudi, če primerjamo z drugimi evropskimi državami, celo s tistimi iz nekdanje Vzhodne Evrope.

Vedno več jih je v tistih vedah, kjer so merila mednarodne primerljivosti in odmevnosti umestili tudi v merila izvolitve v ustrezne znanstvene nazive, kot npr. v medicini. In kako kažejo to usmeritev podatki iz SCI. Uporabili smo podatke iz SCI, tako da smo posebej izbrali podatke avtorjev iz Slovenije (SLO) ter upoštevali samo članke brez t. i. abstraktov z znanstvenih posvetov (b.a).

Podatki iz SCI kažejo tako za celotno slovensko znanost kot za medicino na stalno rast. Edini izjemi (za medicino) sta leti 1984 in 1988, kjer pride do precejšnjega padca števila člankov avtorjev iz Slovenije, indeksiranih v SCI. Vendar število člankov s področja medicine raste hitreje kot preostala znanost iz Slovenije. Ta rast se izravna šele v letu 1992, ko je uporaba merila mednarodne odmevnosti postala širše znana in so raziskovalci iz Slovenije objavili skoraj za 170% več člankov kot v letu 1984 (medicina triinpolkrat več).

	SLO	b.a.*	MED	b.a.
1980	301	246	60	39
1981	219	181	55	40
1982	259	234	55	46
1983	271	220	73	53
1984	210	187	40	26
1985	259	222	50	37
1986	320	274	72	41
1987	386	293	94	53
1988	399	300	65	43
1989	344	335	63	59
1990	430	415	78	74
1991	387	378	88	79
1992	523	501	100	91

* Brez abstraktov s posvetov.

Enaka rast je vidna tudi pri številu avtorjev člankov s področja medicine. V letu 1984 se kot avtor oz. soavtor pojavi le 56 raziskovalcev, v letu 1992 pa jih je že 190.

Ker se podobno merilo uveljavlja tudi pri presojanju kakovosti raziskovalnih

skupin, lahko pričakujemo, da bodo mednarodno primerljivi rezultati slovenske znanosti v prihodnje boljši.

Zanimivo je, da je po različnih merilih in obdobjih najuspešnejša država v znanosti *Švica* in pa skandinavske države in ne ZDA, kot bi lahko mislili. Torej država, ki ni ne velika, kjer angleščina ni materni jezik, je pa vedno znala pomanjkanje naravnih bogastev nadomestiti z drugimi viri. Torej še en dokaz, da analiza citiranosti dokaj objektivno meri odmevnost raziskovalnega dela, in potrjuje pravilnost odločitve, da tudi v Sloveniji začnemo upoštevati to merilo, ko presojava dosežene rezultate raziskovalnih skupin.

S tem se Slovenija pridružuje tistim državam, za katere je analiza citiranosti eden od kazalnikov, s katerim merijo odmevnost znanstvenega raziskovanja in ustreznost njegovega financiranja. Seveda ne bi posebej omenjali ZDA, kjer se raziskovalni rezultati redno merijo tudi na ta način. Redno objavljane rezultate za npr. raziskovalne laboratorije je še posebej odmevno.⁹

Prikazali bomo samo nekaj (novejših) primerov. Tako je bila opravljena analiza za svet za znanstveno raziskovanje (CSIS) pri ministrstvu za izobraževanje in znanost *Španije*, ki je zajela 92 inštitutov s 6300 zaposlenimi.¹⁰ Raziskava je še posebej zanimiva, ker gre za evropsko državo s sistemom triletnih projektov, organiziranih na podoben način kot pri nas. Zajela je raziskovalne rezultate v obdobju 1984–1987 na naravoslovnem in biomedicinskem področju.

Podatki, dobljeni z analizo citiranja, o številu odmevnih člankov in patentov so ovrednoteni glede na sredstva, ki jih je posamezna ustanova prejela v tem obdobju. Rezultati so zanimivi in z nekaterimi omejitvami (z njimi ni mogoče ovrednotiti novih znanstvenih področij, novih raziskovalnih skupin ter sodelovanja z industrijo) jih avtorji lahko ponudijo kot dokaz pri iskanju bolj produktivnih in citiranih raziskovalnih skupin, ki jih je treba okrepiti z mladimi raziskovalci, omogočiti boljše raziskovalne možnosti ali boljše financiranje. Pretekli uspehi so najboljšo jamstvo za prihodnje uspehe.

Ni poročil o morebitnih odzivih med samimi raziskovalci, ki so sledili podobni analizi v *Veliki Britaniji*, ki jo je prej opravila *University Grants Committee (UGC)*.¹¹ Vendar kaže, da so ti odzivi običajno bolj povezani s strahom raziskovalcev pred prevelikim zmanjševanjem financiranja raziskovalnega dela na splošno.

Najzanimivejši so podatki, ki nam lahko dajo predvsem najbolj zanesljive podatke o kakovosti raziskovalnega dela posamezne raziskovalne skupine znotraj ene države; primerjamo lahko rezultate ene skupine z mednarodnim povprečjem tega raziskovalnega področja in primerjamo jo lahko s podobnimi raziskovalnimi skupinami v svetu.¹²

To je analiza, ki jo še moramo opraviti na podlagi zbranih podatkov. Seveda prvi tip primerjave podobnih raziskovalnih skupin v Sloveniji skoraj ne pride v poštev, saj je Slovenija premajhen prostor za več raziskovalnih skupin, ki bi delale na enakih raziskovalnih področjih. Tudi primerjava s svetovnim povprečjem bi verjetno še ne prišla v poštev, saj smo razen pri nekaj raziskovalnih skupinah še daleč od njega. Primerjavo s podobnimi raziskovalnimi skupinami predvsem

⁹ United States National Labs: How Does Their Research Measure Up? *Scientist* 1993: 14, 6; 14.

¹⁰ Mendez, A., Salvador, P., The Application of scientometric indicators to the Spanish Scientific Research Council. *Scientometrics* 1992: 24; 61–78.

¹¹ Carpenter, MP, et al., Bibliometric profiles for British academic institutions: An experiment to develop research output indicators. *Scientometrics* 1988: 14; 213–33.

¹² Nederhof, AJ., Noyons, ECM., Assessment of the international standing of university departments' research: A comparison of bibliometric methods. *Scientometrics* 1992: 24; 393–404.

sosejnih držav in Sloveniji podobnih držav pa bi bilo mogoče opraviti. Primerjamo lahko raziskovalno skupino z določenega znanstvenega področja v Sloveniji z eno ali več podobnimi raziskovalnimi skupinami v svetu na podlagi podatkov, zbranih v (S)SCI in drugih CI.

Analiza citiranosti in družboslovje

Če je bila svetovna odmevnost znanosti iz Slovenije zelo šibka, se le izboljšuje. Toda položaj družboslovja je še neprimerno slabši. V letih 1989–92 je SSCI zabeležil le nekaj člankov avtorjev iz Slovenije (nikoli več kot deset) in še od tega so jih polovico napisali avtorji, ki delujejo, kot že rečeno, v računalništvu in informatiki. Primerjava z drugimi državami je še toliko slabša, pa tudi ni videti, da bi se kaj izboljšalo. Vendar z analizo, ki smo jo opravili za nosilce projektov, koordinatorje (in njihove namestnike) raziskovalnih področij, kot jih je določilo MZT, je situacija le nekoliko boljša.* Kar nekaj slovenskih družboslovcev je relativno visoko citiranih, vendar gre za njihova dela, ki niso bila objavljena v revijah, ki jih indeksira SSC. Med nosilci projektov jih je 31, od tega 7, pri katerih je najdenih okoli deset in več citatov, kar kaže na dejansko mednarodno odmevnost in vključenost v svetovne tokove.

Večkrat je bilo izraženo mnenje, da je citiranost zanimiva kot metoda ugotavljanja odmevnosti pri naravoslovnih znanostih, vendar pa ne velja za družboslovne in humanistične vede. Ti ugovori so seveda večji tam, kjer gre za avtarktično, v svoje državne meje zaprto znanost. To je primer z družboslovjem v Sloveniji.

Nekaj ugovorov se pojavlja tudi v svetu, vendar se v osnovi ugovori proti analizi citiranosti za družboslovje ne razlikujejo od tistih za naravoslovje.

Na te težave vpliva tudi nekaj nejasnosti in metodoloških napak pri uporabi in interpretaciji rezultatov. Tako je podatek, da kar 77% socioloških člankov ni nikoli citiranih, objavljen v eni najbolj uglednih znanstvenih revij *Science*,¹³ povzročil pravi vihar. Vendar se je kasneje izkazalo, da gre za napačno interpretacijo podatkov iz baze ISI in za metodološko napako, saj so bile štete vse objave v socioloških in drugih družboslovnih revijah, vključno s prikazi knjig in abstrakti s posvetov.

V seriji odmevov, objavljenih v obliki pism uredništvu revije *Science*, je bilo opozorjeno še na nekaj virov, ki citiranost v družboslovju ločijo od naravoslovja. Če je npr. povprečen članek s področja biokemije citiran le nekaj let po objavi, se članki v družboslovju citirajo veliko dlje, deset in več let. V družboslovju se citirajo predvsem članki iz revij, pa tudi knjige, ki so pogosto, ravno na nekaterih družboslovnih področjih, še vedno najpomembnejša oblika znanstvenega obveščanja in komuniciranja.

Sistematičnih študij citiranosti v družboslovju sicer ni tako malo. Že v začetku šestdesetih let sta brata Cole opravila prve študije.¹⁴ V zanimivi študiji citiranosti socioloških oz. družboslovnih besedil sta avtorja analizirala članke iz 21 družboslovnih, večinoma socioloških revij, in knjige, ki so izšle v letu 1974 in bile prikaza-

* Analiza je narejena za obdobje 1981–1992 na podlagi SSCI, ki ga hrani Centralna ekonomska knjižnica in univerzitetna knjižnica Maribor, ter AHCI, ki ga hrani Narodna in univerzitetna knjižnica. Kolegom iz teh knjižnic se tudi zahvaljujem za sodelovanje.

¹³ Hamilton, DP., Research papers: Who's uncited now? *Science* 1991: 251; 25.

¹⁴ Cole, JR., Cole, S., Citation analysis. *Science* 1974: 183; 32–3.

ne v reviji *Contemporary Sociology* v letu 1974.¹⁵ Vir podatkov o citiranosti vsakega izmed obravnavanih družboslovnih – socioloških besedil je bil seveda SSCI.

V desetih letih je bilo 90,8% člankov vsaj enkrat citiranih. Povprečje je kar 14,3 citata, vendarle je bila porazdelitev citatov izrazito neenakomerna, mediana je bila 5 citatov, večina člankov pa je bila citirana le enkrat. Neenakomerna razdelitev citiranosti na nekaj člankov z veliko citatov in tako tudi veliko odmevnostjo ter preostale je sicer običajna tudi v drugih vedah in jo bomo še omenjali. Nekaj revij – štiri (*American Sociological rev.* in *Theory and Society* med njimi) je bilo celo takšnih, kjer ni bilo niti enega članka brez citiranosti.

Zelo visok odstotek citiranosti so našli tudi pri knjigah, samo 4% knjig ni bilo nikoli citiranih. Najbolj citirano delo je bila tudi knjiga (E. Goffman: *Frame Analysis*). Poglavlja v zborniku so bila citirana približno toliko kot članki v manj citiranih revijah, 30% je bilo takšnih, ki v desetih letih niso bili nikoli citirani.

Takšna analiza seveda kaže dvojce: da odmevnost družboslovnih del lahko merimo na podoben način, kot to velja za naravoslovje, vendar imajo knjige neprimerno večji odziv in odmevnost, kot to velja za naravoslovje.

Indeks citiranosti v Sloveniji

Indeks citiranosti je torej objektivno merilo in je razumljivo, da marsikaterega, ki ga ne oceni najbolje, ni vseč. Pavšalna odklonitev tega merila lahko naredi slovenski znanosti veliko škode, posebno ker gre najpogosteje za subjektivne sodbe, ki ne izhajajo iz stopnje mednarodne uveljavitve določenega raziskovalca ali raziskovalne skupnine. Predvsem se je treba zavedati, da lokalne znanosti ni in vsaj v temeljnem raziskovanju lahko kaj velja le tista znanost, ki se enakovredno vključuje v svetovno. Pogoji za takšno vključitev pa so poleg meril, ki so znanosti intrinsinčna (torej notranja, ki omogočajo kakovostno raziskovanje), tudi sodelovanje s svetovno uveljavljenimi raziskovalci in raziskovalnimi skupinami, objave v svetovnih jezikih (predvsem angleščini) v svetovno uveljavljenih revijah in drugih oblikah znanstvenega obveščanja in komuniciranja.

Indeks citiranosti je tako zrcalo, morda ne popolnoma ostro, a vendar zrcalo, v katerem se lahko vsak, predvsem posamezni raziskovalec ali raziskovalna skupina, vidi. Če ogledalo kaže drugačno sliko od zelene, ga zaradi tega ne razbijmo, temveč poskušajmo najti poti, kako bi sliko izboljšali. Analiza citiranosti je tudi edina metoda, s katero lahko objektivno presodimo odmevnost znanstvenih rezultatov znotraj samega sistema znanosti ali prosto po Luhmannu znotraj njej lastne avtopoetičnosti.¹⁶

Uporaba analize citiranosti je torej lahko zelo različna. Skupno je samo eno, to je najbolj (kljub svoji nepopolnosti) objektivno merilo presojanja kakovosti v znanosti in svetovna znanost se uravnava po njem. V vseh razvitih državah, pa tudi v hitro razvijajočih se državah jugovzhodne Azije, imajo podobne zbirke oz. ustanove, ki skrbijo za spremljanje kvantitativnih kazalcev merjenja znanstvenih rezultatov. V Sloveniji ne želimo biti iz tega izključeni in bi tudi na ta način skrbeli za mednarodno primerljivost znanosti in njenih dosežkov. Seveda to merilo velja, na kar je treba opozoriti posebej, v osnovi le za temeljne znanosti. Pri drugih so

¹⁵ Bott, Dm., Hargens, LL. Are Sociologists' Publications Uncited? Citation Rates of Journal Articles, Chapters and Books. *American Sociologist* 1991: 22; 147–58.

¹⁶ Mali, F., Znanstveni svet in refleksivna integracija družbenih podsistemov. *Teorija in praksa* 1993: 30; 54–60.

merila vrednotenja drugačna. Vendar tudi aplikativne znanosti ne more biti brez kakovostne temeljne znanosti.

Seveda so dvomi o njeni vrednosti vedno prisotni in prav je tako. Vedno je treba upoštevati posebnosti, pomanjkljivosti in omejitve analize citiranosti.¹⁷ Tudi v ZDA, kjer se bolj bojijo, da bi analiza citiranosti imela naravo »lepotnega tekmovanja«, kot je to pred kratkim napisal avtor članka v reviji Science.¹⁸ Članek, ki tudi povzame vse morebitne dvome in težave, ki nastanejo pri uporabi analize citiranja kot merila znanstvene kakovosti – odličnosti, se vendar sklone z mislijo ameriške sociologinje S. Cozzens »vendarle ni nobenega drugega orodja, ki nam lahko da takšen dostop do raziskovalnih dosežkov, kot nam jih lahko da na široki, sistematični osnovi analize citiranja«.

Nacionalne znanosti ni. Analiza člankov, ki so jih objavili znanstveniki iz nekdanjih socialističnih vzhodnoevropskih držav, kaže, da le-te po citiranju in objavljanju niso bile izključene iz svetovnih trendov in da celo ideološke razlike niso vplivale na mednarodno znanstveno sodelovanje.¹⁹ Podobno so ugotavljali celo za tako izolirane države, kot je Kuba.²⁰ Drugo je vprašanje mednarodnega sodelovanja v znanosti, na katero lahko vplivajo politične in ideološke razmere. Država, kjer so bili ti trendi očitni, je bila Irak.²¹ Sicer bi ideološke težnje našli tudi v primerjavi podatkov o soavtorstvu posameznih člankov, ki so jih objavljali avtorji iz nekdanjih jugoslovanskih znanstvenih centrov skupaj z raziskovalci iz drugih držav. Raziskovalci iz Zagreba in Ljubljane so bolj sodelovali z raziskovalci iz Nemčije in ZDA, raziskovalci iz Beograda pa bolj z raziskovalci iz Sovjetske zveze in Velike Britanije.²²

V zadnjem času predvsem v dnevnem časopisju veliko beremo o »nacionalni« znanosti. To naj bi bila po avtorjih tega sicer v svetu neznanega pojma znanost, ki naj bi bila bistvena za nekakšno ohranjanje slovenstva in Slovenije in bi v skladu s tem morala dobiti veliko več denarja, kot ga dobiva. To je tudi moto precej pritlikavih »javnih pisem«. Tu gre predvsem za humanistiko, vendar so očitna predvidevanja, da bi tudi nekatere druge »znanosti« postale nacionalne, kot npr. biologija, arhitektura ali kakšen del tehnike. Čeprav gre bolj za politične in finančne probleme, ki se skrivajo za strokovnimi dokazi, bi bilo vendarle treba tudi o tem kaj reči. Po tej logiki bi bilo filozofsko delo slovenskega avtorja iz leta 1989 (ki je mimogrede eno najbolj citiranih del slovenskega znanstvenika iz tega leta, saj je bilo do leta 1992 po SSCI in AHCI citirano kar 40-krat) nekaj slovenstvu tujega?

O »mednarodni odmevnosti« se govori kot o nečem tujem in se kljub nesmiselnosti in šibkim dokazom prepričuje (menda predvsem financerji) o tem, da moramo razvijati doma znanost na najvišji ravni, kot da je to nekaj, kar se razlikuje od mednarodne odmevnosti. To pa naj bi dosegli z večjimi finančnimi vložki.

Vendarle se je Slovenija spremenila vsaj glede odprtosti v svet. Časi, v katerih so bila za družboslovca vsako mednarodno povezovanje, objava ali celo predavanja

¹⁷ Adamič, Š., Citiranje kot mera kakovosti znanstvene publikacije: Njen doseg in omejitve. Zdravniški vestnik 1993: 62; 67–8.

¹⁸ Taubes, G., Measure for Measure in Science. Science 1993: 260; 884–886.

¹⁹ Lancaster, FW, Burger, RH., Rauchfuss BM, Use of literature by East European Scientists: What influences place of publication of sources cited? Scientometrics 1992: 24; 419–439.

²⁰ Lancaster, FW et al., Factors influencing sources cited by scientists: a case study for Cuba. Scientometrics 1986: 10; 243–53.

²¹ DeBruin, RE, Braam, RK, Moed, HF., Bibliometric lines in the sand. Nature 1991: 349; 559–62.

²² Petrak, J., Bibliometric Reflections of Political Relationships in Ex-Yugoslavia. Croatian Medical Journal 1993: 34; 102–107.

na tujih univerzah povezani s stigmo in nezaželeni, so le minili in danes zveni neprijetno, če generacije, ki tega niso doživele v tako neprijetni obliki, vlečejo miselne obrazce in pojme ekskluzivne, nacionalne, slovenske znanosti.

RUDI ČAČINOVIČ*

Porajanje nove skupnosti

(Premiki v Ruski federaciji)

Razpad Sovjetske zveze, osamosvojitve sicer formalno tudi prej samostojnih republik na njenem obrobju, vrenja in kaos znotraj še ohranjenega nekdanjega imperija spremljajo zadnja leta različne napovedi in tudi mnoga presenečenja. Mnogi si zastavljajo vprašanje, kam legendarna ruska trojka v resnici drvi. Pri tem mnogi opozarjajo na kaos, ki ga je povzročil razpad imperija. O tem, kaj ta kaos prinaša za nekdanje države Sovjetske zveze in kaj prinaša preostalemu svetu in tudi nam, so mnenja zelo različna in tudi protislovna. Nobenega dvoma ni, da je konec hladne vojne, ki mu je sledil kmalu tudi razpad sovjetskega imperija, današnji svet spremenil. Ni dvoma, da je poleg mnogih pozitivnih sprememb za naš narodni in državni razvoj prinesel tudi vrenje in klanje v balkanskem kotlu. Gre za dogajanja na ogromnih vzhodnoevropskih in azijskih razsežnostih, ki so vedno in ki bodo tudi v prihodnje neposredno ali posredno vplivala na naš razvoj. Prav zato moramo spremljati premike in razvoj na našem severovzhodu. Gre za premike v samostojnih republikah na obrobju nekdanje Sovjetske zveze, gre pa tudi za pravi kalejdoskop tudi znotraj Ruske federacije.

Zunanji in notranji vplivi na razsežnostih nekdanje Sovjetske zveze so zdaj različni in so tudi različno geografsko razdeljeni. Ne glede na najrazličnejše deklaracije o miru in sodelovanju, o razoroževanju in še marsičem pozitivnem, kar se poudarja po koncu hladne vojne, lahko opazujemo tudi skrbno, nezaupljivo in ponekod tudi oboroženo pripravlanje »za vsak primer«, ki bi ga prinesel razvoj med dediči Sovjetske zveze. Vse to izziva in bo še bolj spodbujalo prijatelje in mrhovinarje. Ni dvoma namreč, da so države nekdanje Sovjetske zveze v veliki stiski. V tej svoji stiski išče vsaka svoj izhod iz kriz in težav, vsaka posebej poskuša najti tudi pomoč in podporo od zunaj. In v te nove stike so vpleteni gospodarski, ideološki, verski, nacionalni in nacionalistični in tudi vojaškostrateški elementi. Ponekod si bodo skušali najti zavezništvo pri tistih, ki imajo enake ali podobne notranje premike ali težave.

Razpad Sovjetske zveze in oblastveno deklarirana politika družbenih in gospodarskih reform, posebno še Jelcinova prepoved Komunistične partije, sta pri mnogih po svetu porajala zmotno pričakovanje, da bo na razsežnostih nekdanjega imperija tako rekoč čez noč mogoče spremeniti celotno strukturo v državo po evropskih ali ameriških merilih. Vnetim zagovornikom hitrega prehoda na zahodni demokratični in kapitalistični sistem je zdaj že jasno, da je taka preobrazba po sedemdesetih letih državnega kapitalizma stalinističnega ali tudi že nekoliko reformiranega tipa zelo težka in dolgoročna naloga. Predvsem so vsi »hitri« ukrepi, ki

---

* Rudi Čačinovič, diplomat, publicist

so se jih lotili, izzvali kaos in še večjo bedo množic. Take negativne rezultate so izkoriščali sovražniki reform v svoji propagandi za ohranitev starih, čeprav že davno neprimernih institucij. Tržno gospodarstvo zahteva primeren razvoj demokracije, zahteva pa tudi primerno miselnost ljudi. Vemo, da je pred oktobrsko revolucijo vladal v Rusiji polfevdalni carski absolutizem in da ogromne množice niso poznale individualne gospodarske pobude in da jim je tržna konkurenca popolnoma tuja.

»Revolucionarni« spreminjevalci sovjetske in tudi »ruske« družbe so pozabili, da trg in oblast s svojimi ukrepi ne moreta ponuditi nekdanjim »sovjetskim ljudem« nečesa, kar so sicer v svojih prejšnjih sistemih poznali in kar se je tudi, počasi in mukotrpno, zahvaljujoč levici in sindikatom, razvijalo v zahodnih družbah: solidarnost med ljudmi. Ta solidarnost ne more biti popolna, brez njenih pozitivnih vplivov pa ne more biti nikakršne družbene integracije, nobene sprejemljive alternative staremu sistemu. Ruski vsakdan pa odmeva v vse večji inflaciji, čeprav jo je v zadnjih mesecih uspelo nekoliko upočasniti (pribl. 3% tedensko). Dolar je mesečno naraščal že za 20% v menjavi z rubeljsko vrednostjo. Povprečna mezda je od 6 do 10 dolarjev. Po mnenju Svetovne banke je delo v Rusiji najcenejše tudi v svetovnem merilu. Enako najemno delo (»Lohnarbeit«), ki stane na Madžarskem 662 DEM, na Češkem 401 DEM, stane v Rusiji le 95 DEM. Hitre spremembe so v državi brez tržnih izkušenj ogromne množice izkoristili špekulanti, korupcionisti in mafija. Ob ruskem obrobju (Turčija, Poljska) delujejo »boljši trgi«, ki jih upravlja mafija. Nekateri so mnenja, da bo kmalu prekosila ameriško-sicilijansko sorodnico. Doma kraljuje z izsiljevanjem in plačevanjem »zaščite«. Iz Ruske federacije izvažajo na črno v mafijski organizaciji (tudi nafto in uranovo rudo, še posebej pa orožje). Mafija nadzoruje 90% izvoza (podatki Criminal Research Center, London). Po podatkih tujih institucij so v letu in pol mafijci zbrali doma 10 milijard dolarjev, v tujini pa položili 15 do 17 milijard dolarjev. Naložili so jih ljudje, ki s proizvodnjo in delom nimajo nobenega opravka.

Podatki, ki jih objavlja rusko notranje ministrstvo, so precej srhljivi. V državi deluje 150 združenj organiziranega kriminala s 3.500 tolpami. Vse to je posledica dejstva, da je nekdanji sovjetski varnostni sistem utrpel precejšnje udarce (čeprav ga Jelcinova država skuša ohraniti in »reformirati« po svoje). Pri razvoju organiziranega kriminala ne smemo prezreti tudi težkega položaja mnogih vračajočih se oficirjev in poklicnih vojakov ter njihovih družin, ki so predvsem brez stanovanj in tudi ne primerno plačani.

Pri naših razmišljanjih nam lahko pomaga tudi dober poznavalec zahodnih sistemov, predvsem pa razmer v ZDA: John Kenneth Galbraith je aprila v nemškem tedniku Die Zeit objavil daljši intervju, kjer je opozoril, da proces reform v nekdanji Sovjetski zvezi ni nobena zmaga kapitalizma. Spremembe na Vzhodu so delo tamkajšnjih ljudi samih. Te spremembe niso plod ideološkega vpliva ali malikovanja kapitalističnega sistema. To je zmaga tržnega gospodarstva, ne kapitalističnega sistema. »V nekdanji Sovjetski zvezi gre za spremembe od vseobsegajočega socializma v tržno gospodarstvo in ne v čisti kapitalizem, ki ga mi sami nimamo.« Gre za pragmatično mešano gospodarstvo. Galbraith opozarja tudi na nevarnost trditev, da lastninjenje samo po sebi rešuje probleme. So primeri, kjer je država dala boljše rezultate. »To mora biti obdobje pragmatizma in ne teorije.« Opozarja, da resnično svobodne svetovne trgovine nikoli ni bilo. Potrebne so intervencije in sporazumi, predvsem v kmetijstvu. Mnogo več težav je tam, kjer kolektivnih sporazumov ni. Industrijske države imajo mirne medsebojne odnose predvsem zato, ker so gospodarstva med seboj prepletena. Na vprašanje, ali ni

bilo glede nekdanjih socialističnih držav čestitanje kapitalizma preuranjeno, je Galbraith ponovno poudaril, da ne gre za zmago kapitalizma. Poleg pomanjkanja tržne spodbude je bil prepogosto zanemarjen dejavnik rigorozna prisila v kulturi, umetniškem in političnem izražanju, kar je spremljala nekakovostna proizvodnja. Z višjo življenjsko ravni je prišlo do protislovja med prisilo in zatiranjem komunistične strukture na eni in z gospodarskim in socialnim razvojem povečane zahteve ljudi (študenti, znanstveniki, inženirji, močno motivirane politične skupine) na drugi strani, da bi jih slišali. Galbraith je tudi obtožil Jeffreyja Sachsa, da je s svojimi nasveti o hitrih kapitalističnih spremembah kapitalizem težko kompromitiral.

Mihael Gorbačov vodi zdaj poseben sklad, okrog katerega je zbral ugledne ekonomiste in politologe, daje štipendije in vzgaja mlade generacije, predvsem ljudi, ki bi bili že zdaj sposobni prevzeti politično in gospodarsko krmilo države. Razglasil se je za socialdemokrata. V nekem intervjuju, objavljenem v madžarskem dnevniku Nepszabadsag, je široko razpravljajal o sedanjem ruskem trenutku in o alternativnih rešitvah iz sednjih težav. Pravi, da se bo mnenje, da ni bil premalo pogumen, ko je imel možnost za hitro prenovitev gospodarstva in družbe, še potrdilo. Z dejansko vladajočimi silami družbeni razvoj ni bil mogoč. Izhod pa je tam, kjer je začel CK na seji januarja 1987. Partijska nomenklatura je dojela, da reforme usodno vplivajo na njeno vlogo. Posebno je to veljalo za tiste zunaj Moskve, češ, v njej naj se le prepirajo, tukaj pa bomo ostali mi. Tako je bilo pri reformi političnega sistema in tako tudi pri gospodarski reformi. Ko je šlo za novo gospodarstvo, s tem da se moramo reševati s tržnim gospodarstvom, z decentralizacijo, se dotakniti lastninskih odnosov in jih reformirati – tedaj se je gospodarska nomenklatura pridružila politični. Reforme so pokazale nepotrebnost aparata, odvečnost stare strukture. Bilo pa je več sto ministrstev, čez sto v Rusiji, več sto po republikah, bili so trusti, združenja, centrale podjetij. Vsa ta nomenklatura se je prebudila, spoznala, da ji bije mrtvaški zvon, uprla se je. Gorbačov je bil mnenja, da mora »zajeti zrak«, in je iskal izhod, saj bi sicer reforma propadla kot vsi poskusi pred njo. In tako je prišlo do 19. partijske konference in do političnih reform. Združiti so hoteli reformna prizadevanja od zgoraj s pobudami, ki so prihajale od ljudi spodaj, gradili naj bi na njihovem razpoloženju in njihovih pričakovanjih. To je takrat reforma tudi v resnici začela. »Proces v tej državi je možen samo tako in radikalno, globoko delujoč, z revolucionarnimi spremembami, nikaor pa ne po revolucionarni poti, temveč evlucijski.«

Nekateri opazovalci so mnenja, da med reformami Gorbačova ter zamislimi Jelcina in Habsbulatova ni velikih razlik. Vsi so za politični pluralizem, za lastninske reforme, vsi potrjujejo novo obliko federacije, so za svobodno izražanje mnenj in pravico do opozicije. Razlikujejo pa se glede poti, kako vstopiti v pravno in demokratično civilno družbo. Ali jih je razlikoval predvsem boj za oblast, za osebno veljavo? Ne glede na osebnosti kažejo razlike predvsem zavezniki, na katere se opirajo.

Glede »hitre« spremembe po sklepih iz januarja 1992 kritizirajo tudi zahodni opazovalci nerealnost Jelcinovih obljub (neboleče spremembe in nekaj mesecev do zahodnega sistema). Svoje so naredila predsedniška gesla za referendum. Zaradi ruske dediščine, pomanjkanja iniciativnosti, ustvarjalnosti in stare miselnosti posameznikov so za rusko družbo bili »prehitri« celo previdni koraki Gorbačova. Gorbačov kritizira Jelcinov postopek kot nerealen, utopičen, neostalinističen in neoboljševiški. Poudarja, da gospodarski napredek ni možen, če ostane politični sistem nekdanji, zaostal. Graja sedanje oblastnike, da se sicer imenujejo za demo-

krate, ne dovolijo pa ljudstvu, da – na temelju svojih zakonov – samo izbira. To bi zahtevalo daljše obdobje. Gorbačov trdi, da reforma od lanskega junija ni napredovala. Bili so le politični spori in spopadi. Statistike potrjujejo Gorbačova. V zasebnih rokah je 71.721, tj. dve petini vseh podjetij, vendar so to le mala in obrtna podjetja ter trgovine. Veliko pa jih ima sedeže v Moskvi ali v velikih mestih. Na deželi je 90% državnih. »Od junija Rusijo zanaša.« Treba je reševati konkretna vprašanja. Treba je reševati podjetja, ki ne delujejo uspešno, s posojili, posebno zato ker bi polom nekaterih podjetij prinesel polom celotne verige sicer uspešnih podjetij. Potrebna je koalicija, ki bi združila politični center, bil bi primer socialnega partnerstva, »razstava razuma«. Gorbačov se tudi sam prišteva k sredincem in deluje med njimi.

Francoski publicist K. P. Karol prišteva Rusijo k tretjemu svetu. Pravi, da je Jelcin 25. aprila sicer dobil referendum, s tem pa ni rešil še nobenega političnega in gospodarskega vprašanja. Opozarja na rusko razdajanje sil v medsebojnih prepirih, čeprav ustavne spremembe niso nepomembne. The Guardian pravi, da je Jelcin ali »ignorant ali cinik«, ko pravi, da bo po končanih reformah uresničena tržna ekonomija, »brez trpljenja«, čeprav bodo dobitniki redki, zgubarjev pa legijon.

Imperij je razpadel, varnostna služba je oslABLJENA. Vprašanje je, kako se bodo uresničevali reformni ukrepi in kakšno bo stanje v državi. Vse kaže, da voditelji držav, ki so se osamosvajale od nekdanje Sovjetske zveze, niso preveliki demokrati. Gradijo na tradiciji, da so vse, sicer maloštevilne reforme v ruski preteklosti izsiljene od zgoraj. Edina revolucionarna rešitev je bila oktobrska revolucija in še ta je končala v slepi ulici stalinističnega državnega kapitalizma. Ta sistem se je zrušil. Gorbačov je hotel reforme s postopnimi spremembami. Tudi od zgoraj, vendar s postopnim pridobivanjem soglasja od spodaj. Jelcin (»car Boris«) pa je pristaš močne roke in vsiljenih reform od zgoraj. Tega ne spreminjajo njegovi poskusi iskanja sporazumov ali odstopanje ter popuščanje pri lastnih ali ukrepnih njegovih izvrševalcev. Pozna legalne težave sedanjega političnega sistema. Z referendumom, z novo ustavo in njeno potrditvijo, z novimi predsedniškimi volitvami si hoče ustvariti zakonite temelje za svoje načrte. Posebno predsedniški sistem bi njegovim reformam od zgoraj dodelil zakonite temelje.

Pri sedanjih reformnih težavah Jelcina ne smemo prezreti dejstva, da živi 230 milijonov državljanov federacije v 21 republikah in 11 avtonomnih okrožjih, nekatere se razširjajo celo v samem središču federacije (npr. Tatarska, Baškirska, Čuvaška republika). Prej je poleg državne prisile (policija, vojska, administrativni aparat) ustvarjala nekakšen nadsrednacionalni temelj med njimi Komunistična partija z njeno ideologijo o sovjetskem bratstvu in o sovjetskem človeku. Ne glede na to da je imela vse manj resničnih vernikov, je razpadla. Zdaj ni nobene skupne ideološke ali idejne sile, ki bi ta federalni konglomerat duhovno združevala. Nasprotno, po republikah zunaj sedanje Ruske federacije in prav tako po republikah in avtonomijah v federaciji so prišli na oblast in se na njej utrjujejo voditelji in skupine, ki razširjajo nacionalistična (tudi separatistična) gesla ali pa so versko in nacionaistično pomešani. Jelcin je odrinil Gorbačova z razglasitvijo samostojne Ruske federacije. Priznal je enako pravico drugim republikam. Bili so zavezniki proti centralistični oblasti oz. kakršnim koli nadzornim silam nad njimi. Moskva kot središče je bila zrušena, novo, rahlo skupnost so sklicevali v Minsku. Zdaj je Jelcin izrabil – proti nasprotnikom v Vrhovnem sovjetu in v aparatu države – predstavnike republik in avtonomij ter decentraliziranih oblasti. Sklical jih je na skupščino, da bi podprli njegova ustavna prizadevanja. Jelcin kaže sicer vse bolj lastno-

sti čuvarja in dediča ruskih imperialističnih interesov in siceršnje velikoruske simpatije. Zato je njegovo sedanje zaveznništvo nekoliko protislovno. Hkrati pa kaže, da se Ruska federacija ne namerava odreči svoji vlogi velesile. Intervencija na tadžikistanski meji kaže, da tudi Jelcin pomaga vojski zdraviti »afganistanski kompleks« (kot nekoč v ZDA po porazu v Vietnamu). Hkrati pa Jelcin pomaga tudi svojim zaveznikom na Kavkazu. Primer je podpora vladi (nekdanji komunistični voditelji) v Tadžikistanu. Še bolj značilna je podpora Azerbajdžanu, kjer je prišel na oblast Alijev šef NKVD in član politbiroja in kjer je bil izveden vojaški udar njegovega mladega prijatelja Huseinova. Prejšnji odstavljeni predsednik Elčibej je hotel naftovod na Zahod čez Turčijo. Podpisal je pogodbo z naftno družbo DP v Londonu (kar spominja na nekdanje prevratne dni ob koncu prve svetovne vojne). Rusko zunanje ministrstvo je opozorilo celo Turčijo, naj se ne vtika v Tadžikistan. Končno je tadžikistanska naftna proizvodnja vredna 9 milijard dolarjev. Pri zadnjih intervencijah se pojavljajo izrazi o »bratski pomoči«, namestnik obrambnega ministra, afganistanski heroj Gromov, pa govori, da gre na tadžikistanski meji za »moralno pravico do povračilnih ukrepov.« Jelcin govori o »banditskih postopkih mudžahidov« in med vojaki razglaša »junaka ruske federacije«. Tadžikistan je dobil 60 milijonov dolarjev ruske pomoči.

Za usodo držav nekdanje Sovjetske zveze, v precejšnji meri pa tudi za razvoj v Ruski federaciji je izrednega pomena, kako se bo usmeril islamski svet. Gre za njegovo veliko prebujenje in tudi za nekatere zunanje pozive na »sveto vojno« (Sadat, homeinisti itd.). Po podatkih sovjetske revije Argumenti i fakti je živelo v Sovjetski zvezi do njenega razpada 60 milijonov pripadnikov islama. Vsak tretji vojaški obveznik je bil pripadnik islama, kar je bila posledica njihovega večjega populacijskega prirasta v primerjavi s slovanskimi in neislamskimi državljani. Vprašanje je, kako bodo nanje vplivali zunanji islamski vplivi. Zdaj živijo v veliki večini v svojih samostojnih republikah, članicah nove Skupnosti neodvisnih držav. Milijoni pa so še vedno v sedanji Ruski federaciji. Samo v Moskvi živi 1 milijon pripadnikov islama, med njimi je 700.000 Tatarov, ki imajo v samem osrčju Rusije svojo republiko, članico federacije. Na islamski povezavi delujejo predvsem Iran, Savdska Arabija in Turčija. Pomagajo pri obnavljanju cerkvenih in šolskih objektov (koranske šole) in pošiljajo versko literaturo. Posebno pri šiitih ugotavljajo homeinistični vpliv, čuti se celo med suniti. V turško govorečih republikah so večji turški vplivi. Iz Carigrada prihajajo predvsem tudi predlogi za gospodarsko povezavo. V Turčiji hočejo obnoviti nekdanje vplive osmanskega carstva tudi po nekdanji sovjetski Srednji Aziji. Turčija je (poleg Irana) tudi pomemben dejavnik v skupnosti črnomoških držav. Turški vplivi so vendarle predvsem tudi laični. Pri tem imajo pomoč in podporo Zahoda (predvsem ZDA), ki se boji, da bi na Bližnjem in Srednjem vzhodu nastal nevaren fundamentalistični, novi svetovni ureditvi sovražen in uspešen nasprotnik. Tadžikistan pa kaže, da tudi Moskva kljub vsem trenutnim težavam ne namerava prepustiti vpliva na nekdanjem področju sovjetske interesne sfere tujim (fundamentalističnim ali turškim prozahodnim) interesom in protiruskim težnjam. Svoj vpliv kaže na celotnem Kavkazu. Zaradi prepletenosti nacionalnih in verskih nasprotij igra vlogo posrednika in po potrebi tudi pomočnika v orožju in denarju. Moskva gradi tudi na vplivih svoje stoletne prisotnosti, odvisnosti islamskih držav od gospodarskih povezav z njenim ozemljem. Ne smemo pa podcenjevati tudi prisotnost obnovljenih in moderniziranih ruskih obveščevalnih služb (civilnih in vojaških), ki pomagajo tudi njim prijaznim oblastnikom ali pa – če so v opoziciji – njihovo vrnitev na oblast. Sovjetska oblast je imela tesno povezane tudi voditelje verskih skupnosti. Nekateri pozna-

valci islamskega sveta pripisujejo Uzbekistanu vodilno vlogo pri prenavljanju in zbiranju islamskega sveta. Taškent je milijonsko moderno mesto z gospodarsko povezavo po celotni nekdanji sovjetski Srednji Aziji in še dalje, v sosednje države. Ima možnosti za postopno spreminjanje islamske družbe v sodobnejši tržni gospodarski sistem. V Uzbekistanu sta dve tradicionalni središči islama, Samarkand in Buhara. V obeh pospešeno obnavljajo religiozna cerkvena in šolska središča.

Vse kaže, da zdaj še ni nevarnosti, da bi islamski fundamentalizem prevladal – ne v odcepljenih republikah ne v tistih, ki so članice Ruske federacije. Rusi gradijo tudi na številnih ruskih manjšinah (na neruskem področju nekdanje Sovjetske zveze jih je bilo 80 milijonov). Tak primer je tudi Kazahstan, kje je skoraj polovica Rusov oz. prebivalcev nekazaških narodnosti. Ne glede na težo te države v Skupnosti neodvisnih držav lahko pričakujemo, da bodo Rusi ohranili v svojih rokah tudi znani center vesoljskih raziskav in poletov Bajkonur, okrog katerega se zdaj prepirajo. Moskva je po islamskih državah razvijala tudi precej enostransko različne monokulture. Tako so zdaj še bolj odvisne od sodelovanja z njenim gospodarstvom.

Notranji procesi po islamskih državah pa so odvisni od tega, ali bodo premagali sedanje gospodarske težave in tudi medsebojne prepire. Nevarnost je v različnih bojih oblastnikov za utrditev ali prevzem oblasti. Doslej so uporabljali predvsem nacionalistična gesla, lahko pa se pojavijo tudi demagogi, ki jih bodo okrepili še s fundamentalističnimi argumenti. To pa bi lahko bilo usodno za celotno srednjeazijsko razsežnost. Odstranilo bi evropske vplive in tudi možnost za uveljavitev novega svetovnega reda, ki naj bi bil na temeljih listin OZN in tudi v helsinškem duhu. Usodno je iskanje primerne alternative, ki bi sicer gradila na islamskih izročilih vseh teh narodov in držav, vendar sprejemala in gradila tudi na temeljih moderne civilizirane Evrope. Pri tem je pomembno tudi, koliko bo napredovala gospodarska reforma s tržnim gospodarstvom. Modernega tržnega gospodarstva ni mogoče razvijati na temeljih fevdalnih izročil ali prevzemanju šeriatskih zakonov.

Boris Jelcin se je izognil padcu, ki mu ga je v Vrhovnem sovjetu pripravljaval Hasbulatov, z naslonitvijo na lokalne (republiške, oblastvene, upravne itd.) oblastnike. Bilo jih je 692 (od tega iz vsake republike po štirje). To bo nedvomno pospešilo decentralizacijo Ruske federacije, predvsem pa tudi težnje po večjem lokalnem odločanju o naravnih bogastvih, o ustvarjenih proizvodih. Načelno to ne bi smelo biti moteče. Lahko bi pospešilo uspeh ruske gospodarske reforme. Razsežnosti te države so ogromne, razlike v razvoju (kulturnem, gospodarskem, prometnem itd.) so tako velike, da se z moskovskimi centralističnimi ukrepi uspešnost reforme ne more zagotoviti. Ni dvoma, da so potrebni splošni, ustavni temelji, graditi pa bodo morali na možnostih posameznih bolj ali manj zaokroženih enot. Zato je zanimiv poskus, ki so ga uspešno izvedli reformisti na področju Nižjega Novgoroda, kjer so lokalne pobude na temelju tržnih zakonitosti ustvarjale doslej edini reformistični gospodarski čudež v Jelcinovi Rusiji. Ne smemo prezreti, da take decentralizacije ne zahtevajo le republike in avtonomne oblasti, temveč tudi popolnoma ruska področja (npr. Sankt Peterburg, Čeljabinsk, Sverdlovsk, Vladivostok itd.). Razvoj ne bo enakomeren na vseh razsežnostih Ruske federacije, bo pa vendarle usmerjen v uresničevanje (postopno, po razvojnih možnostih) tržnega gospodarstva in modernega tehnološkega napredka celotne državne skupnosti. Ne smemo pozabiti, da so kljub vsem stalinističnim »enotirnim« poskusom ostale v Sovjetski zvezi velike razlike: v razvoju in v življenjski ravni. Pred sredobežnimi silami pa bo federacijo reševala gospodarska prepletanost celotnega gospodarstva.

Sedanja Jelcinova naslonitev na vladajočo gospodarsko in tehnokratsko vodečo strukturo v bistvu pomaga tudi takšnemu medsebojnemu povezovanju gospodarstva federacije. Zdaj lahko pokaže, da proizvodnja že vsaj pol leta ne nazaduje, da se je nakup blaga na trgu povečal za 30% in da se inflacija nekoliko zmanjšuje. Kljub težnjam po večji samostojnosti in neodvisnosti avtonomnih enot bodo morale žrtvovati svoje težnje po suverenosti. To bodo zagotovili gospodarski razvoj, krepitev osrednje oblasti (tudi policija in vojska), povezanost povsod naseljenih Rusov z osrednjo rusko matico. Jelcinova ali katera koli reforma in oblast bo odvisna prav od tega sožitja med avtonomijami, predvsem pa od gospodarskih povezav na temeljih zdrave konkurence tržnega gospodarstva. Graditi na »sovjetskem človeku«, o katerem je sanjal še socialist Gorbačov, bi bila tragična zmeta. Bilo pa bi tudi nevarno, če bi prevladale kakršne koli velikoruske ideje, ki bi gradile federacijo na »ruskem človeku«. Nič manj ni nevarno bojevito pravoslavje, saj bi izzvalo bojeviti islam.

Ne glede na vse težave in dediščino stalinističnih zmot in napak so velike razsežnosti nekdanje Sovjetske zveze velik, z mnogimi gospodarskimi in prometnimi vezmi medsebojno povezan poseben kontinent. Če hoče svet preprečiti nevarni kaos in tudi krvave obračune, če hoče preprečiti različne sredobežne težnje v različne fundamentalistične reakcionarne skupnosti, mora sodelovati z modernizacijskimi tržnimi reformami, pomagati mora pri gradnji zdravih temeljev tržnega gospodarstva in pri razvoju nove demokracije. Vse to pa ni možno z vsiljevanjem nekaterih, že zastarelih zahodnih kapitalističnih receptov. Življenje ljudi v nekdanji Sovjetski zvezi zahteva čim prejšnji dvig življenjske ravni, zahteva pa tudi novo družbeno integracijo, ki ne bo zanemarjala vloge solidarnosti med ljudmi, solidarnosti tudi v novi demokratični družbi tržnega gospodarstva.

Na Zahodu so se pojavila in se ponekod še vzdržujejo gesla o »veliki evropski hiši«, ki bi vključevala tudi nekdanje sovjetske razsežnosti. Na njihovo utopičnost kažejo že težave, ki jih imajo najbolj razvite in zahodno usmerjene, prej socialistične srednjeevropske države. »Evropska hiša« bo mogoče lahko vključila baltiške države, Poljsko, morebiti po daljših reformah tudi Ukrajino. Ukrajinci se bojijo velikoruskih teženj (zgodbe o »Mali Rusiji«, o »Kijevski Rusiji« itd.). Tu je vprašanje Rusov v Donbasu Krima in Sevastopola itd.). Strah je preprečil tudi predajo jedrskega orožja Rusiji ter narekoval sporazum z ZDA (pomoč pri uničenju, varnost Ukrajine). Ukrajina je zdaj tretja jedrska sila na svetu. (To orožje je tudi v Beli Rusiji in v Kazahstanu). Ukrajinci so hoteli ohraniti jedrsko orožje srednje-ga dometa, ki bi seglo v ruska središča.

Prehod na tržno gospodarstvo in civilno demokratično družbo ima v Rusiji pred seboj še težko in mukotrpno pot. Mnogonacionalna država, različne stopnje razvitosti, pokrite z nacionalnimi pripadnostmi, različna zgodovina, kulturna stopnja, miselnost in še marsikaj spominjajo na probleme nekdanje Jugoslavije in balkanskega kotla. Ruska federacija potrebuje trdno vlado, ki bi imela dovolj časa, da z demokratičnimi parlamentarnimi ukrepi in sprejemljivostjo vsaj pri veliki večini prebivalstva premaga čim prej bedo in pomanjkanje kot temeljnem pogoju za nadaljnjo demokratično pot. Vse te težave in še dodatno razočaranje mnogih zaradi razpada »ruskega« imperija, njihovo prepričanje, da je bilo prej boljše (»red in kruh« itd.), vse to bi zlahka zapeljalo oblastnike v uporabo nedemokratičnih sredstev, v to, kar je Bronislav Geremek imenoval »totalitarno izkušnjo«. Jelcinovi avtoritarni poskusi so poželi na volitvah zgovoren opomin. Od leta 1990, ko je bil neposredno izvoljen, je zgubil 5 milijonov glasov, večina volivcev se je izrekla za predčasne predsedniške volitve. Tudi velika abstenenca je bila

zgovorna. V Ruski federaciji so potrebne široke demokratične koalicije. Na to opozarjajo tudi druge nekdanje socialistične države, brez širših sporazumov in sodelovanja ni rešitve. Najbolj razvita med njimi, nekdanja NDR, je pokazala, da tudi hitre rešitve (kot jih nekateri imenujejo: »instant rešitve«) ni, saj je tudi nemške milijarde ne morejo rešiti. In NDR je imela 16 milijonov, Ruska federacija pa 230 milijonov prebivalcev. Jelcin je doslej naredil le nekaj taktično (tudi »kravjih« kupčij) nepremišljenih ukrepov in njihovo spreminjanje (primer zamenjava rubljev in omejitev na 35.000) so nasprotniki uspešno uporabili.

V Ruski federaciji ne bi smeli pričakovati nekakšnega premočnega razvoja. To je lahko le daljši proces postopnih reform. Spremljala ga bo politika boja proti revščini in za demokratične svoboščine. Vse drugo bi vodilo v nevarne vode totalitarizma ali v izkušnjave avtoritarizma. Rusija se bo še dolgo ukvarjala s seboj in svojimi sosedami iz sedanje Skupnosti neodvisnih držav. Njeni notranji (predvsem gospodarski) uspehi bi bili tudi najboljša zagotovitev njene politike miru in pozitivne vloge pri uresničevanju nove svetovne ureditve, zagotavljali bi v njem – pod streho OZN – primerno ravnotežje sil. Neuspehi, gospodarski polomi bi lahko priklicali nevarne pustolovce in »nacionalne rešitelje«, pogubne za Ruse in za svet okoli njih.

Mesto Rusije ni in ne more biti v »evropski hiši«, to velja za celotno federacijo, prav tako pa tudi za »Rusijo do Urala«. Graditi pa bo morala svojo »hišo«, ki ne more biti »ruska«. Po vzorcu drugih sedanjih velikih gospodarskih integracij bo prej ali slej na širokih evroazijskih prostorih lahko le na široko povezovala številne narode. Taka skupna »gospodarska streha« bi bila lahko resnična perspektiva miru in demokracije tudi na teh razsežnostih.

Julija 1993.

MARJAN OSOLNIK*

Diplomacija ali samoreklama

Zdaj ko je Republika Slovenija mednarodno priznana država, članica OZN, KVSE in Sveta Evrope, da ne naštevam naprej, se od naših uradnih diplomatskih predstavnikov pričakuje, da se obnašajo v skladu s sprejetimi mednarodnimi pravili in običaji. V času, ko smo se še bojevali za mednarodno priznanje, so bili možni, dopustni in tudi razumljivi nastopi, ki niso bili povsem v skladu s tradicionalno diplomatsko tehniko in protokolom ali pa normami in običaji mednarodnega prava. Pomembno je bilo doseči cilj – preboj iz osamitve; iz objekta postati subjekt mednarodnih odnosov. Ta del poti je danes v glavnem že za nami. Republika Slovenija je sicer majhna država tako po ozemlju kot po prebivalstvu ali gospodarski zmogljivosti, vendar je v svetu tudi veliko manjših. Od našega obnašanja na mednarodnem področju pa bo odvisno, kakšen vtis bomo ustvarili o sebi in kako resno nas bodo jemali naši partnerji.

* Marjan Osolnik, diplomat, publicist

Zdelo se mi je potrebno, da vse to povem kot uvod, preden preidem k nekaterim primerom obnašanja, ki vzbujajo skrb, ker si z njimi sami resno ogrožamo ugled, ki naj bi ga kot država šele gradili in utrjevali. Z ugledom pa je tudi v mednarodnih odnosih tako, da ga je težko in dolgotrajno treba pridobivati, lahko pa se zelo hitro zapravi. Tokrat se ne mislim ukvarjati z neokusnimi nastopi posameznih politikov pred avditoriji v tujini ali pa tudi doma, ki smo jim bili priča zlasti v predvolilni evforiji, pa tudi ne z nerodnostmi t.i. prisluškovalne aфере, temveč bi predvsem želel opozoriti na nekatere vidike poročanja o slovenski diplomaciji v obćilih, pa tudi obnašanja slovenskih diplomatov, za katero menim, da v mednarodnih odnosih ni v navadi in bi nam lahko celo škodovalo.

Pri tem ne mislim samo na primere, ko poročanje s področja mednarodnih odnosov in diplomacije kaže, da smo še res novinci, brez izkušenj. Marsikdo, ki pozna zadeve, se je sladko nasmejal, ko je pred meseci slišal poročilo na radiu in TV ali pa ga prebral v tisku, da je izročitvi poverilnih pisem novega slovenskega veleposlanika v neki državi prisostvoval tudi odpravnik poslov ta in ta. Širša javnost se morda ne zaveda, da funkcije odpravnika poslov ni več v trenutku izročitve poverilnih pisem ter da se je ta, ki je bil do prihoda veleposlanika kot odpravnik poslov na načelu določene slovenske diplomatske misije, udeležil svečanosti v svoji redni funkciji svetovalca veleposlaništva. Sicer pa je v tisku zaslediti še vrsto naivnih predstav o diplomaciji, vse tja do zahtevkov, da bi bil sedež veleposlaništev tudi v kakšnem drugem mestu, razen v Ljubljani, ali pa da naj bi ta mesta pridobila vsaj sedež konzulatov.

Slovenski državni protokol in slovenski vodilni državniki so se glede na prostorsko stisko vladne palače znašli v mnogih dilemah, kako organizirati svečanost izročanja poverilnih pisem tujih diplomatskih predstavnikov, kar je bilo novi hrvaški republiki olajšano ob podedovanih dvorih in uradnih rezidencah. K sreći nismo podlegli praksi, glede katere je verjetno Hrvaška edina država na svetu, ki daje veliko publiciteto dejanju, ko šef države ceremonialno ob prisotnosti občil izroča ukaze o imenovanju in poverilna pisma novoimenovanim odhajajoćim veleposlanikom. Diplomacija sicer ni imuna na inovacije, toda v svetu še vedno velja praksa, da je veleposlanik prevzel svojo funkcijo šele z izročitvijo poverilnih pisem šefu države, pri katerem je akreditiran, oz. ko je izročil njihove kopije zunanjemu ministru države gostiteljice, vse dotlej pa praviloma veleposlaniki ne nastopajo v javnosti. Pri nas smo tudi lahko v tisku prebrali, da je doloćen veleposlanik, še preden je izročil poverilna pisma, že bil na uradnih obiskih pri nekaterih uglednih županih naših mest in dajal intervju tamkajšnjemu tisku.

Nedavno je ugledni slovenski dnevnik v poročilu o pogajanjih za sporazum med Slovenijo in Evropsko skupnostjo najbrž kot spodrsrljaj zapisal, da je sporazum že bil ratificiran, čeprav so ga takrat pogajalci parafirali, kar je seveda bistvena razlika.

Toda takšni in podobni primeri, ki kažejo, da se šele učimo abecede mednarodnih odnosov, so lahko le slučajnostni spodrsrljaji. Resno pa vzbuja skrb praksa, ki jo opažam v poročilih o tem, kako posamezni novi slovenski veleposlaniki izročajo poverilna pisma nekaterim tujim šefom držav, kraljem, kraljicam, predsednikom republik ali pa šefom mednarodnih organizacij. Vsi, ki so tak dogodek spremljali na TV, so lahko videli, kako je naš veleposlanik predsedniku države ene od velesil po izročitvi poverilnic obrnil hrbet, namesto da bi se umaknil nazaj za nekaj korakov.

V tem prispevku pa bi želel opozoriti zlasti na poročanje o razgovorih ob takšnih stikih naših diplomatskih predstavnikov na najvišji ravni. V našem sloven-

skem tisku smo lahko prebrali dokaj izčrpano poročila o razgovorih naših veleposlanikov s tujimi državniki ob tej priložnosti; slovenski javnosti pa ni znano, da tisk navedenih držav ni o tem – razen o samem dejstvu izročitve poverljivih pisem in morda nekaj biografskih podatkov o veleposlaniku – objavil ničesar. Zakaj ne? V večini demokratičnih držav titularni šef države – suveren, kralj ali predsednik – ni ustavno pooblaščen, da javno komentira tekoče aktualnopolitično dogajanje, kaj šele da bi se podrobneje opredeljeval kot na primer do krize v Bosni ali izražal svoja mnenja o kočljivih političnih vprašanjih, ker to praviloma sodi v domeno vlade in parlamenta.

Res je, da nekdanja toga pravila diplomacije danes niso več tako stroga, pa vendar marsikaj od tega še vedno velja zaradi vrste praktičnih razlogov. Marsikateri revolucionarni režim se je v začetku norčeval iz diplomatskih norm komuniciranja in oblačenja, a so nazadnje tudi stari revolucionarji oblekli frak ali smoking; predvsem pa so se kmalu prepričali, da je v interesu ohranitve mednarodne legalitete režima treba sprejemati in dosledno izvajati pravne in običajne norme diplomatskih odnosov, vključno protokola. Zato menim, da prav primeri publicitete ob izročanju poverljivih pisem, ki pa niso osamljeni, zaslužijo, da si jih temeljiteje ogledamo, tako kot je to skladno z diplomatsko prakso in običaji, ki še vedno veljajo v svetu.

Najprej naj omenim, da veleposlanik, ki naj bi sicer predstavljal svojo državo, po rangu ni enakovreden partner tujemu šefu države, ki mu izroča svoja poverilna pisma. Protokol države gostiteljice oz. šefa države natančno določa vsak korak pri tej svečanosti, s katero se umešča novi veleposlanik v svoji funkciji. Praviloma v takšnem razgovoru dveh neenakih partnerjev že normalno načelo spoštovanja do osebnosti, ki v določeni državi zavzema najvišji položaj, zahteva, da je pobuda v razgovoru, zlasti glede tem, predvsem prepuščena šefu države. Drugačno obnašanje bi bilo verjetno ocenjeno kot pretenciozno in žaljivo ter bi utegnilo vplivati na to, kako pristojne oblasti države gostiteljice, ki imajo na razpolago nešteto načinov, da izrazijo svoje nezadovoljstvo, obravnavajo veleposlanika in celo veleposlaništvo. Veleposlanik lahko v takšnem razgovoru samo prenese tisto sporočilo, za katero ga je izrecno pooblastil njegov šef države in vlade. Znano je, da je ob takšni svečanosti razgovor pretežno kurtoazen in danes se le še v redkih državah ob tej priložnosti preberejo formalni vnaprej pripravljene govori, ki se potem morebiti tudi objavijo. Takšne vljudnostno izrečene fraze ne obvezujejo, kažejo le na stanje odnosov. Če so med dvema državama resnično sporna in odprta vprašanja, se ob takšni priložnosti ne omenjajo neposredno, temveč kvečjemu namigne na željo po njihovi uspešni razrešitvi.

Ne bom povedal nič novega, če rečem, da vsak državnik v svetu drugače izraža svoje misli in poglede, če govori v zaprtem krogu, kot temu pravimo *off the record*, in drugače, če je to namenjeno za objavo v domačem ali tujem tisku. In tu pridemo do problema objave. V diplomaciji, pri uradnih mednarodnih stikih, državniskih obiskih je vprašanje, kaj se objavlja in kako in kaj ne, vedno stvar dogovora, ki naj bi se ga vestno držale obe strani. Gotovo ste opazili, da ob mednarodnih obiskih dva državnika istega ranga praviloma skupno prirejata konferenco za tisk, da bi poleg morebitnega skupnega komunikeja osebno pojasnila svoje razgovore in stališča. Eno osnovnih načel *fair play*a v diplomaciji je, da se dva partnerja, zlasti kadar gre za države, ki niso sprte med seboj, dogovarjata o objavi vsake informacije, ki se nanaša na njihove odnose in dogajanja s tem v zvezi. Pričakovati bi torej morali, da je naš tisk, ko je dokaj izčrpano poročal o razgovorih naših veleposlanikov s tujimi šefi držav ali mednarodnih organizacij,

izhajal iz nekakšnega uradnega skupno dogovorjenega sporočila o takšnem dogodku. Osebnostno na tem močno dvomim oz. sem celo prepričan, da večinoma to ni tako in to mi tudi vzbuja skrb. Če bi takšni skupni komunikativni obstajal, bi o tem pisal tudi tisk tuje države, kar bi verjetno naša občila navajala v svojih poročilih.

V treh-štirih primerih, ki jih imam pred seboj kot časopisne izrezke, pa so bile objavljene takšne podrobnosti o razgovoru našega veleposlanika in tujega šefa države, ki verjetno ne bi bile dopustne za objavo. Gre tudi za ustavne določbe, pa tudi za smiselno prakso, da se do kočljivih političnih vprašanj šef države ali odgovorni na čelu neke mednarodne organizacije javno ne opredeljuje, zlasti še če celo vlade teh držav še niso zavzele do posameznih vprašanj tako izniansiranih stališč. Noben šef države v današnjem svetu ne bo pristal npr., da javno komentira predvolilne razmere v Sloveniji ali označi posamezne politike, ki so pri tem udeleženi. Zlasti so razmere v Bosni in okrog nje »vroč krompir«, kjer celo vladni funkcionarji, ki so operativno pristojni, da se s tem ukvarjajo, skrbno tehtajo vsako besedo, da ne bi koga po nepotrebnem prizadeli ali pa prevzeli nase obveznosti, za katero bi se pozneje izkazalo, da je niso sposobni izpolniti ali pa da njeno izpolnjevanje prinaša preveliko politično tveganje. Sodeč po objavljenem, gre v našem primeru za zanimive interne razgovore, o kakršnih v svetu normalno veleposlaniki po svojih zaupnih poteh obveščajo svoje vlade, ne da bi o tem pisal tisk. Diplomati so visoki državni uslužbenec in ne politik, ki se ob vsaki priložnosti bori za publiciteto in čim večji ugled. Nerodno v tej zadevi je tudi to, da tisk drugih držav – glavnih mest, v katerih se je ta svečanost izročanja poverilnih pisem dogajala – o podrobnostih ni poročal, prebrali ali slišali pa smo jih v naših občilih. Porekli boste: nič zato! Smo vsaj bolj na tekočem kot ljudje v drugih državah. Naj živi odprta demokratična diplomacija!

Pa ni tako. Če bi si takšen luksuz »curljanja« v tisku privoščil veleposlanik ene od velikih držav v drugi pomembni državi, zlasti če bi šlo za pereče teme, bi to poročanje gotovo povzel tudi tisk države, v kateri je potekala svečanost izročanja poverilnih pisem, in nastali bi zapleti. Postavila bi se vprašanja v tisku, morda v parlamentu: ali je šef države imel pooblastilo vlade, da se spušča v to temo, da izraža takšna politična stališča, ki bi lahko prizadela tretje države? Lahko bi se zgodilo, da bi dvor ali urad predsednika republike pod takšnim pritiskom javno izrazil rezervo glede takšnega enostranskega poročanja in s tem javno demantiral veleposlanika, ki je domači tiskovni agenciji dal takšno nepooblaščen videnje razgovora. To bi lahko veleposlanika že na začetku njegove misije v marsičem onemogočilo glede opravljanja njegovih funkcij.

Dejstvo, da omenjena poročila v našem tisku niso prišla do bralcev v tujini in da doslej še ni bilo javnega demantija takšnih razgovorov, še ne pomeni, da takšnega enostranskega obveščanja niso opazili v uradih za to pristojnih služb tujih držav. Ne bi se smeli zanašati na to, da nihče ne spremlja slovenskega tiska ali da je obvladovanje slovenskega jezika v svetu omejeno. Če bi to argumentacijo sprejeli, bi tudi pomenilo, da smo pravzaprav povsem nepomembna država in je čisto vseeno, kaj porečemo in objavimo v naših občilih, saj se na vse to nihče ne ozira. Morda res prizadeta država ne bo menila, da je potrebno, da zaradi tega kar koli ugovarja našemu novemu veleposlaniku, saj je to vendarle bila tudi dobronamerna publiciteta za njihovo državo v našem tisku. Pa vendar, v urejenih administracijah, z urejenimi informativnimi sistemi bodo ob naslednjih obiskih takšnega veleposlanika na ravni vlade ali pa šefa države med papirji briefinga tudi opozorila: pazite, kaj govorite, ker glede na prejšnje izkušnje to, kar poveste, lahko gre še isti večer v eter na radio ali TV in jutri v tisk. Po drugi strani pa veleposlanik, če želi uspešno

opravljati svojo misijo, potrebuje polno zaupanje sogovornikov na visoki vladni in državni ravni, ki ga ne bi smel zlorabiti. Veleposlanik pri svojem delu potrebuje, da mu sogovorniki med visokimi državnimi funkcionarji države, kjer je akreditiran, povedo več, kot pa lahko prebere v tisku, sicer njegovo delovno mesto ne bi imelo opravičila. Verodostojnost je prvi pogoj takšnega dela. Seveda pa spretnemu diplomatu ostajajo številne možnosti, da prišepne določena sporočila in informacije dopisniku ali komentatorju, vrednemu zaupanja, ki bo znal spretno posredovati bistvo informacije, ne da bi kompromitiral vir. Takšna informacija se bo glasila, da se to ali ono sliši v določenih krogih, seveda pa v takšni informaciji ne bo imena veleposlanika, kajti diplomacija bolj ljubi diskrecijo kot samoreklamo.

SAVIN JOGAN*

Začetek konca orožja za množično uničevanje

Letošnji podpis konvencije o prepovedi kemičnega orožja¹ nedvomno sodi med najpomembnejše dogodke v razvoju mednarodnega prava. Ta namreč zaokrožuje ali vsaj formalno zaokrožuje izredno dolga in vztrajna prizadevanja za dokončno prepoved tega orožja, »atomske bombe revnih«, kot ga nekateri imenujejo, hkrati pa pomeni resen obet tudi za razorožitev.

Zgodovina teh prizadevanj pa ni le izredno dolga, je tudi poučna: kaže nam, da trdovratnost vedno – ali skoraj vedno – zmaguje. Tako tudi v našem primeru, vse do drugačnega konca.

Morala in pravo glede uporabe strupov v vojni

Uporaba »nehumanega« orožja in sredstev bojevanja (kot bi rekli danes), in med taka nedvomno že od vsega začetka sodi tudi »strupeno« in kemično orožje, je stara kot vojne in oboroženi spopadi. Iz starega veka so poznani poskusi premazovanja puščic s strihninom, kokainom in izvlečki strupenih rastlin (volčje češnje, preobjede), s kačjim strupom ali z izvlečki iz človeških trupel.

Iz srednjega veka so nam znani primeri uporabe žvepla ter dima zažgane smole, v nekaterih primerih pa tudi arzenovih spojin in puščic z zastrupljenimi konicami v vojni. V 18. in 19. stoletju se množično pojavljajo predlogi vojaških strokovnjakov za polnitve eksplozivnih naprav in streliva z živim srebrom, arzenom, žveplom, svincem in rastlinskimi strupi. V burski vojni (1899–1902) je britanska vojska uporabljala artilerijske granate, polnjene s *pikrinsko kislino* (ekrazi-

* Savin Jogan, doktor politoloških znanosti

¹ Konvencijo o prepovedi razvoja, proizvodnje, kopičenja zalog in porabe kemičnega orožja in o njegovem uničevanju, kot se uradno imenuje, so na mednarodni konferenci od 13. do 15. I. podpisali pooblašteni predstavniki 145 držav, med njimi tudi Slovenije.

tom), pri katerih eksploziji se je razvil strupeni plin. Kasnejši izredno hiter razvoj kemije in kemične industrije je pripeljal do še raznovrstnejše proizvodnje in delno tudi uporabe kemičnih bojnih sredstev vseh vrst in načinov uporabe. Tako so npr. v prvi svetovni vojni uporabljali okoli 50 različnih vrst strupov. Vzporedno s tem procesom se že zgodaj pojavlja vrsta omejitev in prepovedi, pa tudi sankcij za porabo take vrste orožja. Znani Hamurabijev zakon (IX. stol. pr. n. š.) med drugim predvideva tudi način kaznovanja zastrupljevalcev: zasipanje v izkopano jamo skupaj s strupenimi kačami. Indijski zakon Manu (3. stol. pr. n. š.) prepoveduje uporabo strupov kot orožja za boj zoper sovražnika, ker ta povzroča trpljenje zastrupljenih, pogosto pa tudi ubije tiste, ki se ne borijo.

Znamenito geslo rimskega senata je bilo, da se »vojna vodi z orožjem, ne pa sstrupi«. V srednjem veku tako orožje moralno obsojata krščanstvo in islam. Kasneje pride tudi do izrecne mednarodne pravne prepovedi: »Uporaba strupov v kateri koli obliki, bodisi za zastrupljanje studencev in hrane, bodisi orožja, se popolnoma izključuje iz sodobne vojne« – se glasita določbi v meddržavnem sporazumu med Francijo in Nemčijo (Strasbourg 1675) ter v splošnih navodilih za vodenje vojne vojaškega ministrstva ZDA (1863). V sklepih bruseljske konference o zakonih in običajih vojne (1874) je prvič v večstranski sporazum vključena tudi prepoved strupov in strupenega orožja v vojni. S tem pa smo se že približali sodobnemu obdobju urejanja ter prepovedi po zakonih in običaju vojne, kot se razvijajo od konca 19. stoletja naprej.

Delno že v dokumentih *prve* (1899), še bolj jasno pa v dokumentih *druge haaške mirovne konference* (1907) se že začneja oblikovati zaokrožen sistem prepovedi uporabe orožja, streliva in metod bojevanja, ki so v nasprotju z zakoni človečnosti in ki niso nujne za doseg vojnih ciljev. V pravilniku o zakonih in običajih kopenske vojne, priloženem *IV. haaški konvenciji* (1907), pa je posebej prepovedano uporabljati strupe in strupeno orožje (23. člen). V posebni (II.) deklaraciji, sprejeti na prvi konferenci, je bila *prepovedana uporaba krogel, katerih edini namen je širjenje dušljivih ali strupenih plinov*.

O prepovedi uporabe dušljivih, strupenih in podobnih plinov ter ustreznih tekočin, materialov ali sredstev je bilo kasneje dogovorjeno na *washingtonski konferenci* (1922), vendar ta sporazum ni nikoli začel veljati. Pomembnejši je *Ženevski protokol* (1925),² ki je v posebni deklaraciji ponovil in delno razširil to prepoved. S tem protokolom se prvič prepoveduje tudi uporaba patogenih mikroorganizmov (»biološka vojna«).

Pol stoletja za omenjeno Ženevsko konvencijo (1975) je začela veljati *Konvencija OZN o prepovedi razvoja, proizvodnje in skladiščenja bakteriološkega* (biološkega) *in toksičnega orožja* ter o njegovem uničevanju (za podpis je bila pripravljena že 1972). Zanimivo je, da so ZDA šele v tem letu (torej po 50 letih) ratificirale Ženevsko konvencijo iz leta 1925.

Ob prvih razpravah in pripravah te konvencije pa je prišlo do izpopolnjene tehnologije in že tudi do začetka proizvodnje *binarnega kemičnega orožja*; to se razlikuje od prejšnjih *kemičnih eksplozivnih iztreлков po novem* varnostnem detajlu v konstrukciji: polnjeno je s kemičnimi substancami majhne strupenosti, v ločenih kontejnerjih, ki medsebojno reagirajo in tako pri letu iztreлка proti cilju proizvajajo bojne strupe.

² International Law Concerning the Conduct of Hostilities. ICRC, Geneva 1989, str. 174, 175.

Velika intenzivnost glede proizvodnje, raziskav in preizkušanja kemičnega in biološkega orožja na eni strani in širina ter tudi odločnost prizadevanj za njegovo prepoved in odpravo na drugi nam zastavlja vprašanje: kakšen je učinek, praktični rezultat takih prizadevanj? Za starejša obdobja, ko taka prizadevanja niso bila dovolj povezana in niso dobila svetovne teže, je njihov skromen učinek razumljiv. Podobno to velja tudi za prvo svetovno vojno, v kateri je izredno široka in raznovrstna uporaba bojnih strupov našla drugačno kritično misel in dejavnost nepriljubljenih. Do pravega merjenja sil obeh polov bi utegnilo priti med drugo svetovno vojno: zaloge bojnih strupov pri skoraj vseh sodelujočih so bile ogromne, razvite so bile posebne enote za njihovo uporabo, po drugi strani pa je kritična javnost povsem jasno poznala to nevarnost in se je zoper njo javno bojevala. Zakaj ni bilo tega »dvoboja« in zakaj – v nasprotju s splošnim drugačnim prepričanjem – nikjer niso bili uporabljeni kemično orožje in iztreški? Možni odgovor je zapleten, po svoje pa veljaven tudi za vse kasnejše spopade, verjetno tudi tiste, ki potekajo pred našimi očmi.

Prvi možni odgovor je: nobena stran ni uporabila nakopičenega kemičnega orožja, ker se je bala odgovora (povračilnih ukrepov) druge strani: *strah pred maščevanjem.*³

Drugi možni odgovor: nobena stran (država) ni uporabila kemičnega orožja zaradi tega, ker je vedela, da so ne le vojaki, temveč tudi civilno prebivalstvo posameznih držav, ki bi bile možni objekt napada, toliko seznanjeni z nevarnostmi kemičnega napada ter izurjeni in opremljeni za obrambo pred njim, da ta pravzaprav ne bi imel nobenega pravega učinka, državo, ki bi prva uporabila to orožje, pa bi ne glede na to diskreditiral pred svetovno javnostjo.

Tretji možni odgovor: moralna in pravna moč prepovedi tega orožja ter bojazen pred kasnejšimi sankcijami sta bili tako močni, da nobena država v drugi svetovni vojni ni uporabila kemičnega orožja.

Veliko elementov govori za to, da so na odpoved uporabi kemičnega orožja vplivale v medsebojni prepletenosti vse tri možnosti, pri čemer je pri eni in drugi odločitvi morda imel eden večjo, drugi pa manjšo težo.

Tudi v povojnih oboroženih spopadih so bile take odločitve zelo redke. V iransko-iraški vojni je prišlo npr. do uporabe bojnih strupov kot zadnji možni ukrep, ko se je iraška vojska znašla pred porazom. V vojni v Sloveniji poleti 1991 se je v nekaterih poročilih govorilo o tej možnosti, vendar končna ocena zanika, da bi JLA uporabila orožje, čeprav je sicer imela velike količine takih sredstev. Tako bo (bi) ostalo tudi vnaprej: *kemično orožje kot stalna grožnja*, ki bi jo lahko izrabila *močnejša stran*, ker se ne bi bala povračilnih ukrepov šibkejši strani, šibkejša pa takrat, ko bi *izčrpala vse druge možnosti*. Pri tem tudi teža in vpliv pravnih prepovedi ne bi bila zanemarljiva, čeprav te pogosto učinkujejo posredno, preko protestov mednarodne javnosti bolj kot zaradi bojzani pred sankcijami. To v veliki meri velja tudi za sedanjo vojno v BiH. Ustvarjeno je bilo torej *ravnotežje*, čeprav dokaj labilno, ki je tudi ob pomoči prepovedi in zagroženih pravnih sankcij nekako držalo strani na vajetih, vendar je grožnja z uporabo tega orožja ostala aktualna.

³ F. Kalshoven imenuje to razmerje »pozitivna recipročnost«. Prim. Constraints on the Waging of War, IC RC Geneva 1991, str. 65.

Vse dosedanje omenjene splošnejše in posebne (»kemične«) konvencije so sicer dokaj izrecno odločno prepovedale uporabo, nekatere pa tudi proizvodnjo kemičnega orožja, vendar nobena ni podrobneje *opredelila obsega prepovedi oziroma določila vrste orožja in drugih sredstev, ki jih prepoveduje*. Tako je posebna deklaracija, sprejeta na prvi haaški konferenci, prepovedala uporabo iztreлков, namenjenih izključno širjenju dušljivih ali strupenih plinov (1899), na drugi konferenci sprejeti Haaški pravilnik (1907) pa prepoveduje uporabo strupa in strupenih orožij ter siceršnje uporabo orožja in iztreлков in snovi, ki povzročajo nepotrebno trpljenje, vendar *niti okvirno nista opredelila vrste teh snovi in orožja*. Kasnejši Protokol o prepovedi uporabe dušljivih, strupenih in podobnih plinov v vojni ter bakterioloških sredstev (1925) v bistvu to splošno prepoved le ponavlja oziroma jo – enako splošno – razširja še na bakteriološko orožje. V podoben krog je usmerjena tudi Konvencija o prepovedi izpopolnjevanja, proizvodnje in kopičenja zalog bakteriološkega (biološkega) in toksičnega orožja ter o njegovem uničevanju (1972), ki sicer izrecno niti ne prepoveduje uporabe tega orožja, vendar pa prvič določeneje opredeljuje vrste tega orožja: mikrobiološki ali drugi biološki agensi ali toksini ne glede na njihov izvor ali način proizvodnje, ki po tipu in količini niso namenjeni uporabi za preprečevalne, znanstvene ali druge miroljubne namene, ter orožje, oprema ali vektorji, namenjeni za sovražnosti ali oborožen spopad.

V *Konvenciji o prepovedi kemičnega orožja (1993)* gre za bistveno temeljitejši pristop. Kemično orožje po tej konvenciji obsega toksične kemikalije in njihove predhodnike ter streliva, naprave in opremo, posebej zasnovano za povzročanje smrti ali drugih poškodb zaradi toksičnih lastnosti omenjenih kemikalij. Toksične kemikalije podrobneje opredeljujejo kot tiste, ki zaradi kemičnega delovanja na življenjske procese lahko povzročijo smrt, trenutno nesposobnost ali trajno poškodbo ljudi in živali ne glede na njihov izvor, način proizvodnje ali lokacijo (to velja posebej za binarno in večkomponentno orožje). *Vrste teh kemikalij so podrobno opredeljene* v posebnih seznamih, v katerih najdemo vse vrste znanih (sarin, soman, tabun) in mnoge vrste manj znanih bojnih strupov z natančno označbo njihove kemične sestave. Konvencija prav tako natančno opredeljuje tudi predhodnike (kemične reaktante, ki so vključeni v proizvodnjo toksične kemikalije), ključne sestavine binarnih in večkomponentnih kemičnih sistemov, staro ter zapuščeno kemično orožje (ki ga je prav tako treba nadzirati in uničiti), proizvodne oznake za kemično orožje ter sredstva za obvladovanje izgrediv (ki so posebej prepovedana le v vojaške namene).

V primerjavi s prejšnjimi dokumenti s tega področja konvencija 1993 podrobno opredeljuje *evidentiranje zalog* tega orožja in *nadzor* glede točnosti deklaracij (poročil) posameznih držav o tem. Te deklaracije se med drugim nanašajo tudi na zaloge kemičnega orožja, ki ga ima določena država na ozemlju drugih držav.

Čeprav so bili *izpopolnjevanje, proizvodnja in trgovina* s strupenimi kemikalijami prepovedani že s konvencijo iz leta 1972, letošnja konvencija opravlja to mnogo *temeljiteje*. Države podpisnice morajo med drugim v svoji zakonodaji prepovedati in sankcionirati pravnim in fizičnim osebam pod njeno pristojnostjo izpopolnjevanje, proizvodnjo in tudi prodajo kemičnega orožja. Razen tega mora zagotoviti ustrezno varstvo ljudi in okolja glede vseh dejavnosti, povezanih z uničevanjem in predelavo prepovedanih sredstev.

Uničevanju kemičnega orožja je bila posvečena določena pozornost že v konvenciji 1972. Vendar je bil – kot kaže današnja slika – takratni okvir *premal*

realen: najkasneje v 9. mesecih po uveljavitvi konvencije naj bi namreč države podpisnice uničile ali predelale za uporabo v miroljubne namene vse kemično orožje. Sedanji pristop je bolj domišljen: *uničevanje* oziroma ustrežna predelava te vrste orožja je določeno za obdobje *10 let po uveljavitvi konvencije* (ta bo januarja 1995). Predvidene so posamezne faze z obsegom uničevanja orožja, priprava in verifikacija načrtov uničevanja, nadzor posameznih faz, strokovna, tehnična in organizacijska pomoč pri tem idr.

Povsem na novo pa sta v konvenciji 1993 opredeljena izredno širok in razčlenjen *sistem nadzorstva* nad izvajanjem konvencije ter *posebno telo* organizacija za prepoved kemičnega orožja kot forum za posredovanje in sodelovanje med državami podpisnicami. Delovanje te organizacije, njene pristojnosti, organi in način dela so podrobno razčlenjeni, prav tako tudi financiranje njene dejavnosti. Bistveni element njene dejavnosti je *zahteva za pojasnilo in hitra inšpekcija*, če ena od podpisnic opozori na »neprijavljeno« oziroma sicer sumljivo dejavnost s področja konvencije v drugi državi. Ta postopek pojasnitve predvideva, da bo izvršni organ organizacije posredoval zahtevo po pojasnilu najkasneje v 24 urah po prejemu zahteve, država, ki se ji taka zahteva pošlje, pa mora nanjo odgovoriti najkasneje v 10 dneh. Če ta dvom – tudi po dopolnilnih pojasnilih – ni rešen v 60 dneh po predložitvi zahteve ali opozorila, ima članica pravico zahtevati t.i. »*izzivalno inšpekcijo* vseh objektov ali lokacij na kraju samem. Predvidene so tudi *občasne inšpekcije* objektov v posameznih državah.

Novo v primerjavi z dosedanjimi »kemičnimi« konvencijami (1899, 1925, 1972) je v konvenciji 1993 tudi to, da hkrati s prepovedjo uporabe kemičnega orožja prepoveduje tudi njegovo izpopolnjevanje, proizvodnjo, kopičenje zalog in trgovino z njim (doslej se je vsaka usmerila samo v en pol tega procesa).

Nove so tudi predvidene *sankcije*: od najbolj blagih (ukinitvev pravic in ugodnosti iz konvencije, ki vključujejo tehnično pomoč in svetovanje, v nekaterih primerih tudi finančno pomoč) do kolektivnih ukrepov držav podpisnic in – v posebno resnih primerih – *predlog za sankcije*, ki ga konferenca kot najvišji organ organizacije za izvajanje konvencije naslovi na *Generalno skupščino in Varnostni svet OZN*. Pri prejšnjih, posebnih konvencijah s tega področja ni bilo predvidenih nobenih sankcij, medtem ko je Haaški pravilnik oz. konvencija, ki ji je bil priključen, predvidevala za vse kršitve zgolj plačilo odškodnine, »če bo potrebno«. Kot vidimo, gre za *povsem nov, celovit, razčlenjen in organizacijsko, strokovno, finančno ter pravno (s sankcijami) podprt sistem ukrepov, ki opredeljuje predmet pozornosti mednarodne skupnosti* (opredelitev kemičnega orožja), evidentiranje, nadzor, uničevanje ali predelavo in prepoved uporabe določene vrste orožja, ki bo nedvomno lahko model tudi za druge sisteme orožja. Za primerjavo: kljub trem posebnim konvencijam (o prepovedi poskusov, širjenja in opravljanja na morsko in oceansko dno ter v njuno podzemlje) in neštevilnim prizadevanjem za prepoved *jedrskega orožja* do danes taka prepoved še ni bila uveljavljena.⁴ Zato ta korak ohrabruje, kljub temu da nekatere države (npr. Irak in nekatere druge arabske države, domnevno zaradi tega ker Izrael še ni podpisal Konvencije o prepovedi širjenja jedrskega orožja; med »nepodpisnicami« pa je tudi ZR Jugoslavija) konvencije niso podpisale v »prvem dejanju« in ne glede na to kako se bo postopek ratificiranja pri posameznih državah »iz tehničnih« in drugačnih razlogov zapletel (verjetno bo med njimi tudi marsikatera izmed 15 do 20 držav, ki imajo kemično orožje).

⁴ Kalshoven, n. d., str. 19, obširno govori o zgodovini neuspešnih poskusov v tej smeri.

Deregulacija radia in TV v Italiji

Deregulacija radia in TV je bila v Italiji v bistvu vnaprej določena z razmerjem sil, ki so se borile, da bi spremenile zakone in predpise za to področje. Od leta 1952 do 1976 je namreč RAI kot nacionalna RTV mreža uživala monopolni položaj, kar je bilo potrjeno v vseh zakonih, sprejetih v tem obdobju. Zato je vsa zgodba o deregulaciji in nastanku zasebnih RTV zavodov pravzaprav zgodba o pritiskih na ustavno sodišče, na druga sodišča in na parlament, da se tak pravni režim ukine. To je bil neprizanesljiv politični in pravni boj kot v vsaki državi, ki spoštuje vladavino zakona. Seveda je ključne odločitve sprejemalo vrhovno zakonodajno telo. Toda parlament je v svoji zakonodajni vlogi pogosto zamujal in je bil prisiljen sankcionirati rešitve, ki so spontano nastale v praksi.

Najboljši primer za to trditev je nesmotrna odločitev, ko je 1985. leta dovolil, da se lahko uporabljajo nacionalne telekomunikacije (v lasti države) tudi zato, da na stotine TV postaj medsebojno izmenjuje oddaje, posnete na videokasetah. To je bil trenutek, ko so nastale prve zasebne TV mreže v nacionalnem obsegu. Kajti dovolj je bilo, da se program, ki so ga prejeli iz »centrale«, snema in ponovno predvaja z nekajminutno ali celo sekundno zamudo, pa se s tem že zadosti zakonski obvezi o »prej posnetih oddajah«. Na ta način je nekaj magnatov začelo oskrbovati s programi na desetine slabših, lokalnih RTV postaj in graditi zasebne mreže, ki so postajale resen tekmeč državnim kanalom radia in televizije. Najdena je bila »luknja v zakonu«, s katero so izigrali prepoved, da zasebni lastniki ustanovljajo in imajo v lasti kanale na vsenacionalni ravni.

Za naslednje obdobje sta značilna dva trenda. Po eni strani je prišlo do prave eksplozije zasebnih RTV postaj. Število radijskih postaj je doseglo 3000, TV postaje pa so dosegle 1600 enot. Po drugi strani so po uspešnem preboju na trgu reklam in pri občinstvu, po zaslugi zabave, športa in popularnih nanizank zrasle prve zasebne nacionalne TV mreže. Med njimi ima še danes vodilni položaj združba Fininvest (Berlusconi), ki je prva ustanovila mrežo »Kanal 5«. Po agresivnem nastopu na trgu je reklamni posrednik v imenu te združbe – Publitalia – prevzel 60% vseh reklamnih TV dohodkov v Italiji. Na podlagi takih dohodkov je bil nekdanji lastnik ene same lokalne TV postaje v Milanu sposoben ustanoviti še dve nacionalni mreži in razširiti svoj imperij. To so »Italia 1« (1982) in »Rete 4« (1984). Isti podjetnik je odkupil večino delnic še v mreži »Italia 7«, v TV Koper in v »Junior TV«.

Poleg tega svetovno znanega televizijskega magnata so drugi podjetniki ustanovili še 6 zasebnih nacionalnih TV mrež. Kot se lahko vidi, je bila ta smer razvoja pod močnim vplivom ameriških izkušenj v združevanju komercialnih TV postaj (ustvarjanje mreže formalnopravno neodvisnih postaj). Tudi protimonopolni ukrepi, ki jih je sprejela vlada Italije 1990. leta, se prav tako v veliki meri opirajo na izkušnje iz ZDA.

Položaj, ki je nastal v italijanskem RTV sistemu po letu 1985, se označuje kot obdobje »divjega zahoda«. »Od skupno 4600 RTV postaj jih je le 26,52% oddajalo na frekvencah, predvidenih za radiodifuzijo. Vse druge so zlorabljale valovne

* Dr. Mirosljub Radojković, izr. profesor na Fakulteti za politične znanosti v Beogradu.

dolžine, predvidene za druge namene.«¹ Pojavila se je tudi koncentracija lastništva, in to v velikem obsegu. Po najnovejših raziskavah RAI se je od obstoječih 922 zasebnih TV postaj 246 postaj popolnoma združilo z nekaj nacionalnimi zasebnimi mrežami in le ponovno predvajajo njihov program. Druge so podpisale različne pogodbe o sodelovanju ali pa so ostale neodvisne.² V 15 letih popolne anarhije na radijskih valovih sta se vlada in država znašli pod navzkrižnim pritiskom: da uredita novonastale zasebne oligopole in da določita nadaljnjo usodo državne RTV. Hkrati je bil parlament prisiljen, da je iz leta v leto dvigal zgornjo mejo časa (kvoto) predvajanja EPP in dohodkov od njih na TV, zlasti na RAI, da bi ji omogočil uspešno tekmovanje z zasebnim sektorjem. Pred kratkim (1992) je vlada prepovedala združitev Fininvesta in največje založniške hiše Mondadori, ker bi taka združba dobila nadzor nad 35% reklam, objavljenih v vseh (torej tudi pisanih) medijih v Italiji. RAI bi bil tako na drugem mestu z 20%, izdajateljska hiša Corriere pa bi bila tretja s 15% nadzorom trga. Iz tega se vidi, da se je rušenje monopola RAI končalo tako, da je nastal dvopol javne družbe RAI in grupacije Fininvest. Ob njih ni več dovolj prostora, da vsi drugi mediji obdržijo svojo finančno bazo od reklamnih prejemkov. To še zlasti prizadeva lokalne in neodvisne RTV postaje.

Posledice dvopolnega položaja na RTV programe

Za italijansko radiotelevizijo je značilen ekskluziven položaj informativnih programov. Poročila in informativne oddaje se pripravljajo na visoki profesionalni ravni, kot glavna zahteva pa se postavljajo objektivnost, nestranskarstvo in nepristransko. Toda 3% od skupnega časa oddajanja na RAI radiu in 5% časa na RAI TV je vnaprej rezerviranih za politične stranke, verske skupine, sindikate, družbena gibanja, manjšine itd. – za vse, ki imajo pravico, da se obračajo na javnost. Takšne pravice za relevantne socialne skupine ni v zasebnem sektorju. Za uresničevanje omenjene izključne pravice se pri parlamentarni komisiji, ki nadzoruje delo RAI, voli posebna podkomisija za določanje »dostopa do javnosti«. Ta odloča o zahtevah navedenih privilegiranih skupin in daje navodila RAI, kako in kdaj naj zadovolji njihove zahteve. Omenjena parlamentarna skupina za nadzor (sestavljena je iz 20 članov poslanske zbornice in 20 članov senata) neposredno nadzoruje štiri tipe informativnih oddaj: Predvolilno tribuno, Politično tribuno, Tribuno tiska in Tribuno sindikatov. Očitno so tisti informativni programi z najbolj občutljivo vsebino izvzeti iz uredniške odgovornosti RAI. To niti ni velika pridobitev za javnost, če se ve, da največje politične stranke prek te komisije opravljajo uredniški posel. Z drugimi besedami, »vroči politični krompir« je iz rok RAI prevzela italijanska partitokracija.

Vse do leta 1990 zasebne mreže in postaje niso pripravljale TV dnevnikov. Toda po zakonih iz 1990. leta morajo tudi te postaje oddajati vsak dan poročila, dana pa jim je možnost, da za svoje TV dnevnikarje najdejo sponzorje. Sponzor se reklamira ob koncu oddaje. Po trditvah strokovnjakov,³ so italijanske norme, ki določajo pravila sponzoriranja informativnih oddaj, manj restriktivne od tistih, ki jih je razglasila ES (v Deklaraciji o televiziji brez meja).

¹ Stefano Fontana, »Dopo anni di „antenna selvaggia“ una legge tenta di mettere ordine«, Rezzara Notizie, Vicenza 1990, št. 2, str. 8.

² RAI, »Dati di sintesi sull' emittenza privata in Italia«, ERI, Roma, 1990.

³ Roberto Zaccaria, »La difficile attuazione della legge N. 223 (C.D. Mammi), rokopis, pripravljen za časopis Quaderni Costituzionali, Padova, 1992, str. 6.

Drugi primer, ki potrjuje prevlado partitokracije nad informativnimi programi, se lahko vidi iz položaja novinarjev, ki te oddaje ustvarjajo. Spet govorimo samo o RAI. Čeprav ne obstaja noben pisan dokument niti predpis o tem, vsakdo v Italiji ve, da je RAI-1 pod vplivom demokršćanske stranke, RAI-2 socialistične stranke in RAI-3 pod zastavo Demokratične stranke levice (reformiranih komunistov). To so v bistvu tri stranke, ki imajo največjo podporo volilnega telesa. Direktorje in glavne urednike informativnih programov na teh kanalih praktično določajo našete stranke in pri tem kot posrednika uporabljajo parlamentarno komisijo za nadzor. Ta ima formalno pravico do imenovanja in ta spoštuje opisani »gentlemanski sporazum«. Ko novinar išče delo v javni RTV mreži, mora povedati, kateri stranki pripada. Še več, ne bo sprejet, če njegova stranka ne potrdi, da se zanima za to, da bo izbran. To velja za vsakega novinarja v informativno-političnem programu. Vseh drugih programov ali kulturnih vsebin partitokracija ne nadzoruje tako strogo. Seveda v zasebnih TV politične stranke ne morejo imeti tolikšnega vpliva. Ta del sistema v bistvu lahko pokvari ravnotežje političnih sil, vendar si pomišlja. Za povračilo namreč partitokracija v parlamentu skrbno pazi na obnašanje zasebnih TV, saj drži v rokah zakonodajo in morebitne sankcije.

Kakovost kulturnih programov je pod stalnim pritiskom merila, ki se imenuje – gledanost (reiting). Vse postaje skrbno spremljajo gibanja popularnosti posameznih oddaj, ker je od velikosti občinstva neposredno odvisno zanimanje oglaševalcev, da v teh oddajah plačajo oglase. Zato so najbolj kakovostni programi – s stališča umetniške vrednosti – v neki vrsti geta. Pripravlja jih državna – javna družba ali redke lokalne in komercialne postaje, ki so manj odvisne od reklam. Zato pa lahka zabava, kvizi in serijski filmi predstavljajo jedro kulturnih vsebin. Njihova gledanost je največja. Vsi ameriški serijski filmi so bili že prikazani na italijanski televiziji. Zdaj je opazno število »telenovel«, ki so kupljene v Braziliji, Mehiki, Argentini... »Liberalizacija kvot za reklame na TV... je prinesla veliko tveganje za kulturne vsebine. Če so visoko kakovostne, a imajo malo občinstva, se dogaja, da postajajo gledalci novi Moloh, ki ga posluša celo državna RTV družba... Tako se po mnogih letih ustvarjanja »državne« kulture tudi to področje obrača k edini preostali alternativni – k »zasebni kulturi«.⁴

Zabavni programi so posnemanje oddaj iz ZDA. Vse, kar je pomenilo inovacijo v Ameriki (npr. »jutranji program«), je bilo takoj presajeno tudi na italijansko TV. Specializirani športni programi so preplavljeni s slikami profesionalnih ameriških lig v nogometu, košarki, boksu itd. Če je sploh kakšna razlika, je to v dejstvu, da se na italijanskih postajah odkrito igra na karto fizične privlačnosti. V zabavnih oddajah se pojavljajo napol gola dekleta privlačnih oblin, z vse manj tekstila na sebi. Ta odlika erotizacije zabavnih vsebin (poznamo »Colpo grosso« iz NTV Studio B) jasno kaže na razliko v javni morali med ZDA in Italijo. Puritanski moralni kod se nikoli ni mogel zakoreniniti na italijanski TV, ne glede na to da je večina gledalcev pod močnim vplivom katoliške ideologije.

Potrjeno dejstvo je, da so glede na politično ekonomijo medijev filmi najboljše TV blago (čas trajanja-strošek-velikost občinstva). To tezo sijajno potrjuje tudi italijanska TV. TV postaje v tej državi kupijo in prikazujejo okoli 4500 filmov letno! Uporabijo dve tretjini celotne ameriške proizvodnje. Možni kulturni vplivi, ki prihajajo po tej poti, še niso raziskani. Gotovo je, da anglosaški in drugi uvoženi filmi ne prispevajo k znanju tujih jezikov med širšimi sloji prebivalstva, ker vse filme sinhronizirajo v italijanski jezik. Po zaslugi velike gledanosti je filmski pro-

⁴ Stefano Fontana, op. cit., str. 8.

gram pogosto prekinjan z reklamnimi vložki. Vendar je po novih predpisih (1990) določeno, da filma ne smejo zaradi reklam prekiniti več kot trikrat.

Protimonopolni ukrepi, sprejeti 1990 – konec »divjega zahoda«?

Položaj na italijanski RTV, kakršen je bil prej opisan, je pripeljal do pritiska na državo, naj ponovno razmisli o posledicah in pravno ukrepa na tem področju. Po razdobju divje liberalizacije je sledilo razdobje ponovne regulacije. Ko je bežal iz monopolnega položaja, v kakršnem je bil do leta 1976, je RTV sistem padel v stanje, ko nad njim prevladujejo novi, zasebni oligopoli. Ob močni podpori strokovnjakov in javnega mnenja se je vlada odločila, da bo sprejela ostre, anti-trustne zakone, ki naj bi ponovno strukturirali RTV sistem in programe.

Glavni problem je bila dvopolna situacija, ki je nastala v praksi med RAI in združbo Fininvest. Problem je bil tudi splošna zloraba frekvenc brez kazenskih ukrepov. Razdobje »divjega zahoda« se je za to področje končalo 1990. leta, po sprejemu Zakona št. 223, ki ga pogovorno imenujejo Zakon Mammi« (po imenu poslanca, ki je vodil njegovo pripravo). Ta pravni akt je razglasil nekaj velikih sprememb ter napovedal, da bodo sledili tudi drugi dekreti, odloki in predpisi. Nekaj od tega je že sprejeto, mnogi predpisi pa še manjkajo.

Nova pravila bomo našteali ne glede na to, ali so že veljavna ali ne.

Prva naloga je bila, da se sprejme nov načrt uporabe frekvenc za radiodifuzijo. »...načrt o razdelitvi frekvenc (lahko bi rekli urbanistični plan etra), ki že petnajst let manjka, je bil glavni vzrok, da je nastal položaj, lepo označen z izrazom »divji zahod«. Ta načrt mora biti podlaga za ponovno izdajanje koncesij RTV postajam.«⁵ Vsi lastniki RTV postaj bodo morali ponovno zaprositi za licenco za delo. Komisija, ki jo bodo sestavljali štirje pooblaščen ministri (PTT, obramba, promet, tehnologija), bo ocenjevala predložene zahteve. Lep primer namena, da se ponovno oživijo lokalne in regionalne postaje, ki jih podpirajo državljani ali služijo civilni družbi, se vidi v določbi, ki rezervira 70% vseh radijskih in 30% vseh TV frekvenc za njihovo delo. Uvaja se register vseh oddajnih postaj. Nadzor nad delom RTV postaj se podružblja z uvajanjem novih teles – svetov uporabnikov (podobno našim nekdanjim programskim svetom!). Uvaja se institucija poroka za vsako postajo ali mrežo; ta v imenu predsednika republike nadzira njihovo delo v finančnem pogledu.

Multimedijski konglomerati bi morali izginiti. Zakon »Mammi« določa: »Kdor je lastnik dnevnih časopisov, katerih naklada presega 16% skupne naklade vseh dnevnih časopisov, ne more biti lastnik nobene RTV nacionalne mreže; kdor ima med 8 in 16% dnevne naklade časopisov, ima lahko hkrati samo eno nacionalno mrežo; lastniki časopisov, ki ne presegajo 8% skupne dnevne naklade, lahko hkrati nadzirajo samo dve nacionalni RTV mreži. Nihče, niti država, ne more imeti več kot 3 nacionalne mreže. »Ta ureditev ne bo le ohranila vseh treh mrež RAI, ki so v državni lasti, temveč bo še 9 mrež zasebne televizije, med katere spadajo tudi tiste iz tujine in nekatere, ki ponujajo »plačano TV«. 12 celovitih nacionalnih TV mrež je resnično zgornja možna meja (nobena druga država na svetu ni tako bogata), čeprav bo tudi to s stališča sedanje situacije izzvalo nezadovoljstvo mnogih podjetnikov.«⁶

⁵ Roberto Zaccaria, op. cit., str. 2.

⁶ Nav. delo, str. 11.

Glavna žrtev novega zakona bo očitno medijski imperij Berlusconi. Njegova združba Fininvest ima nadzor nad dobrim delom dnevnih časopisov in nad več kot tremi nacionalnimi mrežami (zadnji nakup so bile »Telepiu« kanali 1, 2, 3, opravljene skupaj s še 10 »prijateljskimi« združbami zasebnikov.)

Noben zasebnik niti javna ustanova ne bo smela imeti več kot 20% italijanskih medijev. Prepoveduje se, da bi imel en ustanovitelj hkrati lokalno RTV postaje ali postaje ter nacionalno mrežo. Vsak imetnik koncesije lahko zbira reklame za vse vrste medijev, toda njihova skupna vsota ne sme presegati 2% od skupnih prihodkov za ta namen v predhodnem letu. Če neka reklamna agencija objavi več kot 50% zbranih oglasov samo v enem mediju, postaji ali mreži, se bo imela za lastnico tega sredstva informiranja ne glede na njen formalnopравни status. Javna družba RAI se bo prav tako morala vse bolj opirati na EPP kot vir financiranja. Do konca 1992 se bo proučila smotrnost naročnine kot glavnega vira prihodkov za njeno delo (mnogo je zahtev, pa tudi sodnih sporov, proti obdavčevanju državljanov v obliki naročnine). Vendar pa ni popolnoma jasno, ali bo država iz proračuna ali kako drugače nadomestila naročnino kot temeljni vir denarja. Očitno je treba šele preveriti pričakovanja, da bodo skupni prihodki za reklamo v medijih (10 milijard lir letno) lahko tudi javni družbi zagotovili zadosten zaslužek. Poleg RAI računajo na večji del tega ogromnega finančnega kolača tudi zasebne ter nove, neodvisne RTV postaje.

Odredbe o filmskih programih obetajo italijanski kinematografiji boljše dni. Televizija bo smela prikazovati film šele dve leti po prvem predvajanju v neki kinodvorani v državah ES. Med predvajanjem filma na TV bodo dovoljeni samo trije EPP spoti.

Opazna je jasna črta ločevanja med komercialnimi postajami in tistimi, ki jih želijo državljanji, komune, univerze itd. Kot smo že povedali, je za take postaje vnaprej rezerviran velik del elektromagnetnega spektra. Poleg tega so RTV postaje, ki bodo delale v korist kulturnih, političnih in drugih potreb svojih lokalnih skupnosti (za civilno družbo), oproščene polaganja varščine, ko prosijo za koncesijo. Teh ugodnosti nima komercialna postaja, katere lastnik jo ustanavlja samo zaradi ekonomske koristi – zaslužka.

Dejansko stanje dvopola, v katerem se je znašel RTV sistem v Italiji, je torej izzvalo te antitrustne ukrepe. Poleg namena, da se zrušijo novi monopoli, je zanimiv poskus zakonodajalca, da bi dal podlago, na kateri bi bil ponovno mogoč pluralizem komunikacijskih kanalov.

Sklepne misli

Italijanski primer zelo prepričljivo in izkustveno kaže omejitve komercialnega modela RTV sistema. Zgodnji proces deregulacije (med prvimi v Evropi) je povzročil anarhijo v radiodifuziji, nato pa je povzročil krepko vmešavanje države (in zakona) v to področje. Našteti podatki ter zgodovinski pregled odkrivajo dejstvo, da ima tudi komercialni model radia in televizije meje svoje zdržljivosti. Programi na italijanski TV, še posebej v njenem zasebnem sektorju, kažejo težnjo h kulturni in umetniški degradaciji. To predhodno raziskovanje prav tako daje neke povode za to, da se ponovno razmisli tudi o veljavnosti klasične liberalne teorije o svobodi tiska. Po tej teoriji je konkurenca na svobodnem trgu najboljše zagotovilo za kakovostno in svobodno obveščanje. Očitno pa tržno tekmovanje v sebi vedno skriva tudi nevarnost nastajanja novih monopolov in oligopolov, posebno

če je medijsko okolje delno spremenjeno zaradi delovanja dejavnikov, ki prihajajo s področja politike, kulture in tradicije.

Z namenom da komentiramo specifične posledice deregulacije v Italiji do leta 1990, pogledajmo še, kaj sta o deregulaciji zapisala Roland in Ostbijeva.⁷ Identificirala sta štiri sloje državljanov, ki so v Evropi podpirali politiko deregulacije. Kratko rečeno so to: 1) Podjetniški krogi, ki se za medije zanimajo kot za posebno »industrijo zavesti« in pričakujejo dobiček od vlaganja. 2) Gospodarski podjetniki, ki jim povečevanje števila medijev ustreza, ker povečuje prostor za razširjanje reklam. 3) Razne manjšine in marginalni družbeni sloji, ki upajo, da bodo številni mediji usmerili pozornost tudi na njihove komunikacijske potrebe in da bodo tako lažje prodrali v javnost. 4) Splošna javnost z geslom, da bo tem večja izbira programov, čim več bo konkurentov. Načelno vodi ta analiza v pravo smer.

Toda v primeru Italije se je pokazalo, da deregulacije radia in televizije ne podpirajo vsi ti dejavniki. Gotovo je, da so družbene skupine pod št. 1 in 2 glavni zagovorniki in pristaši deregulacije. O njihovih motivih ni dvoma. Toda odpor njihovim težnjam je bil v Italiji mnogo močnejši kot v nekaterih drugih državah, v katerih ni velikih in množično podpiranih političnih strank leve. Odklonilnost tega političnega dejavnika do vsake oblike reprivatizacije državnega sektorja je nedvomna. Poleg tega so imele tudi »motorne sile« pod št. 3 in 4 slabši vpliv. Manjšine (etnične) so bile npr. že od leta 1956 skrbno obravnavane na kanalih RAI. Italija je podpisala tudi posebne konvencije z državami maticami svojih manjšin in se je obvezala, da jim bo zagotovila obveščanje v maternem jeziku (nemški, slovenski). Zato se ti dejavniki niso posebej zavzemali za deregulacijo. Tudi splošno občinstvo je bilo v tem boju dokaj inertno. Poleg tega, da jih je RAI oskrboval z vse daljšimi programi, so jim bili na razpolago tudi mnogi oddajniki iz sosednjih držav, ki so neovirano segali na ozemlje Italije. Torej je bil tudi pred povečevanjem domačih RTV postaj izbor programov prevelik. Tako se je zgodilo, da je bil del javnosti na nasprotni strani, na strani državnega posredovanja in proti divji liberalizaciji RTV anten.

Ta članek in sklepne misli so nazadnje pred izzivom, da se proces deregulacije pogleda tudi v luči teze o »mitu deregulacije«. To tezo je zapisal Vincent Mosco⁸, ki trdi, da je to eden od novih mitov, ki so se razširili v industrijskih družbah. Avtor trdi, da je mit o deregulaciji sestavljen iz petih dvomljivih pomenov:

1. Deregulacija slabi ekonomsko moč države.
2. Deregulacija prinaša korist potrošnikom.
3. Deregulacija zmanjšuje ekonomsko koncentracijo.
4. Deregulacija uživa splošno podporo.
5. Deregulacija je neizbežna.

Poglejmo, kakšna je glede na to tezo italijanska izkušnja.

Mit št. 1. Na prvi pogled se zdi, da deregulacija zmanjšuje ekonomsko vlogo države na področju medijev. Vse nacionalne RTV mreže, vključno z RAI, so usmerjene na trg reklam, da si zagotovijo prihodke. Toda ta mit je treba še raziskovati. Ali bodo zato zmanjšane tudi posredne naložbe države v RTV sistem? Ali bodo ukinjene ugodnosti prek subvencioniranih stroškov delovanja RTV postaj? Kdo bo, če ne država, po letu 1993 zagotovil sredstva za nacionalno

⁷ Asle Rolland in Ostbye Helge, *Breaking the Broadcasting Monopoly*, v knjigi Denis Mc Quail and Karen Siune, *New Media Politics*, Sage, London, 1986, str. 127.

⁸ Vincent Mosco, *The Mythology of Telecommunications Deregulation*, Philadelphia, 1990, Vol. 4, št. 1.

mrežo, če bo ukinjena naročnina? Kaj pomeni za državni proračun odločitev, da nove, lokalne, »državljanke« RTV postaje ne plačajo varščine in niso odvisne od reklam? Vse to so samo dileme. Možno je, da se država tudi popolnoma izključi iz tega področja v ekonomskem pogledu.

Mit št. 2. Italijansko občinstvo je uporabnik »proizvodov« RTV sistema, ki je bil analiziran. Vendar to občinstvo med divjo deregulacijo ni imelo samo koristi, kot se pričakuje. Prav nasprotno: »Neobstojanje načrta za razdelitev frekvenc... je bilo brez dvoma glavni razlog za kaotično situacijo v preteklih letih; za interference vseh vrst; za velike in male zlorabe radijskih valov; za neenako obravnavanje različnih oddajalcev; za ogromna vlaganja, nujno potrebna za to, da se ohrani kolikor toliko kakovosten signal; in nazadnje, za nezmožnost, da italijanski državljani dobijo na svojih radijskih in TV sprejemnikih korektne signale, kakor jih imajo državljani v vseh drugih državah sveta.«⁹ K temu citatu ni potreben komentar.

Mit št. 3. Politika deregulacije v Italiji ni zmanjšala ekonomske koncentracije. Točno rečeno, prvotni državni monopol je bil zlomljen, toda pojavil se je dvopol. To spremembo potrjujejo dejstva. 1990. leta sta RAI in Fininvest (Berlusconi) prigrabila skupaj 90% prihodkov od reklam za RTV sistem v celi državi. Javna družba je v tem letu iztržila 1300 milijard lir. Njen glavni konkurent (Fininvest) je dobil 2300 milijard lir. Vse druge RTV postaje so imele od oglasnih storitev samo 200 milijard prihodkov. Pod takimi pogoji nihče ne more ovreči teze o dvopolu. Samo za primerjavo, kolikšen je ta »denarni kolač«, je treba povedati, da skupna omenjena vsota znaša 18–20% vseh izdatkov, danih za RTV oglase v državah članicah Sveta Evrope.¹⁰

Mit št. 4. Deregulacija v Italiji ni imela splošne podpore. O tem posredno govore naslednja dejstva oziroma pričajo o deljenih mnenjih »za« in »proti« ponovni regulaciji: »Zakon št. 223 je nastajal 14 let. Namenjenih mu je bilo 90 sej parlamenta. V zvezi z njim je bilo opravljenih 1500 glasovanj v poslanski zbornici in v senatu. Nekajkrat je bil povod za glasovanje o nezaupnici vladi, neka skupina ministrov pa je odšla iz vlade in s tem povzročila krizo kabineta.¹¹ Torej tudi politične sile niso bile enotne o vprašanju regulacije. Poleg političnih spopadov so bili spori tudi na znanstvenih konferencah, v medijih in v javnosti. V enem delu je bilo to tudi vprašanje opredelitve na zadnjih splošnih volitvah (april 1992).

Mit št. 5. Ali je deregulacija v resnici neizogibna? Ta članek bolj zanika kot potrjuje to pričakovanje. Proti podmeni o neizogibnosti deregulacije govori zgodovinski pregled. Najmanj, kar bi se o tem moralo reči, je, da bi bilo to podmeno treba nekoliko spremeniti. Deregulacija v smislu reprivatizacije in komercializacije RTV sistema nista niti nujna niti edina pot v reformo. Najnovejši trendi v Evropi kažejo, da so nedržavne RTV postaje lahko komunalne, podpirajo jih državljani itd., torej so nekomercialne.

Na koncu naj povem še svoj lastni sklep, ker bi se sicer ta članek lahko napačno razumel kot zavzemanje za ohranjanje državnih RTV monopolov povsod in za vsako ceno. Pravzaprav je možnosti nadaljnega razvoja RTV sistema mogoče ponazoriti v trikotniku. Prva točka bi lahko bila označena kot »državni centralizem«; druga kot »ekonomistični individualizem«. Italijanski primer kaže, kaj se zgodi, če se razvoj giba samo med tema dvema točkama... Menim, da

⁹ Roberto Zaccaria, op. cit. str. 1.

¹⁰ Lastna izračunavanja na podlagi več virov.

¹¹ Stefano Fontana, op. cit., str. 1.

nobena od njih ni izhodišče za prihodnji razvoj elektronskih medijev v industrijskih državah Evrope (vključno z Italijo). Zato opozarjam na tretjo točko – »na RTV sistem v službi civilne družbe« in njenih potreb. Kajti etatistični in komercialni koncept sta res alternativa regulaciji in sta odvisna od njenega uveljavljanja. Študij primera, ki smo ga prikazali, kaže, da imata oba modela globoko vgrajene pomanjkljivosti in omejitve. V bistvu je enostavno etatistični model preobraziti v komercialnega, toda zdravljenje neželenih posledic se mora potem opraviti z državnimi sredstvi in prisilo. Zato se vračamo k tretji točki v trikotniku možnosti. Scenarij njenih sprememb še ni povsem raziskan, vendar bi se moglo pričakovati, da bo prav to nova pot med klasičnimi rešitvami. Ta koncept zahteva, da se RTV mediji vrnejo v last civilne družbe, da bi bili pod nadzorom državljanov; da bi lahko predstavljali nove identitete in potrebe, ki izhajajo iz »avtonomnega življenja«. To je po našem mnenju smer, ki vodi v prihodnji razvoj, k resničnemu pluralizmu radiodifuznih medijev in napoveduje novo obliko njihove svobode.

MÁTÉ SZABÓ*

Sodobni položaj politične znanosti na Madžarskem

Na koncu osemdesetih let, pred padcem Kadarjevega režima, so bile v uradni javnosti še vedno navzoče stare metode cenzure, tabujev in prepovedi govora, medtem ko so novi kritični protestni potenciali vodili svoje diskurze v alternativnih forumih. V teh diskusijah, ki so potekale vzporedno v množičnih medijih, na zborovanjih in v političnih organizacijah, je politična znanost nastopila kot nova kritična družbena znanost. V kritiki starih struktur, v analizah krize in v diskusijah o novih alternativnih modelih je politična znanost na Madžarskem prišla do svojega lastnega glasu. Medtem ko je bila politična znanost prej, da bi se izognila obstoječim tabujem, teoretsko-zgodovinsko usmerjena – to pa je bilo deloma tudi posledica pomanjkanja empiričnih raziskav – je v krizi stopila v ospredje institucionalna in sociološka analiza.

Relativna fleksibilnost Kadarjevega sistema je sicer pripomogla k rasti kritične politične znanosti. Teoretično-metodološke priprave v politični znanosti so pokazale svoje sadove po padcu ideološko političnih tabujev. Kmalu in hkrati so se pojavile konceptualno zrele kritike in alternativni modeli političnega sistema.¹ Po dolžini in zrelosti diskusij o reformah se Madžarska razlikuje od držav, kot so bile NDR, Češkoslovaška in Romunija, kjer je prišlo do izjemno hitrih sistemskih sprememb zaradi zunanjega izziva brez posebne duhovne priprave.

Ideološki temelji stroke so se z diskusijo o reformi tudi razširili. Medtem ko je šlo v začetku osemdesetih let za vzpostavitev »marksistične« ali »socialistične« znanosti, ki naj bi se razlikovala od zahodnega modela, so diskusije o reformi to stališče presegle. Mnogi politologi so se zavzeli za liberalne vrednote in za recepcijo zapadnih empirično-analitičnih modelov in se od prejšnjih obveznih »svetih krav« za vselej poslovili.²

* Dr. Máté Szabo, prof., Univerza Eötvös, Budimpešta

¹ »Vsi so postali politologi, politična znanost je vplivala na javno mnenje ... politični diskurz družbe poteka v jeziku in kategorijah politične znanosti ... »Kot so prej (v šestdesetih in sedemdesetih letih – SZ. M.) ekonomisti, sociologi ipd. služili kot komunikacijska oblika gibanja za reforme, je v osemdesetih to vlogo igrala politična znanost ... »Madžarska politična znanost je kot znanost o demokraciji prevzela v svoj diskurzni jezik« vrednote zahodne demokracije, je pisal Attila Ágh, eden izmed vodilnih predstavnikov madžarske politične znanosti o vlogi in družbenopolitični funkciji politične znanosti v sistemskih spremembah na Madžarskem (Attila Ágh: A demokratizálás utvestztői in: Valóság 1990/11, str. 41).

To zvezo med politologi in k reformam usmerjenimi politikami je Csaba Gombár v razgovoru po radiu pojasnil takole: »Komu je v interesu, da dopusti svobodne raziskave na področju politične znanosti? Kdo ima interes, da se naša politika kritično analizira? Razume se, raziskovalec, ki od tega živi. Toda gledano dolgoročno, je to tudi v interesu politikov in političnih institucij«. V: György Szoboszlai (ur.), Anarchizmus és rendezőelvek. Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve. Budapest, 1986, str. 273.

² V novi generaciji je treba navesti imena András Bozóki, András Kőrösnéni, László Urbán, Péter Paczolay, Béla Pokol, Gábor Halmi.

Politološka stroka kot cela je imela korist od tega, da so sistemske spremembe sprožile močno povpraševanje po politično »drugače« izobraženih intelektualcih in takšno izobrazbo je delno dajala ravno politična znanost. Npr. tradicionalno šolani novinarji pogosto niso bili zmožni, da se spoprimejo z novimi institucionalnimi sklopi, in morali so spraševati politologe, kako delujejo zahodne demokracije, kako delujejo njene institucionalne tehnike. Povečane potrebe po znanju v zahodnih državah o političnoreformnih procesih in spremembah sistema na Madžarskem so tudi pomagale politični znanosti, da je razširila svoje mednarodne stike. Potreba po novi politiki in političnem personalu za politično svetovanje je tudi klicala po politologih.

Politična znanost na Madžarskem je po spremembah sistema postala vse bolj iskana in je s strokovnim znanjem vse bolj vplivala na javnost – ne da bi imela lastne znanstvene institucije na področju raziskovanja in pouka. To nasprotje ni razrešeno do današnjega dne. Bliskovite sistemske spremembe³ so potisnile v ospredje vprašanje politične oblasti, medtem ko sta bili znanstvena in visokošolska politika postavljeni na stranski tir. Obstajata družbenopolitična potreba po politologih in njihova popularnost v javnosti, toda brez trdnega institucionalnega ozadja.

Razvoj institucionalizacije politične znanosti je v novih političnih razmerah postal deloma lažji, vendar ni nobene avtomatične rešitve njenih problemov. Napredek institucionalizacije lahko dolgoročno uveljavi le nastanek kvalificiranega prirastka, ki bi pripeljal k ukinitvi nekaterih ozkih grl v madžarski politični znanosti. Spričo družbenopolitičnega povpraševanja lahko napovedujemo v prihodnjih nekaj letih dokaj dober položaj na delovnem trgu za kvalificirane politologe.

Združenje za politično znanost

Spremembe v političnih razmerah so imele bistveni učinek na življenje politološkega združenja. Članstvo je hitro upadlo. Tiste, ki so se v združenju dobro počutili zaradi odprtosti znanstveno političnega diskurza, so med demokratizacijo pritegnili številni drugi novonastali forumi. Po drugi strani so člani, ki so v Kádárjevi dobi uživali privilegirane politične položaje, svoje položaje izgubili oziroma jih spremenili in niso več kazali zanimanja za življenje združenja.

Članstvo se je skrčilo približno na polovico, kar sicer pomeni določeno stopnjo profesionalizacije. Čeprav je v združenju v sedanosti več zanimivih in odprtih diskusij kot v prejšnjem razdobju, pa je število obiskovalcev prireditev in »media coverage« daleč od prejšnjega. To je pogojeno z omenjeno množitvijo diskusijskih forumov. Nastalo je mnogo političnih in polpolitičnih združenj, klubov in organizacij, ki presegajo število razpoložljive zainteresirane publike na Madžarskem (v Budimpešti). Skladno s tem razvojem se je število sekcij oziroma delovnih skupin združenja zmanjšalo.

³ Máté Szabó: Die politische Entwicklung Ugarns nach Kádár (1988–1989) v: *Gegenwartskunde* 1989/4.

Med burnimi sistemskimi spremembami je bilo dodeljenih relativno malo novih znanstvenih kvalifikacij. To je razumljivo, če pomislimo, koliko energije in koliko časa so zahtevali od politične znanosti novo oblikovano politično življenje in mediji. Po drugi strani pa so tisti, ki so ostali v znanosti, pogosto težko reflektirali temeljne spremembe v političnem okviru življenja. To ni čas, ki bi bil ugoden za daljše in zrelejše študije, teh pa gotovo ne bo manjkalo po tem burnem času. Drugi dejavnik, ki zmanjšuje število interesentov za kvalifikacije, je negotovost samega kvalifikacijskega procesa. Že dolgo se razpravlja o spremembah kvalifikacijskega sistema in kalifikacijskega procesa v Akademiji znanosti. Sistemske spremembe so položaj zagovornikov sprememb sicer okrepile, doslej pa niso bili storjeni nobeni odločilni koraki v tej smeri. Zelo verjetno je, da bo habilitacija zopet postala naloga univerz in da se bodo pogoji za pridobitev akademske stopnje »velikih doktorjev« tudi spremenili. To pa pomeni, da mnogi raje čakajo, da bo končno rešeno vprašanje prenove kvalifikacijskega sistema in bodo šele potem predložili svoja dela.

Pobude v raziskovanju

Položaj raziskovanja na politološkem področju je delno povezan z dejavnostjo Akademije znanosti. Raziskovalna sredstva iz Nacionalnega raziskovalnega sklada (Országos Tudományos Kutatási Alap) so bila razdeljena na predlog Akademije.

Večje možnosti za politološko raziskovanje je ustvarila vključitev Inštituta za družbene vede nekdanjega CK Madžarske socialistične delavske stranke v Akademijo znanosti. Združena madžarska socialistična delavska stranka (kasneje MSP) se je morala zaradi enakih možnosti v večstrankarskem sistemu odreči svojemu premoženju in zaradi tega ni mogla več zadržati omenjenega raziskovalnega inštituta. O dodelitvi inštituta Akademiji znanosti je odločila že nekdanja Némethova vlada leta 1989, toda proces prevzema se je končal šele leta 1990.

Inštitut je moral zmanjšati del svojega proračuna, delovnih mest in tudi prostоров. Ta boleči proces je bil razrešen z neke vrste samoupravnim sistemom. Novo ustanovljene raziskovalne smeri oziroma oddelki so naslednji:

- a) Proces »poburžoazenja«
- b) Nastanek novega strankarskega sistema
- c) Samouprava in lokalna avtonomija
- d) Spremembe političnih inštitucij
- e) Socialni in kulturni pogoji, ki so posledice sistemskih sprememb: izobraževalni sistem in politična socializacija.

Politična kultura na Madžarskem

Inštitut je bil zaradi svojega prejšnjega partijskega statusa opremljen z boljšo infrastrukturo kot drugi akademjski inštituti. Del te infrastrukture je dobil Inštitut za sociologijo Akademije znanosti. Sekretariat Združenja za politično znanost pa je še vedno v teh prostorih. Revija nekdanjega inštituta je prenehala izhajati, ponovno je začela izhajati kot *Revija za politično znanost*, ki od leta 1992 izhaja štirikrat na leto.

Novo ime inštituta je *Inštitut za politično znanost Akademije za znanost (MTA*

Politikai Tudományok Intezeté). Svojo dejavnost pa mora, razumljivo, izvajati strankarsko nevtralnó. To je prvi samostojni inštitut za politično znanost na Madžarskem. Inštitut se lahko ponaša z določeno tradicijo v politoloških raziskavah in tudi z interdisciplinarnostjo, ki bi jo želel ohraniti. Politična vezanost na Madžarsko socialistično delavsko stranko tudi prej ni bila preveč močna, ker so kritične študije odtujile inštitut od konzervativnega vodstva. Lahko rečemo, da sta bila novi inštitut in revija ustanovljena pod srečno zvezdo in da je njuna prihodnost odprta.

Skromni finančni položaj znanosti, ki ga vlada kljub svoji dobri volji ne more izboljšati, je pripeljal do tega, da posamezni raziskovalni timi s pomočjo domačih ali tujih sponzorjev iz gospodarstva in politike izvajajo raziskave tudi v obliki fondacij in združenj in ne samo v okviru uradnih in obubožanih inštitutov. Ta oblika omogoča sodelovanje domačih in tujih znanstvenikov (npr. Fundacija Erasmus, Inštitut za Evropo itd.). V tem procesu je treba omeniti tudi nemške fundacije, vezane na politične stranke (posebno Friedrich Ebert Stiftung, Friedrich Naumann Stiftung, Konrad Adenauer Stiftung), ki imajo v Budimpešti že svoje biroje in ki tudi financirajo politološke raziskave na Madžarskem. To vrsto zasebno financirane raziskovalne dejavnosti pogosto podpirajo politične organizacije, gospodarska združenja in gospodarske organizacije (stranke, sindikati, fundacije, združenja, banke, podjetja in mednarodne organizacije). Na pomen in perspektive tovrstnih raziskav na Madžarskem kaže tudi to, da dandanes celo javni akademski inštituti računajo s tem, da bodo pokrili del stroškov s pogodbami in z deležem fondacij.⁴

Pobude na področju pedagoškega procesa

Na področju pouka politične znanosti lahko na eni strani ugotovimo razveseljive inovativne korake, na drugi strani pa, žal, znake konserviranja tradicionalnih struktur. Z enakostjo možnosti večstrankarskega sistema je bila opuščena Visoka šola za politiko nekdanje MSDP. Škoda je, da so bili odpravljeni tisti oddelki visoke šole, ki so se komaj začeli oblikovati, npr. katedra za politično teorijo, toda velika večina dejavnosti visoke šole res ni zaslužila boljše usode.

Spremenjeni splošni politični okviri so ustvarili izjemno ugoden položaj za prej ustavljeno dinamiko razvoja raziskovalne skupine Politična znanost (ustanovljena je 1986, vodja Mihály Bihari, docent) na Fakulteti za državoslovne in pravne znanosti Univerze Eötvös Loránd. V tem razdobju je Ministrstvo za izobraževanje dalo soglasje za ustanovitev katedre za politično znanost. Katedra za znanstveni socializem na isti fakulteti je bila razpuščena in njena delovna mesta, infrastruktura in finance so bile priključene novi katedri za politično znanost. Nova katedra je s tem prevzela obveznost, da izobražuje pravnike Univerze ELTE na področju politične znanosti. Le-ti morajo poslušati dva zaporedna semestra poseben dvourni tedenski seminar s področja politične znanosti (primerjalna politika, teorija in zgodovina idej, uvod v madžarski politični sistem itd.). Nova katedra je jeseni 1991 vpeljala diplomski študij politične znanosti. S tem bodo absolventi tega študija pridobili diplomó iz politologije. Z uvedbo diplomskega študija je bil storjen odločilen korak za kvalifikacijo politološkega prirastka v madžarski politični znanosti.⁵

⁴ Rezultat sodelovanja z ameriškimi politologi je publikacija v angleščini: György Szoboszlai (eds.): *Flying Blind*. MPT. Budapest 1992. György Szoboszlai (eds.): *Democracy and Political Transformation*. MPT. Budapest 1991

⁵ Pred kratkim je bil objavljen prvi učbenik politologije v madžarskem jeziku: Bihari Mihály-Pokol Béla: *Politológia*. Universitas. Budapest 1992

Vzporedno z uvedbo politične znanosti na Univerzi ELTE je potekala na drugi univerzi v Budimpešti, namreč na Univerzi za ekonomijo (prej se je imenovala Univerza Karl Marx), transformacija prejšnje katedre za znanstveni socializem v katedro za politično znanost pod vodstvom profesorja in nosilca katedre Attila Ágha,⁶ ki je bil imenovan na to mesto leta 1990. Nova stolica je tudi uvedla politološki študij tudi za študente ekonomije, ki tako lahko pridobijo diplomu iz politične znanosti kot drugega predmetnega področja.

Če odmislimo ti dve obetajoči pobudi, je splošni položaj veliko temačnejši. V Miskolcu je bil leta 1993 sicer uveden samostojen diplomski študij, toda niti v Debrecnu, Szegedu ali v Pécsu, kjer so tri tradicionalne univerze, pa politološkega študija še ni.

Kaj se je sicer zgodilo s katedrami za znanstveni socializem? V jeseni 1988 je izbruhnila vrsta protestov na madžarskih visokih šolah. Študentje so zahtevali preoblikovanje študijskih programov. Ena izmed njihovih zahtev je bila odprava znanstvenega socializma in drugih predmetov, ki so bili vezani na marksizem in leninizem. Ministrstvo za izobraževanje je na podlagi protestov, s katerimi so se solidarizirali tudi visokošolski učitelji, tem zahtevam ugodilo. Toda izvedba teh sprememb s strani ministrstva je bila tipična »ritualna inovacija«, kjer se je spremenilo le ime, stvar pa ostala ista. Ministrstvo je razpustilo oddelke za marksizem in leninizem in stari predmeti s tega področja so postali »družbene vede«; znanstveni socializem se je tako spremenil v politično znanost ali v politično teorijo. To pa je pomenilo, da so bili na več ducatih kateder na Madžarskem spremenjeni le izveski, profesorjem pa je bilo zaupano, da se prilagodijo zahtevam novih disciplin. Profesorji na katedri za znanstveni socializem niso bili usposobljeni niti za oblikovanje nove vrste politične kulture na visokih šolah niti niso bili kvalificirani za družboslovce. Večina teh nekvalificiranih kadrov je sicer na deželi, zunaj Budimpešte, vendar jih je nekaj tudi na nekaterih visokih šolah v prestolnici.

Ta položaj sproža težko, doslej nerešljivo dilemo, ki jo lahko povežemo s problemom političnega izobraževanja v srednji šoli in na gimnaziji. Prej smo na Madžarskem imeli neke vrste obvezno družboslovno izobraževanje na osnovni šoli in v gimnaziji, toda zaradi sistemskih sprememb je bil pouk le-tega suspendiran. Trenutno ni nobene prepričljive alternative, ki bi vpeljala nov družboslovni predmet oziroma predmet, ki bi obsegal državljansko vzgojo, ki bi tudi zagotovil uvedbo politične znanosti pri izobraževanju učiteljev. Brez ustreznih predmetov v osnovnih in srednjih šolah bi delovna mesta za politologe na pedagoških visokih šolah postala »odveč«. Toda za demokratično prenovo Madžarske in za diplomu, ki bi se lahko primerjala z zahodnimi, je za učitelje družboslovna in državljanska izobrazba nujna. To pa je povezano s politično znanostjo, ki se zavzema tudi za politično kulturo. Politična znanost na Madžarskem pa ni vzpostavila tega pomembnega veznega člena med politično socializacijo in med politično znanostjo, ker je usmerjena k raziskovanju in samo k visokim šolam. Dolgoročno bo treba odpraviti tudi to pomanjkljivost, da bi politična znanost lahko prevzela tudi funkcijo posredovanja demokratične politične kulture. Trenutno prevladuje na Madžarskem – zaradi slabih izkušenj z manipulativnim političnim izobraževanjem v preteklosti – splošna »težnja k depolitizaciji« pouka. To pa ne bi smelo izključiti možnosti za uvedbo nove državljanske vzgoje. Politična znanost na Madžarskem lahko računa tudi z »razvojno pomočjo« zahodnih politologov v obliki

⁶ Glej npr. njegovo delo Attila Ágh: *The Emergence of the «Science of Democracy» and its Impact on the Democratic Transition in Hungary*, v: *Aula* Vol. 13, 1991. No. 2. str. 96–112

skupnih raziskovalnih projektov in programov Tempus v pedagoškem procesu. Politična znanost ima lahko tudi prednosti od tega, da njena institucionalizacija poteka ravno ob sistemskih spremembah. Med splošno transformacijsko in prevratno situacijo je lažje priznati novo znanost in pospešiti njeno institucionalizacijo. Politologi nimajo česa izgubiti, lahko pa ob sistemskih spremembah mnogo pridobijo, medtem ko se lahko zastopniki prej etabliranih znanosti bojijo za pridobljena lovišča. Razvoj politične znanosti in sistemskih sprememb je ustvaril ugoden položaj za pridobitev večjega javnopolitičnega pomena politične znanosti. Naloga politologov pa je, da ta ugodni položaj institucionalizirajo in ga utrdijo.

MARJAN BREZOVŠEK*

Lokalna uprava ali lokalna samouprava?

– Gerry Stoker, *The Politics of Local Government*, London, Macmillan, 2nd ed, 1991, str. 303

– John Kingdom, *Local Government and Politics in Britain*, Hemel Hempstead, Philip Allan, 1991, str. 282

– John Gyford, *Citizens, Consumers and Councils: Local Government and the Public*, London, Macmillan, 1991, str. 215

– Richard Batley and Gerry Stoker (eds), *Local Government in Europe: Trends and Developments*, London, Macmillan, 1991, str. 239

– Edward C. Page, *Localism and Centralism in Europe: The Political and Legal Bases of Local Self-Government*, Oxford, Oxford University Press, 1992, str. 186

– Samuel Humes IV, *Local Governance and National Power: A Worldwide Comparison of Tradition and Change in Local Government*, Hemel Hempstead, Harvester, Wheatsheaf, 1992, str. 307.

– Michael Keating, *Comparative Urban Politics: Power and the City in the United States, Canada, Britain and France*, Aldershot, Edward Elgar, 1991, str. 224

– Chris Pickvance and Edmond Preteceille, *State Restructuring and Local Power: A Comparative Perspective*, London, Pinter Publishers, 1991, str. 228

1. Ponovno vzpostavljane lokalne samouprave v nekdanjih socialističnih državah Vzhodne in Srednje Evrope je zahtevna naloga, ki je – v primerjavi z rekonstrukcijo političnega in gospodarskega sistema – mogoče celo podcenjena. Pomen lokalne samouprave za učinkovitost in legitimnost zahodnih držav blagostanja je (bil) dolgo zanemarjen in obstaja nevarnost, da bo ostal zapostavljen tudi pri obnavljanju držav in družb nezahodnega dela Evrope. Osredotočanje pozornosti na lokalno samoupravo temelji na prepričanju, da je takšna uprava nujen most, ki povezuje civilno družbo z osrednjo oblastjo (centralno državo). Kot pravi Walzer, je civilna družba »projekt projektov, ki zahteva veliko organizacijskih strategij in nove oblike državnega delovanja; zahteva tudi novo občutljivost in odzivnost za lokalno, posebno, naključno – in predvsem novo priznanje, da je dobro življenje pravzaprav v podrobnostih.« Seveda s tem ne trdimo, da je lokalna samouprava univerzalni ključ za premostitev neskladja med civilno družbo in osrednjo državo. Kakor koli že, Walzer v svoji premostitveni strategiji »kritičnega asocijalizma« omenja kot prvo od treh odločilnih zahtev – nujnost »decentralizacije države, tako da obstaja več priložnosti za državljane, da prevzamejo odgovornost za (nekatero)

---

* Dr. Marjan Brezovšek, raziskovalec na Fakulteti za družbene vede

njene dejavnosti.¹ Menimo, da je to dober argument, ki je izziv za povečano zanimanje med politiki, javnimi uslužbenci in raziskovalci za to problematiko.

Iz našega selektivnega prikaza je razvidno tudi, da so 1990. leta ugodna za študij lokalne samouprave, kar gre pripisati tudi nekaterim globokim spremembam v subnacionalnih državnih institucijah v zadnjih dveh desetletjih.² Ta vključujejo teritorialno reorganizacijo, spremembe funkcije, spremembe v pristojnostih zbiranja in porabe denarja in v razširitvi lokalne gospodarske razvojne dejavnosti. V Franciji je bila tako izpeljana dokajšnja decentralizacijska reforma, medtem ko je v Veliki Britaniji prišlo do uvedbe različnih centralizacijskih ukrepov. V nekaterih državah je lokalna samouprava postala tudi mnogo bolj spolitizirana kot prej. O teh spremembah je seveda mogoče postaviti celo vrsto vprašanj: koliko so si podobne po obliki in kakšen je njihov vpliv na različne družbene skupine? In če so različne, ali je to zato, ker različne države doživljajo različne procese, medtem ko se približujejo skupnemu vzorcu (modelu) iz različnih izhodišč, ali pa zato ker doživljajo procese razhajanja iz podobnih ali različnih izhodišč? Na ta vprašanja je zelo težko odgovoriti, vendar pa so nujna za razumevanje povezav, ki obstajajo med spremembami teritorialne strukture in delovanjem države, zlasti na lokalni ravni, in spremenjenim gospodarskim in političnim kontekstom. Samo na podlagi dokazanih podobnosti ali razlik v institucionalnih spremembah je možno ugotoviti, ali imajo te spremembe splošne (skupne) ekonomske vzroke ali pa koliko lahko politične sile spremenijo vpliv ekonomskih vzrokov.

S povečanim obsegom in kakovostjo raziskav ter naraščajočim številom knjig o lokalni (samo)upravi, ki so obravnavale med drugim odločanje na lokalni ravni in vlogo skupin pritiska in profesionalcev, različne možnosti izvajanja storitvenih dejavnosti, politične konflikte med centralno in lokalno oblastjo in podobno, se je v zadnjih dveh desetletjih izoblikovala podlaga za metodološko in vsebinsko razvito ter interdisciplinarno proučevanje lokalne (samo)uprave, vključno s teoretičnimi inovacijami, ki so poskušale prilagoditi marksistično teorijo države »lokalni državi«. Poudarek je bil tako prestavljen na samo delovanje lokalne (samo)uprave v primerjavi s prevladujočim predhodnim formalnim opisovanjem politik, politike in financ lokalne uprave kot področjem javne uprave. Prebujeni interes za lokalno (samo)upravo je (bil) deloma posledica notranjega razvoja disciplin (ekonomije, politologije, sociologije), še bolj pa rezultat spremenjenega ekonomskega in političnega pomena lokalne (samo)uprave in njenih odnosov s centralno oblastjo (državo). Vloga in pomen lokalne (samo)uprave sta bila namreč dolgo v upadanju zaradi centralizacije, prenosa funkcij na mednarodna, državna in regionalna telesa, razširjenost imenovanih ali nominiranih svetov, gospodarskih in fiskalnih omejitev ter ideoloških napadov na lokalni monopol ponudbe javnih storitev in pomanjkanja entuziastične ljudske podpore. Koliko se je takšno stanje dejansko spremenilo?

2. Za politologe je zelo dobro opisal, kaj se je zgodilo z britansko lokalno (samo)upravo v zadnjih letih, Gerry Stoker v delu *The Politics of Local Government*, ki je v bistvu jasno, celovito in uravnoteženo napisan učbenik. Lokalno oblast obravnava kot politično institucijo, vpeto v mrežo političnih odnosov, ki se ukvarja z močno spornimi političnimi problemi. Avtor ocenjuje sistem in njegov

¹ M. Walzer (1991). *The Civil Society argument*, *Statsvetenskapling tidskrift* 94(1): 1-11

² Gl. S. Biarez (1989), *Le pouvoir local*. Paris: Economica; S. Clarke (ed). (1987), *Urban Innovation and Autonomy*, Beverly Hills: Sage; M. Goldsmith and S. Villadsen (eds). (1986), *Urban Political Theory and the Management of Fiscal Stress*, Avebury: Gower; R. Bennett (ed). (1989), *Territory and Administration in Europe*. London: Pinter; E. C. Page and M. J. Goldsmith (eds). (1987), *Central and Local Government Relations*, London: Sage.

razvoj, kako deluje lokalna oblast (avtoriteta), oblikovanje njenih politik in njena povezava s strankami in skupinami pritiska. Pojasnjuje tudi probleme, ki jih pred lokalno oblast postavljajo konflikti s centralno oblastjo glede stroškov, obdavčitev in lastninjenja. Spretno razrešuje teoretične dileme in razjasnjuje nekatere po navadi žargonsko obremenjene razprave o naravi lokalne (samo)uprave in njenih odnosih z družbenimi in ekonomskimi silami. Ne zanimajo ga samo izvoljeni, ampak tudi neizvoljeni organi in telesa lokalne oblasti; tako razčlenjuje različne agencije, ki jih postavljajo centralna oblast, lokalna uprava in partnerstvo javnih in zasebnih sponzorjev. Razkriva tudi različnost in vitalnost lokalne (samo)uprave, vendar pa je pesimističen glede njene prihodnosti: »Nobena jasna vloga ali pomen za lokalno upravo se ne bo pojavil; in še naprej se bo odvijala erozija njenega obsega, učinkovitosti in odgovornosti v očeh javnosti.«

Vrednost te knjige je še posebej poudarjena, če jo primerjamo z delom Johna Kingdoma *Local Government and Politics in Britain*. Slednje je popačena kombinacija površnega pisanja in prozaične retorike ter nepovezanega prikazovanja desno-levih mnenj. Vsekakor to ni uravnoteženo delo niti po vsebini niti po predstavitvi. Slabost te knjige je tudi v pomanjkljivi uporabi dejstev. Bralec mora že poznati nekatere stvari o lokalni (samo)upravi, da bo razumel nekatere njegove namige; v knjigi pa je moč najti tudi vrsto netočnosti. Lokalno oblast in njen odnos z javnostjo pa nasprotno izvrstno analizira John Gyford v knjigi *Citizens, Consumers and Councils* z natančno razčlenitvijo teorij o pojmih državljana, potrošnika in demokracije ter empiričnim raziskovanjem dejanskega delovanja svetov, da bi postali bližji njihovi javnosti. Še posebej opozarja na načine odzivanja lokalne oblasti na naraščajočo samozavest javnosti, razvijajoče oblike sodelovanja, svetovanja, obveščanja in dostopnosti ter na vlogo neformalnega, prostovoljnega in zasebnega sektorja pri zagotavljanju storitev. Zelo dobro tudi presoja različne zasnove zagotavljanja avtoritete, odlično pa tudi predstavlja spodbudne sheme oz. modele lokalne (samo)uprave, ki so utemeljeni na vlogi členov javnosti kot lokalnih delničarjev, lokalnih potrošnikov in lokalnih državljanov, s čimer so zamenjane tradicionalne vloge davkopllačevalcev, klientov in volivcev. To je (bila) posledica kritike lokalne (samo)uprave, ki ne deluje v korist javnosti, ampak prej v korist profesionalcev, birokratov in uslužbencev v javnem sektorju.

Obravnava samo enega (lastnega) sistema lokalne (samo)uprave pa lahko pomeni tudi, da avtorji spregledajo nekatere ključne lastnosti (značilnosti), ki postanejo vidne šele z opazovanjem drugih sistemov. Vrednost primerjalnega pristopa je tako v tem, da lahko izostrijo analizo posameznega sistema, prav tako pa omogoča razvoj teorije, ki je relevantna za različne sisteme. Oblikovanje teorije vzpostavlja splošni okvir, ki se prilega vsem posameznim primerom. Takšen poskus je knjiga *Local Government in Europe*, ki sta jo izdala Richard Batley in Gerry Stoker; osredotoča se na spremenjeni položaj lokalne (samo)uprave v odnosu do drugih ravni oblasti (vladanja in upravljanja), na spremembe v organizaciji lokalne službe storitev, razvoj politične uprave in prihodnost lokalne demokracije. Vendar pa vsi prispevki niso usklajeni, tako da je vrednost tega zbornika študij o lokalni (samo)upravi v 11 zahodnoevropskih državah predvsem v njegovi informativnosti o posameznih sistemih. Iz zbornika je razvidno, da so bili centralno-lokalni odnosi še posebej konfliktni v Britaniji in da sta bila položaj in vloga lokalne uprave podvržena agresivnejšemu napadu centralne oblasti kot kjer koli drugje. Kriza, negotovost in izguba legitimnosti so bili hujši v Britaniji. Toda v vseh državah razpravljajo o potrebi po večji odgovornosti in odzivnosti lokalne uprave; obstaja tudi splošen premik od monopola lokalne uprave pri zagotavljanju

storitev k širšemu vključevanju paradržavnih, zasebnih agencij in prostovoljnega sektorja.

Zahodna Evropa je tudi v središču knjige Edwarda C. Pagea *Localism and Centralism in Europe*. To je pravo primerjalno delo, ki obravnava odnose med centralno in lokalno upravo v sedmih državah. Avtor kritično razlikuje med pravnim in političnim lokalizmom. V prvem ljudje (*local people*) vodijo svojo lokalno upravo, sprejemajo odločitve o obdavčenju in porabi in prednostih posameznih politik ter usmerjajo svoje osebe. V drugem lokalne elite oblikujejo politike in usmerjajo javne zadeve z uporabo svojega političnega vpliva na državne odločitve glede razvoja lokalnega prostora in zadev. Avtor prikazuje ti dve, kot to imenuje, različni vrsti decentralizacije v sedmih evropskih državah. Njegova analiza je skrbna, natančna in spretna, zavedajoč se zgodovine in posebnih okoliščin vsake države. Avtor vidi tri procese kot determinante prevladujočih modelov lokalne (samo)uprave: razvoj državne strukture pred 19. stoletjem; razvoj množičnih strank; in povojno razširitev državnih storitev. Tako obstajajo tri skupine držav: tiste z dolgo tradicijo lokalne samouprave, kjer je bil nadzor države šibak, kot tudi odnosi med državno in lokalno politično oblastjo (Britanija, Švedska). Drugič, tiste, kjer je bil centralni nadzor tradicionalno močan, politični odnosi med državno in lokalnimi elitami pa intenzivni (Italija, Francija, Španija). Tretjič, tiste, kjer je prišlo do premika od močnega osrednjega upravnega nadzora k večji stopnji lokalne diskrecijske pravice (Danska in Norveška). Avtor je poskusil jedrnato uporabiti svojo analizo tudi na drugih državah. Njegovo delo je pomembno in spodbudno na primerjalnem področju. Preseneča pa, zakaj ni svoje kategorije političnega lokalizma imenoval »centralizacija«, kajti lokalne elite morajo tu razviti lobistično taktiko, ker je odločanje skoncentrirano v centru.

Še širši prostor pokriva knjiga Samuela Humesa IV, *Local Governance and National Power*. Ukvarja se z načinom organizacije odnosov med centralno in lokalno upravo, strukturnimi značilnostmi sistema lokalne uprave, ureditvijo odločanja znotraj lokalne oblasti itd. Avtor ugotavlja, da obstajajo štiri prototipi lokalne uprave, iz katerih se je razvila večina preostalih. Ti štiri so: britanski – funkcionalna regulacija; francoski – dvojni nadzor; nemški – splošna subsidiarnost; in sovjetski – dvojna podrejenost. Vsak razkriva posebno politično kulturo, odnose s centralno oblastjo, notranjo strukturo odločanja in načine financiranja. Vsi pa izražajo tri splošne težnje: naraščajočo centralizacijo, specializacijo in birokratizacijo. Avtor tudi ugotavlja, da funkcionalna fragmentacija spodjeda lokalno sposobnost za usklajevanje politik. Svoje proučevanje sklene s predlogi za »izboljšanje splošne dinamike prostorske uprave«: vključitvijo ustreznih virov, okrepitevijo lokalnega izvršnega vodenja in delitvijo oblasti v centralno-lokalnih odnosih. Avtorjev pristop je sicer staromodni, izpuščeni so odnosi med lokalno upravo in družbenimi silami in ekonomskimi interesi, nemški prototip pa je slabo predstavljen in razvit. Prav tako mu ni uspelo zajeti številnih novejših sprememb v posameznih državah, je pa zbral ogromno informacij o posameznih sistemih lokalne (samo)uprave in razvil zanimivo tipologijo.

Vrednost primerjalnega pristopa je dokazal tudi Michael Keating v delu *Comparative Urban Politics*, kjer obravnava primere ZDA, Kanade, Britanije in Francije. Izogiba se prikazom države za državo in raje vsebinsko-problemsko primerja izkušnje vsakega sistema, zlasti njegove zmožnosti za upravljanje in njegovo odprtost za družbene interese. Delo je v vrhu novejših razprav o oblasti (moči) v lokalnih enotah, kar je Humes zapostavil. Po proučitvi zgodovine in kulture vsakega sistema, razkrivajoč posebne značilnosti, se avtor ukvarja s politiko vsakega siste-

ma, njegovimi ekonomskimi in družbenimi interesi, reorganizacijo strukture lokalne uprave in problemi, ki jih pred lokalno upravo postavlja redistribucija in gospodarski razvoj. Končuje pa z refleksijami o politiki in trgu, politiki in javnih zadevah in kako oblikovati napredno lokalno upravo. Pri tem želi ohraniti ločenost javnega in zasebnega področja in lokalno upravo postaviti v službo skupnosti državljanov in uresničevanja javnih smotrov. Centralna oblast ne bi smela zapostavljati lokalne uprave: mora biti odzivna na urbanistične potrebe, vendar pa to ne pomeni enostavnega subvencioniranja zasebnih podjetij.

3. Eno najbolj sistematičnih del na to temo pa je knjiga *State Restructuring and Local Power*, ki sta jo izdala Chris Pickvance in Edmond Preteceille, raziskuje pa povezave med spremembami v teritorialni strukturi in delovanjem države (zlasti na lokalni ravni) ter spremenjenimi ekonomskimi in političnimi okoliščinami. Najprej so opisane institucionalne spremembe v šestih zahodnih državah in gospodarski in politični kontekst teh sprememb, čemur sledita ugotavljanje podobnosti ali razlik med temi spremembami v različnih državah ter primerjalna analiza teh podobnosti in razlik. (Iskanje podobnosti in razlik predpostavlja tako univerzalni (enotni) model, veljaven za vse družbe, kot tudi relativizem, tj. različne modele, ki so veljavni v posamezni vrsti družbe.) V nobenem primeru torej niso izpuščene »nacionalne posebnosti«, ki pa so obravnavane s poudarkom na posebni naravi političnih odnosov, političnih institucij in politične zgodovine ali kulturnih posebnosti. Še posebej pa je v knjigi razčlenjen koncept (de)centralizacije, saj ima različne razsežnosti in je možno, da se v določenem smislu razvija težnja po centralizaciji na enem področju, na drugem pa težnja po decentralizaciji.

Uveljavljenim merilom: funkcij, centralnega nadzora/lokalne diskrecije in lokalne dostopnosti do centralnih oblasti, so v tej knjigi dodani še novi, kot so centralno zagotavljanje sredstev, centralni nadzor nad lokalnim zbiranjem in porabo denarja in centralna moč preoblikovanja sistema. Empirično potrjene težnje vključujejo upadanje centralne pomoči kot deleža dohodka lokalne uprave, upadanje potrošnje lokalne uprave kot deleža BND, naraščanje teritorialne neenakosti in povečano mobilizacijo lokalne uprave okrog ekonomskega razvoja. V vseh primerih pomeni vpliv ekonomskega restrukturiranja in z njim povezana ideologija neoliberalizma ključno pojasnilo. Z drugih vidikov so prisotne razlike v razvojnih težnjah med državami: v obsegu lokalne fiskalne krize, v stopnji zmanjšanja porabe lokalne uprave in v obstoju teženj k centralizaciji ali decentralizaciji v razdelitvi funkcij in centralnega nadzora lokalnih zadev in porabe. Ključna razlaga se nanaša na moč neoliberalizma, naravo državne strukture, distribucijo političnih sil med stopnjami oblasti ter obseg politizacije centralno-lokalnih upravnih odnosov. Centralizacija nadzora je bila odgovor na lokalno nasprotovanje neoliberalizmu v deželah z močno centralno spodbujenim neoliberalizmom. Decentralizacija nadzora je bila sredstvo spodbujanja neoliberalizma s sklicevanjem na lokalno podporo v državah s šibkim centralnim nadzorom. Decentralizacija funkcij in nadzora bi bila lahko tudi sredstvo spodbujanja širjenja kolektivne porabe. Najbolj presenetljiva ugotovitev pa se kljub velikim spremembam nanaša na dejstvo, da se razlike med vrstami lokalne uprave med posameznimi državami niso zmanjšale v zadnjih dveh desetletjih.

Vse te knjige dokazujejo, da študij lokalne (samo)uprave vse bolj uspeva in cveti. Tudi nekateri vodilni politologi posvečajo tej temi dokajšnjo pozornost. Resno se ukvarjajo z glavnimi koncepti, kot so moč, skupnost, državljanstvo, javni interes in demokracija. Kljub določeni eroziji lokalne samouprave v zadnjih desetletjih pa se v zadnjem času vendarle ob globalizaciji odvija tudi proces, ki povečuje

pomen lokalnih enot in njihov vpliv na življenje državljanov. Zagovarjanje lokalne (samo)uprave je prisotno pri skoraj vseh omenjenih avtorjih. Najsi bo to lokalna samouprava ali lokalna uprava, nekdo mora nekje sprejemati temeljne odločitve, ki se nanašajo na blagostanje državljanov in njihovih lokalnih skupnosti. Primerjalne analize lahko bistveno prispevajo k razumevanju dogajanj ne samo s teoretičnega vidika, temveč tudi s praktičnega, kaj bi morali storiti za izboljšanje življenjskih razmer ljudi. Še posebej pa velja to za obnovo lokalne (samo)uprave v nekdanjih socialističnih državah, ki hitijo pri uresničevanju ustavnih reform in lokalnih volitev, čeprav s številnimi upi in strahovi, ekonomsko in ekološko krizo, oblikovanjem novih lokalnih političnih elit, centralno-lokalnimi in regionalnimi konflikti ter fragmentacijo.

VIDA KRAMŽAR KLEMENČIČ

Moderna tveganja kot družbeni pojav

(Kulturna teorija in kulturna analiza tveganja)

V sodobnem času smo priča grozljivim posledicam, ki jih prinašajo moderne tehnologije. Njihova uporaba je povezana z vse večjim tveganjem, ki ga je zelo težko ugotoviti. Poskusi, da bi ga lahko preprosto izmerili, so se pokazali za bolj ali manj utopične. Zdi se, da je za opredelitev modernih tveganj potreben širši metodološki pristop. Eden takšnih poskusov je tudi sociološka teorija zaznave tveganja oz. kulturna teorija tveganja. Po njej niso moderna tveganja fantomi, ki jih moramo ujeti v steklenico časa, ampak družbeni pojav, ki izraža naša prepričanja in vrednote. Zato ni dovolj, da moderna tveganja samo merimo in opozarjamo na njihovo nevarnost. Treba je tudi ugotoviti njihov pomen v širšem družbenem kontekstu, njihovo latentno družbeno vsebino. Tveganja so gotovo tudi rezultat določene kulture, ki deluje s svojimi zakonitostmi. Tudi te je treba v analizi tveganja upoštevati.

Beseda tveganje vsebuje pomen, ki označuje v različnih družbah različne realnosti. Tveganje lahko pomeni priložnost, lahko pa tudi nevarnost. Tudi v zgodovini industrijskih družb se pojav tveganja nanaša na različne smiselne zveze.

Tako je vedno šibkejši tisti pomen, ki je povezan s tehničnimi kalkulacijami verjetnosti. V 17. stoletju je bil koncept tveganja povezan z igrami na srečo in v zvezi s tem se je razvila posebna matematična analiza. Podoben pomen je imel koncept tveganja v zvezi z ladijskim zavarovanjem v 18. stoletju oziroma v ekonomiji 20. stoletja. »Od 19. stoletja dalje je analiza verjetnosti postala temelj znanstvenega spoznanja, ki je spremenil naravo evidenčnosti, znanja, avtoritativnosti spoznanja in logike. Vsak proces ali dejavnost vsebuje verjetnost lastnega uspeha oziroma neuspeha. Kalkulacija tveganja je globoko prepletena z znanostjo in proizvodnjo kot teoretična podlaga za odločanje. Povedano zelo preprosto – verjetnostna teorija je določila moderen način razmišljanja« (Douglas, 1990: 119).

Povsem drugačen koncept tveganja pa je nastal v zvezi z nevarnostmi, ki jih prinašajo tehnologije industrijskih družb 20. stoletja. Spremembe v tem konceptu niso le stvar znanstvene razprave, ampak se tičejo vsakega posameznika. Moderna tveganja so skrita, ireverzibilna in neprostovoljna. Zato ne morejo biti stvar vsakega posameznika, ki kalkulira svojo npr. ekonomsko prihodnost. Tveganja v zvezi z jedrsko nevarnostjo so tako velika, da se ne tičejo posameznih družb, ampak celega sveta. V tem primeru je Černobil, kot pravi Ulrich Beck, antropološki šok, ki je v celoti spremenil odnos do sveta. Naš nadzor nad čutili je izgubljen, zato moramo iskati informacije drugje. Moderna tveganja pomenijo predvsem nevarnost in kot taka postajajo bistveni del družbenih in tudi političnih procesov, seveda pa tudi znanstvenega raziskovanja.

Vzroki, zaradi katerih se tveganja, ki jih prinašajo moderne tehnologije, ne morejo niti zaznavati niti reševati kot stvar posameznika, so seveda različni:

- izolirani posamezniki ne znajo presoditi posameznih tveganj (npr. prehitre vožnje z avtomobilom),
- posamezniki ne bi mogli prenesti previsokih stroškov, ki jih povzročijo posamezna tveganja,
- za nekaterimi tveganji stojijo nezdružljivi interesi, med katerimi je skoraj nemogoče doseči družbeno soglasje (jedrske elektrarne),
- mnoga moderna tveganja zaznamujejo usodo prihodnjih generacij do takšne mere, da postaja to vedno bolj etično vprašljivo (S. Rayner, *Disagreeing About Risk: The Institutional Cultures of Risk Management and Planning for Future Generations* v zborniku S. G. Hadden, *Risk Analysis, Institutions, and Public Policy*, New York 1984).

Institucionalno reševanje tveganja pa prinaša dodatne probleme. Predvsem se postavlja vprašanje, kako doseči soglasje glede politike tveganja. Kot pravi S. Rayner je bila običajna pot reševanja tega vprašanja takšnale: »Začelo se je s popisom aktivnosti, potem poskušala odpraviti nesorazmerja med javno zaznavo in ocenami strokovnjakov o verjetnosti in obsegu tveganja in končno nameravala poučiti javnost, kako se izogniti nevarnosti ali pa sprejeti mehanizme, ki so jih strokovnjaki svetovali kot primerne za znižanje tveganja na sprejemljivo raven.« Podobno se je ravnilo tudi pri nas (S. Rayner, 1984: 154).

Skoraj odveč je pripomba, da se je takšno reševanje pokazalo kot pomanjkljivo. »Zoževanje razhajanja med zaznavo javnosti in resničnim tveganjem s strani strokovnjakov« se je velikokrat pokazalo kot neupravičeno.

Prišlo je do povsem nasprotujočih si stališč v javnosti, med javnostjo in strokovnjaki in med strokovnjaki samimi. Uporaba statistično-matematičnih modelov, kot je npr. razvpita analiza stroškov in koristi (cost – benefit analysis), pa je postala vedno bolj vprašljiva. Tako tudi naš znani strokovnjak A. O. Zupančič, ki se je med drugim ukvarjal tudi s posledicami ionizirajočega sevanja v Sloveniji (Zdravstvene posledice ionizirajočega sevanja v Sloveniji, 1988: 18), pravi: »Pri ocenjevanju škode za zdravje prihodnjih pokolenj odpade analiza cena/korist, govoriti o cenah čez sto let bi bilo skoraj tako nestvarno kot govoriti o naših cenah čez sto dni.«

A. M. Weinberg pa je celo uvrstil moderna tveganja med t. i. transznanstvene pojave, ki jih znanost ne more zadovoljivo proučiti oz. definirati in se mora zato od njih razmejiti (A. M. Weinberg, *Science and Transcience* Minerva 1972).

Vzporedno s problematizacijo objektivne zaznave tveganja strokovnjakov in kolektivno usodo, v katero nas vlečejo moderna tveganja, so nastale številne teorije zaznave tveganja. Sistematizirane so npr. v prispevku A. Wildavskega in K. Daka *Who Fears What and Why?* (Daedalus, 1990: 119). Za nas še posebno zanimiva je sociološka interpretacija zaznave tveganja.

V nasprotju s psihološko teorijo zaznave tveganja, ki vidi izvor subjektivne zaznave tveganja v pomanjkljivi zaznavi posameznika, je sociološka interpretacija različna. Naša subjektivnost ni toliko izraz psihološke omejenosti naše zaznave kot naših priučenih socialnih dispozicij. V tem primeru govorimo, kot pravi S. Rayner, o »sociologiji zaznave, ki je odvisna od vzorcev, ki so kulturni konstrukti, globoko vkoreninjeni v posameznikovem mestu v družbenih institucijah« (S. Rayner, 1984: 153).

Sociološko zaznavo tveganja v Raynerjevem smislu nekateri imenujejo tudi kulturna teorija tveganja. »Ta predvideva selekcijo tveganj na podlagi kulturnih predsodkov. Pod tem si predstavljamo svetovnonazorska prepričanja in vrednote, ki zagovarjajo različne vzorce družbenih odnosov. Med kulturnimi predsodki in družbenimi odnosi ni vzročne prioritete, eni vplivajo na druge in so med seboj odvisni. Kombinacije kulturnih predsodkov in družbenih odnosov, ki so »socialno vidne«, sestavljajo način življenja oziroma politično kulturo. Tako govorimo o hierarhični, egalitarni in individualistični obliki družbenih odnosov, ki vsaka posebej selekcionira različna tveganja« (A. Wildavsky, K. Dake, 1990).

Na podlagi omenjenih teoretičnih izhodišč je nastala kulturna analiza zaznave tveganja, ki so jo v osemdesetih letih razvili M. Douglas in A. Wildavsky (1982), Gross in S. Rayner (1983) in M. Thompson (1981, 1982). Njihovo temeljno stališče je, da ljudje, ki živijo na različni način, na različni način prihajajo do soglasja kot tudi do delitve odgovornosti in koristi. Različni načini prepoznavanja kot tudi urejanja tveganja so sestavni del institucionalne kulture tveganja. Za dve od omenjenih institucionalnih kultur se že dolgo zanima zgodovina politične misli, medtem ko je tretja postala zanimiva šele v okviru sodobnih ekoloških gibanj. Imenujejo se tekmovalno-tržna, birokratskohierarhična in egalitarna.

1. Tržnotekmovalna ali, kot jo imenujeta Douglasova in Wildavsky, tudi individualistična kultura, temelji na posameznikovi svobodi in samopomoči kot najpomembnejših vrednotah. Poleg enakosti je eden osnovnih odnosov, ki se v njej vzpostavlja, tudi tekmovalnost, eden pomembnih ciljev pa posameznikov uspeh. Mrežo omenjenih odnosov in ciljev najbolje vzpostavlja tržni mehanizem, ki je svojevrsten zaščitni znak sistema.

V zvezi z razumevanjem sodobnih tveganj je pomembno tudi časovno obzorje omenjene kulture. Tekmovalnotržna kultura je usmerjena v sedanost. Najbolj zaznava tveganja, ki ogrožajo delovanje trga v najširšem smislu. Najprimernejša ureditev zaščite tveganja se ji zdi vključevanje v cenovni mehanizem (npr. kupovanje detektorjev dima kot obrambe pred požarom). Njena časovna usmeritev ji po navadi onemogoča predvidevanje modernih tveganj z dolgoročnimi posledicami. Tržni mehanizem jih zazna podobno kot napačne poslovne odločitve šele kasneje, vendar s to razliko, da so posledice modernih tveganj lahko takšne, da jih ne moremo – npr. če gre za vprašanja človekovega življenja, kalkulirati z denarjem in izplačati.

2. Hierarhična kultura je v zgodovini družboslovne misli prepoznana do te stopnje, da lahko govorimo o »homo hierarhicusu« kot njenem najidealnejšem predstavniku. Temeljna vrednota te skupnosti je ohranjanje celote, kar predpostavlja neenakopraven odnos med celoto in deli in zato glavni ohranjevalni obrazec – hierarhijo. To hierarhično povezovanje celote in delov pa predpostavlja racionalnost posameznika, da sprejme te obrazce, ki se v pisanem družbenem okolju kažejo v različnih oblikah.

Časovni okvir »ohranjanja celote« je seveda dolgoročnost, ki se kaže v kontinuumu med preteklostjo in prihodnostjo. Najnevarnejša tveganja za to kulturo so tista, ki najtemeljiteje posegajo v njeno povezovalno strukturo. To so vojne, terorizem, kriminal. Kljub dolgoročnejši časovni usmeritvi je po navadi slepa za tveganja, ki jih prinašajo sodobne tehnologije. Po mnenju Douglasove in Wildavskega zaradi razumevanja povezanosti med preteklostjo in prihodnostjo, ki ne omogoča videnja distance v razmerju do prihodnosti.

3. Egalitarna kultura je postala za moderno družboslovno misel zanimiva šele v zadnjem času, ko so nekateri odkrili njeno prisotnost v nekaterih modernih ekoloških gibanjih in organizacijah. Nekatero glavno predpostavko te kulture predstavlja študija M. Olsona Logika kolektivne akcije, v kateri poudarja zvezo med ekonomskim obstojem egalitarnih skupnosti in njihovo velikostjo. Pogoj za njihovo preživetje je njihova majhnost. Prav na podlagi Olsonove študije so Douglasova in Wildavsky kot še nekateri drugi opredelili egalitarne družbe kot eno izmed področij kulturne analize.

Osnovna vrednota je enakost, ki pa se ne kaže v težnji po individualizaciji, temveč mehanski solidarnosti (S. Rayner). Zato ni temeljni odnos tekmovalnost, temveč sodelovanje, ki predpostavlja, če je le mogoče, odločanje s pomočjo soglasja. Enakost in skrb za vsakega posameznika predpostavljata tako majhnost kot tudi usmerjenost v duhovno povezanost in nematerialne cilje. To pa tudi vodi k obsodbi velikih sistemov družb centra in rasti in svojevrstnemu sektaštvu. Ravno ta samoopredeljujoča obrobnost je te skupnosti naredila nezanimive za politološko in sociološko analizo, dokler se niso pojavile v središču političnih konfliktov v podobi nekaterih sodobnih ekoloških gibanj. Pojavile so se kot primerna protitež kulturam, za katere so moderna tveganja skoraj nevidna. V zvezi z modernimi tveganji imajo če že ne odrešilno, pa vsaj strogo opozorilno vlogo.

Tabelarni prikaz omenjenih tipov institucionalnih struktur (S. Rayner, 1984: 157)

Institucionalne strukture	Tržnotekmovalna	Birokratsko-hierarhična	Egalitarna
Značilnosti			
Področje transakcij	na posamezniku zasnovane mreže	organske skupine	mehanske skupine
Idealni način transakcije	tekmovanje	rutinski postopki	sodelovanje
Nosilci oz. način odločanja	posameznik	odbori, komisije	soglasje
Ključni do uspeha	inovacije, ažurnost	napredovanje po stopnjah	notranja harmonija
Vodilne vrednote	ekspanzija	vzdrževanje sistema	notranja harmonija
Primeri	vodilni podjetniki politiki	velike korporacije, vladni uradi, politične stranke	protijedrska gibanja, nekatere verske in politične sekte

Odnos do prenašanja tveganja

	Težnotekmovalna	Birokratskohierarhična	Egalitarna
Odločitve v zvezi s tveganjem	ocenjevanje na podlagi stroke	rutinski postopki	široko javno dokazovanje
Zaznavanje sprejemanja tveganja	vključevanje izračunavanja tveganja kot legitimnega stroška napake trga	zmanjšana občutljivost in dovezetnost za nevarnost	visoka občutljivost in zavračanje tveganja
Glavna žarišča skrbi		sistemske napake	prevlada velikih institucij
Pričakovana razširjenost odgovornosti in stroškov	tržno odkrivanje izgub	redistributivno obdavčenje	moralna odločnost (krivdno plačevanje)

Zelena sredstva pridobivanja soglasja	odkrite preference – reproduciranje tržnega obnašanja, ki ga ne ovirajo stroški transakcije	hipotetično soglasje, ki daje legitimnost odločanja institucijam	izražene preference – neposredna konzultacija, zasnovana na razvrščenih vrednotah
---------------------------------------	---	--	---

Vir: S. Rayner, 1984: 157

Da bi omenjene modele lahko uporabljali pri praktičnih odločitvah v zvezi s tveganjem, sta Gross in Rayner leta 1983 razvila tako imenovano analizo mreže in skupine (grid/group analysis). Ta izhaja iz predpostavke, da je skupina tista najmanjša socialna enota, ki je večja kot posameznik. Mreža pa je predstavljena z navpično koordinato, ki kaže stopnjo hierarhije v določeni družbeni enoti.

Model mreže in skupine (S. Rayner, 1984: 162)

Mreža		C birokratsko-hierarhična	
B drugi			
omejeni s pravili obveznosti in zahteve so jim vsiljene avtomatsko, toda zelo malo sredstev od drugod	omrežje v fragmentih	omejena s pravili, a tudi zaščitena z njimi, veliko zahtev in sredstev, ki prihajajo od drugod	visoko strukturirana omrežja odnosov z različnimi mejami
tveganja so jim vsiljena brez posvetovanja – pasivno nezadovoljstvo	prihodnost je videti kot neskončno ponavljajoče operacijskih ciklov	tveganja so rutinizirana z ustaljenimi postopki	pričakovanja v zvezi s prihodnostjo so utemeljena v preteklosti in njenih velikih dogodkih
A tekmovalnotržna		D egalitarna skupina	
neomejena s pravili, malo zahtev oziroma sredstev od drugod	egocentrične mreže odnosov brez omejitev tveganja so možne, sprejetje vračunanih tveganj	neomejena s pravili mnogo zahtev in sredstev od drugod	prehodna omrežja z različnimi mejami
prihodnost je vključena v razmišljanje kot skrajna meja operacij		upiranje tveganjem, velika občutljivost za možna tveganja	prihodnost je stisnjena v sedanost na modelu z majhno zgodovinsko globino

Kulturna teorija in politični konflikti

Kulturna teorija tveganja je skupaj s svojimi različicami kulturne analize sprožila široko raziskovalno področje, ki se razteza v več smeri. Tako so se nekateri začeli ukvarjati s primerjalno analizo političnih sistemov in njihovo odzivnostjo na moderna tveganja.

Največ zanimanja so vzbudile primerjave tistih sistemov, ki so si v osnovi zelo podobni, njihove politike tveganja pa se precej razlikujejo. Tako so nastale številne primerjave med ameriško in evropsko politiko tveganja kot klasičen primer razlikovanja. Sheila Jasanoff npr. ugotavlja, da v ZDA na tveganja kot posledice novih tehnologij in novih načinov življenja odgovarjajo veliko hitreje, agresivneje in javno kot v Evropi. Politika tveganja nastaja v različnih, velikokrat nasprotujo-

čih si okoljih v nasprotju z evropskimi sistemi, kjer je odvisna od enega ali manjše-
ga števila dejavnikov. Njihovo povezovanje v ZDA temelji na tržnem načelu,
medtem ko v Evropi na sodelovanju. Pomembne so tudi razlike v pravnem siste-
mu, ki v ZDA pojmuje tveganja kot del zasebnega prava, zato dobijo številna
tveganja epilog pred sodiščem.

V Evropi je politika tveganja bolj prikrita očem javnosti, je neformalna in se
rešuje administrativno. Medtem ko je večina odločitev v zvezi s tveganjem v Evro-
pi končnih, je v ZDA praviloma drugače.

Po drugi strani pa so nastale analize, ki so moderna tveganja povezovala
s pomembnimi žarišči sodobnih političnih oz. celo razrednih konfliktov. Tako je
M. Thompson prenesel spoznanja kulturne analize na samo politiko tveganja. Pri
tem mu tri institucionalne kulture tveganja pomenijo tri osnovna področja politike
tveganja – vladne organizacije hierarhično kulturo, podjetja individualistično in
ekološka gibanja egalitarno strukturo. Seveda ima Thompson v mislih ameriške
razmere, saj je institucionalizacija zahodnoevropske politike tveganja v marsičem
različna (M. Thompson, 1981).

T. Dietz in W. Rycroft pa sta predpostavila tezo o politiki tveganja kot enem
najpomembnejših virov prihodnjih političnih oziroma razrednih konfliktov (1989).
Pri tem sta se oprla na položaj profesionalcev tveganja, ki so pomemben kazalnik
pri zaznavanju političnih konfliktov. Ugotovila sta, da v tem primeru ne gre za
enoznačno skupnost, ki bi jo npr. lahko šteli za del establišmenta ali celo elite
oblasti, čeprav za določen delež profesionalcev ta opredelitev tudi velja. Bolj kot
pripadnost določeni skupini je zanje značilno razlikovanje, ki je v največji meri
rezultat različne poklicne socializacije.

Vseeno pa sta se tudi ukvarjala z možnostjo pojavljanja globljih, morda celo
razrednih konfliktov v politiki tveganja. Pri tem sta se oprla na Stephena Cotgro-
va, ki je na podlagi nove environmentalne paradigme predpostavil tudi obstoj
novega razreda, ki naj bi mu pripadali tudi profesionalci, ki se ukvarjajo s tvega-
njem.

Po Cotgrovovem prepričanju se razredni konflikti izražajo z različnimi paradig-
mami. Pri tem mu koncept paradigme pomeni podoben odnos kot v Kuhnovem
smislu paradigmatičnosti znanosti, kjer je »normalna znanost pojmovana kot reše-
vanje problemov, ki so dirigirani s pomočjo prevladujoče znanstvene paradigme«,
podobno velja za socialno področje.

V zahodnem svetu obstajata dve najpomembnejši paradigmi na socialnem
področju. Za prvo, po drugi svetovni vojni prevladujočo paradigmo je značilna
vera v tržni mehanizem kot najpomembnejši urejevalec družbenega življenja, teh-
nološki optimizem in prepričanje, da lahko ljudje nadzirajo naravo. Na političnem
področju vključuje soglasje med levico in desnico, ki je prvi pogoj za stabilno
gospodarsko rast in državo socialne blaginje. V nasprotju z njo »environmentalna
paradigma« ne vsebuje ideje o čarobni roki trga, ki ureja vse probleme in zavrača
neomejeno gospodarsko rast in z njo povezano potrošnjo. Kritična je do procesov
politične participacije, ki so premalo demokratični in – kar je najpomembnejše
– v človeku vidi največjega sovražnika narave. Pomembna je tudi razlika v pojmo-
vanju znanosti. Prevladujoča paradigma pojmuje znanost nevtralnno, medtem ko jo
»environmentalna« vidi prepleteno s politiko.

Ali gibanja za varstvo okolja, v katera so vključeni tudi profesionalci, sestavlja-
jo novi razred, kot jih je definiral Stephen Cotgrove: »Zaščitniki okolja prihajajo iz
posebnega dela srednjega razreda, katerega vrednote in interesi se razlikujejo od
drugih skupin v industrijskih družbah. Definicija razreda v okviru nekaterih objek-

tivnih meril, kot je odnos do sredstev produkcije, prinaša nevarnosti, da si naprtimo kategorije, ki se jim ne uspe ujeti v mrežo zavesti in obnašanja skupin in posameznikov. Toda če usmerimo našo razpravo v opazovanje obnašanja in izražanja skupin, ki jih identificiramo, obstaja močna opora za razpravljanje o nastanku novega razreda od šestdesetih let naprej. Rast novega radikalizma med socialnimi delavci, učitelji, pravniki in psihiatri zastruje antagonizme med tistimi, ki so tesno povezani s produkcijskimi funkcijami, kot so menedžerji, tehnologi in znanstveniki . . . To so isti klienti, ki podpirajo radikalna gibanja za varstvo okolja.«

Dietzeve in Rycroftove raziskave so potrdile privrženost »profesionalcev tveganja okoljski paradigmi«, ki je v primerjavi z zgodnejšimi raziskavami vedno večja. Vedno večja pa so tudi praktična razhajanja glede vsebine »okoljske paradigme«.

Tudi če se bodo rešitve konfliktov pri politiki tveganja pokazale šele v prihodnosti, pa nam postane marsikaj jasno tudi v sedanosti. Tako je eden izmed pomembnih poudarkov v dolgoletnem delu Douglasove in Wildavskega tudi ta, da vidita za reševanje modernih tveganj potrebnost prisotnosti vseh institucionalnih kultur. Drugi pomembni poudarek navajam v celoti.

»Najpomembnejša vprašanja, ki jih postavljajo tekoče kontroverznosti okrog tveganja, kažejo na neprimernost delitve problema med objektivno kalkuliranimi tveganji in subjektivnimi predsodki individualne zaznave. Nenaden prihod intenzivne skrbi javnosti v zvezi z okoljem se ne more preprosto razložiti z evidenčnostjo škodljivosti moderne tehnologije . . . Sprejemljivost tveganja je stvar presoje in dandanes se presoje razlikujejo. Med subjektivno zaznavo in javno ali zaznavo fizične znanosti je kultura, vmesno področje med prepričanjem in vrednotami. Obstoječa delitev objekta, ki nepriznava kulture, je arbitrarna in sebe pobijajoča« (Douglas, Wildavsky, 1982: 194).

Družbena analiza tveganja predvsem odpira številne dileme. Kaže nam, da je tveganje celovit pojav. Opozori nas na problem vrednot in v zvezi s tem na problem preproste kvantifikacije družbenih tveganj. Ponazori nam, da problem tveganja presega znanstvene okvire. »Namesto stare, ponavljajoče slike o znanju kot solidni stvari« nam ponuja idejo o znanju kot »spremenljivem proizvodu družbene aktivnosti« (Douglas, Wildavsky, 1982: 192).

To je s stališča usmerjenosti procesov tveganja sicer neprimerno, vendar pa v zvezi s poznavanjem tveganj izredno pomembno.

ANTON GRIZOLD

O evropski varnosti

Od 3. do 5. septembra letos je bila na grškem Rodosu štirinajsta konferenca direktorjev evropskih inštitutov za mednarodne odnose in/ali varnostne študije z naslovom: Evropska varnost v svetu sprememb: Možganski trusti, Omrežje in Načrtovanje politike. Konference se je udeležilo čez sto direktorjev omenjenih inštitutov ter več predstavnikov zunanjih ministrstev (štirideset držav), predstavnikov mednarodnih organizacij – Evropske skupnosti, Zahodnoevropske unije, Agencije za mednarodno jedrsko energijo in drugih opazovalcev.

Delo na konferenci je bilo organizirano panelno, kjer je tekla beseda o problematiki evropske varnosti v širšem smislu ter po delovnih skupinah. Delovne skupine so bile štiri in so obravnavale tele problemske sklope: Balkan, Evropska skupnost po Maastrichtu, Nadzor nad oboroževanjem in neproliferacija ter Vzhodna Evropa in republike nekdanje Sovjetske zveze.

Splošni vtis s konference je, da je kljub različnemu profesionalnemu statusu udeležencev (vladni – nevladni inštituti, politični uradniki v zunanjih ministrstvih idr.) pri večini prevladoval analitični pristop pri obravnavi osrednje teme konference. To je evropska varnost danes in v prihodnosti. Prav to je omogočalo, da so se različni strokovni pogledi in ocene o konkretnih problemih, s katerimi se danes srečuje Evropa, usmerjali v skupno celoto strokovno podprtih idej o poteh in načinih razreševanja teh vprašanj.

Zelo težko je povzeti vse pomembne misli in ideje, ki so bile izrečene na tej konferenci, zato bom poskušal bolj za ponazoritev sintetizirati spoznanja o varnostni problematiki v Evropi, ki so dobila po moji presoji na konferenci podporo večine prisotnih:

1. Temeljna prvina urejanja Evrope po koncu hladne vojne je v državah Evropske

skupnosti razumevanje sodobne varnosti kot celovitega družbenega pojava, ki združuje gospodarske, socialne, ekološke, vojaške in druge razsežnosti. Kot je zatrdil Bo Huldtt, direktor Mednarodnega inštituta za strateške študije v Londonu, je v hitro spreminjajočem se evropskem okolju v zadnjih letih nastalo veliko problemov, ki sodijo danes na varnostno področje in utegnejo (če ostanejo nerešeni) povzročiti resnejše probleme, kot so jih imele v preteklem obdobju predvsem vojaške konfrontacije med državami. Poleg tega pa se je v zadnjih treh letih občutno spremenil tudi strateški položaj Evrope, ki se danes kaže v naslednjih temeljnih značilnostih:

- vojna na delu ozemlja nekdanjih Jugoslavije in Sovjetske zveze,

- zmanjševanje vojaštva in orožja v evropskih državah na eni ter renacionalizacija oboroženih sil (novonastale države ustanavljajo lastne oborožene sile) na drugi strani,

- politični vidik stabilnosti in varnosti v Vzhodni in Srednji Evropi krepko prednjači pred vojaškim,

- stanje sodelovanja in dogovarjanja med evropskimi velikimi silami in ne konfliktnost,

- svojevrstno čakanje Evrope na razplet nekaterih temeljnih neznank v zvezi z vojno v nekdanji Jugoslaviji in dezintegracijskimi težnjami v Rusiji, maastrichtskim procesom, določanjem novega statusa Nemčije v svetovni ureditvi itd.

Po omenjenih značilnostih sedanjega strateškega položaja v Evropi lahko sklepamo, da bo urejanje evropske varnosti v prihodnje zadeva ne le ene, ampak množice institucij. V zvezi s tem je bila naslovljena kritika razpravljalcev na vse tiste raziskovalne ustanove in raziskovalce, ki se ukvarjajo predvsem z raziskovanjem varnostnih in drugih institucij v Evropi, manj ali nič pozornosti pa ne posvečajo spremenjenim okoliščinam, v katerih te institucije delujejo. Seveda pa sedanje strateške razmere v Evropi odpirajo tudi mnoga vprašanja in dileme, in to pred-

vsem v zvezi z mejami v Evropi, razmerjem med nekdanjima supersilama, čezatlantskim sodelovanjem, možnostjo delovanja regionalnih in subregionalnih struktur v smeri krepitve evropske varnosti itd. Od uspešnega reševanja teh in drugih nerešenih evropskih zadev so najbolj odvisne stabilnost in varnost med evropskimi državami kot tudi varnost Evrope glede na preostali svet.

2. V skladu s prevladujočim celostnim pojmovanjem sodobne varnosti je bila na konferenci poudarjena tudi moralno-politična razsežnost varnosti. Temeljno izhodišče tega vidika varnosti je v idejah, da: a) varnost ni le zadeva institucij, ampak tudi vrednot in predstav o samem sebi ter o novem svetu, ki se oblikuje pred nami in b) je prišlo v dosedanjem razvoju Evrope do izgube identitete – kaj je Evropa? Kaj je Zahodna Evropa itd.

Ali kot je poudaril Dominique Moisi, namestnik direktorja francoskega inštituta za mednarodne odnose v Parizu, smo si v Evropi doslej izoblikovali negativno identiteto, in to predvsem v odnosu do sovražnika, nekdanje Sovjetske zveze. Gre torej za to, da je v preteklosti evropskim državam največja nevarnost pretila od zunaj, danes pa od znotraj lastnih družb, in sicer predvsem kot posledica hitrega družbenega razvoja, ki je povzročil strukturno ranljivost razvitih družb z gospodarskega, socialnega, ekološkega in drugih vidikov. Zunanji izraz tega je tudi razlika med psihološko-političnim pojmom Evrope v preteklosti in danes, ki jo poenostavljeno zaznamuje dihotomija: prej mir in blagostanje, danes vojna in recesija. Prav recesija in nezaposlenost sta bili omenjeni kot temeljna dejavnika v procesu atomizacije javnega mnenja v evropskih državah. Moisi je s svojim moralno-političnim pristopom pri obravnavi evropske varnosti poudaril med drugim tudi tile tezi: prvo, najpomembnejši cilj Evrope danes je razširitev demokracije po celotni celine in drugo, varnost pomeni tudi legitimnost, legitimnost pa je temeljna prvina demokracije. Svojevrstno konkretno potrditev sta omenjeni tezi dobili nedavno s podporo razvitih držav ruskemu predsedniku Borisu Jelcinu, ki je razpustil parlament in uvedel t. i. predsedniško upravo.

3. Evropska varnost je najbolj odvisna od nadaljevanja procesov evropske integracije. Vendar pa je na konferenci prevladovalo

pesimistično razpoloženje glede hitrosti nadaljevanja teh procesov. Evropa Maastrichta temelji namreč na dveh temeljnih predpostavkah, in sicer: prvič, med evropskimi državami ni bistvenih konfliktnih interesov, ki bi se reševali z uporabo oborožene sile, in drugič, prave alternative združeni Evropi skorajda ni.

Skupno izhodišče razpravljavcev je bilo, da se Evropska skupnost sicer širi, ne pa pogloblja ter da v bližnji prihodnosti ni prave možnosti za oblikovanje trdnejše Evropske skupnosti. Temeljni razlogi za to naj bi bili:

– glede na nekatere konkretne probleme (npr. razreševanje t. i. jugoslovanske krize, kriza Francije v zvezi z GATT idr.) so temelji za evropsko politično unijo danes zelo razmajani;

– v srcu skupne evropske politike se vse bolj poudarja nacionalni konflikt – nobena evropska država ne bi rada žrtvovala več nacionalnih interesov, kot je potrebno; obenem pa tudi javno mnenje v teh državah želi vedeti, kateri so skupni interesi evropskih držav in kakšne koristi ima lastna država (državljeni) od teh skupnih interesov. V zvezi s tem je zgovorna trditev profesorja Michaela Sturmerja, direktorja Inštituta za znanost in politiko iz Ebenhausna, in sicer da bo Evropska skupnost v naslednjih dveh desetletjih vsota nacionalnih interesov in nič več.

– V večini držav iz Evropske skupnosti se med prebivalstvom krepijo frustracije o tem, kaj se dogaja v strukturah evropske birokracije, kar omejuje možnosti za prenos pooblastil z nacionalnih na evropsko birokracijo.

Kljub vsem tem oviram in težavam v procesih evropskega združevanja pa le-teh po mnenju razpravljavcev ni mogoče preprosto ustaviti ali iz njih izstopiti. Kajti prevladuje prepričanje, da bi alternativa Združeni Evropi dejansko lahko bila le atomizacija in marginalizacija evropskih držav v svetu novih supersil – ZDA, Rusije, Kitajske idr.

4. Inštitucije, ki skrbijo za varnost v Evropi (KVSE, NATO, ZEU idr.) bodo po koncu hladne vojne preoblikovane tako, da si bodo pridobile novo legitimnost. V tem okviru se v novi evropski varnostni strukturi predvideva tudi oblikovanje večnacionalnih mirovniških sil (t. i. peace-keeping forces). Ker se Evropska skupnost zaveda, da bi bila

Evropa brez Američanov danes »slepa in gluha« (tj. brez ustrezne obrambne infrastrukture), se vse bolj krepi prepričanje o nujnosti procesa evropeizacije pakta NATO, ki bo preoblikovan opravljal varnostne funkcije za Evropo.

Razširitev pakta NATO z novimi državami po mnenju uradnih predstavnikov še ni možna. Razlogov za to je več, predvsem pa se poudarjata dva, in sicer: prvič, pri preoblikovanju pakta NATO le-tega ni smotno povečevati kar tako, ker bi s tem osamili mnoge države, prav tako pa bi vsako povečanje članstva v tej vojaškopolitični organizaciji otežilo odločanje in s tem hromilo njeno delovanje. Drugič, Rusija ne more nasprotovati vzhodnoevropskim državam, da se pridružijo paktu NATO, toda implicitno to možnost zavrača. Predstavniki Rusije na konferenci so poudarjali, da bi se NATO z vključitvijo vzhodnoevropskih držav neposredno približal Rusiji, kar bi najverjetneje povzročilo nove delitve in napetosti v Evropi. Mogoča alternativa temu pa bi po njihovem mnenju bila vključitev Rusije v NATO.

Uradni predstavniki Zahodnoevropske unije so sicer izražali optimizem za razširitev članstva v tej evropski obrambni organizaciji najprej z nordijskimi državami. Hkrati pa so

poudarili, da je širitev ZEU z novimi članicami možna v najboljšem primeru šele leta 1998, kajti pred tem bodo leta 1996 organizirali konferenco, na kateri se bo odločilo o prihodnosti te evropske organizacije.

5. Na konferenci se je razpravljalo tudi o problematiki nadzora nad oboroževanjem ter zmanjševanju orožja in vojaštva v Evropi, ki poteka v okviru Konference o varnosti in sodelovanju v Evropi. Razpravljavci so si bili enotni v oceni, da je v zvezi s tem treba nadaljevati z oblikovanjem učinkovitega mednarodnega režima za nadzor in preprečevanje vertikalnega in horizontalnega širjenja jedrskega orožja v svetu. Pomembno vlogo pri reševanju te problematike pa lahko odigra tudi kritična »evropska znanstvena skupnost«, zato je bilo na konferenci sklenjeno, da se poveča sodelovanje med evropskimi inštituti za mednarodne odnose in/ali varnostne študije, predvsem na področjih:

- oblikovanja skupnega informacijskega sistema ter
- izvajanja skupnih raziskovalnih projektov.

Na konferenci je bila sprejeta pobuda predstavnikov Rusije, da bo naslednja konferenca leta 1995 v Moskvi.

SLAVKO SPLICHAL in JANET WASKO

Communication and Democracy

(Izdajatelj: Ablex Publishing Corporation, Norwood, New Jersey 1993)

Slovenska komunikologija je z izdajo te znanstvene edicije v tujini, tokrat v ZDA, doživela novo priznanje, kar je zasluga profesorja Slavka Splichala. Zbornik *Communication and Democracy* je izšel v zbirki *The Communication and Information Series*, ki jo izdaja Univerza države Ohio. Prvi del zbornika, *Nove vizije komuniciranja in demokracije*, je uredil Slavko Splichal, drugi del, ki vsebuje raziskave s tega področja, pa ameriška komunikologinja Janet Wasko. V zborniku so objavljene razprave, ki so jih avtorji zasnovali za svetovni kongres Unescovega Mednarodnega združenja za raziskovanje množičnega komuniciranja leta 1990 na Bledu. Kasneje so jih na osnovi pripomb in disputov na kongresu razširili in dopolnili, kar daje delu posebno vrednost in strokovno pomembnost.

Uvod v zbornik je razmišljanje Slavka Splichala o iskanju nove paradigme komunikacijskega raziskovanja, ki ga narekuje vedno večja kompleksnost družb, pluralnost interesov in ekspanzija informacij. V svetu mogočnih političnih in korporacijskih elit je vloga navadnega državljana skrčena zaradi njegove komunikativne nekompetence, izgube pomembnih informacij in odrinjnosti od centrov političnega odločanja.

Avtor je ta sodobni pojav »sveta v spremenjanju« osvetlil že v uvodni besedi na kongresu, ko je opozoril, da je uporaba informacijske tehnologije in proizvodnje programske opreme pripeljala do visoko kompetitivne situacije v svetu; sprožila je pomembne probleme toka informacij čez meje in njihovega učinka na kulturne, poli-

tične in socialne pogojenosti posameznikov in družb. Nepopolna so spoznanja o tem, kako nova tehnologija vpliva na razvoj demokracije, na soudeležbo ljudi v politični participaciji, na lastništvo medijev in nadzor nad njimi. Že na kongresu je tekla beseda o tem, da demokracijo ogrožajo agresivni pritiski elitističnih interesnih skupin, name-re po politični in nacionalni prevladi ter hotenje po tehnološki in kapitalski prevladi v državah zahodne demokracije. Mnogi znanstveniki so tudi opozorili, da so spremembe v državah real-socializma – pa tudi v Sloveniji – protislovne in nabite s socialnimi in političnimi trenji; utopija je misliti, da se bodo čez noč razvile avtentične oblike demokracije in demokratičnega komuniciranja.

Slavko Splichal je v svoji študiji v zborniku skušal razgrniti zgodovinske, politološke in komunikološke razsežnosti novih, usodnih valov koncentracije in porazdelitve moči. Opozoril je na presenetljivo značilnost, da so se vse temeljne ideje in načela demokracije porodile pred razvojem množičnega komuniciranja in množičnih medijev, se pravi, pred »informacijsko revolucijo«. Sodobne vizije demokratičnih družb pa se močno navezujejo prav na nedavni razvoj informacijske in komunikacijske tehnologije. Zato je nujno raziskati zveze med demokratizacijo družb in demokratizacijo komuniciranja oziroma njihovo medsebojno soodvisnost. Avtor opozarja, da je demokratično komuniciranje temelj vsake demokratične kulture in političnega sistema oziroma »obče demokracije«, hkrati pa je demokratično okolje pogoj za demokratizacijo komuniciranja.

Demokracijo označuje oblika vladanja, ki ljudem (do določene stopnje) zagotavlja politično enakost in udeležbo pri odločanju o javnih zadevah. V demokraciji naj bi odločali ljudje, ne pa omejeno število posameznikov. V demokraciji naj bi imeli dostop do medijev ljudje, ne pa samo elitistične skupine. Zgodovinske izkušnje kažejo, da so participacijo državljanov omejevali trije dejav-

niki: *prvič*, neenakomerna porazdelitev komunikativne kompetence (pismenost, govorniške sposobnosti itd.) kot posledica razlik v izobraževanju, socializaciji, znanju itd.; *drugič*, neformalna (ali celo prikrita) komunikacijska mreža (kot nasprotje javni komunikaciji), ki je javno razpravo reducirala na javno legitimiranje dominantnih mnenj oblastniške elite; *tretjič*, neenak dostop do (institucionalnih) komunikacijskih kanalov, kar je skrčilo možnosti, da ljudje prejmejo pomembne informacije in da informirajo druge. Jezik kot oblika naravne pripadnosti kolektivnosti se je vedno bolj spreminjal v svoje nasprotje – v odtujeno sredstvo.

Čeprav avtor ostaja na teoretični ravni, pa njegovi aksiomi žgoče zadevajo konkretno stvarnost – tudi slovensko. Zapisal je: S komuniciranjem sporočamo, lahko pa tudi prikrivamo; lahko nas združuje in povezuje, pa tudi ločuje in razdružuje. Aktualno je tudi njegovo opozorilo, da skušajo javno komuniciranje reducirati na sporočanje vprašanj, ki niso kritična do politike vladajočih. Tako komuniciranje je *popačeno komuniciranje* (komuniciranje usmerjajo vlade, vladne ali zasebne skupine). Popačeno komuniciranje skuša doseči prevlado partikularnih interesov skupin (omejevalna komunikacija). Zgodovinske oblike ideološke cenzure danes nadomeščajo materialna cenzura, usmerjevalno in omejevalno komuniciranje.

Avtor se zavzema za odprt informacijski in komunikacijski sistem, ki bi zagotavljal informacijsko kompetentno odločanje o vseh javnih problemih. Tak sistem je temeljni pogoj za vsak sodoben model obče demokracije. Zato avtor sprejema ugotovitve ameriškega politologa Helda, da bi model demokracije moral zagotavljati: (1) ustvarjanje najboljših pogojev za vse ljudi, da bi lahko razvili svojo naravo in izrazili raznovrstne kvalitete; (2) zaščito pred arbitrarno rabo politične oblasti in represivne moči; (3) udeležbo državljanov pri določanju pogojev za njihova združenja; (4) ekspanzijo ekonomskih možnosti za maksimiranje dostopnosti virov. Vendar dodaja, da vsa ta vprašanja ostajajo v sodobnem svetu nerešena, kajti v praksi izvajajo sistem popačenega komuniciranja.

Slavko Splichal zato vidi smisel razprav v zborniku in tem, da kritično osvetlijo teori-

je, ki jih oblastniški mogotci v praksi po svoje razlagajo in ponarejajo. To je edina pot, da se bomo približali oblikovanju (ideje) demokratičnega komunikacijskega sistema.

V prvem delu zbornika skušajo avtorji v svojih razmišljanjih zapustiti tradicionalno razumevanje procesov demokratizacije, preveriti vrednost dosedanjih pristopov in odgovoriti na vprašanja, ki jih sprožajo socialne in tehnološke spremembe.

Zlasti ostro oceno stvarnosti je dal londonski komunikolog Michael Traber, član Svetovnega združenja za krščansko komuniciranje. Analiziral je vlogo komuniciranja in človekovih pravic v zgodovinskih procesih z vidika profesionalizacije in javne odgovornosti. Opredelil je mejnike demokratizacije komuniciranja: (a) francoska in ameriška meščanska revolucija, (b) revolucija v Mehiki in Rusiji 1917 in (c) postkolonialne revolucije v razvitih državah. Ugotovil je, da revolucije vodijo k procesom demokratizacije, ker zahtevajo uveljavljanje človekovih pravic in moči ljudstva. Če pa je komuniciranje omejeno, se revolucija sprevrže v protirevolucijo.

Traber meni, da pravica komuniciranja ne more biti omejena samo na sisteme znotraj narodov, marveč tudi med narodi. Žal pa nacionalizem in patriotizem močno vplivata na javno komuniciranje med narodi. Kako torej nacionalno suverenost uveljavljati *skupaj* s pravicami mednarodne solidarnosti, ki so zapisane v tretji košarici človekovih pravic? Nerešeno je tudi vprašanje etničnosti in kulturne identitete. Zlasti je pereč problem komunikacijske tehnologije in moči. Deregulacija je povečala monopolizacijo medijskega lastništva in osiromašila medijsko vsebino, zlasti elektronskih medijev.

Težko pa bi povsem sprejeli njegovo trditev, da so vse prave revolucije fundamentalno komunikacijske, sicer pa sploh niso. S to tezo se približuje znanim postavkam McLuhana, da so v zgodovini človeštva prave zgodovinske prelomnice le komunikacijske revolucije, medtem ko ne vidi materialnih in socialnih pogojenosti.

Jakubowitz razpravlja o šibkosti stare paradigme komunikacijske demokratizacije, ki jo je razvila MacBridova komisija v knjigi *Mnogo glasov*, en svet, ter uemelji pet konceptualnih in teoretičnih napačnih izhodišč prevladujočih modelov demokratizacije. Podobno izhodišče ima tudi Gunnar

Andren, ko skuša reformulirati liberalni model koncepta svobode izražanja, da bi ustrezal sodobnim spremembam »superindustrializirane družbe«. Colin Sparks raziskuje Wiliamsov poskus konstrukcije teorije o demokratičnem komuniciranju ter njegovo kritiko paternalističnega in komercialnega sistema. Hanno Hardt se osredotoča na teorije o kulturah in komuniciranju v ZDA ter meni, da različni kulturni tokovi omogočajo vpogled v komuniciranje. Brenda Derwin in Kathleen D. Clark pa zavračata kulturološki in makro pristop, ker spregledata osebnost. Jon Servaes pa se zavzema za »mnogoterost« paradigem, ki so lahko pomembne za raziskovanje komuniciranja.

V drugem delu avtorji razpravljajo o različnih koncepcijah komuniciranja v ZDA, Evropi, Maleziji, Južnem Pacifiku in Južni Aziji. Pozornost usmerjajo na vprašanje, ali nove tehnologije krepijo ali slabijo demokracijo. Poglavlje vsebuje prispevke osmih avtorjev, medtem ko jih kazalo, interpretacija Waskove in indeks avtorjev navaajo le sedem. Urednica tega dela je zadnjega avtorja preprosto dodala v knjigi, pozabila pa je opraviti vse uredniške dodatke. Ta spodrsrljaj tako pomembni znanstveni ediciji vsekakor odvzema nekaj blišča.

France Vreg

Zemlja 1993

Poročilo inštituta Worldwatch o prizadevanjih za okolju prijazno družbo Bohinj: GO-13 Uvajanje ekoloških programov, 1993

Ne potrebujemo le vizije, ampak skupno vizijo, skupen nov pogled na svet. To je temeljno sporočilo letošnjega zbornika State of the World (Zemlja 1993), ki smo ga po desetih letih izhajanja zdaj prvič dočakali tudi v slovenskem prevodu. Gre za najbolj brano letno poročilo v današnjem svetu, ki ga izdaja inštitut Worldwatch iz Washingtona, prevajajo pa ga v 27 jezikov.

Tisti, ki smo ga že prebrali, bomo verjetno soglasno pritrdili razmišljanju iz spremne besede Aleša Debeljaka, da je sprememba

mentalitete pogoj za preživetje. Podatki o ekološkem stanju našega planeta in težnjah v okolju, s katerimi nas to delo seznanja, so zastrašujoči. Posledice v razumsko paradigmo moderne dobe ovitega opustošenja nas opominjajo, da je treba kar najhitreje ukrepati.

Brzice političnih in ekonomskih sprememb, ki jih je v zadnjih letih prebrodila Slovenija, so za nekatere navidezno dober izgovor za zanemarjanje vprašanj svetovnega pomena, kot je ekologija. Vprašanje je, koliko časa se naša rahlo utrujena država še lahko skriva pod masko nujnosti reševanja svojega političnega in gospodarskega obstoja, ne da bi za to morala žrtvovati svojo zadnjo možnost, da preživi tudi dolgoročno in vsestransko. Vse druge oblike obstoja bodo v prihodnosti mogoče le, če bo preživel naravno okolje, katerega neločljiv del smo mi sami.

Seveda bi bilo krivično, če bi dejali, da smo Slovenci in drugi Zemljani še vedno brezbrizni do usode svojega planeta. Vendar zaskrbljenost, ki smo jo pokazali doslej, očitno ni dovolj. Statistika dokazuje, da so glavne težnje propadanja, ki so obstajale pred desetletjem, še vedno prisotne. Gozdovi se še naprej manjšajo (Zemlja izgubi 17 milijonov hektarov tropskega gozda letno), puščave se širijo in erozija odnaša tretjino vse obdelovalne Zemlje. V zadnjem desetletju je izginilo na stotisoče rastlinskih in živalskih vrst. Zaščitni ozonski plašč se postopoma tanjša in povečuje se nevarnost zaradi povečanega ultravijoličnega sevanja, ki je posledica razpadanja stratosferskega ozona. Kakšno je stanje in kaj lahko storimo, nam sporočajo avtorji Zemlje 1993.

Prvo poglavje z naslovom Na pragu nove dobe nas seznanja z različnimi oblikami propadanja okolja: erozijo prsti, izginjanjem talne vode, onesnaženjem zraka, razpadanjem ozona, vedno bolj vročimi poletji, povečanim poplavljanjem zaradi krčenja gozdov, zmanjšano raznovrstnostjo živalskih in rastlinskih vrst idr. Naravna bogastva, ki smo jih do zdaj obravnavali kot samoumevno last in posest, počasi, a vztrajno umirajo. Eno izmed njih je voda. »Soočanje s pomanjkanjem vode« nas prepričuje, da je treba do nje vzpostaviti nov odnos. Voda namreč ni zgolj surovina, ampak za naravno okolje življenjsko pomemben sistem. Med najbolj ogroženimi ekosistemi na Zemlji so

koralni grebeni, zvemo v sestavku Kako oživitvi koralne grebene. Po podatkih Avstralskega inštituta za pomorske vede je človek do danes uničil med 5 do 10 odstotkov koralnih grebenov; če bo tako nadaljeval, jih bo v naslednjih dvajsetih do štiridesetih letih izginilo nadaljnjih 60 odstotkov. Varstvo propadajočih ekosistemov in ustvarjanje ravnotežja med delovanjem človeštva ter naravnimi viri sta razvojna cilja, ki ju ne bo mogoče doseči brez enakosti in pravičnosti, beremo v poglavju Premoščanje prepada med spoloma in razvoj. Povedano natančneje, šele razvojne strategije, ki zagotavljajo več sodelovanja med spoloma, lahko uhodijo pot za reševanje ekoloških problemov. Ljudje pogosto odrekamo drug drugemu sposobnost ali pravico do reševanja določenih problemov, pa naj gre za podcenjevanje drugega spola, druge narodnosti, druge rase. Tako so se v zapostavljenem položaju znašla tudi naravna ljudstva. Poglavje Pomoč naravnim ljudstvom poudarja njihovo dragoceno ekološko znanje, vgrajeno v njihov jezik, šege in delovanje, ki je strokovnjakom zahodne znanosti ostalo prikrito. Najdragocenejša prednost naravnih ljudstev je življenje v skladu z vrednotami, kot so vdanost prihodnjim generacijam, etično spoštovanje narave in predanost skupnosti. »Zagotavljanje energije v državah v razvoju« je nujnost nove energetske strategije. Desetletja so načrtovalci z vsega sveta verjeli, da je širjenje energetske porabe temeljni pogoj za hitrejšo rast življenjskega standarda. V prihodnje lahko gospodarski napredek držav temelji le na učinkovitejši porabi energije ter porabi ekološko manj spornih energetskih virov. Eden izmed načinov varčevanja z energijo je »Ponovno odkrita železnica«, ki ima velike ekološke prednosti pred cestnim in letalskim prometom. V osmem poglavju, ki spodbuja »Priprave za mir«, avtor ugotavlja, da je človeška družba dobro izurjena v vojskovanju, ostaja pa neveščna v umetnosti ustvarjanja miru. Pripravljanje za mir zahteva prekinitev do zdaj uveljavljene usmeritve priprav na vojno. Nasilje z vseh strani nas sili v domneve, da je vojna del človekove narave; dejstvo, da gre za socialno institucijo, še ne pomeni, da je neizogibna in neodpravljiva. Človekova agresivnost se v pogosto manj vidni oziroma manj spoznani, a zato nič manj obsojanja vredni obliki izraža v odnosu do živali, ki

zavzema najbolj nehumane razsežnosti pri trgovanju z živalmi in njihovimi deli. »Pomiritev trgovine in okolja« navaja, da vsako leto prepeljejo čez mednarodne meje okrog 30.000 opic, 20 do 30 milijonov kosov kožuhovine, 500.000 papig, 400 do 500 milijonov okrasnih rib, 1.000 do 2.000 ton koral, 7 do 10 milijonov kaktej in 1 do 2 milijona orhidej. Trgovino in okolje so nekoč pojmovali kot dve povsem ločeni področji. Danes so njune povezave tako očitne, da jih ni mogoče več spregledati. Zeleni trgovini naproti – je poziv tega poglavja. »Obrisi nove industrijske strategije« je sklepno poglavje letošnjega zbornika Zemlja 1993. Ekološke zahteve so tista sila, ki bo ob koncu tisočletja vedno močnejše vplivala na gospodarske odločitve. Doseganje z okoljem trajno uravnoteženega gospodarskega razvoja bo narekovalo »zeleno« industrijsko strategijo. Države, ki je ne bodo razvile, bodo gospodarsko poražene, obenem pa si bodo uničile tudi okolje. Japonski podjetniki na primer zagotavljajo, da se okolju prijaznim proizvodom v prihodnjih desetletjih obeta največji in najhitreje rastoči trg.

Knjiga, ki jo predstavljam, je predvsem zbirka privlačno obdelanih in komentiranih podatkov o gospodarski škodi, ki jo povzroča človekovo uničevanje narave. Poučuje nas o letnih ekonomskih izgubah v ZDA zaradi planetarne otoplitve in o drugih oblikah gospodarskega davka, ki ga terja propadanje okolja. Zdi se, da je rdeča nit tale: če ne boste živeli in poslovali ekološko ustrezno, boste ekonomsko propadli, varuhi okolja pa bodo nagrajeni z gospodarskim razcvetom. Avtorji očitno vedo, da sodobnega človeka najboljše prepričajo argumenti, podkrepljeni z dolarji.

Ob tem se poraja vprašanje, ali bi ljudje sploh čutili skrb za okolje, če ne bi bilo ogroženo naše lastno preživetje. Morda je nekdo, ki dandanes še razmišlja o svetosti vseh živih bitij, o pravicah rastlin in živali, o varovanju narave zaradi nje same in ne samo zaradi lastnih koristi, prevelik idealist. Toda prav njegov pogled se mi zdi nujno potreben, da spremenimo tudi svoj odnos do ljudi. Prepričanje modernega človeka je bilo, da lahko v življenju uspe le s tekmovalnostjo, s premaganjem drugega človeka in narave. Postmoderna etika nas razsvetljuje s spoznanjem o naši medsebojni povezanosti – o neločljivosti tega, kar je dobro za nas in

kar je dobro za druge oziroma vse drugo. Če o naravi razmišljamo kot o ločeni od nas, kot o sestavljanki samostojnih delcev, s katerimi lahko po mili volji manipuliramo, se nagibamo k temu, da bomo tako razmišljali tudi o soljudeh.

Globalno gospodarstvo, ki bo z okoljem trajno uravnoteženo, med drugim vključuje ponovno vzpostavitev stabilnosti podnebja, zaščito stratosferskega ozonskega plašča, obnovitev zemeljskega gozdnega plašča, ohranjanje prsti, obvarovanje biološke raznovrstnosti in ponovno vzpostavitev ravnotežja med rojevanjem in umiranjem. Avtorji zbornika nakazujejo rešitve, ki bi jih lahko uporabili predvsem poslovneži in politiki. Vendar to ne pomeni, da je knjiga namenjena zgolj njim. Priporočam jo tudi tistim Zemljanom, ki nimajo družbene moči in oblasti. Temeljno poslanstvo človeka 1993 je: postopno reševanje problemov, ki se v danem zgodovinskem trenutku zdijo najpomembnejši, moramo zamenjati s holističnim pogledom na svet. In seveda spoznanjem, da nismo ekskluzivni lastniki tega planeta. Zemlja je naš dom, njeno naravno bogastvo pa dragocen dar, ki nam je zaupan v upravljanje za čas našega življenja na njej. To pomeni, da moramo zanjo skrbeti odgovorno in z ljubeznijo – prav vsak lahko (in mora) prispevati k temu.

Melita Poler

Slovenija in Evropska konvencija o človekovih pravicah

(Dragocen pripomoček za pouk o naši ustavi in o človekovih pravicah)

Pouk o naši ustavi in o človekovih pravicah je potreben za vse stopnje šolanja

Pouk o ustavah, o družbeni ureditvi, o državi in družbi ima stoletno tradicijo, še posebej pa pouk o pravicah in dolžnostih

podanika, občana ali državljana. Pouk o človekovih pravicah so zahtevali takoj po francoski revoluciji, v času liberalnih ustav pred svetovno vojno, med obema vojnoma in zlasti po drugi vojni. Posebej so si za to prizadevali UNESCO in razne mednarodne organizacije učiteljstva. S tem v zvezi je tudi pouk o miru in za vzajemno razumevanje med narodi. Totalitarni režimi takega pouka niso podpirali. Pri nas smo nekatere elemente takega pouka uvajali šele po drugi vojni v okviru spoznavanja družbe, pri zgodovini, zlasti pa pri družbenomoralnem pouku, pri samoupravljanju in v okviru visokošolskega družboslovja. Pri tem so bile odločilne pobude posameznikov. Danes imamo posebno poglavje o človekovih pravicah v učbeniku »etika in družba«, verjetno bodo o tem govorili pri zgodovini, morali pa bi to vprašanje obravnavati tudi pri sociologiji, filozofiji, pri državljanskem pouku in seveda na visokih šolah, zlasti pri obravnavi »demokracije« in drugod. Bistveno je, da imajo po Konvenciji o pravicah otroka mladi pravico do takega pouka, na drugi strani pa to terjajo naše razmere, obveznosti pa imamo tudi do mednarodne skupnosti. Zadnjih nekaj let se je zanimanje za človekove pravice okrepilo, zato smo dobili tudi več publikacij, ki olajšujejo pouk. Znan je obsežen zbornik Varstvo človekovih pravic, MK 1988, dragocena je zbirka dokumentov OZN o človekovih pravicah, ki jo je izdalo Društvo za Združene narode za Slovenijo 1988 in zlasti metodični pripomoček, ki olajšuje pouk o človekovih pravicah v osnovnih in srednjih šolah. Povečalo pa se je zanimanje za pravice otrok.

Raziskovanje in proučevanje človekovih pravic

Med najbolj razgledanimi razumniki se je kazalo zanimanje za človekove pravice že med obema vojnoma, zlasti so nekateri napredni pedagogi, kot npr. G. Šilih, že govorili o pravicah otroka. Po drugi svetovni vojni so začeli pisati o človekovih pravicah po objavi Splošne deklaracije človekovih pravic 1948 predvsem naši pravniki, npr. M. Šnuderl, St. Peterin, J. Globevnik, Fr. Hočevnar, pozneje I. Kristan, E. Petrič, B. Bohte, v novejšem času pa so izredno aktivni D. Türk, Lj. Bavcon in A. Šelih.

Močno zanimanje za ta vprašanja je kazal prvi predsednik Društva za Združene narode, zdravnik dr. J. Potrč, ki je tudi predlagal šolski etični pouk. Njegovo delo je plodno nadaljeval S. Zore, zdaj pa si za tak pouk prizadeva Marija Vilfan. O pouku o človekovih pravicah so razmišljali nekateri pedagogi in psihologi, čeprav v uradni pedagogiki ni bilo pojma »pouk o človekovih pravicah«. Tudi v jugoslovanskem prostoru so o tem govorili predvsem pravniki, morda sociologi. Ob dnevu človekovih pravic študenti dobivajo nagrade Slavka Zoreta, ki jih podeljuje Društvo za Združene narode. Nekateri obravnavajo tudi problematiko človekovih pravic.

Ker nam ni znano, koliko diplomskih nalog, magisterijev in doktoratov je naš mlajši rod pravnikov, sociologov in drugih posvetil človekovim pravicam, se moramo omejiti le na novejšo in splošno znane dosežke na tem področju. Lahko rečemo, da se je zanimanje za človekove pravice po velikih družbenih spremembah v svetu in pri nas povečalo. Močno spodbudo je dala Konvencija o pravicah otroka 1989, velikega pomena je bila ustanovitev Sveta za varstvo človekovih pravic in Komisije za otrokove pravice. Te zahteve po pouku o človekovih pravicah so se zaostriale tudi zaradi barbarstva v naši bližini.

Za nas sta zdaj zanimivi dve akciji pri proučevanju in raziskovanju človekovih pravic. Verjetno na pobudo Komisije za otrokove pravice je skupina pod vodstvom dr. A. Šelih podrobno razčlenila našo zakonodajo, ki se tiče otroka, in jo primerjala s Konvencijo o pravicah otroka. Nastal je obsežen zbornik Pravnih vidikov otrokovih pravic 1992. Izrednega pomena so tudi kolokviji, ki jih je organiziral Svet za varstvo človekovih pravic skupno z Direktoratom za človekove pravice pri Svetu Evrope.

*Slovenija in Evropska konvencija
o človekovih pravicah, Ljubljana 1993
(287)*

Na kolokviju o slovenski ustavi in o Evropski konvenciji so za uvod prebrali uvodni govor šefa Direktorata za človekove pravice dr. P. Leuprechta, ki ga je imel na seminarju o varstvu človekovih pravic v Salzburgu, kjer je orisal slabe razmere

v Evropi in posebej opozoril na zločine v naši bližini. Prof. dr. Lj. Bavcon je v pozdravnem govoru kratko orisal naš razvoj, prehodne razmere, poudaril sodelovanje s Svetom Evrope in opozoril na našo odgovornost v samostojni državi. Dr. J. Pučnik je predvsem kritiziral prejšnji režim, svoj govor pa je poimenoval sociološka razprava. Prof. dr. D. Türk je govoril o ustavi Republike Slovenije in Evropski konvenciji o varstvu človekovih pravic kot o potencialu mednarodnih standardov za domači razvoj prava o človekovih pravicah in pri tem orisal naš pretekli razvoj, spremembe doma in v svetu. Izčrpno in taktno je orisal postopke pri sprejemanju ustave in naša prizadevanja za uzakonitev človekovih pravic. Poudaril je pomen obeh paktov o človekovih pravicah OZN in opozoril na relativno vrednost Evropske konvencije, zadržal se je na treh bistvenih vprašanih ustavnega jamstva človekovih pravic: na načelu enakosti in nediskriminacije, na omejitvah človekovih pravic in na forumih za nadzorovanje uresničevanja človekovih pravic v naši ustavi.

Podobno sta govorila o temeljnih pravicah in razlagalni vrednosti ustave dr. A. Mavrič in prof. dr. M. Pavčnik. Ob številnih primerih sta prikazala delo Ustavnega sodišča Slovenije v zvezi s človekovimi pravicami. Odvetnik iz Londona R. Plender je ob obsežni literaturi in številnih primerih razložil mednarodne norme v zvezi z državljanstvom priseljencev in narodnih manjšin. Izčrpno je orisal razmere v svetu, zlasti v Evropi, opozoril na listino OZN, in pa tiste, ki nastajajo v evropskih institucijah. Zadeva je za nas izredno pomembna, vanjo pa se je poglobil dr. M. Žagar in razgrnil naša gledanja v prispevku Varstvo narodnih manjšin in tujcev v ustavi in zakonodaji R Slovenije. Ob bogati literaturi je razvil teoretične koncepte o varstvu manjšin, orisal je naše razmere, prakso in težave, ki nastajajo. Prof. dr. P. Klinar je razložil še ekonomski, socialni in politični položaj imigrantov, pri čemer je označil značilnosti imigrantskih manjšin, opozoril je na notranje in mednarodne imigracije v Sloveniji, na njihovo strukturo, probleme, pravice, prihodnji razvoj. Dr. A. Nečak-Lük je kratko predstavila raziskavo o dinamiki medetničnih odnosov v Sloveniji s primeri iz Lendave.

Izrednega pomena je vprašanje ustavnih pritožb v zvezi z varstvom človekovih pra-

vic, zato je G. Dannemann iz Londona primerjal ustavne pritožbe v evropskih državah, prof. dr. I. Kristan pa je govoril o razmerah pri nas, nato pa je še obravnaval razmere na Hrvaškem in zlasti v ZRN. Zelo obširno je govoril o sodnem varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin v civilnem pravu prof. dr. L. Ude, pri čemer je posegal v prejšnje naše ustave, nato pa je orisal ustavna izhodišča za vodenje civilnega pravnega postopka. Še posebno zanimive so bile razprave o »varuhih človekovih pravic« ali o ombudsmanih. Tako je Lauri Lehtimaja iz Finske plastično prikazal mehanizme uveljavljanja človekovih pravic, delovanje ombudsmana, razmere v raznih državah in mednarodno varstvo človekovih pravic. Nadaljevanje in poglobitev je pomenil prispevek prof. dr. G. Tepina, ki je govoril o varuhih človekovih pravic in temeljnih svoboščin v slovenski ustavi. Najprej je prikazal razvoj neformalnega varstva človekovih pravic, nato pa je podrobno predstavil švedski parlamentarni ombudsman ter podobne ustanove v V. Britaniji in Avstriji in končno pri nas, v naši ustavi. Ta in druge razprave o ombudsmanih so lahko podlaga za razumevanje zakona, ki smo ga pred kratkim sprejeli.

Pomembno je tudi varovanje človekovih pravic v kazenskem postopku, zato je Toma Grgič, sodnik Vrhovnega sodišča R Slovenije, podrobno razpravljal o varstvu človekovih pravic v kazenskem procesnem pravu in pri tem najbolj opozoril na slabosti prejšnjih ustavnih določb, ki niso vedno šle vstric z mednarodnimi normami. Primere je dal iz Nagodetovega procesa, kjer je šlo za kršitve človekovih pravic. Posebej je opozoril na značilnosti nove slovenske ustave. Kot dopolnilo in nadaljevanje pa lahko štejemo prispevek prof. dr. Fr. Brinca, ki je zajel varstvo človekovih pravic med izvrševanjem zaporne kazni v luči mednarodnega prava in ustave R Slovenije. Najprej je prikazal številne mednarodne pravne akte o varstvu pravic zapornikov, poudaril njihov pomen in opozoril na odprta vprašanja ter dal predloge za oblikovanje zakona o izvrševanju kazenskih sankcij. Posebej je poudaril, naj bi bile urejene pravice zapornikov do zasebnosti, združevanja, informiranja, higiene, izhodov in drugo. Navedel je izredno bogato literaturo.

Za vse, ki se zanimajo za vprašanja člove-

kovih pravic v Evropi, sta poučna prispevka članov Direktorata za človekove pravice pri Svetu Evrope. Claudia Westerdiek je prikazala delo Evropske komisije za človekove pravice, A. Drzemcewski pa je podrobno, nazorno in zanimivo orisal zgodovino, strukturo ter delovanje Direktorata za človekove pravice in njegov položaj in vlogo v mehanizmu Sveta Evrope. Posebej je poudaril pomen »Socialne listine«, ob tem pa je bil kritičen do velikih organizacij in struktur. Dodal je tudi bogato bibliografijo o delovanju Sveta Evrope in njegovih organov za varstvo človekovih pravic. Ob koncu zbornika najdemo še odličen prevod Evropske konvencije z desetimi dodatnimi protokoli.

Glede na to da je prvi zbornik prinesel tako bogato žetev prvega kolokvija, z zanimanjem pričakujemo rezultate drugega kolokvija, ki je bil 28.–29. oktobra 1992 v Ljubljani in je obravnaval »Uveljavljanje političnih, državljanskih pravic v pravnem sistemu Republike Slovenije in Evropska socialna listina«. Nedvomno lahko dognanja koristijo pri oblikovanju naše delovne in socialne zakonodaje in za razvoj, uveljavljanje in spoštovanje človekovih pravic pri nas. Naši učitelji družboslovja, zgodovine in geografije pa bodo dobili s tem odlično študijsko gradivo. Zlasti učitelji »etike in družbe« pa naj bi podrobno poznali ustavo Republike Slovenije, zbornik razprav »Nova ustavna ureditev Slovenije« 1992, ki je delo naših odličnih strokovnjakov s tega področja. V tem zborniku najdemo poleg drugih splošnih ustavnih vprašanj vrsto razprav o človekovih pravicah, kot jih jamči nova ustava, razložili pa so jih prof. dr. Lj. Bavcon, dr. A. Šelih, dr. M. Gaspari, dr. A. Perenič, dr. B. M. Zupančič, Miro Cerar ml., Janez Čebulj, mag. Matevž Krivec, dr. Karel Zupančič, dr. Polonca Končar, dr. Bogomir Sajovic in dr. Lojze Ude. Za čisto praktično uporabo pa bodo učiteljem nasveti, ki jih je zbrala v obsežnem priručniku Marija Cigale, izdalo pa ministristvo za delo, družino in socialne zadeve. Naši državljani lahko tu najdejo nasvet o tem, kako lahko uveljavijo svoje pravice na področju dela, družine, socialnega in zdravstvenega varstva, stanovanja in drugod. Zapletena pravna vprašanja so razložena v obliki vprašanj in odgovorov, tako da so razumljiva vsakemu našemu občanu. Prav zato pa je to tudi odličen učni pripomoček za pouk o konkretnih človeko-

vih pravicah, ki povzročajo našim učiteljem precej težav. Zato smo v primerjavi s svetom pri nas glede tega pouka šele na začetku. Tudi vrednotenje dela »pri etiki in družbi«, ki so ga opravili za prejšnje šolsko leto, je pokazalo, da imajo učitelji in učenci težave pri temah o človekovih pravicah, ker pedagogi niso dovolj pripravljeni za to področje (vsebinsko in metodično). Zato je prav, da proučujemo vsaj domača dela o človekovih pravicah. Ni pa razumljivo, da z učitelji

nismo mogli obravnavati teh tem na seminarju, ki je bil predviden, da je le za to področje zmanjkalo denarja. Očitno je, da se bodo morali učitelji »etike in družbe« sami izobraževati, da bodo lahko uspešno obravnavali teme o človekovih pravicah, posebej pa o pravicah otroka. Zato jih sproti opozarjamo na literaturo, ki počasi prihaja na naš knjižni trg.

Milan Divjak

RENATA SALECL

Zakaj ubogamo oblast?

(Nadzorovanje, ideologija in ideološke fantazme)

DZS, Ljubljana 1993, str. 202

Čprav se zdi, da sta danes »nadzorovanje« in »disciplina« povsem nadomestila ideologijo, saj namesto njene »metafizičnosti« uvajata »materialnost« oblastnih bojev, pa avtorica knjige *Zakaj ubogamo oblast?* ugotavlja, da nič ne kaže, če se ozremo po sodobnem političnem prizorišču, da ne bi ideologija še vedno prav učinkovito delovala. Prav zato ne obravnava nadzorovanja kot neko silo, vpliv oblasti, ki je ločena od ideologije, zoženo na področje kriminalitete in v vlogi družbene reakcije na odklonskost, ali kot podrejanje družbenim normam, kot njihovo internalizacijo, ki poteka skozi socializacijo, z oblikovanjem podobe o sebi ali kot manipulacije oblasti s prebivalstvom. Na ta način se izogne pasti o vseobsežnosti nadzorovanega, hkrati pa razreši tudi nekatere dileme o specifičnosti nadzorovanja (vključeno/izključeno prisile, namena/nenameren vpliv itd.). Poudarjanje relevantnosti pojma ideologija nasploh pa še ne pomeni pristajanja na tezo, da je vsak oblastni diskurz ideološki.

Pri vprašanju odnosa med ideologijo in nadzorovanjem je zato za avtorico pomembna ugotovitev, da najsubtilnejša oblast ne nadzoruje več prebivalstva z odkrito represijo ali z javnimi ideološkimi govori, ampak s tem, da sproži mehanizme identifikacije, ko se ljudje oblasti podredijo, ne da bi to sploh opazili, in podreditev celo dojemajo kot svobodno izbiro. Povezanost med ideologijo in nadzorovanjem je avtorica poskušala opredeliti s konceptom fantazme, kot ga razume lacanovska psihoanaliza. Ideologija pa je opredelila kot način, kako se druž-

ba spopada z nekim temeljnim antagonizmom, ki ji onemogoča polno konstitucijo. Raziskuje pa predvsem, kako je področje ideološkega pomena kot poskusa simbolizacije antagonizma vselej podprto z nekim fantazmatskim ozadjem, ki deluje kot neizgovorjena podmena, s katero se sproža identifikacija z določenim oblastnim diskurzom. Vsaka družba skuša oblikovati mehanizme nadzorovanja, katerih naloga je utrjevanje določene ideologije, hkrati pa želi z nadzorovanjem posegati v procese socializacije.

Knjiga je sestavljena iz štirih delov. V prvem, ki ima naslov *Oblast med nasiljem in fantazmo*, avtorica proučuje, kako se demokratična in totalitarna družba srečujeta z legitimacijo nasilja, ki je nujno vezano na izvajanje oblasti. S pomočjo Foucaultove in Deleuzove teorije pa opozarja na razliko med nadzorovanjem in discipliniranjem ter pokaže na vlogo fantazme v družbeni organizaciji. V drugem delu obravnava problematiko človekovih pravic in ugotavlja, da njihov uspeh temelji prav na abstraktnosti in nedoločljivosti tega, kaj pravice sploh so in kdo je njihov subjekt. Abstraktnost subjekta človekovih pravic je tudi podlaga za drugačno razumevanje razmerja med zločinom in norostjo. V tretjem delu je v ospredju zločin kot problem nadzorovanja; avtorica tu opozarja na dejstvo, da subjekt vselej na neki način uhaja nadzorovanju. Ta element »nenadzorljivosti« subjekta izraža prav zločin. Mehanizme »izmikanja« subjekta nadzoru razčlenjuje avtorica z analizo nekaterih najkrutejših zločinov (množični morilci, serijski umori) na eni in z obravnavanjem nejasnega razmerja med krivdo in nedolžnostjo na drugi strani.

V zadnjem, četrtem delu pa izstopa aktualna problematika, ko avtorica ob razpadu Jugoslavije pokaže, kako je v obdobju dezartikulacije samoupravne ideologije fantazma nacionalne ogroženosti proizvedla nove točke identifikacije individuov z oblastnim diskurzom. V tem delu razčleni tudi nove oblike ideološkega nadzorovanja, s katerimi se srečujejo postsocialistične

družbe. Še posebej jo zanimata tudi vprašanja, katere fantazme so na delu v vojni in zakaj se ljudje identificirajo s politiko nasilja. Pri tem opozarja na razliko med »postmodernim« razizmom, ki danes besni po Evropi, in med tradicionalno obliko rasizma. Stari rasizem je bil neposreden in je »njih« – tujce (Žide, Črnce, Arabce, Vzhodnoevropejce itd.) dojemal kot nasilne teme, kot tiste, ki delujejo proti »nam« in kradejo »našo« nacionalno substanco; novi rasizem pa je »reflektirajoč«, videti je, kot da ne bi bil pravi rasizem in velikokrat prevzame obliko svojega nasprotja – boja proti rasizmu. Je pa ta »metarasizem« samo še bolj nevaren, ker se predstavlja kot svoje nasprotje in propagira rasistične metode kot orodje za boj proti rasizmu.

Ista pristranskost je na delu, ko Zahod z distance nepristranskega opazovalca dejansko daje tiho podporo »etničnemu čiščenju«, čeprav mu z besedami nasprotuje. »Sklicevanje na domnevno zapleteni kontekst balkanskih religiozno-etničnih sporov naj bi preprosto omogočilo Zahodu, da se izogne lastni odgovornosti do Balkana, da se izogne soočenju z neprijetno resnico, da sedanja jugoslovanska vojna ni nikakršen eksotični etnični konflikt, ampak produkt zgrešene zahodne politike do razpada Jugoslavije« (str. 184–5). Avtorica pa obravnava še eno posebno razsežnost fantazme, ki je delovala v Miloševićem diskurzu in je pomembna za razumevanje tega, zakaj se je vojna v nekdanji Jugoslaviji sploh začela. Vprašanje je namreč, zakaj so Srbi podprli vojno, čeprav se je njihov uradni politični diskurz ves čas (v besedah) od nje distanciral. In zakaj so se ljudje sploh identificirali z Miloševićevo politiko?

Gljuč uspeha njegovega diskurza je bil v prefinjenem razmerju med izjavo in neizgovorjenim; vedel je namreč, da mora biti pomen ideološkega diskurza vselej podprt s kakim okvirom fantazme, to pa je možno ob razliki med predpostavko in podmeno govornega dejanja. Odgovornost za predpostavko sloni na govorcu, pri podmeni pa je naslovnik tisti, ki prevzame odgovornost zanjo in jo mora izpeljati iz tega, kar je bilo rečeno. Podmena se tako veže na fantazmo in zadeva način, kako mora naslovnik razvozlati pomen rečenega. Za ponazoritev podmene avtorica navaja med drugim Miloševićovo izjavo, ki je izzvala vojno na Hrvaškem: »Legitimna pravica vseh Srbov je, da živijo v eni državi.« Ta navidezno nevtralna izjava vsebuje tole politično sporočilo: Srbi

morajo braniti svojo pravico z vsemi sredstvi, tudi z vojno. Milošević tudi sam ni spreminil svojega diskurza v odkrito totalitarnege, ampak je poiskal zaveznike na skrajni desnici, ki v Srbiji odkrito zastopajo fašistične ideje. Milošević je tako ohranil »nevtralno« pozicijo, s katero so se ljudje veliko lažje identificirali, sam pa je s te pozicije navidezno nevtralnosti ves čas tiho podpiral odkrito agresijo proti raznovrstnim nacionalnim »sovražnikom« in zagotavljal sredstva za njeno izvajanje.

Avtoričin sklep je: »Politike brez fantazme ni: vselej je neka skrita podmena, ki organizira naše uživanje. Vprašanje demokratične politike pa ni, kako ene fantazme zamenjati z drugimi (bolj demokratičnimi) ali kako preprečiti, da se odkrito rasistične fantazme izgovorijo, ampak kako oblikovati takšen političen prostor, da rasistične fantazme ne bodo učinkovale. Samo družba, ki »verjame« v demokratične institucije, prenese, da se v njej fantazme izražajo, pa zato ni nevarnosti, da bi se demokratična družbena zgradba zrušila« (str. 196). Knjiga ni samo teoretično poglobljena in konsistentna razprava o nadzorovanju, ideologiji in ideoloških fantazmah, ki poskuša dati odgovor na vprašanje o razmerju med subjektom in oblastjo, pač pa v njej najdemo tudi vrsto aktualnih opozoril o demokraciji, pravicah, ideološkem nadzorovanju v postsocializmu, pa tudi fantazmatski strukturi vojne. Razmišljanje o tem, zakaj ubogamo oblast, je vsakakor zanimivo branje za vsakega državljanca, ne samo za pravnike in politologe oziroma družboslovce.

Marjan Brezovšek

SAMUEL P. HUNTINGTON

The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century

University of Oklahoma Press, 1991, str. 366

Knjig o demokraciji je vse več na knjižnih policah, nastajajo pa celo hitreje kot nove

demokracije na svetovnem zemljevidu. Huntingtonovo delo pa je med njimi zagotovo eden najbolj upoštevanja vrednih prispevkov k tej literaturi: vseobsežen, poglobljen, analitično prodoren in tudi sugestivno po svojih praktičnih nasvetih. V teh spremenljivih časih so njegove ocene procesov demokratizacije neizogibne za razumevanje prihodnosti demokracije na svetu. Veliko vrednost knjige vidimo zato v usmerjanju demokratov na podlagi empiričnih izkušenj k strategijam, ki omogočajo tako odpravo avtoritarnih režimov kot konsolidacijo demokracije. Kot pravi v uvodu avtor sam, pa je knjiga zanj tudi velik premik pozornosti od političnega reda v njegovih prejšnjih delih k demokratizaciji kot osrednji vsebini.

Huntington razlikuje tri »valove« demokratizacije. Prvi, dolgi val od 1828. do 1926. leta vključuje Združene države od predsednika Andrewa Jacksona; demokratizacijo Zahodne Evrope in naseljenjskih kolonij od Avstralije do Kanade in Čila; ter razglasitev demokracije v Vzhodni in Srednji Evropi po letu 1918. Drugi, kratki val od 1943. do 1962. leta zajema vzpon demokracij v Zahodni Nemčiji, Avstriji, Italiji, Japonski in Južni Koreji pod zavezniško okupacijo med in po 2. svetovni vojni, prav tako pa tudi v državah, kot so Indija, Filipini, Izrael, Nigerija in Jamajka po dekolonizaciji. Vendar pa avtor gleda na te valove tudi z vidika obrata, tj. »nasprotnega vala«. Prvi takšen val je trajal od 1922. do 1942. leta in je prinesel fašizem v Italiji, nacionalni socializem v Nemčiji in nacistično osvojitve večjega dela Evrope. Drugi (1958–75) je zajel vojaško odpravo civilnih režimov v velikem delu tretjega sveta.

Huntingtonov tretji val se je začel 1974. leta z uveljavitvijo demokracije na Portugalskem, v Španiji in Grčiji, švignil čez Latinsko Ameriko in del Azije in Afrike v 1980. letih in dosegel vrh z razpadom komunizma v Evropi. Njegove ocene prihodnjih pričakovanj so previdno optimistične. Čeprav Huntington presoja velike zgodovinske težnje, je prekrivanje nekaterih valov in nasprotnih tokov oziroma obdobja intencionalno. Tako poudarja, da ocenjevanje neke države kot demokratične v določenem času pušča dostiokrat prostor za presojo in tako je možno razli-

kovati vzroke demokratizacije, kot se pojavljajo v stvarnem svetu. Huntingtonove ocene so tudi same poučne in prepričljive.

Glavno poglavje knjige je posvečeno petim vzrokom, ki jih Huntington ima za odločilne pri zdajšnjem prehodu v demokracijo:

1. Legitimacijska dilema: diktatura sicer lahko razglasi rešitev države pred nasiljem (državljsko vojno) ali težko gospodarsko krizo – da bi nato lahko spoznali, »da je z dosego namena hkrati tudi izgubila svoj smisel« (str. 55).

2. Velika gospodarska rast zadnjih desetletij, ki je dvignila stopnjo izobrazbe, trgovine, komunikacije itd.

3. Verske spremembe, kot so novejša razširitev krščanstva v Južni Koreji (dve glavni politični osebnosti, ki sta kljubovali vojaškemu režimu, sta bila kristjana) in »presenetljive spremembe načel in dejavnosti katoliške cerkve« po 1960. letu.

4. Vloga zunanjih akterjev, kot je Evropska skupnost; posledice perestrojke Gorbačova v Vzhodni Evropi; ameriška politika pod Fordom in Carterjem ter Reaganom po 1983. letu. Med drugim avtor omenja tudi pomoč CIE Socialistični stranki na Portugalskem 1975. leta; odprto podporo Solidarnosti na Poljskem in demokratični opoziciji v Čilu; imenovanje veleposlanikov, ki so spodbujali svobodo in demokracijo v posameznih državah itd.

5. Demonstracijski učinki ("snowballing") v obdobju instant množičnih občil (uspeh demokracije v Španiji in na Portugalskem je dokazal Latinski Ameriki, da »iberijska kultura ni (bila) inherentno protidemokratična«).

Po pregledu vzrokov se avtor ukvarja z razlikovanjem treh načinov (poti), kako je možno izpeljati prehod v demokracijo. To so reforma, ruptura (prelom) in kompromis med stari režimom in opozicijo. Avtor svoje analize tudi bogato ponazarja s statističnimi podatki, ki pa niso vedno popolnoma natančni. Tudi število držav, ki so se v tem tretjem valu demokratizirale ali re demokratizirale, se spreminja na različnih mestih v knjigi od 28 do 33, pri tem pa so nekatere celo izpuščene. Ker demokracij ne oblikujejo vzroki, ampak vzročniki (povzro-

čitelji), avtor opiše tudi navodila oz. vodnik za demokratizatorje (varovanje politične baze, postopnost sprememb, razvijanje čuta za demokracijo). Najpomembnejša za prehod pa je izvedba volitev, zato tu ne more biti nobenih koncesij in kompromisov (možni so v načinu volitev). Čeprav so praktični nasveti med impresivnejšimi značilnostmi knjige, pa so najbrž relevantni predvsem za tretji svet Azije in Afrike in morda za prihodnjo generacijo Kitajcev. Nekateri nasveti pa so tudi rahlo površni ali ceno neresni (npr. njegovo priporočilo, kako »držati vojake zunaj politike« v novih demokracijah, je: »dajte jim igrače«, vključno z vrhunsko elektronsko opremo).

Kljub nekaterim drobnim pomanjkljivostim pa ne gre nasprotovati že zapisani splošni oceni knjige o poglobljeni, uravnoteženi in dobro formulirani teoriji in praksi demokracije in demokratizacije v svetu. Avtor tudi opozarja, da se dejavniki, odgovorni za konec nedemokratskega režima, lahko bistveno razlikujejo od tistih, ki vodijo k oblikovanju demokracije. »Nove demokracije so v bistvu ujele v Catch-22: brez legitimnosti ne morejo postati učinkovite; brez učinkovitosti težko razvijejo legitimnost« (str. 258). Demokratizacija vključuje proces učenja: »Zgodovinsko prvi poskusi vzpostavljanja demokracije pogosto ne uspejo; ponovna prizadevanja so često uspešna« (str. 172). Huntingtonovo delo kot celota pa pomeni zagovor primerjalne politike kot empirične, teoretične in dejansko globalne discipline. Ponuja nam impresivno zbirko podrobnih raziskav dejstev, širših posplošitev in vrednih praktičnih sugestij in tako zavzema posebno mesto v naraščajoči literaturi o demokratizaciji.

Marjan Brezovšek

Demokracija in politična kultura

(zbornik, ur. J. Stanič in D. Macura, izdala Enajsta univerza, Ljubljana 1992)

Zbornik z naslovom, ki govori o demo-

kraciji in politični kulturi, obsega prispevke petnajstih avtorjev, ki odpirajo zelo široko pahljačo družboslovno izjemno relevantnih vprašanj: I. Lukšič, Politična kultura – izvor pojma, njegova vsebina in aplikacija na Slovenijo; H. Požarnik, Politična kultura v demokraciji; J. Juhant, Politična kultura med osebo in strategijo; J. Makarovič, Demokracija kot umetnost konflikta; S. Južnič, Politična kultura kot manifestativnost politike ali načina političnega delovanja; A. Trstenjak, Poglavje o slovenski politični omiki; M. Košir, Kdo so psi čuvaji in zakaj tako lajajo?; V. Pečjak, Slovenci na prepihu dveh kultur; A. Stres, Od teokracije do demokracije; R. Rizman, Človekove pravice kot element politične kulture; J. Stanič, Demokracija dobrih navad in okusa; S. Hribar, Demokracija in politična kultura; M. Jogan, Politična kultura in seksizem; D. Macura, Kratka specifikacija odprtih vprašanj politične kulture; J. Kolenc, Sistemski in kritično teoretičen pristop k raziskovanju politične kulture. Knjiga Demokracija in politična kultura obsega 155 strani in ji tedaj količinske negospodarnosti in razsipnosti zanesljivo ni mogoče očitati. V vsebinskem pogledu pa deli usodo vseh tovrstnih zbornikov: različno stopnjo v znanstveni kakovosti in družboslovni imaginaciji. Mimo teoretično poglobljenih besedil se srečujemo tudi z žurnalistično-publicističnimi pristopi. Vendar samo to dejstvo glede na namen knjige, ki očitno noče biti »zbornik znanstvenih razprav«, vrednosti pričujočega dela ne zmanjšuje. Zbornik Demokracija in politična kultura je, razumljivo, skupno delo več avtorjev, ki ne samo da ni blokiralo, ampak je naravnost omogočilo notranjo dinamiko (raznorodnih) pluralističnih pogledov številnih piscev na problem demokracije in politične kulture. Čeprav bi morda (pre)hitro in površno branje knjige Demokracija in politična kultura spodbudilo vtis vsebinske razpršenosti, pa je knjiga vendarle vsebinska in pomenska celota. Razkriva nam politično kulturo kot mrežo individualnih usmeritev in stališč posameznika do političnega sistema, pa tudi kot neke vrste politično dušo, kot kolektivni spomin skupnosti. Prispevki v knjigi kažejo, da je samo demokratska politična kultura učinkovit protipol ekspanzije brezobzirne politike v družbeno tkivo, da je le demokratska politična kultura obrambni mehanizem, ki družbo varuje pred osamosvojenjo

politično oblastjo. To se mi zdi pomembno poudariti še zlasti zavoljo tega, ker tudi na Slovenskem nastaja položaj, v katerem je malodane edina oblika politizacije strankarstvo.

Na Slovenskem smo doslej, kar se politične kulture tiče, imeli tehtno in politološko antropološko zasnovano knjigo S. Južničeva Politična kultura. V obravnavanem zborniku Demokracija in politična kultura (ur. J. Stanič in D. Macura) pa se Južničeva teoretična optika politične kulture dopolnjuje z nadaljnjim teoretičnim osmišljanjem pojava politične kulture in tudi s poskusi analize politične kulture na Slovenskem, oprte na empirične študije. V tem vidim pomembno značilnost ocenjevanje knjige. Zborniku daje vrednost tudi dejstvo, da je tako glede na profile avtorjev kot tudi glede na ponujeno vsebino družboslovni splet politoloških, socioloških, psiholoških in kulturoloških proučevanj. To pa tudi utrjuje skupno težnostno središče knjige: kakšna demokracija in kakšna politična kultura. Političnega kozmosa v Sloveniji, demokratičnih procesov v Sloveniji, politične kulture, ki se razvija na Slovenskem, očitno ni mogoče zajeti samo z enodimenzionalnim družboslovnim pristopom in enodimenzionalno družboslovno panogo (disciplino). Zlasti še »temne« strani politike, podvodne politične grebene, iracionalno politično življenje lahko osvetlijo mimo politoloških in socioloških tudi psihološki in antropološki pristopi. Knjiga v glavnem odgovarja tem zahtevam.

Branje knjige nas opozori, da bo kristalizacija novih in racionalnih kulturnih prvin v politični sferi in na Slovenskem dolg proces in da smo še daleč od procesa plodnega in racionalnega razreševanja interesnih nasprotij. Humus, iz katerega raste politična kultura na Slovenskem, slovensko politično podnebje, ne dajeta podlag za (pre)optimistično sklepanje.

Čeprav knjiga Demokracija in politična kultura ni »pedagoško-vzgojno« zasnovana, vendar iz nje veje pomemben memento: pomen demokratičnega »treninga« za »priučljivost« demokracije in politične kulture v svetu in na Slovenskem. Ravno demokratična politična kultura je tudi pomembno »skladišče« odpora, ki ga državljani lahko nudijo glede na politične ekscese političnih elit in na izzive, ki jih tekoča, pragmatična

politika, zapredena zgolj v nenasitno oblastništvo in oblastniško samopašnost, očitno ni kos. Konec koncev: politična kultura (demokratična ali nedemokratična) se najbolj razvidno kaže v kriznih situacijah v družbah.

Naj prikaz knjige Demokracija in politična kultura sklenem s presojo, da je moja ocena knjige pozitivna. V knjigi ne gre za razsekanost problematike na posamezne medsebojno nepovezane dele in v tem smislu torej ne morem govoriti zgolj o fragmentarni mozaičnosti knjige. Obstaja združevalno ogrodje knjige: državljan kot politično pasiven izgubljenec ne more biti podlaga (participativni) demokraciji in demokratični politični kulturi. Recenzentu te knjige prihajajo na misel besede, ki jih je izrekel Jean Jack Rousseau: vladavina za ljudstvo je koristna stvar, še bolj koristno opravilo pa je vzgajati ljudstvo za vladanje. In za konec, če mi je dovoljeno vrniti retrospektivni spominski vložek: če bo kdo še kdaj kaj delil v slovenski skupščini (parlamentu), naj to ne bodo banane, ampak knjiga – zbornik Demokracija in politična kultura. Ta knjiga bi (tudi) poslancem prišla zelo prav. Družboslovna sporočilnost knjige Demokracija in politična kultura zanesljivo ni zanemarljiva tudi za politične elite.

Boštjan Markič

Mali narodi in etnične manjšine v nastajajoči Evropi

(Zbornik razprav, Muenchen, Slavica, 1993, pp. 1–367)

Družboslovje, zlasti sociologija, je bilo dokaj skopo do teoretične obravnave etničnih pojavov, saj je izhajalo predvsem iz »univerzalističnih« podmen o naravi moderne družbe, ko je šlo za stališča, ki so se opirala na »univerzalizem«, lasten parsonsovskemu funkcionalizmu, ali pa razredno-konfliktna stališča, ko je šlo za marxovska izhodišča. Kljub temu etnična problematika ni izginila

in se morajo družbene vede k njej vračati. K temu silijo zlasti dogodki sami, kjer so etnični konflikti, nacionalne emancipacije itd. v ospredju. Mednarodna konferenca v Mariboru kot oblika dejavnosti mednarodne nevladne organizacije ISCOMET (3-5. 2. 1993) - z istim naslovom kot zbornik je imela za cilj osvetliti etnični pojav in njegove sodobne razsežnosti z različnih vidikov. V knjigi je objavljen večji del razprav na tej konferenci, pogosto pa v skrajšani obliki. Nekateri prispevki s konferenec niso mogli biti objavljeni iz tehničnih razlogov. Prispevki so objavljeni v angleščini, nemščini ali francoščini.

Tematika, ki jo je zajemala konferenca, je bila zelo obsežna in raznovrstna. Tudi avtorjev je bilo veliko, kar 70, prišli pa so iz velikega števila evropskih držav in manjšega števila zunaj nje. Gre za znanstvenike, pa tudi za tiste, ki so na meji med »čisto« znanostjo in politiko, zlasti tiste, ki so dejavni v mednarodnih in mednarodnih nevladnih organizacijah.

Knjiga je razdeljena na 5 delov. Prvi del z naslovom Narodi, države in samoodločba se nanaša na politološki vidik problematike etničnosti danes. Avtorji so: A. E. Campbell, Silvo Devetak, Luigi Vittorio Ferraris, Rudolf Hilf, Ivan Kristan, Robert Lafont, Alexander Langer, Robert Mickey in Adam Smith Albion, Tore Modeen, Janusz Mucha, Peter Pal Toth, Christoph Pan, Yvo Peeters, Albert F. Reiterer, Heinz Tichy, Jacques Andre, Tchoumy ter Jozsef Vyrost in Vera Zelova. Za te prispevke je značilno, da ne postavljajo pod vprašaj procesov nacionalne emancipacije, do katerih je prišlo zlasti na srednje-vzhodno evropskem prostoru, pač pa do izraza pride kritičnost do - predvsem realsocialistične preteklosti. Med redkimi avtorji, ki postavlja načelo nacionalne samoodločbe pod vprašaj, je Alexander Langer. V ideji evropskega federalizma najde ustrezen odgovor, ta federalizem pa postavi v okviru Evropske skupnosti, ki ji je uspelo zajeti tradicionalne sovražnike, ustvariti skupen pravni sistem in sveda ekonomsko integracijo, ni pa zavrnila kulturnih razlik in samobitnosti etničnih in drugih skupin. V okoliščinah, kjer so značilne »manjšine znotraj manjšin«, Yvo Peeters predlaga spoštovanje človekovih pravic, nesprenmenljivost meja, pripravljenost na mednarodno

arbitražo kot instrumente za odpravljanje spopadov (97).

Drugi del z naslovom Regionalizem in evropska integracija je najbližji ekonomskemu vidiku, čeprav niti tukaj ne prevladuje ekonomska analiza v ožjem pomenu. Avtorji so: Ulderico Bernardi, Bojko Bučar, Gyoergy Eger, Miljenka Fischer, Ermin Kržičnik, Aleksa Milojević, Peter Roberts in Colin C. Williams, Lutz Roemheld, Janusz Sllugocki poudarja pomen regij kot družbenega okvira, prav tako na Poljskem. Ta problem še bolj poglobljata Peter Roberts in Colin C. Williams, ko poudarjata, da so regije osnovni okviri gospodarskega razvoja. Morda je najbolj izzivalen prispevek Alekse Miojevića (tedaj) iz Sarajeva, ki po kvantitativni plati hoče dokazati, da sta centralizem v organizaciji Bosne in Hercegovine in koncentracija Muslimanov v okolici glavnega mesta pripeljala do gospodarske nadvlade Muslimanov v Bosni in Hercegovini, Gyoergy Eger pa piše o vplivu državnih meja na demografske razmere na Madžarskem ter poudarja nujnost obmejnega sodelovanja, da ne bi prišlo do negativnih pojavov v strukturi prebivalstva in do asimilacije, ki je bila pogosto prisilna.

Tretji del, ki je - pogojno povedano - kulturološke narave, ima naslov Jezikovne, kulturne in verske pravice. Tu so objavljeni prispevki avtorjev: Jaime Corbera Pou, Henri Giordan, Majda Kaučič-Baša, Vera Klopčič, Mirko Križman, Norman Labrie, Sonja Novak Lukanovič, Drago Ocvirk in Inka Štrukelj. Labriejev prispevek se nanaša na jezikovno sestavo Evropske skupnosti. Poudarja potrebo po uveljavitvi regionalnih jezikov znotraj skupnosti. Ta kot tudi drugi avtorji poudarjajo potrebo po jezikovnem načrtovanju.

Četrty del se nanaša na etnične odnose v ožjem pomenu in je morda najbližji sociološkemu vidiku. Avtorji so: Viera Bačova in Štefan Šutaj, Yehuda Bien, Jadranka Čačić Kumpes, Sergej Flere, Bettina Gruber in Werner Wintersteiner, Max Haller izraža svoje zadržke do rasti Evropske skupnosti zunaj določenih meja velikosti, kjer organizacije postajajo prevelike in neučinkovite, prav tako pa opozarja na potrebo po legitimiteti te skupnosti, ki naj bi izhajala iz »korporativnega zastopstva«. Bačova in Šutaj pa pišeta o »reslovakizaci-

ji«, procesu spremembe nacionalne identitete v delu Slovaške, kjer prideta do sklepa, da so ljudje po drugi svetovni vojni spremenili etnično pripadnost v slovaško iz gospodarskih razlogov in da so s tem dejstvom zadovoljni (242). Sklepi, glede katerih že danes lahko pride do pomislekov in do trditve, da družboslovci niso cepljeni proti etnocentrizmu.

Peti del pa zajema študije primerov, ki se niso dali vključiti drugam. Tomas Cramer piše o Samih v štirih državah, Werner Holtz in Rainer Muenz pišeta o multilingvizmu na Gradiščanskem, Henry Huttenbach kontrastivno primerja razvoj Estonije in Slovenije, Birgit Oigla piše o samoidentiteti Ciganov, Matjaž Klemenčič o ameriških odmevih na osamosvojitve Slovenije in Hrvaške, Yulian Konstantinov oriše bolgarske Pomake, Gerhard Seewan piše o madžarski nacionalni politiki (1949–90), Edith Szegedi o medetničnih razmerjih v Romuniji, Maurizio Tremul pa o problemih varstva Italijanov na Hrvaškem in Slovenskem.

Knjiga vsebuje zelo raznovrstne prispevke, ki variirajo med sociolingvističnimi empiričnimi študijami in *policy* usmerjenimi prispevki. Slednji so seveda zanimivejši. Čeprav ni pričakovati od knjige, ki je sledila takemu posvetu, da bi našla enotne rešitve za pereče probleme, vsekakor pa najdemo obilje mnenj. Kljub temu prevladujejo optimistična stališča do novih razmer zmage nad komunizmom in odprave multinacionalnih »imperijev« in držav. Človekove pravice, razvoj in izobraževanje naj bi zadostovali za urejanje zadev v medetničnih odnosih. Ni pa videti kakega aktivnejšega stališča Zahodne Evrope, ki bi kazal na posredovanje v institucionalizaciji civilnih družb v Vzhodni Evropi, kot je bilo po II. svetovni vojni v Nemčiji in na Japonskem.

Sergej Flere

TH. BERGMANN, G. SCHÄFER

Lev Trocki – kritik in zagovornik sovjetske družbe

(Theodor Bergman/Gert Schäfer (Hg.): Leo Trotzki – Kritiker und Verteidiger der Sow-

jetgesellschaft (Beiträge zum internationalen Trotzki-Symposium, Wuppertal 26.–29. März 1990). Mainz: Decaton Verlag, 1993, 356 strani.

Od 26. do 29. marca 1990 je bil v nemškem revirskem mestu Wuppertal-Barmen, rojstnem kraju Friedricha Engelsa, mednarodni simpozij o Levu Davidoviču Trockem z naslovom Lev Trocki – kritik in zagovornik sovjetske družbe. Neutrudnemu univ. prof. v pokoju dr. Theodorju Bergmannu iz Stuttgarta nedvomno pripada zasluga, da je že drugič zbral več kot sto raziskovalcev na mednarodnem posvetovanju; po mednarodnem simpoziju (oktobra 1988) o enem izmed najvplivnejših sovjetskih teoretikov in politikov v dvajsetih letih ter Stalinovi žrtvi – Nikolaju Ivanoviču Buharinu (1888–1938)¹ tokrat še posvetovanje o Levu Trockem, ki se ga je udeležilo več kot 130 raziskovalcev iz 19 držav (Evrope, ZDA, Kanade, Mehike, Avstralije, Izraela in Kitajske). Tako kot je simpozij o N. Buharinu simbolično označeval in sovpadal s stoletnico rojstva, petdesetletnico nasilne smrti ter s sodno in politično (Moskva, 4. februarja 1988) ter moralno in znanstveno rehabilitacijo tega »pozabljenega« sovjetskega teoretika, je tudi simpozij o L. Trockem (1879–1940) sovpadal s petdesetletnico njegove nasilne smrti, toda brez sodne in politične rehabilitacije »sovražnika ljudstva«, ki smo jo tedaj pričakovali iz Moskve. Tamara Deutscher (žena pokojnega Isaaca Deutscherja, priznanega biografa Trockega in Stalina) je prav zato v pozdravnem pismu udeležencem posvetovanja z grenkobo zapisala, da je »dejstvo, da do današnjega dne v nasprotju z drugimi žrtvami Stalinovih ostudnih zločinov Trocki še ni bil rehabilitiran; do današnjega dne njegov ugled še ni bil povrnjen in v panteonu boljševiških revolucionarjev je njegovo mesto še vedno prazno... Zato upam, da se bo v ognjevitih razpravah v Wuppertalu Trocki prikazoval v vsej svoji resničnosti, z vsemi

¹ Th. Bergmann/G. Schäfer: *Liebling der Partei. Nikolai Bucharin – Theoretiker und Praktiker des Sozialismus* (Beiträge zum internationalen Bucharin-Symposium, Wuppertal, 10.–13. Oktober 1988). Hamburg: VSA-Verlag, 1989, 432 str. (Glej prikaz v Teoriji in praksi 3–4/1990, str. 478–480: Ljubljene partije).

neoprostljivimi slabostmi in z vso titansko veličino.« Ob tem naj dodam, da smo si bili udeleženci simpozija – tako v referatih kot tudi v razpravah – edini, da Trockemu ni potrebna nikakršna znanstvena, politična in moralna rehabilitacija, saj se je s svojimi lucidnimi in preroškimi deli – in to je zgodovina danes (še posebej z razpadom sovjetskega »socialističnega« imperija) potrdila – rehabilitiral kar sam...

Zbornik, ki sta ga uredila Th. Bergmann in G. Schafer, prinaša 28 najodmevnejših referatov, razvrščenih na pet tematskih področij: v prvem avtorji obravnavajo vprašanja permanentne revolucije, birokratizacije in socializma (G. Schäfer: L. Trocki – tragedija revolucionarnega marksista, B. Knei-Paz: Pogled na permanentno revolucijo nazaj – od Gorbačova k Trockemu, E. Mandel: O odnosu Trockega do razredne samorganiziranosti in razredne avantgarde, R. V. Daniels: Trocki o proletarski demokraciji in partijski birokraciji, C. Kaimin: Razlage Trockega v zvezi z birokratizmom, W. A. Koslow: Termidor kot problem v teoretičnih predstavah Trockega, M. van der Linden: Teorije Trockega o degeneraciji delavske države, M. Johnstone: Trocki in razprava o socializmu v eni deželi, H. Klein: Trocki, Kautsky, Bauer – stališča do Sovjetske zveze 1920–1938, M. Cox: Trocki in njegovi interpreti – ali kdaj bomo našli resničnega Trockega); v drugem tematskem sklopu se avtorji osredotočajo na problematiko frakcijskih bojov za oblast ter na dileme sovjetske notranje politike (L. Spirin: O odnosih med Trockim in Stalinom v letih državljanske vojne v Rusiji 1918–1920, R. Kosler: Trocki in militarizacija dela ali kautskyanizem s posledicami, M. Mayzel: Kritika Trockega sovjetske službe državne varnosti, W. Startsew: Trocki in Lenin v letih 1922–23, M. Britovšek: Dileme »novega kurza« L. Trockega,² A. Lešnik: Izključitev Trockega iz centralnega komiteja VKP (b),³ C. Merridale: Trocki in trockizem v Moskvi 1924–1932, J. C. Shapiro: Trocki o Novi ekonomski politiki, M. Selden: Trocki in agrarno vprašanje, T. Bergman/G. Schafer: Trocki in Buharin); v tretjem sklopu so prispevki, ki obravnavajo internacionalna vprašanja, posebej še politiko kominterne

(F. I. Firsov: Trocki in politika kominterne v začetku 20. let, P. Haferstroh: Vloga Trockega pri oblikovanju kominternske taktike v pogojih svetovne gospodarske krize, Y. Kuyi: Trocki in problemi kitajske revolucije); v četrtem delu sta prispevka, ki osvetlujeta židovsko vprašanje in antisemitizem (E. Traverso: življenjska pot nežidovskega Žida Trockega, M. Kessler: Trocki o antisemitizmu, cionizmu in perspektivah židovskega vprašanja); medtem ko avtorji v petem – zadnjem poglavju razmišljajo o vplivih Trockega na razvoj kulture v Sovjetski zvezi (J. Lebedewa/H. J. Lehnert), o pogledih Trockega na moralo (L. Zehender) ter o recepciji Trockega v Sovjetski zvezi od leta 1985 (K. Herbst).

Nedvomno že sama tematska področja govorijo o bogatosti teoretičnega in praktičnega dela Trockega, še več, če se zavedamo odvisnosti njegovega dela od prostora in časa, v katerem je živel, je interdisciplinarna naravnost zbornika še toliko bolj upravičena in za bralca še toliko bolj dragocena. Ob tem je treba opozoriti, da zbornik prispevkov z mednarodnega simpozija o Levu Trockem ne osvetljuje le njegovega življenja in dela, saj avtorji odpirajo – kot je razvidno iz naslovov posameznih prispevkov – tudi mnoga globlja vprašanja, povezana tako z nastankom, razvojem in perspektivo kot tudi s sedanjim zatonom »socializma« kot družbenega sistema: Kakšna bi bila pot Sovjetske zveze, če bi upoštevali opozorila Trockega o birokratizaciji, o degeneraciji prve delavske države, o termidorju, o nesmiselnosti razvoja socializma v eni državi...? Ali je bilo nujno, da se je izoblikoval socialistični imperij Stalinovega tipa? Ali gre socializem enačiti s stalinistično deformacijo? Koliko je bilo socializma v stalinističnem oziroma neostalinističnem sistemu? Ali je s padcem stalinizma in neostalinizma res padel tudi socializem, ki ga kljub deklariranju pravzaprav ni bilo? Itn. Ta in mnoga druga vprašanja, ki jih neposredno in posredno odpira zbornik, zahtevajo še mnogo znanstvenega raziskovanja. Vrednost prispevkov v zborniku – napisani so na visoki znanstveni ravni, argumentirani in eksaktni – je, da razširjajo naše vedenje o omenjeni problematiki, še posebej od zdajšnjih (za svet) usodnih dogodkih, ki pretresajo nekdanjo Sovjetsko zvezo in druge »socialistične« države, zato jih je nedvomno vredno

² Glej: Zgodovinski časopis 2/1991, str. 259–268.

³ Glej: Zgodovinski časopis 2/1990, str. 271–277.

prebrati. Ne gre namreč prezreti, da so o zdajšnjih »usodnih« dilemah teoretsko razpravljali že pred sedemdesetimi leti... In v teh razpravah imajo nesporno osrednje mesto in vrednost razmišljanja Leva Trockega.

Avgust Lešnik

S francoske politološke police

DENIS JEAMBAR, JEAN-MARC LECH

Le Self-Service Electoral

(Les nouvelles familles politiques, Flammarion 1993)

Volilna samopostrežna trgovina? Naslov zveni res nekam politično »komercialno«, zato tudi ni čudno, da avtorja družboslovno razpravljata o sodobni demokraciji kot o »komercialni demokraciji«. Avtorja razčlenjujeta francosko politično in volilno sceno, njeno levico in desnico, njuno preoblikovanje in pojav, kot v svoji knjigi poudarjata, »novih političnih družin«. Pisca govorita tudi o arhitektoniki francoskega političnega prostora, o francoski politični bipolarnosti, pa tudi o pojavnih oblikah politične in volilne razpršenosti in o političnih posledicah delovanja številnih političnih strank. Francois Mitterrand, Valery Giscard d'Estaing, Jacques Chirac, Laurent Fabius, Raymond Barre, Michel Rocard, George Machais, Jean Marie Le Pen so imena, ki jih najpogosteje srečujemo v knjigi. Knjiga razčlenjuje njihove politične ideje in programe ter razkorak na črti politično zeleno – politično uresničeno. Delo politološko dovolj prodorno, izhajajoč iz francoskih političnih razmer, tiplje v nesoglasje med vladajočimi in vladanimi in ponuja »volilno samopostrežbo« kot vzvod, ki naj, vsaj začasno, takšno disharmonijo preseže. V razpravi, ki sta jo napisala Denis Jeambar in Jean-Marc Lech, prav tako zasledimo z vidika politične kulture analizo političnih obredov političnih elit na

eni strani ter politične aspiracije državljanov na drugi strani.

Svežino publicistično-politološko napisani knjigi dajejo številni podatki iz raziskav francoskega (političnega) javnega mnenja, in to zlasti raziskave, ki jih objavlja Sofres – Opinion publique. Pisca sta tudi kritična do francoskega volilnega telesa in govorita celo o »volilni shizofreniji« v volilnem obnašanju oziroma vedenju francoskih volivcev. Posebej položita pod svoje raziskovalno povečevalno steklo ženske kot volivke in njihove volilne usmeritve. Analiza volilnega »rendez-vous« v Franciji je v knjigi začinjena z dovolj prodorno analizo odločujoče vloge francoske televizije pri oblikovanju javnega mnenja. Naj poudarim, da tovrstne knjige manjkajo v slovenskem političnem prostoru. Tudi slovenski politični prostor in njegove politične stranke ponujajo »volilno samopostrežno trgovino«, ki čaka na analitično pero slovenske politologije.

ALAIN ETCHEGOYEN

La démocratie malade du mensonge

(Editions Francois Bourin, Paris 1993)

Avtor nič ne slepomiši: laž, pravi z neorokavičeno odkritosrčnostjo, je v sami srčki političnega življenja. Tudi demokratični politični sistemi so obremenjeni s politično lažjo in torej ne morejo biti nikakršna politična izjema. Demokracija je ravno največji paradoks! Ne moremo se ji odpovedati, a je daleč od tega, da bi bila idealni politični sistem. Avtor je celo nekoliko humoristično ciničen: demokracija je »kompleksni koktajl« različnih laži. Knjiga je zanimiva za slovenskega bralca, med drugim tudi zaradi tega ker problem laži v politiki analitično povezuje tudi z različnimi škandali v družbi. Teh seveda tudi v francoski družbi ne manjka.

Laž kot bolezen v politiki je po avtorjevem mnenju kronične narave. Čeprav je knjiga zastavljena politološko in sociološko, ima v sebi tudi filozofske prvine. Mestoma

se delo tudi ne more izogniti moraliziranju, ki se na skrajnih robovih že preliva v nekakšno klišejsko »jamranje« nad pokvarjenostjo politike. Avtor se posebej posveča volilnemu procesu v politiki in analizira politične manipulacije, ki koreninijo v političnih lažeh. Pri tem se posebej ustavlja pri notranjih mehanizmi delovanja političnih strank, ki v želji za pridobivanjem volilnega telesa niso preveč izbirčne pri svojih metodah in namesto realnih ocen ponujajo puhlo politično retoriko. Družboslovno bistro se mi zdijo napisani tisti deli v zanimivi in izzivni knjigi, ki (politično) laž povezujejo skupaj s pokvarjenostjo (korumpiranostjo) v politiki. Politična oblast je izjemno vabljliva in marsikaterega politika tudi zaneše v zlorabo oblasti. V tem pogledu daje pisec tudi zanimive interpretacije Machiavellija in njegovih priporočenih tehnik politične vladanja.

Čeprav je avtorjeva temelja preokupacija pravzaprav »laž v politiki«, vendar avtor ni enostranski. Dovolj tenkočutno razčlenjuje tudi pojav političnega prepričevanja in poudarja nujnost iskanja političnega soglasja v družbi. V tem okviru pisec tudi ne idealizira volivca državljana in dovolj razumno presoja tudi stopnjo (ne)odpornosti volivca do politične laži: »krivda«, da politična laž uspeva, da je »demokracija bolna od laži«, zanesljivo ni enostranska in je ni mogoče pripisati izključno političnim elitam.

Kam privede bralca branje knjige Demokracija bolna od laži? Ali v politiki dejansko najbolj pogosto uspevajo tisti, ki lažejo, ki manipulirajo? Laž se včasih povzpne do prave umetnosti za doseganje in ohranjanje oblasti. Zagrizen politični lažnivec se ne ukvarja s tem, ali je neka trditev resnična ali lažna. Zanima ga le, ali odgovarja danemu političnemu trenutku, iz katerega želi potegniti korist, želi zajeti politični veter v svoja (strankarska) jadra. Čeprav pisec knjige zaključuje sklepno poglavje z naslovom *Les democrates sont optimistes*, nas knjiga prej navdaja s pesimizmom glede možnosti preseganja laži v politiki. Pričakovati izkoreninjenje politične laži je (politična) naivnost. Toda omejevanje političnih laži je državljanska obveznost. Ni demokracije brez zaupanja državljanov.

RENE REMOND

La politique n'est plus ce qu'elle était

(Calmann-Levy 1993)

Avtor Rene Remond je univerzitetni profesor v Parizu in predsednik *Fondation nationale des sciences politiques*. Poleg tu obravnavane knjige je napisal več pomembnih politoloških in politološko zgodovinskih del, ki so imela velik odmev v Franciji. Naj med njimi omenim *La vie politique en France depuis 1789, Les Droites en France, Pour une histoire politique, Notre siècle*. Delo *Politika ni več tisto, kar je bila*, je knjiga o politiki in političnih procesih v Franciji. Vendar je avtor svoja razmišljanja o sodobnih političnih procesih v Franciji vendarle umestil v širši teoretični okvir o politiki nasploh. Njegove besede, ki tvorijo naslov knjige *La politique n'est plus ce qu'elle était*, izzvene malodane preroško. Kaj so temeljne družboslovne dileme, ki se jih avtor loteva v knjigi, ki je v Franciji zbudila zanimanje ne le med družboslovnim razumništvom? Kaj sta v Franciji postali desnica in levica? Avtor odgovarja: levica in desnica v Franciji nista več bistveni za razumevanje francoske politike. Tudi ob branju obravnavane knjige se lahko zavemo, kako težko je tudi v etabliranih demokratičnih družbah (kar francoska zanesljivo je) iskati družbeni konsenz. Pri tem R. Remond ne obide delovanja skrajne desnice, ki pa jo analizira brez predsodkov, a vendar s politološko mikrokirurško natančnostjo. Posebej se posveča tudi »ekološki« politični usmeritvi v Franciji. Značilnost Remondovega političnega peresa je ravno v tem, da ne grebe samo po velikih političnih strankah, ampak ga privlači in zanima celotni pramen francoske politične scene. Odnos R. Remonda do francoskih političnih institucij ni shematično apriorističen. R. Remond razglablja o partitokraciji (Ali se v Franciji ne uveljavlja »režim partij«), o parlamentu, o vlogi referendumu. Tudi te teme so napisane z dopadljivo družboslovno razmišljajočo distanco in ne zapadajo v stereotipe, ki jih sicer ne tako redko zasledimo tudi v nekaterih delih tujih politoloških avtorjev.

Knjiga s trdilnim naslovom Politika ni več tisto, kar je bila se ni mogla izogniti tudi politološkemu prečesavanju volilnih sistemov in stališč posameznih političnih strank do različnih modelov volilnega sistema. Branja vredno knjigo našega pisca sklepajo politološki krogiji o kulturi, laičnosti, nacionalni identiteti, o religiji v politiki. Konec knjige

pa se mi ne zdi v prvi vrsti znanstven, hladno analitičen, ampak esejistično patriotski: genij francoskega ljudstva bo odkril nove izvirne načine življenja v politiki. Ali jih bo res? Ali lahko verjamemo R. Remondu?

Boštjan Markič

Bibliografija – novosti (knjig in tematskih številk revij) Iz dokumentacije Osrednje družboslovne knjižnice Jožeta Goričarja

OBČA SOCIOLOGIJA, SOCIOLOŠKE TEORIJE,
POSEBNE SOCIOLOGIJE

ASIAN Sociologists at Work. Current Sociology, 41 (1993)
1 (tematska številka)

Signatura: P 3165

BAUMAN Zygmund: Hermeneutics and social science:
approaches to understanding. Aldershot: Gregg Revivals,
1992

Signatura: 51-II 17 050

BIBLIOGRAPHY of sociological works written by polish
authors and published in languages other than polish.
Polish Sociological Bulletin, 97 (1993) 3-4 pos (temat-
ska številka)

Signatura: P 3178

BOOKCHIN Murray: The limits of the city: with a new
introduction. Montreal: Black Rose Books, 1991

Signatura: 51-II 17 062

BOUDON Raymond: Theories of social change : a critical
appraisal. Cambridge: Polity Press, 1991

Signatura: 51-II 17 000

CARLSON Richard, GOLDMAN Bruce: 2020 visions:
long view of a changing world. Stanford, California:
Stanford Alumni Association, 1991

Signatura: 51-II 17 014

CURRENT issues in planning. Aldershot: Gower, 1990

Signatura: 51-II 17 071

ELIAS Norbert: Time: an essay. Oxford; Cambridge: Basil
Blackwell, 1992

Signatura: 51-II 17 064

EYERMAN Ron, Jamison Andrew: Social movements:
a cognitive approach. Cambridge: Polity Press, 1991

Signatura: 51-II 17 049

FORMATIONS of modernity. Cambridge: Polity press in
association with the Open university, 1992

Signatura: 51-III 3657-1

GROSSER Alfred: Ermordung der Menschheit: der Genozid
im Gedächtnis der Völker. München; Wien: Carl
Hanser, 1990

Signatura: 51-17 656

LIFESTYLE shopping: the subject of consumption.
London; New York: Routledge, 1992

Signatura: 51-II 17 046

LOISIR, generations et parcours de vie. Loisir et societe,
15 (1993) 2 (tematska številka)

Signatura: P 4035

METATHEORIZING. Newbury Park; London: Sage,
1992

Signatura: 51-II 16 295-6

MENNELL Stephen; Norbert Elias: an introduction.
Oxford; Cambridge: Basil Blackwell, 1992

Signatura: 51-II 17 027

MINDERHEITENFRAGEN in Südosteuropa. München:
R. Oldenbourg, 1992

Signatura: 51-II 17 042-27

POLITICAL and economic forms of modernity. Cambrid-
ge: Polity press in association with the Open universi-
ty, 1992

Signatura: 51-III 3657-2

PUBLIC Responses to Environmental Hazards. Journal of
Social Issues, 48 (1992)4 (tematska številka)

Signatura: P 3184

REFUGEE policy: Canada and the United States.

Toronto; New York: Centre for Refugee Studies;
Center for migration studies of New York, 1991

Signatura: 51-II 17 059

RETRIEVING women's history: changing perceptions of
the role of women in politics and society. Oxford
<etc.>; Paris: Berg; Unesco, 1988

Signatura: 51-II 16 993

ROCHBERG-Halton Eugene: Meaning and modernity:
Social theory in the pragmatic attitude. Chicago; Lon-
don: University of Chicago Press, 1986

Signatura: 51-II 17 074

SAUNDERS Peter: A nation of home owners. London;
Boston: Unwin Hyman, 1990

Signatura: 51-II 17 034

SIMONTON Dean Keith: Genius, creativity, and leader-
ship: historiometric inquiries. Cambridge, MA; Lon-
don: Harvard University Press, 1984

Signatura: 51-II 17 047

SMITH DOROTHY: The everyday world as problematic:
a feminist sociology. Milton Keynes: Open University
Press, 1988

Signatura: 51-II 17 044

THE IMPACT of arrest on domestic assault. American
Behavioral Scientist, 36 (1993)5 (tematska številka)

Signatura: P 3149

THE ROLE of Animals in Human Society. Journal of
Social Issues, 49 (1993) 1 (tematska številka)

Signatura: P 3184

THOMAS Huw, Healey Patsy: Dilemmas of planning
practice: Ethics, legitimacy and the validation of
knowledge. Aldershot <etc.>; Avebury Technical,
1991

Signatura: 51-II 17 070

WOLLSTONECRAFT Mary: Zagovor pravic ženske: ter
kritične opazke o političnih in moralnih vprašanjih.
Ljubljana: Krt, 1993

Signatura: 51-US 16 384-85

YOUNG Iris Marion: Justice and the politics of difference.
Princeton, New Jersey: Princeton University Press,
1990

Signatura: 51-II 17 031

SPECIAL Section on Critical Theory. Theory Culture and
Society, 10 (1993)2 (tematska številka)

Signatura: P 3191

HESSE Joachim Jens, Benz Artur: Die Modernisierung der Staatsorganisation: Institutionspolitik im internationalen Vergleich: USA, Großbritannien, Frankreich, Bundesrepublik Deutschland. Baden-Baden: Nomos, 1990
Signatura: 51-II 17 054

KNOKE David: Political networks: the structural perspectives. Cambridge <etc.>: Cambridge University Press, 1990
Signatura: 51-II 16 976-4

MACHT in der Demokratie: Denkanstöße zur Wiederbelebung einer klassischen Frage in der zeitgenössischen Politischen Theorie. Baden-Baden: Nomos, 1990
Signatura: 51-II 17 053

OSTROM ELINOR: Governing the commons: the evolution of institutions for collective action. Cambridge <etc.>: Cambridge University Press, 1990
Signatura: 51-II 17 045

SCHUBERT Klaus: Politikfeldanalyse: eine Einführung. Opladen: Leske und Budrich, 1991
Signatura: 51-II 17 051-6

SLOVENIJA in evropska Konvencija o človekovih pravicah: zbornik referatov domačih strokovnjakov in ekspertov Sveta Evrope na kolokviju dne 10., 11. in 12. junija 1992, ki sta ga organizirala Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin Republike Slovenija in Direktorat za človekove pravice Sveta Evrope. Konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin s protokoli: neuradno prečiščeno besedilo. Ljubljana: Svet za varstvo človekovih pravic in svoboščin, 1993
Signatura: 51-III 3681

SYMPOSIUM on Management Reform. Governance, 5 (1993) 4 (tematska številka)
Signatura: P 6000

SYMPOSIUM on the New Deal and the Welfare State. Berkeley Journal of Sociology, 36(1991) (tematska številka)
Signatura: P 3180

POLITIČNI SISTEMI

CHINA in transformation. Daedalus, 122(1993)2 (tematska številka)
Signatura: P 3015

CAMPARATIVE Political Sociology: democracy, nationalism, third world regimes, the ruling class. International Social Science Journal, 45(1993)136 (tematska številka)
Signatura: P 3112

COUNTIES in the Federal System. Publius, 23 (1993)1 (tematska številka)
Signatura: P 3094

FROM Stalinism to pluralism: A documentary history of Eastern Europe since 1945. New York; Oxford: Oxford University Press, 1991
Signatura: 51-II 16 995

HEINEMAN Robert A., Peterson Steven A., Rasmussen

Thomas H.: American government. New York: McGraw-Hill, 1989

Signatura: 51-17 750

LAVER MICHAEL, Hunt Bent W.: Policy and party competition. New York; London: Routledge, 1992
Signatura: 51-II 17 067

NEUES Deutschland. Prokla, 23(1993)91 (tematska številka)
Signatura: P 3224

OSTEUROPA in der Krise. Bewegungen ohne Einfluß. Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen, 6(1993)2 (tematska številka)
Signatura: P 3241

RAT protiv Hrvatske. Društvena istraživanja, 2(1993)4-5 (tematska številka)
Signatura: P 149

SPECIAL issue on regime transitions, elites, and bureaucracies in Eastern Europe. Governance, 6(1993)3 (tematska številka)
Signatura: P 6000

THE CHINESE Economy. China Quarterly, (1992)131 (tematska številka)
Signatura: P 3011

MEDNARODNI POLITIČNI ODNOSI

ASIA'S international role in the post-cold war era. Part II: papers from the 34th Annual conference of the IISS held in Seoul, South Korea, from 9 to 12 September 1992. London: The international institute for strategic studies, 1993
Signatura: 51-II 15 454-276

KEEPING the peace. Conflict Resolution in the Twenty-First Century. Journal of International Affairs, 46 (1993)2 (tematska številka)
Signatura: P 3031

REGIONALISIERUNG der Weltgesellschaft. Prokla, 23(1993)90 (tematska številka)
Signatura: P 3224

SCOTT A. A.: European studies. London: Pitman, 1992
Signatura: 51-III 3686

SPENCER Claire: The Maghreb in 1990s: political and economic developments in Algeria, Morocco and Tunisia. London: The international institute for strategic studies, 1993
Signatura: 51-II 15 454-274

THEORIEN der Internationalen Beziehungen. Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft, (1993)2 (tematska številka)
Signatura: P 3232

VERDOSS Alfred, Simma Bruno: Universelles Völkerrecht: Theorie und Praxis. Berlin: Duncker und Humboht, 1984
Signatura: 51-17 066

COMMUNICATION, CULTURE, AND IDENTITY.

Journal of Communication, 43(1993)2 (tematska številka)

Signatura: P 3055

CULTURE and power: a media, culture and society.

London; Newbury Park: Sage, 1992

Signatura: 51-II 17 057

LITTLEJOHN Stephen W.: Theories of human communication.

Belmont, California: Wadsworth, 1992

Signatura: 51-III 3685

PUBLIC relations and media strategies. Media, Culture and Society, 15(1993)3 (tematska številka)

Signatura: P 3125

THE PUBLISHING industry. Media, Culture and Society, 15(1993)2 (tematska številka)

Signatura: P 3125

DRUŽBOSLOVNA METODOLOGIJA, STATISTIKA, INFORMATIKA

BARBARA Benedict Bunker, Howard B. Pearson, Justin W.

Schulz: Student's guide to conducting social science research. New York: Human Science Press, 1975

Signatura: 51-II 17 033

DRUŽBENI PROIZVOD IN NARODNI DOHODEK 1986-1990.

Statistični podatki po občinah, (1993)90 (tematska številka)

Signatura: P 90

LETNI pregled cen 1991. Rezultati raziskovanj, (1993)591 (tematska številka)

Signatura: P II 4

LETNI pregled kmetijstva 1991. Rezultati raziskovanj, (1993)590 (tematska številka)

Signatura: P II 44

LETNI pregled trgovine 1991. Rezultati raziskovanj, (1993) 595 (tematska številka)

Signatura: P II 44

PRAVOSODJE 1991. Rezultati raziskovanj, (1993)588 (tematska številka)

Signatura: P II 44

PRODAJNE zmogljivosti v trgovini na drobno 1989. Rezultati raziskovanj, (1993)585 (tematska številka)

Signatura: P II 44

RAZISKOVALNE organizacije 1991. Rezultati raziskovanj, (1993)596 (tematska številka)

Signatura: P II 44

THE ARTHUR D. Little forecast on information technology and productivity: making the integrated enterprise work. New York <etc.>: John Wiley and Sons, 1991

Signatura: 51-II 17 039

VZGOJNOVARSTVENI zavodi v šolskem letu 1991/92 in socialni zavodi 1990 s seznamom poročevalskih enot. Rezultati raziskovanj, (1993)593 (tematska številka)

Signatura: P II 44

WILLIAMS Noel: The computer, the writer and the learner.

FILOZOFIJA. POSTMODERNIZEM

CONNOR Steven: Postmodernist culture: an introduction to theories of the contemporary. Oxford: Basil Blackwell, 1992

Signatura: 51-II 17 063

EDMUND Husserl und die Phänomenologische Bewegung: Zeugnisse in Text und Bild. Freiburg; München: Karl Alber, 1988

Signatura: 51-III 3679

FILOZOFIJA v operi. Problemi-Razprave, (1992) 7-8 (tematska številka)

Signatura: P II 7

FLOROVSKI Georgije: Metafizički preduslovi utopizma. Beograd: Moderna, 1991

Signatura: 51-17 714

GRUNDBERGRIFFE der Christlichen Ethik. Paderborn; München: Ferdinand Schöning, 1992

Signatura: 51-12 893-1648

HRIBAR Tine: Ontološka diferenca, Ljubljana: Fenomenološko društvo, 1992

Signatura: 51-17 738-3

MACCANNELL Dean: Empty meeting grounds: the tourist papers. London; New York: Routledge, 1992

Signatura: 51-II 17 058

PHYSICS and the ultimate significance of time: Bohm, prigogine, and process philosophy. Albany: State University of New York Press, 1986

Signatura: 51-II 17 029

THE REENCHANTMENT of science: postmodern proposals. Albany: State University of New York Press, 1988

Signatura: 51-II 17 024

MANAGEMENT. ORGANIZACIJSKE VEDE. MARKETING

GOTTLIEB Marvin, Healy J. William: Making deals: The business of negotiating. New York: New York Institute of Finance, 1990

Signatura: 51-II 17 068

LEISS William, Kline Stephen, Jhally Sut: Social communication in advertising: persons, products and images of well-being. London: Routledge, 1991

Signatura: 51-II 17 003

SOCIOLOGIJA i poduzetništvo. Revija za sociologiju, 23(1992)1-2 (tematska številka)

Signatura: P 92

SPECIAL Issue: Multi Supplier Operations Esprit CIM-Europe. Human Systems Management, 12(1993)1 (tematska številka)

Signatura: P 3158

SUDAR Josip, Keller Goroslav: Promocija: ekonomska propaganda, unapredjenje prodaje, osobna prodaja, odnosi s javnošću, ekonomski publicitet. Zagreb: Informator, 1991

Signatura: 51-II 16 961

WHARTON John: Managing magazine publishing. London (etc.): Blueprint, 1992
Signatura: 51-II 17 080

PSIHOLOGIJA. PSIHOANALIZA

BEYER Günther: Urjenje spomina in koncentracije: kreativno učenje, superučenje, učenje v sprostitvi. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992
Signatura: 51-17 782

FILOZOFIJA skozi psihoanalizo VII. Problemi – Razprave. (1993)4-5 (tematska številka)
Signatura: P II 7

HOGG Michael A.: The social psychology of group cohesiveness. London (etc.): Harvester Wheatsheaf, 1992
Signatura: 51-II 17 041

JACQUES Lacan. Televizija. Problemi – Eseji, 31(1993)3 (tematska številka)
Signatura: P II 7

RIBOT Theodule: Bolesti volje. Beograd: Moderna, 1991
Signatura: 51-17 713

PRAVO. JAVNA UPRAVA

DENHARDT Robert B.: Public administration: an action orientation. Pacific Grove, California: Brooks/Cole, 1991
Signatura: 51-III 3673

FEMINIST Theory and Legal Strategy. Journal of Law and Society, 20(1993)1 (tematska številka)
Signatura: P 6041

GRAD France, Golobič Marko, Svete Pavle: Predpisi o volitvah. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije, 1992
Signatura: 51-17 728

ŠUMIČ-Riha Jelica: Pravo in razsodna moč: od avtoritete brez jamstva do pravila brez opore. Ljubljana: Krt, 1993
Signatura: 51-US 16 384-82

EKONOMIJA. MEDNARODNO GOSPODARSTVO

FREE Trade and the Western Hemisphere. The Annals, 526(1993)marec (tematska številka)
Signatura: P 6042

GOVERNMENT and economics in the postwar world: Economic policies and comparative performance, 1945-85. London; New York: Routledge, 1990
Signatura: 51-II 17 065

HANDBOOK of industrial organization. Amsterdam; London: North-Holland, 1992
Signatura: 51-III 3658-10

PREPARING enterprises for privatization: business valuation. Ljubljana: Central and Eastern European privatization network, 1992
Signatura: 51-II 16 996-2

PREVENTING a new East-West divide: the economic and social imperatives of the future Europe. Baden-Baden: Nomos, 1992

Signatura: 51-II 17 056

PRIVATIZACIJA i nove demokracije. Društvena istraživanja, 2(1993)1 (tematska številka)
Signatura: P 149

REGULATING corporate groups in Europe. Baden-Baden: Nomos, 1990
Signatura: 51-II 17 055

SAMUELSON Paul Anthony: Foundations of economic analysis. Cambridge, Mass.; London: Harvard University Press, 1983
Signatura: 51-II 3135-80

SLOVENIA: a small country in the global economy. Ljubljana: Centre for International Cooperation and Development; International Center for Economic Growth, 1993
Signatura: 51-II 17 023

VOJAŠKE VEDE. OBRAMBOSLOVJE

GUERRE et Paix aujourd'hui. Homme et la societe, 27(1993)1-2 (tematska številka)
Signatura: P 4007

HARTLE Anthony E.: Moral issues in military decision making. Kansas: University Press of Kansas, 1989
Signatura: 51-II 17 060

YUGOSLAVIA, war. Ljubljana; Schlaining: Peace institute; Austrian study centre for peace and conflict resolution, 1992
Signatura: 51-17 775

YUGOSLAVIA, war. Ljubljana; Schlaining: Peace institute; Austrian study centre for peace and conflict resolution, 1993
Signatura: 51-17 776

ZNANOST. TEHNOLOGIJA. EKOLOGIJA

A SOCIOLOGY of monsters: Essays on power, technology and domination. London; New York: Routledge, 1991
Signatura: 51-II 11 052-38

AGRICULTURE, ecologie et development. Revue Tiers-Monde, 34(1993)134 (tematska številka)
Signatura: P 4028

CHANDRASEKHAR Subrahmanyam: Truth and beauty: aesthetics and motivations in science. Chicago; London: University of Chicago Press, 1990
Signatura: 51-II 17 043

DIALOGUE and technology: art and knowledge. London (etc.): Springer, 1991
Signatura: 51-II 17 036

ENVIRONMENT as politics. The shifting ground of activism. Socialist Review, 22(1992)4 (tematska številka)
Signatura: P 3078

EXPERT evidence: interpreting science in the law. London; New York: Routledge, 1991
Signatura: 51-II 17 048

HARDING Sandra G.: The science question in feminism. Ithaca, NY; London: Cornell University Press, 1990
Signatura: 51-II 17 061

HOUSING reform in Eastern Europe. Cities, 10(1993)3 (tematska številka)

- Signatura: P II 230
- KELLER Evelyn Fox: Reflections on gender and science. New Haven; London: Yale University Press, 1985
Signatura: 51-17 762
- WILLIAMS Frederick: The new telecommunications: infrastructure for the information age. New York: Free Press, 1991
Signatura: 51-II 17 035
- EUROPEAN cities: growth and decline. Urban Studies, 30(1993)6 (tematska številka)
Signatura: P 6027
- JEZIKOSLOVJE. KULTURA. UMETNOST**
- GOURSOU Henri, Goursau Monique: Europäisches Woerterbuch: Franzoesisch-Englisch-Deutsch-Spanisch-Italienisch-Portugiesisch. München: Orbis, 1991
Signatura: 51-II 17 032
- KIRKMAN John: Good style: writing for science and technology. London (etc.): E and FN Spon, 1992
Signatura: 51-II 17 052
- REYNOLDS Marianne Clifford: Reading for understanding. Belmont, Ca: Wadsworth Publishing Company, 1992
Signatura: 51-II 17 038
- TAYLOR John: War photography: realism in the British press. London; New York: Routledge, 1991
Signatura: 51-III 3669
- SOCIALNA POLITIKA**
- CENTRAL and Eastern Europe. Journal of European Social Policy, 3(1993)3 (tematska številka)
Signatura: P 6012
- CONTROL of Health Care. Community Development Journal, 28(1993)3 (tematska številka)
Signatura: P 6031
- CULYER A. J.: The political economy of social policy. Aldershot: Gregg Revivals, 1991
Signatura: 51-II 17 069
- DEAN Hartley, Taylor-Gooby Peter: Dependency culture: the explosion of a myth. New York (etc.): Harvester Wheatsheaf, 1992
- Signatura: 51-II 17 040
- THE EUROPEANISATION of social welfare. Policy and Politics, 21(1993)2 (tematska številka)
Signatura: P 3119
- RELIGIJA**
- CROIRE et modernite. Archives de sciences sociales des religions, 38(1993)81 (tematska številka)
Signatura: P 4001
- DUHOVNA ekologija. Cerkev v sedanjem svetu, 27(1993)5-6 (tematska številka)
Signatura: P II 13
- LA GEOGRAPHIE des religions, contexte et perspectives. Social Compass, 40(1993)2 (tematska številka)
Signatura: P 4013
- RELIGION in the Nineties. Annals, 526(1993)maj (tematska številka)
Signatura: P 6042
- THE GNOSTIC Jung. Oxford: Princeton University Press, 1992
Signatura: 51-II 17 028
- ZGODOVINA**
- SETTELMENT and society: aspects of West European prehistory in the first millennium B. C., New York: St. Martin's Press, 1985
Signatura: 51-17 073
- BIBLIOGRAFIJE. BIOGRAFIJE**
- ABY Stephen H.: Sociology: A guide to reference and information sources. Littleton, Colorado: Libraries Unlimited, 1987
Signatura: 51-II 16 895
- NANNEN Els: Carl Gustav Jung: der getriebene Visionär. Berneck: Schwengler, 1991
Signatura: 51-17 766-2816

UDK 316.334.52(4)

**ŠMIDOVNIK dr. Janez: Širše lokalne samoupravne skupnosti
Teorija in praksa, Ljubljana 1993, Let. XXX, št. 9-10, str. 880**

Avtor podaja primerjalno sliko širših lokalnih samoupravnih skupnosti v evropskih deželah, njihov zgodovinski razvoj, njihovo pravno ureditev in njihove funkcije; gre za enote lokalne samouprave na drugem nivoju, to je na nivoju med občino in državo oziroma regijo; to je nivo, ki pridobiva na veljavi – tako zaradi porasta lokalnih zadev, ki presegajo zmogljivosti občin, kakor tudi zaradi pospešene decentralizacije državnih nalog na lokalne skupnosti; na tem nivoju prihaja do glavnega stika, do sodelovanja in celo do prepletanja med državo in lokalno samoupravo, pri čemer gre razvoj v korist lokalne samouprave; to so izkušnje vseh velikih reorganizacij, ki so bile v preteklih desetletjih izvedene v skoraj vseh evropskih deželah.

UDC 316.334.52(4)

**ŠMIDOVNIK, dr. Janez: Wider Local Autonomous Communities
Teorija in praksa, Ljubljana 1993, Vol. XXX, No. 9-10, Pg. 880**

The author presents a comparative view of wider local autonomous communities of Europe, their historical development, their legal regulation (order) and their functions; word is about units of local autonomy on the second level, that is the level between the commune and respectively, the state and the region (district); that is the level which is gaining in recognition – due to an increase of local issues that exceed the capacity of communes, as well as due to an accelerated decentralization of the state duties which are passed onto local communities; major contact appears on this level, cooperation occurs and even an intertwining between state and local autonomy, the advantage developing on the side of local autonomy; these are the experiences of all extensive reorganizations, occurring in the past decades in practically all European countries.

UDK 342.4:342.722

PAVČNIK, dr. Marjan: Argumenti temeljnih pravic
Teorija in praksa, Ljubljana 1993, Let. XXX, št. 9–10, str. 890

Pri temeljnih pravicah je zlasti kontekst ustave tisti, ki naj daje toliko informacij (meril), da iz njih lahko izluščimo pomen ustavnega besedila. Ta sporočilna moč je še toliko pomembnejša, če se zavedamo, da pravni akt ne more nikoli določno predvideti svojega razlaganja. Tisti, ki ga razlaga, nima na razpolago metapravila, kako naj ga razume in pomensko določa. V tem smislu je tudi ustavno sodišče »nadustavni« organ, ki oblastno in dokončno določa, v čem je vsebina ustave.

Iz ustavnih določil o temeljnih pravicah ni mogoče v celoti izluščiti pravnih norm o temeljnih pravicah in njihovih sestavnih delih. V kopici primerov so v opis temeljnih pravic vključena vrednostna merila (kot so na primer »osebno dostojanstvo«, »spoštovanje človekove osebnosti«, »gospodarska, socialna in ekološka funkcija lastnine« ipd.), ki so po svoji naravi pravna načela.

Pomenska pozornost ustave in v njej opredeljenih temeljnih pravic je svojevrsten most, ki povezuje naravno (pravnocivilizacijsko) pravo in njegovo oblastno (pozitivnopravno) uresničevanje. Razlagalec ima vselej veliko možnosti za to, da kot pozitivnopravno vsebino temeljnih pravic spozna le tisto vsebino, ki je sad pravne civilizacije in človekovega dostojanstva. V tem kontekstu se ni več mogoče skriti za paragraf, od tu naprej je »samo« še človekova odločitev, za katero vselej odgovarja tisti, ki jo izreka.

UDC 342.4:342.722

PAVČNIK, dr. Marjan: Argument of Basic Rights
Teorija in praksa, Ljubljana 1993, Vol. XXX, No. 9–10, pg. 890

Within basic rights the constitutional context is the one which should provide such quantity of information that we could shell the meaning of the constitutional act. This power of communication is far more important if we are aware that any legal act can precisely predict its interpretation. A person who explains it has no available meta-rules of how to understand and define its meaning. In that sense there is also the constitutional court a "super-constitutional" organ that with the governmental power and definitely decides about the contents of the constitution.

It is not possible to shell legal norms out of constitutional amendments about basic rights and their constituent parts. In a number of cases in a description of basic rights value measures are included (as for instance "respect for person's dignity, respect for human personality", "economic, social and ecologic property function" and so on), being legal principles by nature.

The meaning attention of the constitution and the defined basic rights within it is a peculiar bridge that links natural (juridic-civilised) law and its powerful (positiv-juridical) realization. The commentator has always a lot of possibilities for that as a positiv-juridical contents of basic rights to recognized only that contents being a product of juridical civilization and human dignity. In that context it is not possible to be hidden under the paragraph saying from here on there is "only" a human decision to be taken for which is responsible the one who articulates it.

**BREZOVŠEK, dr. Marjan: Primerjalni in mednarodni federalizem
Teorija in praksa, Ljubljana 1993, let. XXX, št. 9-10, str. 899**

V prispevku avtor sintetizira metodološko teoretična izhodišča in izkušnje v proučevanju sodobnega federalizma. Ovire za primerjalno analizo federalizma išče v »primerjalnih zmotah« (Sartori), nekritičnem idealiziranju federalne ureditve in razširjanju koncepta (pojma) na vse oblike pluralističnega odločanja. Današnji poskusi teoretičnega razjasnjevanja pojma so bodisi preširoki, razvijajoč obsežno filozofijo federalizma, ali pa preozki, poudarjajoč nekaj strukturalnih načel organiziranja federacije. Primerjalno delo na področju federalizma je osredotočeno na različne tematske sklope (teorijo, institucije, ustave, medvladne odnose, fiskalne zadeve), ki jim avtor dodaja primerjalni federalizem na podlagi modela političnega asocijanizma (federalizem prežema strukturalno, življenjsko, zgodovinsko in kulturno področje kot posebna politična oblika, s poudarkom na položaju in vlogi federalnih enot). Federalizem je po avtorjevem mnenju kot dinamično organizacijsko načelo enako uporaben na znotrajdržavni kot na meddržavni ravni. Vsak federalni sistem, če želi biti uspešen, mora razviti ustrezno ravnotežje med kooperacijo in tekmovanjem, med federacijo in federalnimi enotami, ustavno-institucionalni elementi pa morajo biti podprti z ustrezno politično kulturo. Upravljanje etnonacionalizma je eden najtežjih problemov sodobnega federalizma (krize, odcepitve).

**BREZOVŠEK, dr. Marjan: Comparative and International Federalism
Teorija in praksa, Ljubljana 1993, vol. XXX, no. 9-10, Pg. 899**

In the paper, the author synthesizes the methodically theoretical origins and experiences in the study of comparative federalism. He looks for obstacles to the comparative analysis of federalism in "comparative errors" (Sartori), uncritical idealization of the federal organization and in the expansion of the concept to all forms of pluralistic decision-making. Contemporary attempts in theoretical elucidation of the concept (of federalism) are either too widespread, developing an expansive federalism philosophy, or too narrow, stressing only some structural principles of federation organizing. Comparative work in the field of federalism is centered on various thematic complexes (theory, institutions, constitutions, intergovernmental relations, fiscal matters), to which the author adds comparative federalism on the basis of the model of political associationism (federalism permeates the structural, vital, historical and cultural areas as a special political form, stressing the position and role of federal units). According to the author, federalism, as a dynamic organizational principle, is equally useful on domestic as well as on international level. Every federal system, wishing to be successful, has to develop a suitable equilibrium between the federation and its federal units, the constitutionally institutional elements have to be backed by an appropriate political culture. Managing ethnonationalism is one of the gravest problems of contemporary federalism (crises, secessions).

**MALNAR, mag. Brina: Sistem socialne politike – konceptualizacija regulativnih načel
Teorija in praksa, Ljubljana 1993, Let. XXX, št. 9–10, str. 920**

V prispevku Sistem socialne politike – konceptualizacija regulativnih načel je obravnavana konceptualizacija možnosti regulacije (korekcije) neenakosti v sistemu socialne politike. Težišče je na evalvacijski analizi različnih tipov enakosti kot možnih socialno izenačevalnih regulativnih načel, predvsem z vidika njihove uporabnosti oziroma možnosti operacionalizacije. Poudarek je zlasti na analizi dveh variant načela enakosti možnosti, katere namen je opozoriti na ključno vlogo startnih razlik pri pojasnjevanju neenakosti izida na eni strani ter na omejene možnosti korekcije teh razlik na drugi.

Evalvacija slabosti dveh modelov socialne regulacije (ekstenzivnega in pragmatičnega) pokaže, da je pragmatični model na ravni razpoložljivih sredstev in obstoječe hierarhije vrednot operativnejši. Čeprav je znotraj ekspanzivnega modela socialno izenačevanje radikalno zastavljeno kot cilj, pa sam poskus operacionalizacije tega cilja na neki točki privede do kršitve načela svobode (avtonomije posameznika, družine) in s tem do prevlade načela nekvalificirane enakosti.

Evalvacija dveh načel enakosti možnosti, načela izhodiščne enakosti in enakosti dostopa pokaže, da med sabo nista izključujoči, pač pa je prvo le širitev drugega z zahtevo po izenačevanju startnih možnosti. Neenakost zmožnosti in drugih startnih možnosti je sicer upravičeno opažena kot dejstvo, ki bistveno določa izid tekmovanja. Nerešen problem pa je – z vidika inputa stroškov in določitve regulativnih strategij – uporaba oziroma operacionalizacija načela izhodiščne enakosti.

UDC 304

MALNAR, mag. Brina: System of Social Policy – Conceptualization of Regulative Principles

Teorija in praksa, Ljubljana 1993, Vol. XXX, No. 9–10, Pg. 920

The paper deals with the conceptualization of the possible regulation (correction) of inequality in the social policy system. Stress is on evaluation analysis of various types of equality, as possible socially equalizing regulative principles, mainly from the applicability and operationalization ability viewpoint, respectively. Emphasis is on the analysis of two variants of the equal possibility principle, the aim being the pointing to the key role of the starting-point differences in explaining inequality of the outcome on one side, and to the limited possibilities of correlation of these differences on the other. The evaluation of the two models weak points of social regulation (extensive and pragmatic) shows the pragmatic model to be more operationable on the level of the available means and the existing hierarchy of values. Although, inside the expansive model, social equalization is radically pledged as a goal, the very attempt at operationalizing this goal, at some point, leads to the violation of the principle of freedom (autonomy of the individual, family), and by that to the domination of the principle of unqualified equality.

The evaluation of the two principles of equal possibilities, the principle of starting-point equality and the principle of the equality of access, shows them mutually unexclusive, but the first is just the solution of the second with a demand for the equalization of starting possibilities. Inequality of capability and other starting possibilities, are otherwise justifiably recognized as a fact which significantly determines the outcome of the competition. But there is an unsolved problem – from the expense input viewpoint and the defining of regulative strategies – respectively the use, operationalization of the principle of starting-point equality.

UDK 324:316.42:330.868

SMERDEL, dr. Branko: Nove demokracije in konstitucionalizem
Teorija in praksa, Ljubljana 1993, Let. XXX, št. 9–10, str. 950

Natančnejši naslov bi lahko bil tudi postkomunistični sistemi in konstitucionalizem pri srednjeevropskih državah kot so: Hrvaška, Madžarska, Poljska itd. Podteme: problemi in dileme »ustavnih revolucij«, stanje in tradicije konstitucionalizma, »zahodni ustavni modeli« kot splošen vzor (čeprav so te ureditve in razlike med njimi v glavnem slabo znane), nove ustavne ureditve in problemi uporabe, problemi ohranjanja ustavnega okvira ter demokratičnost dosedanjih ustavnih razprav. Avtor analizira angažiranje širokih množic državljanov pri uveljavljanju »ustavnih revolucij«, čeprav brez neposredne uporabe nasilja, vendar ob grožnji z njim in se sprašuje, ali je možno temeljito in radikalno spremeniti družbeno ureditev z legalnimi sredstvi, tj. z vzpostavljanjem nove ustave in zakonodaje. Odgovor: ni vrnitve na staro stanje stvari, ni pa še zapolnjen razkorak med državo in državljani, zato je vzpostavljanje svobode in tržnega gospodarstva še vedno najzahtevnejša naloga.

UDC 324:316.42:330.868

SMERDEL, dr. Branko: NEW DEMOCRACIES AND CONSTITUTIONALISM
Teorija in praksa, Ljubljana 1993, Vol. XXX, 9–10, Pg. 950

A more concise title could also be "Postcommunist Systems and Constitutionalism in Mid-European Countries such as: Croatia, Hungary, Poland, etc." Subthemes: problems and dilemmas of "constitutional revolutions", the state and traditions of constitutionalism, "western constitutional model", as the common ideal (although these world orders and their differences are, in general, poorly known), new constitutional world orders and application problems, problems of maintaining constitutional frames and the democracy of the existing constitutional discussions. The author analyzes the engagement of citizen multitudes in putting into effect "constitutional revolutions" although without direct use of violence, and in radically changing the social order by legal means, i. e. by establishing a new constitution and legislation. Answer: there is no turning back, but the cleavage between state and citizens still exists, therefore the reestablishment of freedom and free market economy still presents the most demanding task.

UDK 316.34

HAFNER FINK, dr. Mitja: Družbene neenakosti, strukturne sheme in teoretski koncepti Teorija in praksa, Ljubljana 1993, Let. XXX, št. 9-10, str. 959

V izhodišče razmišljanj o družbeni slojevitosti postavi avtor koncept večdimenzionalnosti prostora družbenih neenakosti. Glede na različne vrste neenakosti pa je potem možno razlikovati dva temeljna tipa strukturiranja družbe: na temelju funkcionalno-relacijske sheme in na temelju kontinuuma hierarhije družbenih položajev. Ob tem avtor pokaže, kako ta dva tipa strukturiranja implicirata dva pristopa k proučevanju socialne strukture: razrednega in stratifikacijskega. Po avtorjevem mnenju pa gre za prepletanje obeh tipov strukturiranja, kar zahteva enotno teorijo, ki bi povezovala obe shemi. To prepletenost ilustrira s prikazom treh idealno-tipskih modelov socialne stratifikacije, ki prikazujejo povezanost med podsistemom vlog (ki ustreza funkcionalno relacijski shemi) in podsistemom porazdelitve dobrin (ki ustreza hierarhični shemi).

UDC 316.34

HAFNER FINK, dr. Mitja: Social Inequalities, Structure Schemes and Theoretic Concepts Teorija in praksa, Ljubljana 1993, Vol. XXX, No. 9-10, pg. 959

At the beginning of contemplations about social strata, the author places the concept of multi-dimensionality of the social inequality space. In view of the various types of inequality, it is possible to distinguish two basic types of society structurization: on the basis of the functionally relational scheme, and on the basis of the continuum of the hierarchy of social positions. Parallel to this, the author shows how the two types of structuring implicate two approaches to the study of social structure: class and stratificational. According to the author, there is an intertwining of both types of structuring, which demands a common theory that would connect the two schemes. This intertwining is illustrated by a presentation of three ideal-type models of social stratification, showing a connection between the subsystem of roles (Which is adequate for the functionally relational scheme), and the subsystem of goods distribution (suitable for the hierarchy scheme).

UDK 659.2:007:316

**MALI, dr. Franc: Pojem avtopoetičnosti in njegova uporaba v družbenih znanostih
Teorija in praksa, Ljubljana 1993, Let. XXX, št. 9–10, str. 969**

Pojem avtopoetičnosti se na široko uporablja, vse od nastopa moderne kibernetike naprej, na zelo različnih znanstvenih področjih. Ta okoliščina vodi k različnim pomislekom glede njegove hevristične in eksplanatorne moči v znanosti. Avtor se ukvarja z nekaterimi dilemami uporabe kategorije avtopoetičnosti v Luhmannovi sistemski teoriji. Zavrača razširjeno tezo, da gre v sodobni sistemski teoriji družbe zgolj za enostavni prenos miselnega modela iz biokibernetike v sociologijo.

UDC 659.2:007:316

**MALI, dr. Franc: The Idea of Autopoiesis and its use in Social Sciences
Teorija in praksa, Ljubljana 1993, Vol. XXX, No. 9–10, pg. 969**

The idea of autopoiesis is widely used on the different areas of science since the origin of modern cybernetics. This circumstance leads to various doubts regarding its heuristic and explanatory strength in science. The author calls to attention some dilemmas about the autopoietic social theory by Luhmann. He rejects the extended thesis that the simplified transition of the ideal pattern from biocybernetics into sociology is present in the theory of the autopoietic social system.

Contents

ARTICLES, DISCUSSIONS

NOAM CHOMSKY: World Order and its Rules: Variations on Certain Themes	863
JANEZ ŠMIDOVIČ: Wider Local Autonomous (Selfmanagement) Communities	880
MARJAN PAVČNIK: Fundamental Right's Arguments	890
MARJAN BREZOVŠEK: Comparative and International Federalism	899

FROM FULL PROFESSORS' INAUGURAL LECTURES

ANTON ŽABKAR: Determinants of Armed Combat in Ex-Yugoslavia	910
---	-----

FROM RESEARCH

BRINA MALNAR: Social Policy System – Conceptualization of Regulative Principles	920
VESNA V. GODINA: Marginalia to the Problem of National Identifications	931
SAMO KROPIVNIK: Researching Electoral Results	937
BRANKO SMERDEL: New Democracies and Constitutionalism	950
MITJA HAFNER FINK: Social Inequalities, Structural Schemes and Theoretical Concepts	959
FRANC MALI: Idea of Auto-poeticism and its Use in Social Sciences	969
PRIMOŽ JUŽNIČ: Citation Analysis as a Method of Measuring Response in Science	978

VIEWS, COMMENTARIES

RUDI ČAČINOVIČ: Birth of New Community	988
MARJAN OSOLNIK: Diplomacy or Self-Advertising?	995
MIRO LJUB RADOJKOVIČ: Deregulation of Radio and TV in Italy	1004

OUR TRANSLATION

MÁTÉ SZABÓ: Contemporary Position of Political Science in Hungary	1012
---	------

MONOGRAPHIC STUDIES

MARJAN BREZOVŠEK: Local Management or Local Self-Management?	1018
--	------

STUDENTS RESEARCH

VIDA KRAMŽAR KLEMENČIČ: Modern Risks as Social Phenomena	1024
--	------

SCIENTIFIC AND EXPERT MEETINGS

ANTON GRIZOLD: On European Security	1031
-------------------------------------	------

PRESENTATION, REVIEWS

SLAVKO SPLIČAL and JANET WASCO: Communication and Democracy (France Vreg)	1034
Earth 1993 (Melita Poler)	1036
Slovenia and the European Convention on Human Rights (Milan Divjak)	1038

FROM SOCIAL SCIENCES BOOKSHELF

RENATA SALECL: Why do We Obey Authority? (Marjan Brezovšek)	1042
SAMUEL P. HUNTINGTON: Democratization in the Late Twentieth Century (Marjan Brezovšek)	1043
Anthology "Democratization and Political Culture" (Boštjan Markič)	1045
Small Nations and Ethnic Minorities in Forming Europe (Anthology of Discussions, Munich) (Sergej Flere)	1046
Th. Bergmann, G. Schafer: Lev Trocki – Critic and Advocate of Soviet Society (Avgust Lešnik)	1048
From the French Politological Bookshelf (Boštjan Markič)	1050

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES

1053

AUTHOR'S SYNOPSES

1058

***Poslovni sistem Mercator
d.d., Ljubljana***

Slovenija, 61113 Ljubljana, Dunajska 107
tel.: + 386 61/ 168 22 82, fax: +386 61/ 168 11 97

GRADIS

**STROJNO PROMETNA OPERATIVA P.O.
LJUBLJANA**

Šmartinska 32, 61000 LJUBLJANA

LJUBLJANSKI SEJEM

OBIŠČITE SEJME, KI JIH PRIREJA LJUBLJANSKI SEJEM d.d.

● LJUBLJANSKI POHIŠTVENI SEJEM	9.-14. 11. 93.
● SKI EXPO	1.-5. 12. 93.
● VESELI DECEMBER	15.-30. 12. 93.
● MODA JESEN ZIMA 94/95	16.-19. 2. 94.
● VAROVANJE SECURITY	1.-4. 3. 94.
● UČILA	8.-12. 3. 94.
● RIBOLOV IN LOV	10.-13. 3. 94.
● ALPE ADRIA – SVOBODA GIBANJA	23.-29. 3. 94.
● ALPE ADRIA – SVOBODA BIVANJA	7.-12. 4. 94.
● INFORMATIKA	19.-22. 4. 94.
● SLOVENSKI AVTOMOBILSKI SALON	6.-15. 5. 94.
● AAF – ARS ANTIQUITAS FAIR	24.-28. 5. 94.
● FOTOSTIK	24.-28. 5. 94.
● MARKETING KLUB	24.-27. 5. 94.
● PODJETNIŠTVO IN KOOPERACIJE	24.-27. 5. 94.
● KONTRI	7.-10. 6. 94.
● TEHNIKA ZA OKOLJE ENV	7.-10. 6. 94.
● LESMA	21.-25. 6. 94.
● VINO	30. 8.-4. 9. 94.
● ZDRAVJE REHATEH	10.-14. 9. 94.
● MODA POMLAD POLETJE 95	21.-24. 9. 94.
● SODOBNA ELEKTRONIKA	4.-8. 10. 94.
● MEDILAB	17.-20. 10. 94.
● LJUBLJANSKI POHIŠTVENI SEJEM	8.-13. 11. 94.
● ŠPORT IN REKREACIJA	23.-27. 11. 94.
● VESELI DECEMBER	15.-30. 12. 94.

SODELAVCEM TEORIJE IN PRAKSE

V želji po grafični enotnosti oblike prispevkov in njeni skladnosti z mednarodnimi revialnimi standardi prosi uredniški odbor Teorije in prakse sodelavce, da upoštevajo naslednja navodila pri strokovnih in znanstvenih prispevkih:

- 1) Prispevke v dveh izvodih pošiljajte na naslov: Uredništvo Teorije in prakse, Kardeljeva ploščad 5, 61 000 Ljubljana.
- 2) Znanstveni in tehni strokovni prispevki naj ne presegajo 15- 20 strani (s 30 vrsticami na stran z dvojnimi razmakom med vrsticami); pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije do 5 strani.
- 3) Vsak prispevek naj ima na posebnem listu naslovno stran, ki vsebuje ime in priimek avtorja, naslov prispevka, akademski in strokovni naziv ter točen naslov ustanove, kjer avtor dela.
- 4) Znanstveni in strokovni prispevki morajo imeti še angleški naslov; opremljeni naj bodo s povzetkom do 150 besed v slovenščini in po možnosti tudi v angleščini.
- 5) Vrstni red znanstvenih in strokovnih prispevkov naj bo naslednji: naslovna stran (ločeno), tekst, opombe, seznam literature v predpisani obliki.
- 6) Tabele naj bodo natipkane v besedilu prispevka, kamor sodijo. Sheme, diagrami, grafikoní morajo biti izdelani ločeno od besedila in vsak na posebni strani ter oštevilčeni po vrstnem redu pojavljanja v besedilu z označenimi mesti v besedilu, kamor sodijo.
- 7) Seznam literature uredite po abecednem redu priimkov avtorjev (pri anonimnih delih pa velja abecedni red naslova dela). Predvidena oblika seznama:
  - a) Knjiga: priimek in ime avtorja, leto izdaje, naslov, kraj, založba. Primer: Smolnikar Tone (1983): Migracije, Ljubljana, Delavska enotnost.
  - b) Članki v reviji. Primer: Zaletel Franc, (1984): Nova sociološka paradigma. Teorija in praksa, 23(8), str. 70-86.
  - c) Prispevki v zbornikih: Podkrajšek Stane (1988): Neformalne dejavnosti in prostorski razvoj, jV: Kregar Peter et. al., Neformalno delo, Ljubljana, Delavska enotnost. Str. 33-82.
- 8) Vključevanje referenc v tekst: če gre za točno navedbo, ki vključuje tudi stran, uporabite (Torkar, 1981:63), če pa gre za splošno opozorilo na avtorja in delo (Premrl, 1985).
- 9) Uredništvo uporablja za prispevke anonimni recenzentski postopek (brez navajanja avtorja in institucije). Avtor prispevka lahko zahteva od uredništva, da ga seznani z vsebino splošnih in konkretnih pripomb recenzenta.
- 10) Zaradi tehničnih razlogov prosimo avtorje, da se izogibajo zapletenim matematičnim izrazom ali uporabi simbola v drugih črkopisih (npr. grške črke).
- 11) Prispevkov ne vračamo.

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

RAZPRAVE, RAZISKAVE

VLADO BENKO: Nevtralnost in mednarodni sistemi

ALEŠ DEBELJAK: Webrovo pojmovanje protestantizma in askeze

SERGEJ FLERE: Znanstveni status sociologije religije

NIKO TOŠ: Raziskovanje (ne)religioznosti v Sloveniji (1968-1992)

MARKO LAH: Nove teorije vedenja potrošnika

BOGDAN KAVČIČ, MIRA ANTERIČ: Vrednotenje kadrov, vrednotenje podjetij

DEJAN JELOVAC: Postmoderna poslovna etika

DANICA FINK-HAFNER: Uveljavljanje demokratičnega prehoda

DRAGO KOS: Neformalne prostorske niše

MILAN BRGLEZ: Sodna imuniteta v diplomatskem pravu

BENO ARNEJČIČ: Vojaško vodenje v nemški armadi

ROBERT GARY MINNICH: Citizenship and Politicization

POLITIČNA KULTURA

Študijski projekt

STANE JUŽNIČ

UREJANJE KOMUNIKACIJSKEGA PROSTORA

S. BAŠIČ, J. BECKER, T. KOROŠEC, M. KOŠIR, B. LUTHAR, M. SEDMAK,

C. SPARKS, S. SPLICHAL, M. ŠETINC, F. VREG, V. ZEJ

DRUŽBOSLOVJE IN LATINŠČINA

V. BENKO, N. BULATOVIČ, B. GRABNAR, S. JUŽNIČ, P. KLINAR,

J. MAKAROVIČ, B. MARKIČ, J. ŠKERJANEC

POGLEDI, KOMENTARJI

MARKO KOS: Sestavine razvoja Slovenije

JAN MAKAROVIČ: Sociologija kreativnosti

BARBARA VERLIČ DEKLEVA: Slovenci, ekologija in politika

ASJA NINA KOVAČEV: Prisilno spreminjanje psihičnih vsebin

MILAN FRANKOVIČ, MIROSLAV PRESTON: Sodobni obveščevalni sistemi

V prodaji

NOVE KNJIGE ZALOŽBE

FAKULTETE ZA DRUŽBENE VEDE

Informacije v Teoriji in praksi